

Angelica Pușcaș

Din istoria culturii și civilizației

suport de curs

Presa Universitară Clujeană

ANGELICA PUȘCAȘ

**DIN ISTORIA
CULTURII ȘI CIVILIZAȚIEI**

SUPORT DE CURS

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2015

ISBN 978-973-595-826-8

© 2015 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Coperta: Gheorghe Aștileanu
(e-mail: astileanu_gheorghe@yahoo.com)

Grafica: Silviu Teofil Covaciu

Reprezentări cartografice: Bogdan Beldean

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

CUPRINS

Cuvânt de întâmpinare	5
Tema I	7
Registre ale procesului de aculturație. De la geneza civilizațiilor superioare, la probleme și atitudini actuale de comportament social, economic și artistic. Raportul dintre măsura aculturației și gradul de dezvoltare a unui geospațiu dat.	
Tema II	51
Culturi și civilizații mediteraneene în perioada antică și medievală (civilizații continentale, maritime și funerare).	
Tema III	83
Religii - universale și locale. De la credințe și filozofii majore la superstiții, cutume, ritualuri și elemente apotropaice.	
Tema IV	113
Între Orient și Occident. Studiu de antropologie cultural-stratigrafică. Locul elementului traco-dac.	
Bibliografie.....	121
Glosar.....	123
Materiale-suport pentru lucrări practico-aplicative.....	145

Cuvânt de întâmpinare

Lucrarea de față a fost concepută, prin excelență, pentru studenții Facultății de Geografie, cărora le-a fost alocat, sub raport temporal, pentru studiul disciplinei Cultură și Civilizație, un semestru.

Unitatea de timp extrem de limitativă, asociată altor considerente, în special de ordin științific, a constituit mobilul structurării materialului informativ, nu pe matricea clasică a unui curs, ci într-o formulă, mai puțin didactică, pe patru segmente majore.

Fiecare segment și/sau temă, avansează „concepte” extrem de generoase și complexe, gândite de o manieră sistemică, comparativă chiar și, foarte important, nu focusate pe cunoașterea unei culturi și civilizații anume (literatura de specialitate având plenar competențele de a realiza acest demers) ci pe un „corpus” de „evenimente” cu rol de „licoare aperitivă” în perceperea treptată a *universului cultural*.

Tot din această rațiune, nici una dintre cele patru teme nu este epuizată din perspectivă informativă. Sunt doar propuse concepte, exemple, studii de caz, analize comparative etc. dezbătute intenționat într-o formulă care să ridice semne de întrebare, să incite la problematizări și, în mod special, să ne pună în starea de *a gândi* și *a ne răspunde* ce este cultura; care sunt valorile culturale; ce este omul cultural...

Ca atare, scopul este de a realiza esența etică (morală) a culturii, rolul ei în valorizarea individului și a societății și, îndeosebi, înțelegerea că doar prin „*a fi culturali*” putem transcede de la „o populație de indivizi” la o *comunitate planetară*.

Cultura promovează toleranța, acceptarea diversității (rasiale, religioase, sociale, etnice etc.), recunoașterea și acceptarea identităților, gândirea în afara prejudecăților, prezervarea valorilor de patrimoniu și, cu precădere, responsabilitatea de a ne „construi” fiecare ca *holoni culturali*.

TEMA I

REGISTRE ALE PROCESULUI DE ACULTURAȚIE. DE LA GENEZA CIVILIZAȚIILOR SUPERIOARE¹, LA PROBLEME ȘI ATITUDINI ACTUALE DE COMPORTAMENT SOCIAL, ECONOMIC ȘI ARTISTIC. RAPORTUL DINTRE MĂSURA ACULTURAȚIEI ȘI GRADUL DE DEZVOLTARE A UNUI GEOSPAȚIU DAT

I.1. Conceptul de aculturație. Abordări preliminare

O definiție sintetică a conceptului de *aculturație*² și/sau *aculturare* presupune *împrumuturile reciproce pe care le realizează diferitele culturi și civilizații intrate în contact* sau, mai plenar exprimat, în interrelație pe un larg ecart al dimensiunilor social-demografice, economice, politice, religioase, lingvistice, tehnico-științifice, artistice, de habitat, de schimburi etc.

Care este vârsta acestui proces? Până unde putem sonda în trecut, pentru a-l depista într-o stare autentică? Sunt întrebări de bază, reliefate de omniprezența similitudinilor existente încă din preistorie (mentalități, credințe, unelte, habitate, tipare alimentare, port... alte trăsături culturale) între numeroasele societăți (comunități) primitive, răspândite în spațiul unei geografii generos-vaste. Așadar, oricât de adânc am plonja în timp, apare certitudinea unor atari contacte, asumate prin excelență ca motoare sau altfel spus, ca fermenți esențiali ai civilizațiilor.

Pentru a întări și verifica totodată respectivul concept, trebuie arătat că nici în cazul unor civilizații percepute ca izolate³ (distanțe geografice mari, cunoaștere deficitară, legături firave, tipare antropologice pregnant distincte, medii vulnerabile etc.) nu se detașază o situație de izolare totală, iar dacă „la nivelul ansamblului contactele exterioare sunt greu de sesizat, la nivelul subunităților care compun civilizația, ele sunt numeroase și fecunde” (N. Djuvara - 2006).

Sub raport metodologic, studiul aculturației vizează o problemă de anvergură și o abordare nuanțată unde cercetarea istorică, ancheta sociologică, observația, comparația, viziunea holarhic-integrată, problematizarea... trebuie, obligatoriu urmărite și investigate în evoluție pe două paliere majore, anume: contactul *civilizațiilor în spațiu*⁴, respectiv contactul *civilizațiilor în timp*⁵.

¹ Neagu Djuvara izolează ca bază a evoluției umanității 11 mari civilizații: Civilizația Egipteană; Civilizația Babiloniană sau a Orientului Mijlociu; Civilizația Cretană sau Minoică; Civilizația Indiană; Civilizația Chineză sau Extrem-Orientală; Civilizația Elenică sau Greco-Romană; Civilizația Bizantină sau Creștin-Ortodoxă; Civilizația Arabă sau Islamică; Civilizația Occidentală; Civilizația Mexicană; Civilizația Peruviană sau Andină.

² Există o mare probabilitate ca termenul *aculturație-aculturare* să fi fost „fidelizat” pe filieră americană sau germană, fapt relevat de vehicularea lui, încă de la 1880 de către antropologul american Powell. De altfel, în America Anglo-Saxonă, unde aculturarea „desemnează, din perspectivă antropologică, fenomenele consecutive unor contacte directe și prelungite dintre două sau mai multe culturi diferite”, este un concept *viu, dinamic*, cu aplicabilitate în cercetarea prezentă a complexului de interrelații *tesute* la interfața mozaicului etnico-cultural (indieni, hispanici, afro-americani, evrei, chinezi, hinduși, arabi) și/sau de mediul de locuire.

Frecvent utilizat este, apoi, în Franța (vezi *aculturation*), fostă mare putere colonială, unde noțiunea improprie atribuie unui reper identitar.

³ Peruviană, mexicană, niponă, maoră etc.

⁴ Relaționarea civilizațiilor în spațiu, comportă o ridicată sinonimie cu contactele dintre *civilizațiile vii*, indiferent de vârsta ce le particularizează, starea de maturitate și/sau dezvoltare, statutul de cuceritoare versus cucerită, gradul de influență (reciprocă, dominantă...) etc.

Exemple: Civilizația Occidentală și Civilizațiile Precolumbiene; Civilizația Marilor Moguli și Civilizația Indo-Gangetică; Civilizația Elenică și Civilizația Orientului Mijlociu; Civilizația Arabă (Maură) și

La fel, cercetarea poate fi una istorică sau de actualitate; poate merge de la individ la colectivitate; de la mediul rural la mediul citadin sau, poate fi decelată pe registre stricte de specializare și funcționalitate, cum ar fi sistemul componentelor cu caracter material (habitat, unelte, îmbrăcăminte, gastronomie, arhitectură, tehnici...) ori, cel al trăsăturilor spirituale (limbă, arte, religie, filozofie...), cu mențiunea că primele prezintă o afinitate de adoptare mult ridicată, fiind oarecum absolvite de încărcătura sensibilă, dificil de surmontat, care constituie dominantă secundelor. Nu întotdeauna, însă, această judecată își păstrează valabilitatea. Un bun exemplu ni-l oferă în acest sens domeniul etnografic, unde *portul popular*, amprentat de accente puternic conservatoare, devine purtătorul de blazon pentru comunitățile tradiționale autarhice, pe care le detașază de o manieră aproape radicală. Nu la fel stau lucrurile în cazul *costumului civil*, deosebit de ofertant pentru aculturație. O situație similară, de favorabilitate, caracterizează și *cultura gastronomică* și - chiar dacă paradoxal la prima vedere - *religia*.

Mulând scenariile de cercetare, reținem că și rezultatele aculturației îmbracă forme și dimensiuni extrem de variate, ce virează de la geneza unor civilizații noi, precum Cultura și Civilizația Bactriană, la aculturări ce afectează parțial sau dominant, anumite subculturi (vezi capacitatea de asimilare și/sau absorbție pentru *elementul străin* al Culturii și Civilizației Daco-Getice), la aculturarea de indivizi, comunități etnice, lingvistice⁶, religioase etc.

În ceea ce privește modalitățile de aculturare, ar fi de asemenea, greșită percepția că intrarea în contact a două sau mai multe civilizații⁷ înseamnă și schimbul reciproc, implicit echilibrat de valori.

Dimpotrivă, procesul de transformare pe care îl suportă orice cultură în relație cu o altă cultură, poate fi anturat - pe fondul unui joc al competențelor; de prestigiu; de preservare a identităților - de rezistență sau chiar de fenomene de respingere.

Pentru o cât mai pertinentă înțelegere a demersului, facem obișnuitul apel la excelența în domeniu a lui N. Djuvara, care subliniază că în toate cazurile de aculturare studiate pe societățile contemporane, sociologii disting trei atitudini posibile:

- a) **Acceptarea culturii străine** (vezi influența Lumii Arabe asupra Africii Negre);
- b) **Reacția contra ei** (vezi refuzul de aculturare al unor comunități etnico-culturale și religioase: evreii, armenii, laponii, eschimoșii, maorii, aborigenii australieni, peruvienii, indienii din America Latină și Anglo-Saxonă...);
- c) **Soluția sincretismului** - interpretată ca fuziune sau schimburi reciproce.

Pentru formula din urmă revenim la exemplul Bizanțului, născut din contactul a două civilizații majore: Elenică și a Orientului Mijlociu; ori la mai *exoticele* culturi *Bactriano-Kușană* ori *Indoneziană*, generate în câmpuri geografice intersectate de rețelele mai multor influențe civilizatoare: Elenistică, Iraniană, Hindusă și Central Asiatică - în cazul celei dintâi sau, Indiană, Arabă și Extrem Orientală - pentru a doua.

Civilizația Iberică; influența Civilizației Chineze în Orientul Extrem; influența Lumii Arabe în „Africa Neagră”; influența germanicilor (barbară) în Imperiul Roman...

⁵ Contactul civilizațiilor în timp, cristalizează obișnuit în așa-numitele „renașteri” (artistice, lingvistice, filozofice...), interpretate de N. Djuvara drept „*revoluții de sus în jos*” - născute în medii culte și propagate în *masă* cu o anumită întârziere. În afara „*renașterilor*” pot fi identificate și geneze ale unor civilizații propriu-zise, sugestiv fiind exemplul Culturii Bizantine, voit distilată din esența Greciei Antice. (Recomandăm printr-o informație detaliată : N. Djuvara - 2006, *Un studiu comparativ al civilizațiilor*).

⁶ Humboldt a intuit o extraordinară corelație între limbă, tradiție și etnie, toate cristalizând în ceea ce azi numim mental colectiv, ori, pornind de aici sau mai exact, de la plastica și variată bogăție a vocabularului limbii române putem identifica pentru construcția geografiei noastre mentale o serie de repere fundamentale: capacități ridicate de creație, inteligență, intuiție, aplecarea spre meditație, spirit „alunecos”, tendințe de supunere, de vasalitate, flexibilitate de gândire...

⁷ „Când două culturi sunt în contact direct, rareori ele se găsesc în aceeași fază de dezvoltare. Marile civilizații nu sunt niciodată în întregime contemporane și lucrul este evident în cazul influenței exercitate de o cultură superioară asupra unui popor aflat în stadiul preculturii” (N. Djuvara - 2006)

Păstrându-ne în actual și în teritoriul de locuire românească, măsuri expresive ale aculturației găsim în mediile de locuire – fie ele citadine (vezi aliniamentul orașelor dunărene din perioada antebelică și interbelică ori burgurile transilvănene), de interferență rural-urban (vezi Mărginimea Sibiului, cu o puternică structură de tip târgoveț) sau de *cantonare* multiculturală - ultimul detașând ca trăsătură de fond o dezvoltare efervescentă, rod al unei riguroase selecții pe criterii de competitivitate (Transilvania Săsească, Ardealul, Dobrogea, Banatul, Bucovina...).

I.2. Culturi și civilizații exponent ale aculturației.

Studiu de caz: Cultura și Civilizația „Bactriano-Kușană”

Despre *Bactria* și, mai târziu despre *Imperiul Kușan*, ar fi imposibil să vorbim în afara lui Alexandru Macedon⁸, amplul geospațiu izvodit din lungile sale campanii de cucerire, metamorfozându-se, în parte, într-o lume unică „*Greco-Iraniano-Indiană*”, prototipul unei sinteze culturale și etnice fără precedent. Dealtfel, în demersul întreprins, accentele se vor concentra (într-un soi de oarecare izbândă) pe dimensiunea culturală generată de „Marele Om”, în fapt, lumea politică elenistică – incluzând aici și nemăsuratele teritorii stăpânite – dizolvându-se în ultimul secol î. Hr.

Ceea ce va rămâne însă viu, inclusiv în mileniile creștine, este patrimoniul cultural al acestei lumi, moștenire ce de timpuriu va fi preluată și continuată de Imperiul Roman, rămas probabil, „barbar” în afara acestui tipar de aculturare.

Mult departe de centralitatea mediteraneană a Romei și cronologic la fel de mult în avans, cultura greacă (democrație, filozofie, sistem religios, arte, limbă, scriere...) se va grefa pe un spațiu răsăritean, aproape deloc cunoscut civilizațiilor occidentale și unde mentalul colectiv se afla sub ascultarea înțelepciunilor lui Zarathustra și Budha.

Pentru a se ajunge aici, a fost nevoie să se consume cea mai bine coordonată și de mai largă anvergură, expediție militară.

*

Școlit de Aristotel (*apostolul* filozofiei grecești de apogeu) și fiul unui militar de excepție, Regele Filip al II-lea (359-336 î. Hr.) – contemporan al ultimului mare rege ahmenid⁹ - va depăși cu ușurință „eliberarea” orașelor grecești din Asia Mică, realizând apoi, o dublă cucerire a Imperiului Persan: militară și culturală.

O astfel de „artă” a cuceririi, absolut de avangardă, va face posibil sincretismul dintre spiritul grec și lumea orientală.

„Vlăstarul” unui mic regat „barbar” – Macedonia – desfășurat în partea septentrională a spațiului de veche și superioară civilizație greacă, unde regalitatea se păstrează într-o profundă fidelitate în raport cu conceptul *democrației militare* (regii ne revendicându-se descendenți sau „unși” ai zeilor), Alexandru III cel Mare – va ajunge după victorii succesive¹⁰ „Rege al Orientului Central”.

⁸ Pe scena lumii, geniul lui Alexandru Macedon (355-323 î. Hr.), va surmonta în favoarea cunoașterii, a idealului de unitate economico-politică și a lejerității de mișcare, bariere geografice, entice și culturale – fiind prin excelență un antemergător al globalizării actuale.

⁹ Artaxerxe III, urcat pe tron în anul 358 î. Hr., face dovada marii puteri a Imperiului Ahmenid, considerat, după cum o arată prestigiosul orator Isocrate (436-338 î. Hr.) – *dușmanul ereditar al grecilor*, sfârșitul prematur al Marelui Rege, asasinat de eunucul Bagoos (338 î. Hr.), va mula și declinul Imperiului Persan.

¹⁰ Anul 335 î. Hr. marchează pentru tânărul rege debutul expediției de cucerire a Persiei, premergător acestei date, prezența sa fiind semnalată și la nord de Dunăre.

Sub raportul echipării logistice, sursele istorice ne informează că la respectivul moment, Alexandru III dispunea de doar 70 de talanți de aur (un talant conținea cca. 25 kg aur) și o armată de aproximativ 35000 de soldați. Același gen de izvoare consemnează însă, că reușita campaniei, tradusă în valori pecuniare, a fost evaluată la peste 250 000 de talanți.

În ceea ce privește izbânda sa militară - fapt de asemenea, fără precedent – reușitele au curs într-un flux ne obturat de sincope. Prima învingere, o obține la *Granikos* (mai 334 î. Hr.) împotriva satrapilor din

Două mari *oracole* – cel din Delfi și cel al Zeului Ammon-Ra din oaza Siwah, precum și superstiția legată de „dezlegarea nodului gordian”¹¹ i-au susținut de altfel convingerea că Asia trebuia să aibă un singur rege și că acela nu va fi nicidecum Darius III.

Marea sa provocare în stăpânirea Orientului a constituit-o, însă, partea răsăriteană a Imperiului Persan – tocmai acel teritoriu care sub raport militar comporta cele mai ridicate similitudini cu regatul său de baștină.

Dacă apusul Orientului era contaminat de un lux extravagant și decadență – estul, pământ al îndepărtatelor cetăți – *Sogdiana, Kahawarezm, Margiana, Parthia, Sagartia, Drangiana* (în proximitatea lacului afgan, Hamun), *Areia* (azi regiunea Herat din Afganistan), *Bactria, Gandahara* (în geospațiul Kabul-Jalalabad-Peshawar) și *Arakosia* (regiunea Kandahar) – păstra reguli morale și tradiții militare austere, susținute de convingerile nealterate în Zarathustra.

Vom vedea mai târziu, că cele din urmă cetăți, poziționate la intersecția dintre Afganistan, Pakistan, India și Iran, locuite de o populație est-iraniană viguroasă îl vor stimula pe marele Alexandru în făurirea mărețului său plan, anume un *mariaj* între cele două popoare.

Precum în Macedonia, unde coeziunea întregii populații¹² (*nobili* și *țărani*) se afla sub semnul ostășiei și în Iranul de Est, poporul de rând și aristocrația, neatinsă de „oboseala” vechilor civilizații, trăiau în ancestralele structuri indo-europene de organizare socială și într-o autentică și robustă unitate, determinată de un pericol comun – invazia popoarelor stepice.

Anticipând puțin faptele, trebuie subliniat, că după colonizarea greacă și în contextul prelungirii caracterului de „marginali”, tocmai respectiva amenințare îi va „fraterniza”. Iar de aici la o aculturare de profunzime, parcursul este firesc.

Atmosfera răsăriteană, induce misticului Alexandru, un plus de exaltare (dacă mai era nevoie) în a pregăti premisele de favorabilitate pentru geneza unei culturi de sinteză.

Oricum, *procesul de elenizare*¹³ se instalase în teritoriile cucerite, dar grefat pe matricea unor civilizații tot superioare, el este superficial și fragil. Abia răsăritul, să spunem „viril” și

Asia Mică, urmați, în timpi scurți, de cucerirea *Anatoliei*, iar în intervalul 334/333 î.Hr., de victoria de la *Gordion*, în Frigia (Asia Mică Centrală). În mai puțin de un an traversează Munții Taurus, ca în luna noiembrie (tot 333 î. Hr.) să se consume – pe valea râului Issos, loc în proximitatea actualului oraș turcesc Iskenderum - cel dintâi conflict cu armata mult supradimensionată a lui Darius III. Înfrângerea regelui persan a fost dezarmantă, efortul propriu de salvare costându-l prizonieratul familiei sale (mama, soția, fiul, trei fice) și un tezaur de 30 000 de talanți.

Urmează apoi, ca într-un vârtej, cucerirea *Siriei, Libanului, Palestinei și Egiptului* – unde aclamat ca eliberator, va fi încoronat ca faraon, în cel mai sfânt oraș al regatului – Memfis. Generos și el, va lăsa moștenire în Delta Nilului, prima din multele ce-l vor urma „Alexandrii” – viitoare reședință a Dinastiei Ptolemeilor și un important centru al culturii urbane.

În luna octombrie a anului 331 î. Hr., la *Gaugamela* – aproape de vechea capital asiriană, *Ninive* – Alexandru Macedon va da măsura, cu adevărat genială, a capacităților sale strategice. Iscușința sa organizatorică (efectivul armatei era redus la 60 000-70 000 de soldați) va îngenușea încă o dată pe Darius, însoțit în luptă de un aparat militar impresionant, ce integra 40 000 de călăreți, 600 000 de infanteriști, 15 elefanți și 200 care de luptă. Pătrunde în Babilon și Susa fără a întâmpina opoziție, ba mai mult, la Susa intră și în posesia unui prețios tezaur ahmenid (50 000 de talanți) preocupându-se totodată de siguranța familiei regale. În acțiunea de urmărire a lui Darius, alte două fabuloase orașe (din regiunea Fars) i se vor deschide: *Persepolis* - pustiit pe fondul orgiilor dionisiace, de necruțarea focului, respective *Pasargadaie* – cruțat de „geniu” din smerenie față de un altul – Cyrus cel Mare, a cărui necropolă se afla în cetate. În 330 î. Hr., va veni rândul *Ecbatanei*, capitala nordică a Imperiului Persan, să se supună. Poftile cuceritoare se vor îndrepta de acum, înspre partea de răsărit a Persiei, unde coordonatele beligeranților vor fi cu totul altele.

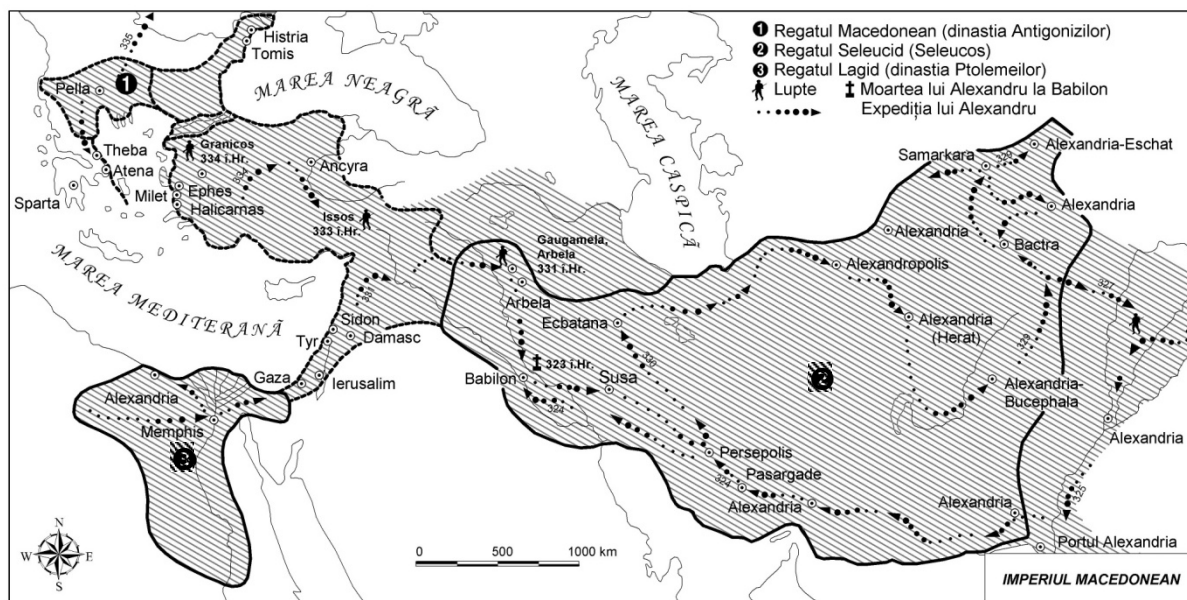
¹¹ În central Asiei Mici, la Gordion, Alexandru, printr-o lovitură de sabie „a dezlegat nodul gordian”, adică nodul jugului de la carul miticului rege Gordios, car aflat în sanctuarul acestui oraș sacru. Tradiția spunea că acela care va reuși să desfacă nodul, va ajunge rege al Asiei. (P. Brusanowski - 2008)

¹² Filip al II-lea, organizează sub raport militar, nobilimea macedoneană, într-o *cavalerie grea*, așa-numiții *tovarăși ai regelui* sau *hetaiori*, iar țărănimea o constituie în detașamente de infanterie.

¹³ Durata campaniilor militare și populația de soldați, în sine, se instituie într-un prim instrument de aculturare. După moartea lui Alexandru cel Mare, survenită la 13 iulie în anul 323 î. Hr., țelul de a

rezistența îndărătnică a unor regate precum *Bactria*¹⁴, îl vor suscita în idealul său *de globalizare culturală*, până într-atât încât va intra în conflict cu cei mai fideli susținători ai săi. Pe acest fond tensionat se va întâmpla din partea autohtonilor, ceea ce este logic – anume, recunoașterea unor valori superioare și asumarea lor, chiar dacă „prelucrate”, în cultura trăită.

Figura 1. Imperiul Macedonean

*

Inițiativa unor proiecte, măsuri și gesturi, cu rol în aculturare

Din rațiuni ce păreau a-i avantaja în prea îndelungatul conflict cu Alexandru Macedon, elita militară est-iraniană, mai precis satrapul Bactriei, printr-un asasinat, pune capăt zilelor propriului monarh. Așteptările nu le sunt, însă, confirmate.

Regele macedonilor va onora prin funeralii regale memoria lui Darius al III-lea și va continua – pe parcursul următorilor ani – obsedantului-i deziderat, implicându-se în spațiul unei geografii străine (teritoriile muntoase ale Afganistanului, Tadjikistanului și Uzbekistanului, stepele sciților sau ținuturile musonice ale Indiei de Nord Vest, la apus de Indus) în lupte cruciale, dar și în nenumărate alte proiecte de factură socială, precum *politica de urbanizare* și *de asimilare culturală*.

Din această perspectivă, între primele lui aranjamente, parte din ele continuate de seleucizi, s-au înscris:

- Căsătoria – în anul 238 î.Hr. – cu Roxana, fiica unui principe sogdian;
- Instrucția, a cca.30 000 de tineri iranieni în bazele educației grecești;
- Promovează introducerea *Cultului Regal*¹⁵, după modelul de la Curtea Marilor Regi;

contopi cele două populații, iraniană și greacă, într-o structură unică – economic, politică și cultural – este, în parte, abandonat.

Și de ce? În parte, pentru că atât în timpul vieții lui, cât și ulterior – în vremea Regatului Seleucizilor – au avut loc consistente „implanturi demografice”, dublate de un mare proiect de urbanizare a Persiei, cu polisuri grecești.

¹⁴ Teritoriu aflat azi, în nordul Afganistanului, în regiunea Mazar i Sharif.

¹⁵ Succinct prezentat, *Cultul Regal*, echivala cu acceptarea pentru rege a divinității, ori, din moment ce Egiptul îl asuma ca fiu al zeului Amon, el revendică și din partea lumii grecești aceeași considerare, cerând chiar, printr-o scrisoare adresată în 324 î. Hr., polisurilor grecești, să fie inclus în rândul zilor din templele lor. Și, pentru a intra el însuși în armonie, cu dorința proclamată, va îmbrăca – de exemplu – veșminte regale persane - și se va înconjura, nedisimulat, de tradiționalul harem de curte. Important este că în acest demers,

- Impune regalității militare macedonene normele monarhiei orientale;
- Cere soldaților macedoneni să accepte și să facă uz de ceremonialul curții persane – *proskinesa* – un ritual de loialitate manifestat prin gesturi de reverență, sărutare a mâinii, sau prosternarea cu totul la pământ, pentru poporul de rând. Ori, în spațiul grecesc, un atare act se petrecea exclusiv în temple, în fața statuiilor zeilor – în orice altă situație, practica împunând conotațiile sacrilegiului, de unde și respingerea pasiv-hotărâtă, a măsurii.;
- Procedază la o colonizare substanțială a etnicilor greci, respectiv macedoneni – nu numai soldați ci și o populație civilă cu specializări economice variate – creind pe teritoriului regatului așa-numitele enclave sau comunități (cleruhii), multe dintre ele realizând, într-o viitoare etapă, saltul la statutul de oraș;
- Promovează strategii de dezvoltare a schimburilor comerciale, fiind vizionarul a ceea ce va deveni, în timp relativ scurt, *Drumul Mătăsii*;
- Instituie ca act obligatoriu, celebrarea „*Nunții Orientale*”¹⁶;
- Concepe și dă curs unui vast program de urbanizare etc.

*

Aculturarea prin urbanizare. Creșteri și descreșteri în cultura și civilizația Persiei pre și post-elenistice.

Certitudinea elenizării Persiei prin urbanizare¹⁷, act sincron perioadei de supremație greacă, este un adevăr axiomatic.

Probabil mai puțin limpezi în respectiva politică sunt detaliile, nuanțele legate de profunzimea și densitatea fenomenului; ariile de concentrare și/sau dispersie; opțiunile în favoarea anumitor zone și/sau regiuni¹⁸; matricea urbană și culturală preexistentă; impactul socio-economic și peisagistic; echilibrele și/sau disfuncționalitățile induse în raport cu „relieful religios”¹⁹;

va fi susținut cu multă convingere, de Platon, în opinia căruia, marii conducători aparțineau, nu omenirii obișnuite (vulgului), ci uni lumi, în posibilitate direct de comunicare cu divinitatea.

Instituirea *Cultului Regal* va fi extrapolată apoi de *Seleucizi*, ca formă de organizare administrativă (vezi *districtele cultice* – conduse de mari arhierei) și de subordonare, totodată, a populației – prin introducerea ceremoniilor cultice – în speță a religiei, ca formă de exprimare a loialității în raport cu dinastia. În această viziune, Seleucos I – fondatorul dinastiei – își va revendica ascendența din zeul Apollo; Antioh I (281-261 î. Hr.) se va autoproclama *Soter* (*Salvatorul, Mântuitorul*), iar Antioh II va purta numele *Theos* (*Dumnezeu*).

¹⁶ Aflat la Susa, după expediția din India, constrânge pe cei mai de soi camarazi ai săi (cca.80) la a încheia mariaje cu nobile persane și dă soții iraniene la zece mii de soldați. El însuși va lua în căsătorie două dintre fiicele lui Darius III.

¹⁷ Procesul masiv de emigrare a grecilor în Asia, a atașat sine qua non și un transfer cultural – în primul rând al limbii și al artei – cu o capacitate largă de propagare. Cum însă, în Grecia Antică cultura era prin excelență o rezultată a instituției polisurilor, aidoma și în spațiul cucerit, elenizarea era sinonimă urbanizării. (vezi generațiile orașelor „*Alexandrii*”; „*Seleucii*”; „*Antiohii*”)

¹⁸ Remarcabil este interesul lui Aexandru cel Mare – în contextul unei gândiri vizionare – de a edifica o rețea de puternice orașe-cetăți în satrapiile răsăritene ale imperiului (Bactria, Sogdiana), din rațiuni, în principal strategice, proiect abandonat ulterior de urmașii săi, focusați pe jumătatea apuseană a imperiului.

¹⁹ Religia *arienilor* (aprox.1700-1600 î. Hr.), fundamentată pe un numeros panteon, în rezonanță cu religia vechilor indieni, se individualiza prin centralitatea *sacrificiului animalelor*, în anturanta unor sărbători orgisiace nocturne, respectiv pe *consumul unei băuturi fermentate, halucinogene – haoma*. La mai bine de cinci veacuri distanță, *Zarathustra* (personaj istoric contemporan, probabil, cu Cyrus cel Mare și profeții evrei Ieremia și Deutero-Isaia) reformează vechile credințe printr-un act radical de purificare morală și etică, respingând cultul sacrificiului, implicit al sărbătorilor orgisiace și promovând ca divinitate unică și atotputernică pe *Ahura Mazda* (*Domnul Înțelept*).

Ca atare, Imperiul Persan „născut monoteist” va primi prin macedoneni și fluxul „aglomeratului” panteon grec, ale cărui zeități nu vor întârzia să apară în templele din noile orașe (polisuri) ridicate.

eficiența în plan real; deschiderea manifestată de autohtoni; prejudecățile existente de o parte și de alta, dar preponderent de partea „oaspeților”²⁰.

Până la a sonda acest complex de factori și îndeosebi modul în care au răspuns, nu putem face abstracție de faptul că punem în discuție un spațiu preelenist de cea mai avansată și generoasă aculturare.

Orientul Central se identifică, de departe, ca cel mai fertil teritoriu, în civilizații superioare: Sumeriană, Elamită, Iudaică, Akkadiană, Babiloniană, Asiriană, Persană și prin extindere. Egipteană și Indiană; implicit prin cea mai veche și fabuloasă arie a urbanității universale.

Această stratigrafie culturală va fi, în timp, progradată – după infuzia grecească și până la cucerirea islamică – de alte două centre universale, Roma și Bizanț.

Așadar, simplificând până la pueril, realități deosebit de complexe, dar păstrând ca repere sigure atributele aculturației (dinamică, evoluție, capacitate de asimilare și/sau contaminare...) putem opina (raportându-ne la tema investigată) că într-o etapă, să spunem, „primară” – până la „Grecia de Aur a lui Pericle”, vectorul aculturației a avut un sens precis Est-Vest și implicații profunde în evoluția culturii și civilizației, Greacă Clasică, iar că declinul Imperiului Persan (secolul IV î. Hr.) va obliga la virajul circuitului cultural pe o traiectorie răsăriteană. Occidentul, de astă dată, (reduc la Grecia și, prin contiguitate, la Siria) fiind cel care va produce creșteri într-un Orient devitalizat. Până la consumarea acestui moment, subliniem, cum clar o arată N. Djuvara, că încă din secolul al VIII-lea „era *regatelor combatante* se conturează în forma ei clasică, cu o luptă înverșunată pentru hegemonie între Assyria, Egipt, Urartu și Elam”. În secolul al VII-lea î. Hr. Regatul Noului Babilon își impune dominanța. care s-a dovedit, însă, a fi relativă și vulnerabilă. „Urmează apoi succesul fulgerător al *ultimului venit*”²¹, al celei mai periferice puteri – *Persia*, care va unifica pentru prima oară în mod durabil întregul Orient Mijlociu și va încerca să domine de asemenea cele trei civilizații vecine: India, Egiptul²² și Grecia”.

Consolidarea Imperiului Persan. Note informative

Se știe că începutul istoriei Persiei a fost intim legat de Civilizația Elamită²³, rivală a vechiului Sumer și că geografic ceea ce va deveni „colosul” Imperiu Persan a iradiat din mai

²⁰ Captivi orgoliului că Civilizația Eladei este superioară celei a Orientului, Dinastia Seleucidă asumă drept o datorie, rolul elenizării geospațiului cucerit.

²¹ Prima mențiune desprea *Țara Parsua* sau *Poporul Parsa*, apare într-o inscripție (843 î.Hr.) din timpul împăratului asirian Salamanassar III (859-824 î. Hr.) – contemporan cu profetul biblic Ilie – care-i identifică în timpul unei expediții în Armenia ca populând teritoriul sud-estic din vecinătatea Lacului Van. La sud de Parsua, același împărat găsește în regiunea Muților Zagros (versantul estic) *Poporul Madai* sau *Țara Mezilor*, atestată în documente la anul 835 î. Hr. Frecvența conflictelor cu asirienii, obligă însă pe perși la o migrație spre sud și la o alianță cu elamiții, acțiune ce le va favoriza stabilirea (aprox. între secolele VIII-VII) în ținutul muntos al Elamului – stat al cărui centru se afla la Susa.

²² Prin victoria repurtată de Kambises II(530-522î. Hr.) – fiul lui Cyrus cel Mare – asupra faraonului Psametic III (526-525 î. Hr.), Egiptul va intra în componența Imperiului Persan, până la anul 404 î.Hr., situație în care împărații ahmenizi vor da dinastiile a 27-a, respectiv a 31-a, din istoria Văii Nilului.

²³ Elamul, ca popor cu structură riguros organizată se leagă de perioada cuprinsă aproximativ între anii 2600-639 î.Hr., când împăratul aisiran Assuribanipal (669-616 î. Hr.) – fondator al bibliotecii din Ninive – va da lovitura de grație acestei civilizații, iar populația înrobătă o va expulza în Samaria. Pe durata respectivului interval, mersul elamiților, în evoluție sau involuție teritorială și de supremație, a fost în strânsă interrelație cu istoria Sumerului, Akkadului, Babiloniei și, după cum am anticipat, a Asiriei. Un vârf de maximă dezvoltare l-au înregistrat în secolele XIII-XII, vreme din care a rămas posterității unul dintre cele mai impresionante (52,5m înălțime; 100ha suprafață) temple *zikkurat*, iar în patrimoniul cucerit au intrat valori precum *Codul Regelui Hammurabi* (1729-1749 î.Hr.) și, *Stela Victoriei lui Naram-Sim* (2291-2254î. Hr.) – nepotul lui Sargon, cel dintâi suveran al Orientului care s-a proclamat zeu, în timpul vieții.

„Prin acest suveran akkadian se introduce în forma monarhiei concepții și un stil, care prin intermediul monarhiei persane, al dinastiilor elenistice, apoi prin Roma și Bizanț, au supraviețuit într-un mod sau altul până în timpurile moderne”. (N. Djuvara - 2006)

restrânsul teritoriu al Elamului (azi provincia Fars din sud-vestul Iranului), sub patronajul unui strateg de excepție, Cyrus al II-lea – rămas în memoria universală, încă după prima sa victorie împotriva împăratului med Astyages, prin apelativul *cel Mare*. Asupra acestei înfruntări și în mod special asupra locului de desfășurare, se cuvine să punem o notă de accent, încărcătura simbolică fiind una de o mare rezonanță.

În primul rând, în „rodul” acestei bătălii (550 î.Hr.) va sta la propriu „embrionul” Persiei, iar locul – un platou ridicat la 1900 altitudine și circumscris, protector, de munți – va atașa zestrea celei dintâi capitale a Ahemenizilor – orașul *Pasargadae* (cca. 155km NE de actualul oraș Shiraz) și, paradoxal, mormântul²⁴ artizanului sub conducerea căruia a debutat epopeea persană.

Cârmuirea lui Cyrus cel Mare a fost una profetică. Sub el și în perioada primelor trei dinastii ahemenide, Orientul va cunoaște creșteri marcante: politico-teritoriale²⁵, democratice, urbanistice, administrativ-economice, juridice, științifice și, cu deosebire, culturale (estetice, lingvistice, religioase...).

În ceea ce privește progradarea politică, Cyrus cel Mare surprinde, poate nu atât de mult prin anvergura de mare cuceritor, cât prin construcția unui concept mental, articulat în valori precum toleranța și respectul în raport cu cei intrați în starea de vasalitate. Prin respectiva atitudine, manifestată de exemplu față de mezi – ai căror continuatori de drept se revendica - lidieni, grecii din Asia Mică, mesopotamieni (sumerieni, babilonieni, akkadieni), iudei²⁶ etc. pune bazele *politicii de toleranță*²⁷, care a particularizat (în afara unor puține situații) întreaga perioadă ahemenidă. Astfel, prin înțelepciune, diplomatie și spirit pacifist – în sensul lepădării practicilor despotice – Cyrus a reușit să coaguleze într-un spațiu politic și economic unitar, mozaicul culturilor superioare din anticul Orient.

²⁴ Despre mormântul –mausoleu, aflat în sudul puținelor ruine ale anticului oraș, a existat credința până târziu în Evul Mediu, că adăpostește rămășițele pământene ale mamei lui Solomon – înțeleptul evreu ce a ridicat în regatul Iudeei Marele Templu. Pe acest fond de înrădăcinată înțelegere, denumirea mormântului s-a păstrat până în actual „în formula” *Masjed- e Madar-e Sulaiman (Moscheia mamei lui Solomon)*, deoarece, într-adevăr, sub autoritatea Islamului, *Mihrab-ul*, modelat în peretele sudic, îi va împrumuta atributul de lăcaș de cult, specific. Izvoarele istorice autentice informează însă, că mormântul din mausoleul durat în calcar, în tipare auster-aristocratice – era *de facto*, al lui Cyrus cel Mare, dinaintea căruia, probabil cel mai mare oștean al omenirii, un om la fel de fabulos în virtuți, precum în vicii, va îngenunchea cu smerenie, poruncind totodată ca inscripției originale să i se alăture o a doua, în greacă. Din nefericire, ambele pietre se vor pierde, mesajul lor putând fi însă, prezervat, grație istoricului grec Plutarh (150-125 d.Hr.), care-l va include în lucrarea sa „Alexandros”: „O, omule,/Oricine vei fi tu/ Orideunde vei veni/ Știu că vei veni./ Eu sunt Cyrus, Întemeietorul Persilor./Nu mă invidia de aceea/Pentru acest puțin pământ care îmi acoperă trupul meu.” (P. Brusanowski - 2008)

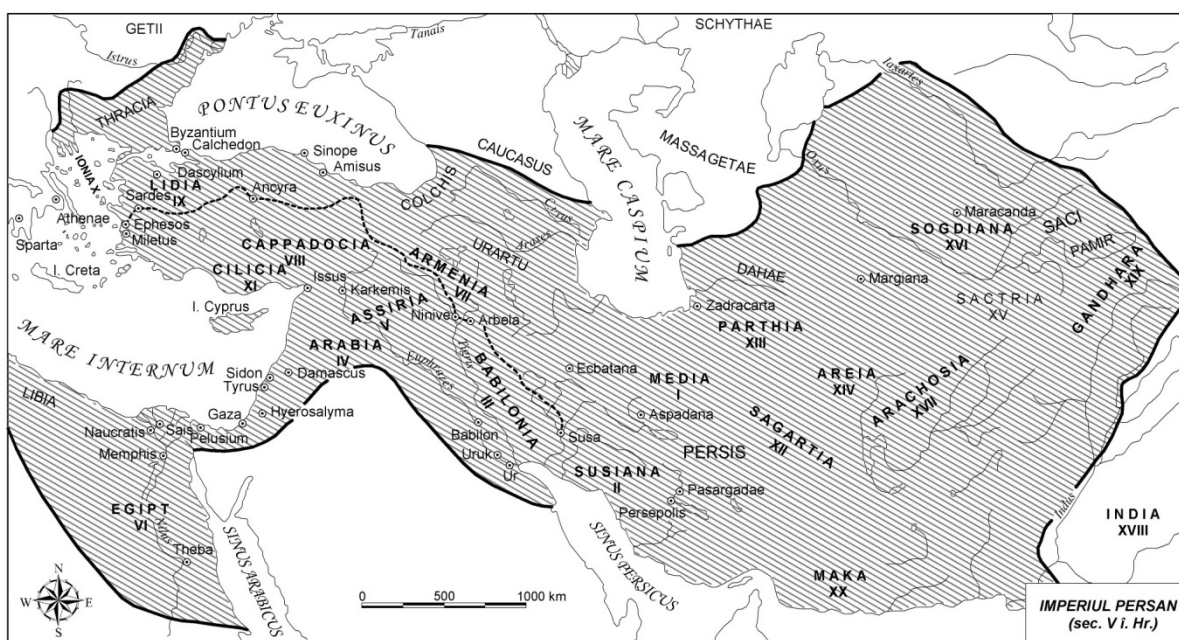
²⁵ „Succesele militare ale primilor trei suverani ahemenizi au avut ca urmare apariția celui mai întins imperiu cunoscut până atunci. Avea o suprafață de aproximativ 5 milioane km² întinzându-se de pe Valea Indusului (estul Pakistanului de azi), Munții Hinduș și Asia Centrală (Uzbekistan și Turkmenistan), până în Caucaz, Balcani și Egipt. În interiorul său au locuit mai mult de 80 de popoare”. (P. Brusanowski - 2008)

²⁶ Comportamentul etic al lui Cyrus exercită o influență covârșitoare asupra profetului biblic Isaia, care îl numește *mesia, uns al Domnului*, iar pentru evreitate, chiar asta se va dovedi a fi – când, la un an după cucerirea Babilonului, îi sprijină să se întoarcă în *Țara Sfântă* și să rezidească Templul.

²⁷ În vădită opoziție cu acțiunile distructive și militare ale regilor cuceritori mesopotamieni (vezi practica curentă a deportărilor forțate), Cyrus se detașează prin toleranță, acordând provinciilor și/sau regatelor cucerite, autonomie economică, culturală și religioasă. Aristocrația laică și clasa sacerdotală, rămân în continuitate la conducerea unităților lor statale, devenite însă, *satrapii persane*.

Prin urmare, Imperiul Persan, în viziunea Marilor Regi, nu se dorea un stat al terorii, ci o lume împăcată, prin suveranul ei, cu *Ahura Mazda*, cu *Dumnezeu* – cel care le-a dăruit Pământul, pentru a avea grijă de el și pentru a păstra ordinea și dreptatea. Regalitatea era, deci, asumată ca o misiune de drept divin, lumină în care, Cyrus cel Mare s-a considerat în permanență „urmașul legitim al vechilor dinastii din provinciile cucerite și nu un cuceritor ilegal, de teritorii străine”.

Figura 2. Imperiul Persan

Așa, de exemplu, cucerirea Mesopotamiei, chiar dacă în plan politic a echivalat cu extincția statutului de independență, în plan cultural, abia intrarea sa în vastul spațiu iranian îi va dezvălui la modul plener măsura atuurilor sale, aspect, măgulitor certificat de faptul că primii trei Mari Regi ahemenizi (până la Xerxes), au atașat rangului lor, cu valoare de simbol și titlul de „Regi ai Sumerului și Akkadului”.

Prin urmare, fără a intra într-o dimensiune a detaliilor istorice și urmărind în continuare calea aculturației, reținem rolul campaniilor militare a le celor dintâi ahemenizi în a realiza – într-o geografie extrem de heterogenă, atât la nivelul componentelor naturale, cât și a celor umane – un distilat cultural absolut singular ca materializare și care a favorizat geneza ulterioară a Civilizației Elenistice. De asemenea, dintr-o altă perspectivă, deosebit de dinamice s-au arătat a fi schimburile intra-culturale. Ele „curgeau” dinspre o civilizație spre alta, sintetizând, de regulă, creșteri extrem de vizibile în arhitectură²⁸, în religie ori în cultura orală.

Răzbate limpede, că lumea iraniană a jucat la doi „poli” în aculturația Orientului: unul *militar*, viril manifestat în partea apuseană și unul *spiritual*, în Răsărit, nucleul de propagare a religiei centrate pe conceptul divinității unice.

Păstrându-ne în acest registru, trebuie spus că polaritatea Persiei va rămâne o constantă permanentă, realitate ce va influența viitoarea așezare a „hărții” politice și social-culturale și va fi

²⁸ Infuzia de arhitectură urbană mesopotamiană sau, să spunem assyriană, cu influențe syro-palestiniene, este dominantă. Ceea ce se va întâmpla în Persia (Suza, Persepolis) este o extrapolare a luxului, a extravagantei și a apetitului pentru colosal (vezi *Poarta Tuturor Popoarelor și Țărilor*, ori *Sala celor 100 de coloane* -4600m² din Persepolis). Se conturează, așadar, între Sumer și Persia, o prezervare a unității stilistice, elementele noi, introduse (din același câmp cultural), precum *porticul*, ori *ceramica multicoloră*, ținând mai mult de o evoluție a gusturilor. Fără a fi spartă respectiva unitate, contactele multiculturale au favorizat și pătrunderea unor elemente străine, bine conturate, înlesnind prin aculturație apariția unor tipare urbane distincte. Procesul a fructificat vizibil, în Pasargadae, al cărui plan arhitectural prezintă importante elemente originare din Lidia, Egipt și Assyria, necunoscute până atunci în Iran. În acest cadru, ceea ce surprinde la Pasargadae, dincolo de arhitectura imperială a palatelor, este fascinația provocată de grădinile-parc (*Paradaiza*) sau, altfel spus, de atenția specială acordată organizării spațiului ambiental. Fără nici un dubiu se poate vorbi în acest sens, de o artă a arhitecturii peisagere, unde elementele: piatră pământ, apă și vegetație; sunt armonizate în compoziții luxuriante, realitate uimitoare ce îi va determina pe macedonenii lui Alexandru cel Mare să transfere denumirea persană a grădinilor asupra unui concept al nemuririi: raiul din viața de apoi (*paradeisos*).

responsabilă de geneza, în Răsărit, a *regatelor greco-iraniene* și *greco-indiene*, exponente ale unei aculturări de maximă altitudine.

Că, în estul Iranului, profunzimile aculturării au gegnerat noi comunități cultural-identitare, nu înseamnă că Apusul (Media și Persia) a rămas în afara acestui proces, numai că premisele au fost aici cu totul altele, iar produsele aculturației au mulat dimensiuni fluide și nu conglomerate pregnante.

Unul dintre factorii majori, responsabil de caracterul în suprafață (superficial) al aculturației a fost *gradul ridicat de concentrare al orașelor* regale iraniene (Pasargadae, Susa, Ecbatana – azi, Hamadan, Persepolis...) într-o primă fază, apoi al polisurilor grecești²⁹. Așa se face că prin intermediul orașului, sinteza culturală este, pe de o parte, mult mai vizibilă, la nivelul unor componente individuale, dar pe de altă parte, ea rămâne captivă cetății, creind din acest punct de vedere, discontinuități de aculturare între spațiile urbanizate – oricum mai restrânse și cele rurale, mult mai generos dimensionate.

Cu efecte similare se asociază: *politica tolerantă a ahemenizilor* – permisivă, de exemplu pluralității religioase și, implicit sintezei sacerdotale; *unitatea de stil, în artă*³⁰; *opțiunea pentru o lingua franca*³¹, respectiv *structura etnică, mult mai eclectică*³², deschisă unei cooperări strânse cu seminițele semite și, nu numai.

²⁹ Țintind o dezvoltare economică cât mai eficientă, Orientul aflat sub autoritate elenă – la început prin Alexandru, apoi prin Dinastia Seleucidă – împrumută valorile sistemului urban grecesc, dar într-o notă de diferențiere frapantă între Vest și Est. Majoritar în Apus au fost construite circa 100 de așezări urbane, numite după numele unor membri ai familiei regale: Antiohia, Seleucia, Laodiceea etc, la care se atașează mai vechile și numeroasele Alexandrii. Toate erau organizate după modelul polisurilor grecești și funcționau, de asemenea, în baza instituțiilor specifice, publice și politice. Fiecare localitate era înzestrată, prin urmare, cu un teritoriu autonom, juridic și financiar, iar din punct de vedere al instituțiilor publice s-au grefat organic: agora, stadionul, gimnaziul, băile publice și, desigur templele, unde pe lângă zeitățile panteonului grec, o atenție deosebită se acorda desfășurării *Cultului Regal*. Ceea ce se impune însă, prioritar în sistemul urban sunt coordonatele economice și social-etnice, aflate în raporturi strânse de interrelaționare și de determinare. Prima vizează creerea între Mediterana și extremitatea estică a imperiului a unui câmp economic vast și bine articulat, favorabil unui comerț de mari proporții ce poartă în trenă și fermentii ai aculturării. Vorbim aici de pătrunderea în bazinul Mediteranei, odată cu noi produse, din India și Arabia în principal (mirodenii, tămâie, parfumuri, perle, pietre prețioase, fructe, lemn de esență rară, mătăsurii etc.) a unor modele culturale de avangardă. Cert este că această dinamică a schimburilor va avea drept efect structurarea unei clase sociale bogate, așa-numita burghezie de tip capitalist – considerată de Pierre Leveque ca cea mai importantă trăsătură a epocii. Important este că geneza acestei populații citadine, potente financiar, s-a consumat în baza celei de-a doua coordonate – multiethnicitatea – care i-a așezat în stare de competiție pe autohtoni cu grecii și, foarte important, cu o numeroasă comunitate evreiască.

³⁰ „S-a constatat de-a lungul Civilizației Babiloniene, conservarea remarcabilă a celor mai multe convenții în artă, precum lipsa perspectivei și reprezentarea simbolică a indivizilor, în funcție de poziția lor pe scara socială și în funcție de merit (zeul este mai mare decât regale, acesta este mai mare decât soldații săi și decât dușmanii pe care i-a învins, eroul este mai mare decât leul pe care-l doboară etc.). Mai mult, regăsim aici aceleași atitudini, aceleași motive, aceleași simboluri... Dacă se ia de exemplu, din mica placă zisă a Preotului Dudu <<detaliul vulturului cu doi lei, simbolul zeului Ningirsu>>, vedem deja un motiv pe care îl vom regăsi în întregul Orient Mijlociu de-a lungul secolelor ca un simbol rămas viu, și nu ca un simplu motiv decorativ a cărui semnificație ar fi fost uitată.” Aceeași încărcătură semiotică este prezervată și în legătură cu reprezentarea eroului Ghilgameș. Identic, *Poemul Creației* sau *Epopoea lui Ghilgameș* (înscrise tradiției literare sumeriene) au fost reluate și amplificate succesiv de către diferitele etnii orientale. Într-adevăr, creația apare aici asimilată, adică asumată de noile straturi și nu reprezintă simple jocuri ale spiritului, cum s-a întâmplat, de exemplu în Occident, după Renaștere. (N. Djuvara - 2006)

³¹ „Când Dinastia Ahemenidă stabilește <<imperiul universal>> al Orientului Mijlociu, va adopta din comodate *aramaice* drept limbă oficială a imperiului. Simultan cu administrația satrapiilor, aramaica (un idiom fără să posede prestigiul de a fi limba unei mari puteri sau a unei culturi superioare) va pătrunde în întregul Orient, până în Egipt, Afganistan și India, unde scrierea aramaică va da naștere lui Kharosti. Această autoritate a unei lungi cariere, nu va înceta nici chiar sub dominația greco-macedoneană și romană, aramaica rămânând *lingua franca* a popoarelor supuse, până la cucerirea arabă.” (N. Djuvara - 2006)

În concluzie, abuzând de o oarecare rigiditate, se poate spune că Apusul a rămas la o aculturare de tip citadin, ne având nici oportunitățile și nici capacitatea de a coagula structuri culturale, deopotrivă distincte și autonome.

Regate și imperii greco-iraniene și greco-indiene

Se întâmplă ca la granița dintre Asia de Vest și Asia Central-Sudică, în zona Văii Indusului, să aibă loc, în perioada de apogeu a Persiei și de structurare politică a Indiei (secolele VI-V î.Hr.) o osmoză culturală de răsunet, cu ecouri profunde, îndeosebi, în arte, religie și scriere (kharoshti³²).

În veacul al IV-lea î. Hr., grecii lui Alexandru Macedon, vor infuza în cultura, deja de sinteză persano-indiană, elemente de rezistență ale civilizației elenice, generând astfel, unul dintre cele mai inedite și fabuloase tipare cultural-politice, responsabile de individualizarea în timp, a unui regat cu personalitate de lider – *Bactria* (a doua jumătate a secolului III precreștin), iar câteva secole mai târziu, a unui imperiu absolut revoluționar – *Imperiul Kușan*.

Grecii din Bactria, de pildă, vor dezvolta încă din perioada de supremație seleucidă, valori comportamental-mentale într-o puternică rezonanță de trăire cu autohtonii, ori această complementaritate, desigur interactivă, va lăsa urme nu numai în plastică (arta greco-budistă), ci și

³² O imagine autentică în raport cu multietnicitatea o dezvoltă basoreliefurile din Persepolis aflate pe partea stângă a fațadei scărilor interioare din cadrul complexului „Sala celor 100 de coloane”. Detaliile meticuloase ale artiștilor au surprins la modul cel mai sugestiv soliile celor douăzeci și trei de popoare în atitudini ce denotă relaxare și pun în evidență, prin intermediul darurilor aduse (ocazia fiind celebrarea anului nou – 21 martie) reperele identitare ale popoarelor lor.

„Cele 23 de delegații sunt:

1. *Mezii*, care aduc vase, săbii scurte și bijuterii;
2. *Elamiții*, cu lupi și arme;
3. *Arienii* (din regiunea Herat din Afganistanul de azi), cu oale și o cămilă;
4. *Arakhosierii* (tot din Afganistanul de azi) cu piei, o cămilă și diferite obiecte de îmbrăcăminte;
5. *Egiptenii* (din păcate scena este foarte deteriorată);
6. *Bactrienii*, cu eșartfe și o cămilă;
7. *Sagarțienii*, cu obiecte de îmbrăcăminte și cai;
8. *Armenii*, cu vase de metal și cai;
9. *Babilonienii*, cu un vițel și mai multe eșartfe;
10. *Asirienii*, cu piei, haine și berbeci;
11. *Sciții*, cu costume de călărie, bijuterii și cai;
12. *Quandaharii* (din regiunea Quandahar, din Afganistanul de sud), cu arme și un vițel;
13. *Soghdienii* (din Asia Centrală), cu arme, zale și un cal;
14. *Lidienii* din Asia Mică, cu bijuterii și care de luptă;
15. *Capadocienii*, cu haine, costum de călărie și un cal;
16. *Ionienii*, cu lână și stofe;
17. *Parții*, cu vase de metal și o cămilă;
18. *Indienii*, cu topoare, aur și un catâr;
19. *Tracii*, cu scuturi, arme și un cal;
20. *Arabii*, cu haine și un dromader;
21. *Karii* (nu se cunoaște locul de proveniență), cu arme și un vițel;
22. *Libienii*, cu un țap și un car de luptă;
23. *Etiopienii*, cu vase și fildeș. ” (P. Brusanowski -2008)

³³ Orientul Central a vehiculat pe lângă vechiul alfabet indian, *Brahmi* (din care derivă toate sistemele de scriere indiene actuale) și alfabetul numit, *Kharoshti* – folosit pentru grafia limbii *pracrit*. Aceasta din urmă, avea la bază scrierea aramaică, unde – precum în ebraica veche – notarea literelor se făcea de la dreapta la stânga, fiind de asemenea, exclus sistemul vocalic. Alfabetul Kharoshti a fost specific Indiei de Nord, respectiv Asiei Centrale, până în secolul al IV-lea d. Hr., fiind utilizat de administrațiile bactriană și kușană, pentru inscripționarea monedelor.

într-un sincretism religios (Apollo, Ahuramazda, Mithra, Buddha...), filozofic³⁴ sau de personalitate. Legat de ultimul exemplu, istoria are dovada indianizării regelui Menadros, devenit purtător și protector al budismului, sub numele Milinda; fenomen sub incidența căruia va intra (mijlocul secolului al II-lea d.Hr.), însuși regele Kaniška. Despre acesta, tradiția confirmă că l-ar fi luat drept ministru pe cel mai mare poet și gânditor indian al epocii, Asvghosa (brahman prin naștere și budist, prin atitudine) și că devotamentul în raport cu religia adoptată, i-ar fi atras din partea budiștilor, o venerație similară celei purtate lui Așoka.

Drept concluzie, se poate spune că în geografia spațiului de confluență a culturilor Persană, Greacă, Indiană și Chineză (secolele VI î. Hr.-II d.Hr.), se consumă cea mai efervescentă „producție” intelectuală și artistică, punându-se totodată, în loc, o anumită unitate de stil și de gândire.

Regatul Grec al Bactriei

Bactria a cultivat în permanență (în cadrul Persiei, sub seleucizi și apoi în raport cu părții) o politică de independență, impunându-se, de departe, ca o provincie (satrapie) puternică economic și strategic, cu rol de impact în geopolitica Orientului Îndepărtat, al lumii seleucide.

Deschiderea spre un statut de autonomie vine practic, ca o „ofertă”, avansată de regele Seleucos I, care adoptă o politică de expansiune dezechilibrată. Puternic focusat pe cuceriri în apus (Asia Mică, Siria), aproape că abandonează partea răsăriteană a imperiului³⁵, pericolul popoarelor stepice din zona de graniță („Iranul Exterior”), determinându-l, mai mult, să acorde satrapilor un cumul de puteri, militare și civile. Este o greșeală strategică, care peste aproximativ un veac și jumătate, va avea impactul „loviturii de berbec” în dezintegrarea elenismului oriental. Extincția va fi însă accelerată nu doar de cuceririle agresive ale nomazilor părți³⁶, ci foarte important, de o devitalizare economico-monetară acută, fapt ce-i împinge pe seleucizi (în timp ce metalul prețios rămânea blocat în Bactria), la acte disperate, precum jefuirea templelor.

Dincolo de aceste evenimente și de diplomația atât de versatil manipulată de satrapii Bactriei, trebuie spus că intrarea pe scena istoriei ca regat greco-iranian autonom a fost prioritar susținută de coagularea unei *comunități unitare*.

Autohtonii și coloniștii greco-macedoneni, inclusiv tracii, nu se constituie precum în apus, în două lumi distincte, ci distilează o *nouă națiune*, ancorată în valori și interese comune. Un aspect relevant îl dezvoltă, de exemplu, modul eficient de organizare a armatei, pe trei componente majore: cavalerie iraniană, unități de falangă macedoneană și infanterie ușoară tracă.

³⁴ „Trebuie reținut, că între secolele al VII-lea și al IV-lea î. Hr., omenirea produce, ca printr-un impuls simultan...o pleiadă de mari creatori, vestitori ai mutației spirituale care urma să marcheze umanitatea pentru milenii următoare... China îl aduce pe Lao-Zi și Confucius; India pe Djina și Buddha; Persia pe Zarathustra; Israelul pe marii profeți, Isaia (din secolul al VIII-lea), Ieremia, Daniel și Ezechil; Grecia pe Pythagora, Socrate, Aristotel și Platon; Dacia (sau Tracia) pe Zalmoxis.” (N. Djuvara - 2006)

³⁵ Prima campanie de cuceriri în răsărit, întreprinsă de fondatorul Dinastiei Seleucide – după modelul lui Alexandru cel Mare – va eșua păgubos în fața „acelui important Ceandragupta” din clanul *Maurya* (Sandrocottos – în izvoarele grecești antice), primul unificator al Indiei. În favoarea acestuia, Seleucos I va ceda părți considerabile din teritoriul „pus sub semnul marelui macedon”: regatele de pe Indus; Arachosia (azi Kandahar); Gedrosia (regiunea Baluchistan din Pakistanul actual) și părți din Areia (azi Ferat), poziționată la sud în raport cu ceea ce a fost nucleul teritorial al Bactriei, regiunea Mazār-I-Sharif, din nordul Afganistanului.

³⁶ *Parnii* sau ulterior *părții*, denumire mai nouă și de largă accepțiune, desemnează un trib al marelui popor scit, din sfera neamurilor iraniene nomade, ce populau așa-numitul „Iran Exterior” – geospațiu de vastă desfășurare la nord-est de Marea Caspică și în afara granițelor Regatului Seleucid. În veacul al doilea precreștin, părți – călăreți și luptători de excepție – cuceresc sub organizarea regelui Mithradates I (171-138 î. Hr.), Orientul Mijlociu, obligându-i pe seleucizi să se restrângă într-un spațiu limitat, grefat peste teritoriile Siriei și Palestinei.

Prima formă de autonomie o obține *Bactria* (la fel și *Parthia* - printru un timp, însă, mult mai scurt³⁷) în jurul anului 250 î.Hr., statut, apoi bine consolidat de Diodotus II (235-225 î.Hr.), care alături de Arsaces, se va „întoarce” – dintr-o râvnă supremă pentru autonomie – împotriva „alor lui” (a seleucizilor).

Rolul de centru de putere, la granița dintre două regate, unul în descreștere și altul (Part) în ascensiune, este verificat.

Expansiunea maximă a Bactriei, care rămâne în continuare avanpostul culturii și civilizației elenistice în Răsărit, se petrece în perioada guvernărilor regelui *Euhidemos* (după anul 220 î. Hr.), respectiv a fiului său Demetrios I (cca.200-182 î.Hr.). Primul își va extinde stăpânirea și asupra satraپیilor vecine *Sogdiana*, *Arakhosia*, *Areia* și *Drangiane*, iar al doilea va împinge (după 184 î. Hr.) granițele la sud de Munții Hindukuși (geospațiul actual al Afganistanului de sud, Pakistanului și Indiei de nord) în teritoriile regatului indian.

Respectivul interval temporal (cca 250-150/140 î. Hr.), sigur, cu anumite sincope, dă măsura perioadei de glorie a Bactriei.

Este un centru de putere autentic, cu teritorii extinse, cu o economie solidă și stabilă, cu o armată care s-a arătat a fi una de temut, cu o societate bine structurată, dominată de nobilimea și țărănimea iraniană zoroastriană și, nu în ultimul rând, cu o cultură urbană³⁸ de înalt nivel.

Capitala din acea vreme a Bactriei³⁹, care era și un teritoriu dens vascularizat de rute comerciale, se remarcă drept un oraș mare și somptuos, un pol strategic și comercial, dintre cei mai însemnați, ai lumii elenistice.

Structura organismului urban era și aici o replică a polisurilor grecești, cu citadela (orașul de sus) în punctul de cea mai ridicată altitudine și cu orașul mijlociu și de jos (zonele de locuire, comerciale, spațiile publice...) perimetrare de ziduri puternice de fortăreață. În interior, estetica urbană pune în evidență expresiile consacrate ale stilului ionic și doric.

Contextul politic regional, deosebit de tensionat – cu o dinamică efervescentă a popoarelor nomade⁴⁰ (sciții, tocharii⁴¹, hunii...) va afecta în primul rând teritorial Regatul Bactriei, care ocupat în nord de părți, își va continua existența în diferite forme de organizare administrativă, dar conservând același sincretism greco-iranian, la sud de Munții Hindukuși.

Prezența ultimului regat greco-oriental a fost consemnată în arealul de obârșie al Văii Helemand, din proximitatea Kabulului, la sfârșitul erei precreștine. Până la acest prag temporal, un reviriment al Bactriei propriu-zise (partea septentrională a Afganistanului de azi) se produce în timpul Regelui Menandru⁴² (cca- 155-130 î. Hr.), care adoptă religia budistă. Prin moartea sa unitatea regatului se va sparge, lui urmându-i 39 de mici suverani greci, cei mai mulți, de confesiunea budistă. Prin urmare, lumea atât de îndepărtată a Orientului Mijlociu, nu numai că a

³⁷ Atacată pe la 250 î. Hr., de parții conduși de Arsaces, satrapia Parthia va fi cucerită în anul 247, ocazie cu care, nomadul se va încorona drept rege al Parthiei și al parților, dând totodată poporului său numele de parți.

³⁸ Appolodoros din Artemita considera Bactria ca fiind „Satrapia celor 1000 de orașe”, locuite de o mixtură de seminții, dar unde greco-macedonenii și-au lăsat vizibil amprenta în estetica urbană.

³⁹ Locul opulentei capitale abia mai este, în actual, semnalat de un mic și anonim sat afgan, Balkh.

⁴⁰ De netăgăduit, exista o încrâncenare între popoarele sedentare și popoarele nomade, ale stepei, nu de puține ori, cei din urmă având drept principal mobil, pentru incursiunile de cucerire, sedentarizarea. Că ele reprezentau un adevărat flagel pentru regatele și imperiile structurate deja politic, era iarăși o realitate care impunea înțierea unor strategii eficiente de apărare. Într-un astfel de context, apare în timpul Dinastiei Chi'n și primul Mare Zid Chinezesc (215-109 î. Hr.).

⁴¹ *Tocharii*, numiți de chinezi *yue-ze*, erau o seminție tot de sorginte iraniană, cu originile, probabil în actuala provincie Gansu din China.

⁴² „Considerat de Plutarh drept *idealul stăpânitorului elenistic*, Menandru – este cunoscut în literatura indiană budistă din lucrarea *Milindrapanhu...*” Din aceeași perspectivă, a relevanței și a urmelor lăsate în cultura universal, Pierre Leveque consacră următoarea sintagmă: „Domnia lui Menandru constituie apogeul elenismului oriental.”. (recomandăm pentru detalii P. Brusanovski - 2008)

primit și cultivat valorile civilizațiilor mediteraneene, dar, la rândul ei, indianizează ultimele comunități de greci din Pakistan și India de nord-vest.

Pământul răsăritean al Orientului Mijlociu a fost – fără îndoială – cel mai fertil spațiu al aculturației din perioada (aproximativ o jumătate de mileniu) de trecere de la precreștinism la era creștină. Aici se vor aglutina într-un câmp de convergență, exclusiv al culturilor superioare, concepte și principii noi, apoi: artă, religie, literatură, filozofie, justiție, științe, stil de viață etc. – toate conjugate într-o cultură și civilizație de avangardă și, într-o nouă geografie mentală.

Ceea ce este foarte important, pentru propagarea liberalismului creat, este *circulara* lui, prin intermediul fluxurilor monetare, noua civilizație având printre numeroasele-i blazoane și propriile-i monede, despre care s-a spus că sunt „printre cele mai frumoase și artistice monezi ale Antichității”, majoritatea fiind inscripționate cu legendă bilingvă, *greacă* și *pracrit* (un dialect indian derivat din sanscrită).

Kuşanii și Imperiul Kuşan

În primul secol al erei creștine Regatul Part care-și trăise intens, în afară, atât victoriile cât și înfrângerile – implicit pe cele cu Impriul Roman⁴³ - se arată vlăguit, din lăuntru, de propriile-i crize dinastice și bântuit la frontiere de invaziile succesive ale *alanilor* și *kuşanilor*⁴⁴.

Ne reamintim că în ultimele două secole, premergătoare nașterii lui Hristos, sirienii sciții și grecii au invadat Pundjabul și în virtutea supremației, au pus bazele civilizației greco-bactriene, care (strict cronologic) nu va atinge o vârstă mai mare de 300 de ani.

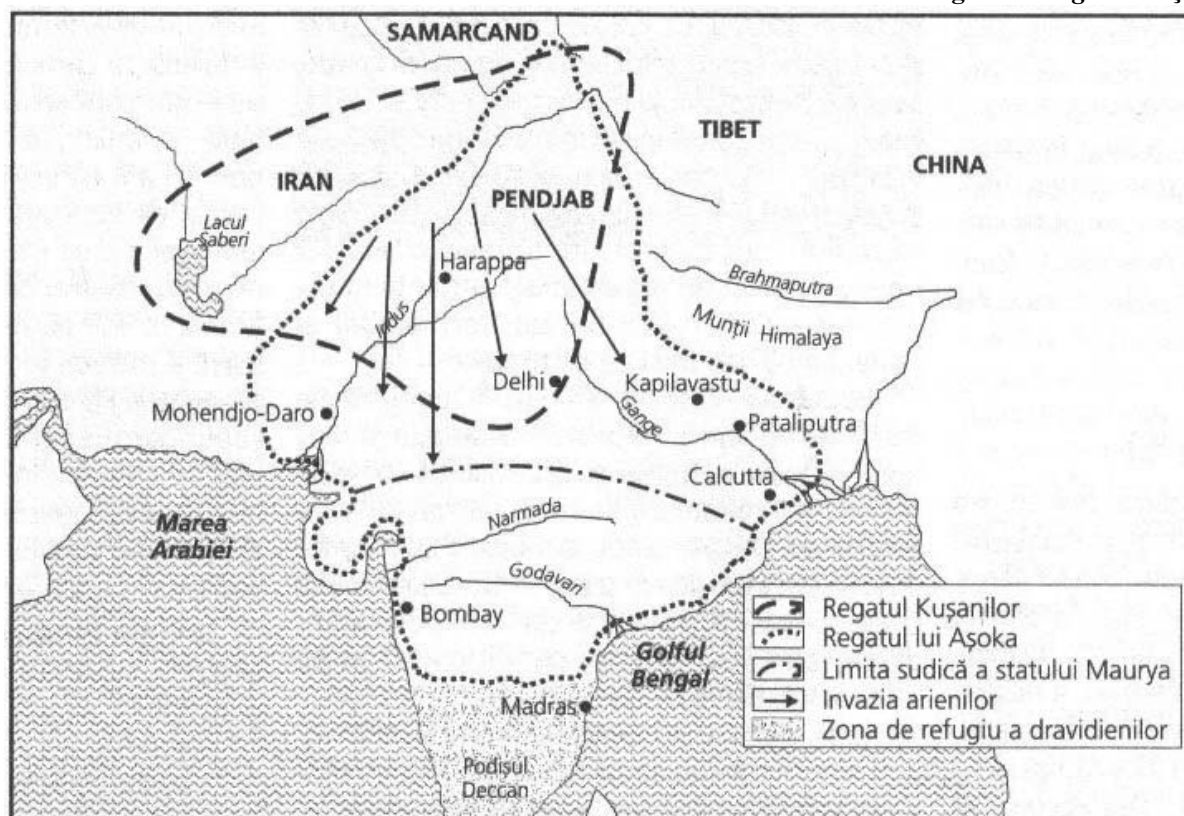
În primul veac creștin – pe aceeași vatră – va penetra un trib din Asia Centrală, Kuşan, înrudit cu turcii.

Într-o primă etapă, iau în stăpânire Kabulul, oraș asupra căruia transferă atributul de capitală militară, din care își vor extinde dominația asupra întregii Indii de Nord-Vest și asupra unei părți însemnate din Asia Centrală, limita înspre apus fiind marcată de aliniamentul Mării Caspice și al Lacului Aral.

⁴³ Izvoarele istorice informează despre un prim contact al parților cu romanii, în anul 92 î. Hr., moment sincron recunoașterii Eufratului, drept graniță comună. Reținem însă, că frontiera politică nu s-a instituit, nici măcar vremelnic, ca o barieră culturală și economică, cea mai autentică dovadă fiind rutele comerciale ale Drumului Mătăsii, care străbăteau Asia, din porturile feniciene și siriene ale Mediteranei până în China Cntrală.

⁴⁴ Kuşanii reprezentau o seminție apărută din conviețuirea paleo-iranienilor, de pe teritoriul afgan de azi, cu tocharii, stabiliți aici după anul 130 î.Hr. Limba lor era un idiom est-iranian, notată însă, cu alfabet grecesc. Cele dintâi cuceriri le înfăptuiesc în teritoriile răsăritene ale parților, urmând ca sub Kaniška (cel mai probabil, sec. II d. Hr.) tânărul imperiu să atingă apogeul creșterii teritoriale și culturale, context în care și capitala va fi transferată din Bactria în *Peshavar*. Longevitatea sa poate fi apreciată ca una venerabilă (400-500 de ani) dacă ne raportăm la durata atinsă de Imperiul Roman (cca. o jumătate de mileniu).

Figura 3. Regatul Kușan

Un rol deosebit au avut însă kușanii în progradarea culturală a Orientului (aspect asupra căruia se va reveni), ei construind cea mai omogenă legătură între lumea greco-romană⁴⁵, persană, partă, chineză și indiană.

Sub Kanișka, cel mai mare rege al kușanilor, științele și artele fac progrese remarcabile; sculptura greco-budistă crează noi capodopere, iar la Pechawer, Taxila⁴⁶ și Mathura au fost ridicate edificii (inclusiv școli superioare) ale căror arhitectură impresiona prin rafinament, stil și monumentalitate. Charaka a dat un suflu de progres medicinei, în timp ce Nagarjuna și Asvagoșa puneau bazele *budismului mahayana* („marele vehicul”), care va pătrunde ca religie de bază în China și apoi în Japonia. Are loc așadar, prin intermediul budismului, o extraordinară expansiune a civilizației indiene, făcută de cele mai multe ori prin prisma negustorilor, meseriașilor și misionarilor.

⁴⁵ Împăratul Kanișka, precum și alți suverani kușani au întreținut relații diplomatice strânse cu Roma, situație politică în care Regatul Part preia sensibil, funcția de fâșie-tampon între cele două imperii: mediteranean, respective oriental-indianizat.

⁴⁶ Taxila, aflată la circa 30km nord de Rawalpindi (respectiv între orașele Peshawar și Islamabad) era în vremea lui Chandragupta- Maurya, cel mai vechi oraș dintre cele 2000 din India de Nord. „Întins și prosper”, după cum spunea Arian, cu o justiție excelentă, după Strabon și o poziționare strategică extrem de importantă, orașul cumula și funcții culturale de rezonanță. În incinta fortificațiilor sale se afla cea mai însemnată universitate, dintre cele câteva existente, la vremea respectivă, în India, prestigiul ei fiind în Antichitate, aidoma Sorbonei, în Evul Mediu. Artele, științele și, în special medicina, se studiau aici sub îndrumarea unor dascăli de rară valoare și în atmosfera stimulativă a toleranței religioase, punctată și la nivelul concretului printr-un templu zoroastrian, în stil grecesc.

„Săpăturile făcute de sir John Marshall pe locul orașului Taxila au scos la iveală pietre sculptate cu finețe, statui elegante, monezi datând din anul 600 î. Hr. și sticle pictate care nu vor mai fi egalate nicicând în India <<Este evident, spune și Vincent Smith, că această țară atinsese deja un înalt grad de civilizație materială, căci găsim aici produse ale tuturor artelor și ale tuturor meseriilor destinate înfrumusețării vieții într-un oraș bogat și cultivat.>>” (Will și Ariel Durant - 2004)

Revenind la Kaniška, trebuie subliniată capacitatea sa ridicată de a tolera religii și zeități dintre cele mai diferite, fapt cu impact hotărâtor în menținerea unui climat de armonie socială. El însuși se dedică lui Buddha și oficializează noua credință în imperiul său, devenind un aldoilea Așoka.

Expresii ale aculturării

Prin câteva exemple vom încerca să descifrăm rolul de impact al comunităților culturale orientale, greco-iraniene și/sau greco-indiene, în apariția unei spiritualități esențializate în baza celor mai exclusiviste valori date de civilizațiile maritime ale Mediteranei, respectiv de civilizațiile continentale ale Asiei

a) În arhitectura urbană

În timpul ahemenizilor (responsabili de cea dintâi sinteză culturală a Orientului), un exemplu clasic de aculturare urbană pe filieră greacă, l-a oferit orașul Nehavant situat la circa 100km sud de Hamadam. Antioh III cel Mare fondează aici, în cele mai autentice tipare ale elenismului o cetate-oraș, Laodiceea, populată cu numeroase temple, închinată celor mai populare zeități ale panteonului grecesc: Zeus, Demetra, Athena, Apollo. Se probează în acest fel pătrunderea influențelor culturale elene. La rândul lor, autohtonii, sensibili la perfecțiunea artei clasice grecești, vor împrumuta o serie de elemente, particulare în special stilurilor doric și corintic, realizând un soi de mariaj între arta occidentală (mediteraneană) și artele, generic numite, mesopotamiene.

Rezultatele au înflorit splendid, bunăoară, la Churcha (așezare aflată între Teheran și Esphahan), unde, coloanele în ruină, ale unui templu mai fac dovada armoniei dintre stilurile paleo-iraniene și elenistice.

O altă prezență deosebită este Templul Zeiței Anahita⁴⁷ din Kangavar, de secol III î. Hr., unde coloanele dorice și corintice dau suplețe unui ansamblu inspirat din celebra sală a tronului *Apadana* din Persepolis.

Exemplele nu se opresc aici, majoritatea orașelor seleucide (Tarsos, Edessa, Ecbatana, Nisibis, Ierusalim, Dura-Europos etc.) expunând această nouă estetică greco-iraniană, atât în arhitectură cât și în registrul propriu-zis al artelor.

Ceva mai târziu, va fi rândul Arsacizilor să fie seduși de eleganța elementelor arhitecturale elenistice, pe care le vor exploata cu multă generozitate în construcția palatului Regal de la Nisaia. Punctul central al complexului îl constituia un palat de formă pătrată (cu laturile de 59,7m), în interiorul căruia 12 săli jalonau o curte interioară, de aceeași formă, cu laturile de aproximativ 38m. Edificiul era satelitat de alte palate și temple, bogat decorate cu artă statuară (arheologii ruși au deshumat o statueta a zeiței Venus) și vase pentru libații, în formă de corn, numite *rhytoni*.

Mult spre răsărit – pe Valea Fluviului Gange – arta greco-bactriană pătrunde aproape sincron formării ei, punând în evidență la Patraliputra (azi Patna) – capitala Imperiului Indian din vremea lui Așoka (272-235 î. Hr.) – un palat de mari proporții, cu 80 de coloane, durat în același tipar eclectic iraniano-grec, particular Sălii celor 100 de Coloane, din Persepolis.

Despre atmosfera sofisticată a Pataliputrei – dinaintea lui Așoka – când orașul era grandioasa reședință a celui mai „puternic rege din lume” cum era considerat Chandragupta, ne informează Megastene – trimis în India ca sol al lui Seleucos Nicator, regele Siriei.

Prima revelație a lui Megastene, a fost să descopere o civilizație pe care nu a ezitat să o califice în fața scepticilor greci, ca egală cu a lor și aceasta, în perioada când civilizația greacă era la apogeu.

⁴⁷ Anahita (Anaita în accepțiune greacă) reprezintă o simbioză din perioada ahemenidă tardivă, a trei zeități, sensibil diferite: zeița babiloniană a dragostei și războiului, Iștar; zeița iraniană a apei, fertilității și înțelepciunii și zeița mesopotamiană, Nanea.

Iată cum descria Megastene, Pataliputra: „Cetatea măsoară aproximativ 15km lungime și 3, lățime; palatul regal era construit din lemn, întrecând în frumusețe reședințele regale de la Susa și Ecbatana și poate doar palatul din Persepolis să-l fi depășit în măreție. Coloanele lui erau acoperite cu plăci de aur și decorate cu desene prezentând păsări și plante; interiorul era somptuos mobilat și împodobit din belșug cu pietre și metale prețioase, dar și cu ostentative vese de aur cu diametrul de 1,80m... Chandragupta se arăta uneori publicului, îmbrăcat în museline fine, brodate cu fir de aur, purtat într-un palanchin de aur sau urcat pe un elefant bogat împodobit. Principala sa preocupare era să admire acest stat în plină dezvoltare, cu excepția timpului petrecut la vânătoare sau cu alte discuții. Ziua lui se împărțea în 16 intervale, de 90 minute fiecare. În primul, se trezea, și se dedica meditației; în al doilea, lua cunoștință de rapoartele funcționarilor și dădea ordine secrete; pe al treilea și-l petrecea alături de sfetnicii săi, în sala de audiențe particulare; în al patrulea interval de timp, se ocupa de probleme financiare și de apărare națională; în al cincilea, primea reclamații de la supuși și împărțea dreptatea; în cel de-al șaselea se îmbăia și mânca; în al șaptelea, primea impozite și tributuri și numea funcționarii; în cel de-al optulea, reunea din nou consiliul pentru a asculta raportul iscoadelor sau al altor indivizi pe care îi folosea în același scop; al nouălea era consacrat odihnei și rugăciunilor; al zecelea și al unsprezecelea, problemelor militare; în al doisprezecelea se ocupa de rapoartele secrete; al treisprezecelea era destinat băii și mesei de seară; al paisprezecelea, al cinsprezecelea și al șaisprezecelea, somnului.” (după Will și Ariel Durant - 2004)

Orice comentariu, aproape ar fi de prisos; programul anterior detaliat, ne făcând altceva decât să probeze standardele ridicate, de viață; o rigoare de excepție, a muncii; interesul vădit pentru protecția militară și materială, a supușilor, implicit a statului; asumarea valorilor religioase și etice; disciplina în raport cu igiena fizică și morală etc.

Aspectele, livresc sugerate, sunt verificate științific de istoriografia engleză, care după ce examinează documente istorice, literare, picturale, respectiv artefacte, de secol IV-III î. Hr. concluzionează că suveranul Imperiului Maurya dispunea de uimitoare posibilități de a trăi în lux și de mijloace industriale, cu nimic mai prejos celor de care vor dispune împărații mongoli, șaptesprezece secole mai târziu.

b) În arte

În Orientul Apropiat și Mijlociu au evoluat sincron sau în succesiune civilizații superioare de anvergură, începând – să spunem – cu cea sumeriană, babiloniană, a Văii Indusului, iudaică, egipteană, persană ș.a.m.d. care, până la marea cucerire arabă și ca atare, până la grefarea islamismului, au trasat, fără îndoială, traiectoriile de dezvoltare ale omenirii. Din cacest vast creuzet, au fost centrifugați și fermentii care au coagulat, în Vest, civilizațiile occidentale, Orientul, la acea vreme, ne mai având, practic, nimic de primit.

În lucrarea de față au fost frecvent pomeniți paleo-iranienii, elamiții, ahemenizii, babilonienii, assyrienii, elenii, indienii, parții, alte seminții ale stepei (fie ele de la nord de Marea Neagră sau din „Iranul Exterior”) – popoare sedentare, seminomade sau nomade, toare intrate într-o acerbă competiție geo-politică.

Important este că aceste tensiuni⁴⁸ nu au alterat și nici împiedicat evoluția culturală prin arte, religie, comerț, științe ..., ba mai mult, s-a întâmplat un proces extraordinar și fără precedent; generarea unei *culturi comune elenistico-iraniene* sau, mai profund numită, *cultura comună elenistico-orientală*, sintagmă, de departe, mai ajustată realității, și asta pentru că întregul parcurs are la bază, dar și folosește ca principală „unealtă” *o mână de greci* ce-și vor lăsa amprenta asupra culturii țărilor dintre Indus și Siria, respectiv dintre Pamir și Marea Mediterană.

⁴⁸ „În teritoriul iranian central erau parții, în Rusia de Sud aceștia erau flancați de sarmați, iar în Iranul răsăritean și în India, de kușani. Oricât de deosebite erau țărilor și popoarele, limbile și culturile în mijlocul cărora se desfășura marșul acestui popor de călăreți războinici, în artă s-a format totuși o unitate”. (P. Brusanovski - 2008)

Existând o astfel de stratigrafie culturală, atât în timp cât și în spațiu, sigur, se pot folosi pe fondul aculturației artistice și conceptele de artă *greco-iraniană*; *greco-bactriană*; *greco-budistă* sau *greco-indiană*, însă pentru geografia culturală a Bactriei, implicit a Imperiului Kușan, opțiunea este în favoarea formulei, de cultură comună elenistico-orientală.

Știm deja, că prima mare sinteză culturală în Orientul Mijlociu se întâmplă sub Cyrus cel Mare, proces ce continuă să se sedimenteze sub urmașii acestuia, perioadă când se consumă și o dublă sinteză sacerdotală, activ stimulată de Artaxerxe II.

Pe fondul, deloc inert, construit de ahenenizi, pragul de maximă încărcătură în aculturare va fi atins de Alexandru Macedon și de Dinastia Seleucidă, influențele lor prinzând contur într-un evantai larg de dimensiuni, dintre care arta statuară, religia și filozofia se vor redefini, în contact cu părți, indienii și chinezii.

În statuar, bunăoară, putem împinge aculturarea până la accețiunea unei revoluții, materializată în Imperiul Kușan prin așa-numita artă, *Gandahara*⁴⁹ (o osmoză iraniano-elenistico-budistă) și unde factorul determinant l-a constituit „spargerea” interdicțiilor de reprezentare antropomorfă a lui Buddha.

Astfel, primele imagini, expun (urmare a întâlnirii cu panteonul grec) un Buddha elenizat, având trăsăturile chipeșe și juvenile ale lui Apollo și veșminte drapate în stil ionian.

Alături de arta statuară și numismatica a fost o vrednică purtătoare a sincretismului cultural. Monedele parte, de exemplu, au avut inscripții grecești până la începutul erei creștine, când dispar sub influența Romei, iar regii greco-indieni au bătut monezi unde apare zeus, însoțit de Ghaneșă (zeul elefant, simbol al generozității în mitologia indiană) sau, pe o fațetă Apollo, iar pe cealaltă Mithra.

c) Rute comerciale și drumuri culturale

„Orice rută comercială era dublată de un drum cultural.”

Imperiul Kușan avea o poziție centrală pe *Drumul Mătăsii* și în consecință și o poziție economică de vârf în regiunea Asiei Centrale, schimburile derulându-se activ și pe mari distanțe.

Drumuri consacrate, porneau din porturile bogatelor cetăți feniciene și siriene (Levant), traversau apoi Eufratul și intersectând, tot mai adânc în răsărit, marile orașe ale Orientului Mijlociu se apropiau de granița Chinei, de unde, prin Depresiunea Tarim, se îndreptau spre centrul imperiului.

Pentru alte rute, Bactria funcționa ca pol central. Două drumuri majore, unul sudic și altul de nord-vest, se desprindeau din respectivul nod comercial. Primul surmonta înălțimile Hindușilor pentru a ajunge în India, iar al doilea, ocolind pe la nord Regatul Part, străbătea întinderile stepice până în Crimeea sau mai spre vest atingeau fațada apuseană a Mării Negre.

Tot Bactria reprezenta punctul terminus și pentru prețioasele încărcături livrate de porturile egiptene. Acestea, prin Marea Roșie și Oceanul Indian, ajungeau în porturile Kușane ale Indiei, iar apoi, pe drumuri de uscat pătrundeau în Bactria.

Palmira, Dura-Europos, Seleucia și Golful Persic individualizau un alt drum, caracteristic, prin excelență, produselor de lux.

Întregul Orient dispunea, ca atare, de o rețea de drumuri bine articulată, dublată de un sistem urban puternic, din a cărui cheag comercial distila o cultură rafinată. Ceea ce nu ar trebui ignorat, este că la baza deschiderii acestor drumuri, rolul *popoarelor de călăreți* a fost determinant.

Produsele vehiculate erau de o mare varietate și preponderent, de mare prețiozitate (perle, pietre prețioase, parfumuri, mirodenii, țesături din mătase, fildeș, lemn de esență rară, iar, cu

⁴⁹ „Divinitățile și eroii religiei grecești oferă budismului iconografia sa, așa cum vor face, după puțin timp, și pentru creștinism. Dar, în mod paradoxal, tradiția elenică va rămâne mai puternică în Asia decât în Occident și, în răstimp de un mileniu aproape, Buddha-Apollo cucerește rând pe rând India, Asia Centrală, Indochina, China, Coreea, Japonia, nu fără a evolua însă și fără a fi supusă unor abia vizibile alterări...” (Pierre Leveque – din P. Brusanovski-2008)

precădere pentru patricienii și arenele Romei, animale și păsări exotice – elefanți, tigri, lei, papagali, păuni etc.), atribute ce le confereau capacități de aculturare, ele stabilind legături „palpabile” între lumi și culturi diferite.

La *Bergam* (cca. 60km NE de Kabul), de exemplu, reședința de vară a kușanilor, loc de convergență și de redistribuire a rutelor ce vascularizau întregul geospațiu oriental, a fost dezvelit un depozit ce conținea sticlărie și oglinzi chinezești, statuete de bronz grecești și romane, plăci de fildeș indian etc. Pe de altă parte, produse ale Orientului, inclusiv statuete ale lui Buddha, au fost identificate în multe dintre orașele Imperiului Roman, în special la Pompei, reședința-stațiune a aristocrației romane. Captivi aceleași fascinații pentru nou, dar și pentru bunul gust, se arată a fi în răsăritul extrem, chinezii, care împrumută cu multă generozitate, motive grecești pentru a imprima țesăturile din mătase. Un alt produs, universal râvnit, era purpura feniciană, dar și obiectele de sticlărie din Antiohia Siriei.

Mai subliniem doar că aceste infuzii dintr-o parte în alta a spațiului „locuit” de civilizații superioare, nu se limita, exclusiv, la schimburile materiale, mult mai mare consecință în aculturare având schimburile informaționale. Acestea au stimulat creația, în toate domeniile, științifice și artistice, au generat noi obiceiuri, moravuri și mentalități.

Un minunat exemplu ni-l procură, de pildă, asumarea de către romani a zeului paleo-iranian Mithra al cărui cult îl vor împărți, mai târziu, cu religia creștină, prin sărbătorirea Crăciunului în zilele din proximitatea solstițiului de iarnă, când în Roma precreștină se celebra Zeul-Soare Mithra, prin consacratele Saturnalii.

d) În religie și filozofie

După cum s-a mai arătat, kușanii au reprezentat elementul catalizator a patru lumi diferite: iraniană, indiană, elenistică și central-asiatică – aspect pe deplin relevat de sincretismul religios. Devotați budismului⁵⁰, suveranii kușani „pionieri” ai liberalismului au știut cinsti cu respect, toate zeitățile din teritoriile guvernate de ei, bătând inclusiv monede cu efiigiile lor: *Șiva* – venerat de indieni; *Mitra* – Zeul Soare, la iranieni; *Apollo* și *Anemos* – zeități populare ale panteonului grec.

Aculturația, penetrează până și în ritualurile de înmormântare. Mărturii în acest sens au fost scoase la zi prin deshumarea unor morminte kușane, ocazie cu care a fost identificat un vechi obicei de origine greacă – anume, moneda pusă în gura mortului, în credința că-l va ajuta să se înalțe la cer și/sau să-l plătească pe luntrașul Caron pentru a-l trece peste râul Styx.

Tot în acest registru întră și stupele decorate cu imagini ale zeităților alohtone.

În loc de concluzie, ne permitem a spune că, cea mai frumoasă „întâlnire” dintre Orient și Occident, este mariajul dintre filozofia greacă și religia budistă.

I.3. Drumuri ale turismului cultural în Orientul Apropiat și Mijlociu

Pentru o cât mai apropiată înțelegere a conceptului de aculturare, așezat de noi, prin materialul prezentat, în perioada antică și într-un geospațiu definit prin culturi și civilizații orientale de mare anvergură, încercăm, din perspectivă actuală, dezvoltarea unor posibile drumuri turistice și/sau călătorii culturale, capabile de a realiza un soi de „arcuri în timp”. Prin urmare, plecând de la noua stare geografică și „sărind” voit, peste orice demers de a pune într-o rețea taxonomică teritoriile din Orientul Apropiat și Mijlociu, procedăm la o prezentare individualizată a aspectelor geoturistice, la nivelul unui complex de state.

Menționăm că materialul este „decupat” din lucrarea *Regionare turistică mondială* (2002, 2007), autori Liviu Nicoară și Angelica Pușcaș, respectiv din capitolul al III-lea (Regionarea turistică a Asiei), aflat sub semnătura autoarei.

⁵⁰ Fundamentală pentru istoria culturală a Asiei Orientale a fost contribuția kușanilor în răspândirea religiei budiste. În primul rând, sub numele „*Vehicolul Mare – Mahayna*”, a devenit o religie sincretică, cu un bogat panteon și cult liturgic, precum și cu o doctrină dezvoltată, a mântuirii. Din respectivul geospațiu, budismul își continuă expansiunea în China (unde devine a treia religie, după Confucianism și Taoism), apoi în Coreea, Japonia și Tibet.

Israel

Situat la fațada orientală a Mării Mediterane, Israelul dispune de un *litoral admirabil* - lung de aproximativ 250 km - continuat spre interior cu unități morfo-structurale complexe: *câmpia litorală vestică*; *munții Galileei* - în nord (1.203 m altitudine maximă în vârful Har Merion); *grabenul El Ghor* - în est, cu joasa Vale a Iordanului și cele două depresiuni tectonice, ocupate de lacurile Tiberiada (- 208 m) și Marea Moartă (- 395 m); *platourile și munții centrali*, remarcabil evidențiați de vecinătatea sudică cu *Deșertul Negev*. De asemenea, la nivelul componentei biotice și social-economice, peisajul poartă amprenta condiției de interferență dintre clima mediteraneană și cea deșertică, dictând și principalele atuuri turistice ale țării.

Cât privește repartitia principalelor resurse atractive, depistăm următoarele unități și obiective:

- zona turistică nordică sau Galileea;
- zona litorală;
- zona turistică central-vestică sau Ierusalim-Marea Moartă.

a) Zona turistică nordică sau Galileea

Unitatea include în primul rând, centre și obiective turistice cu semnificație istorico-religioasă, legate de administrația romană și mai ales de pelerinajele lui Isus Hristos. Dintre acestea remarcăm:

- *orașul Tiberiada*. Situat pe malul lacului omonim, numit și "Marea Galileei", interesează prin numeroasele-i edificii - adevărate capodopere de artă constructivă - majoritatea înălțate în perioada de domnie a legendarului personaj Irod.

- *centrul urban Nazaret* - reședință a actualului district septentrional. Așezarea se detașează ca unul din locurile turistice cu cea mai mare forță polarizatoare.

Pelerini din întreaga lume creștină descind aici anual pentru a se impregna cu acea încărcătură spirituală legată de nașterea și viața Sfintei Fecioare Maria. Supranumit din perspectivă religioasă, și "Orașul Bunei Vestiri", Nazaretul dispune de monumente unice, ca rezonanță a mesajului, precum: *Biserica Buna Vestire*, primul edificiu creștin decorat cu icoane bizantine; *Izvorul Maicii Domnului* și *bisericile cu hramul sfinților Iosif și Gavril*.

- *centru turistic Cana* - o altă așezare cu rezonanță biblică, legată de consemnarea istorică a întâiului miracol înfăptuit de Isus.

- *așezarea turistică Tabgha* - aflată la vest de "Marea Galileei" - întregeste panopia locurilor de popas ale "învățătorului" Isus și desăvârșirea minunilor sale, precum și cel de "hrănire a noroadelor prin înmulțirea pâinii și a peștilor". Aproximativ în același spațiu biblic, mai exact la nord de lacul Tiberiada, se află un alt punct turistic, anume *Capernaum* - locul nașterii lui Simon Petru și centru predilect de propovăduire a învățăturilor lui Isus.

- *centrul turistic Caezarea* - cu cetatea antică omonimă, principalul nucleu administrativ și strategic al stăpânirii romane din Palestina.

- *Samara*. Așezarea turistică prezintă ca principale oferte, *ruinele cetății Samara* - capitală a regatului Israel și *Fântâna Samarei* - un izvor, considerat miraculos - ocrotit în interiorul unei impunătoare biserici ortodoxe.

- *parcul național Mt. Carmel*. Acesta, protejează pe o suprafață de peste 11.000 ha ecosisteme tipic mediteraneene, nealterate antropic.

O prezență uluitoare, este conferită locului de vegetația spontană - reprezentată prin masive de pini parasol și de Alep, chiparoși, maquis, gariga, lauri, leandri etc. În proximitate, se află și câteva edificii religioase patronate de ordinele franciscan și carmelit, precum și faimoasa Biserică "Stela Maris" construită în 1827.

Un interes aparte, prezintă în spațiul analizat și originalele așezări umane numite "*kibbutz*". Relevant este exemplul kibbutz-ului Genezareh din vecinătatea lacului Tiberiada, o veritabilă oază de verdeață, edificată prin efort uman, într-un pustiul auster. În esență, habitatul are funcționalitatea unui sistem de tip închis, unde orice preocupare financiară este suprimată, comunitatea dispunând pe loc de întregul complex de servicii și locuri de muncă.

b) Zona litorală - este valorificată prin excelență de turismul balnear-maritim, exemplar deservit de infrastructura și dotările de specialitate din orașele Tel-Aviv, Jaffa, Ramala, Natanya, Haifa, Akko și Nahariya.

În secundar, se manifestă deosebit de activ turismul cultural, grație unor monumente și vestigii istorice aflate la *Ramala* (minaretul de sec. XIII și vechea catedrală cruciată - azi moschee), *Qeisari*, *Haifa* și *Akko* - cu vestigii romane, cruciate și otomane.

În mirificul peisaj al Coastei, o prezență insolită o reprezintă orașelul *Ein Hod* - situat pe una din colinele stâncoase ce domină portul Haifa. Aici, vegetația mediteraneană, cu pini, chiparoși și întinse livezi de portocali, ori atmosfera impregnată de lumină, culoare și suave miresme - fac din micuțul orașel o stațiune celebră în lumea artiștilor, precum Balcicul nostru de altădată.

c) Zona turistică central-estică sau Ierusalim-Marea Moartă

După cum o arată și denumirea zonei, două sunt arealele turistice investite cu mare forță atractivă, anume spațiul catalizat de orașul Ierusalim și geo-spațiul aferent Mării Moarte.

Arealul turistic Ierusalim. Integrează pe lângă orașul Ierusalim - cel mai important nod turistic al Israelului și totodată unul dintre "polii" turismului internațional - și alte câteva centre: *Bethlehem* și *Abu-Gosh*. Primul, situat la cca. 10 km de Ierusalim, își justifică forța de atracție ca locul nașterii lui Isus, iar micro-spațiul unde s-a întâmplat divinul act, este semnalat prin înălțarea unui edificiu religios "Biserica Nașterii lui Hristos" - apreciat drept cea mai veche și originală biserică creștină din Israel.

În subsolul ei, sunt conservate ca elemente martor peștera și ieslea, iar o stea de argint - dăruită de Șerban Cantacuzino - fixată în podeaua de marmură roșie, indică vizitatorilor locul nașterii Domnului.

Nu departe de Bethlehem, la doar 7 km, alte două obiective focalizează atenția turiștilor: *Biserica Sfântului Ioan Botezătorul* și *Grota lui Benedictus* - locul venirii pe lume a Sf. Ioan.

Al doilea centru, *Abu-Gosh*, se află situat pe drumul de legătură între capitala administrativă Tel Aviv și Ierusalim. Se remarcă prin prezența unei *vechi biserici* din sec. XII, în pur stil roman - operă a cruciaților - și prin *fântâna lui Isus*. În legătură cu acest obiectiv, legendele locului spun că după "înviere" Domnul și-ar fi potolit aici setea.

De mare efect estetic este și defileul stâncos ce conduce spre biserica romană.

Ierusalimul se impune fără nici un dubiu ca cel mai popular dintre orașele lumii, revendicat drept capitală spirituală deopotrivă de evrei, creștini și musulmani. Edificat pe coline stâncoase, este un oraș antic, fostă capitală a dinastiei David, vreme de 400 de ani. Ulterior, trece sub dominație babiloniană, fiind recucerit de înțeleptul rege Solomon. Declinul domniei acestuia marchează și sfârșitul unei etape de apogeu în istoria orașului, confruntat apoi, timp de 6 secole, cu rigorile impuse de dominația romană și bizantină.

Organizarea spațiului urban, reflectă în plan fizionomic două ansambluri arhitecturale fundamentale distincte: *Orașul Vechi* sau *Sfânta Cetate* - datat din sec.15 î.e.n. - și *Ierusalimul Nou* - un techno-polis prin excelență.

Vechiul Ierusalim - construit în întregime din piatră, își decupează clar conturul prin aliniamentul bătrânelor ziduri de apărare, groase și crenelate. Accesul în cetate se efectuează prin intermediul a opt porți, de notorietate fiind: *Poarta Damascului*, apoi *Poarta Rabinului* - ce duce la "Zidul Plângerii" și *Poarta de Sud* - pe unde a intrat Mesia în Ierusalim și care facilitează accesul spre Curtea Templului și Moscheea lui Oman.

Dintre reperele simbol ale orașului - veșnic animate de prezența în număr mare a turiștilor - menționăm:

- "*zidul Plângerii*" - sprijinit pe zidul de apărare al orașului vechi, obiectivul polarizează un adevărat furnicar uman, venit de pretutindeni pentru a atinge cu mâna "sacra relicvă" și a rosti rugăciunile de rigoare. Inedit este și tabloul locuitorilor autohtoni, îmbrăcați în haine negre specifice, cu perciuni lungi și spiralați căzuți pe tâmpile și care - în timpul rugăciunilor - execută mișcări stereotipe de închinare a trunchiului, atingând ritmic zidul cu fruntea;

- "*grădina Ghetsemani*" - situată în afara zidului de apărare, aceasta reprezintă biblicul loc unde Isus împărtășește ucenicilor săi "prorocitul" său sfârșit. Interesul manifestat de vizitatori în raport cu grădina se leagă și de prezența aici, a mormântului Maicii Domnului.

În incinta cetății, la doar câțiva kilometri de Grădina Ghetsemani, se află *Basilica* cu "*Sfântul Mormânt*", edificiu împrejmuit de capelele tuturor confesiunilor. Înălțată de cruciați în sec. al XI-lea, Basilica ocrotește sub altar, într-o criptă - placa de marmură roz, ce acoperă "Mormântul Sfânt".

- "*dealul Golghota*" - circumscris aceleiași perimetru urban, la capătul Viei Dolorosa, Golghota reprezintă locul de supliciu a lui Isus Hristos. Punctul unde a fost înfiptă crucea, este acoperit acum, printr-un postament de aur;

- "*drumul Crucii*" sau "*Via Dolorosa*" - este aleea străbătută de pelerini, cu o gravă pioșenie. Locurile de staționare - din timpul chinuitorului marș - sunt marcate prin plăci de marmură și câte o capelă.

- *ruinele cetății romane "Antonia"* - intrate în istorie, ca locul unde Pilat a enunțat nedreapta sentință;

- *moscheea lui Omar* (sec.VII e.n.). Ridicată pe un postament de marmură, edificiul procură vizitatorilor o intensă emoție, conferită de armonia unui ansamblu arhitectural, unic prin eleganță și rafinament. Zidurile, de exemplu, acoperite de o majolică împodobită cu ornamente albastre, de-o rară frumusețe, accentuează splendidul efect indus de cupola aurie. La fel, de jur împrejurul moscheii, la distanțe riguros calculate, se ridică portaluri de coloane, de mare efect estetic în lumina filtrată a asfințitului.

La mai sus amintitele repere, adăugăm și: *Templul lui Solomon*; *Turnul lui David*; *fosta reședință regală a împăratului Irod*; *anticul cimitir de pe Muntele Măslinilor*; *foișorul "Cinei de Taină"* - un monument în stil gotic de sec. XIX; *mormintele lui David, Absalom, Rachela și Zaharia*; *mănăstirea Sfânta Maria-Magdalena* - în stil ruso-slav, cu 5 impunătoare turle; *edificiul monastic Sfânta Melania* - ridicat de comunitatea ortodoxă greacă.

De asemenea, subliniem aportul estetic și funcțional adus în geometria urbei de cele patru cartiere: grec și latin în NV, armean în SV, evreiesc în SE și musulman în NE.

Noul Ierusalim. În total contrast cu "Vechiul Oraș", își reliefează ținuta modernă "Noul Ierusalim". Dintre obiectivele turistice propriu-zise, fără a intra în detalii legate de infrastructură, amintim succint: *Muzeul Național al Israelului*, *Clădirea Parlamentului*, *Muzeul Yad Vashem*, *Grădina Zoologică* - gândită ca o replică actuală a legendarei "Corăbii a lui Noe", *Muntele Scopus* - cu un modern complex universitar etc.

Între acestea, se remarcă ca instituție unică în lume *Yad Vashem*-ul, deopotrivă unitate științifică și muzeu, edificat în amintirea evreilor martirizați în lagărele hitleriste. Un imens și deosebit de variat material arhivistic se constituie în cel mai complet rechizitoriu - ce condamnă fără apel - atrocitățile naziste.

Arealul turistic al Mării Moarte. Prezența în acest spațiu a unor obiective de importanță majoră pentru istoria omenirii îi conferă - în pofida aridității mediului natural - autentice valențe turistice. Astfel menționăm:

- *orașul Ierichon*. Poziționat într-o luxuriantă oază, la vest de Valea Iordanului și-n nordul Mării Moarte - se impune în istoria culturii și civilizației mondiale fiind cel mai vechi (8000 de ani) oraș din lume, investit cu o mare încărcătură spirituală.

- *Yardenitul*. Forța de atracție a locului rezidă, în primul rând din cunoașterea unor importante evenimente istorice, precum celebrul botez a lui Isus Hristos.

- *Sodoma și Gomora*. Săpăturile arheologice desfășurate aici, în ultimele decenii ale veacului XX au scos la iveală ruinele unor cetăți - apreciate de specialiști ca fiind urmele legendarelor așezări Sodoma sau Gomora.

- *grotele de la Qumram* - din nordul Mării Moarte.

Au intrat în memoria universală prin celebrele "manuscrise de la Marea Moartă" - incommensurabile ca valoare științifică. În prezent, respectivele manuscrise pot fi vizitate de publicul larg într-una din secțiunile Muzeului Național din Ierusalim.

Alte repere turistice sunt legate de toponime cu mare rezonanță în geografia și istoria locurilor, precum: *Betania* - cu Biserica Mormântului lui Lazăr; *Massada* - cu ruinele anticei cetăți evreești; *Beersheba*; *Eilat* etc.

Un interes turistic deosebit, prezintă și cele trei parcuri naționale (Mt. Carmel, Arbel și Jarmq) - cu o suprafață totală de peste 20.000 ha, secondate de alte 132 de rezervații,

În acest context, apare pe deplin justificat volumul în continuă creștere al circulației turistice, numărul turiștilor străini cifrându-se în 1997 la cca. 2mil., cu 25% mai mult ca în 1995. Cât privește orientarea fluxurilor turistice, principalul stat emitent îl constituie S.U.A. cu aproape 25%, urmate de Franța, Anglia și Germania, cu cca. 10%.

Liban

Situat pe țărmul estic al Mării Mediteraneene - de unde și denumirea de "Coasta Levantului" - între Siria și Israel, înfățișează pe o suprafață de 10.400 km² un peisaj geografic de excepție.

Luând ca reper contrastele regionale puse în evidență, pe de o parte, între câmpia litorală îngustă și discontinuă (Sayda-Tye) și cordiliera montană Liban (3.088 m altitudine maximă), pe de altă parte, ori situația de complementaritate dintre depresiunea Al Biqa - prelungire spre nord a grabenului El Ghor-El Araba - și zona montană Antiliban (2.814 m altitudine maximă), jalonăm și principalele geo-unități turistice, anume:

- zona turistică litorală
- zona montană Liban
- zona turistică Zahlah-Balbek
- arealele turistice Antiliban (Jabal ash Sharqh) și Hermon (Jabal ash Shaykh)

Supranumit - din perspectiva dominării reliefului montan și implicit a peisajelor de tip "alpin" - și "Elveția Orientului", Libanul dispune de un *potențial turistic complex*, în raport cu natura resurselor atractive (plaje excelente, surse bio-termale și minerale, patrimoniu cultural-istoric, inedit ca valoare, parcuri naționale și rezervații naturale etc.) și *bine încheiat funcțional* - printr-o structură competitivă.

În condițiile date și-n contextul unei economii dinamice, statul își dezvoltă până în deceniul al optulea al sec. XX, un sector turistic bine structurat și articulat, probabil cel mai prolific din Orientul Apropiat.

Incidența războiului civil - declanșat în 1975, urmat de o perioadă instabilă politic și militar, induc o stare de sincopă în dezvoltarea generală a țării și o paralizie la nivelul economiei în general, și a turismului în special. Astfel, multe obiective sunt devastate sau chiar distruse, iar la nivelul statelor tradițional emitente, se instalează o stare de inhibiție sub aspect motivațional-psihic. Urmarea este o scădere drastică a volumului circulației turistice, de la cca. 1,6 mil. turiști în 1974-1975, la o cifră neglijabilă timp de aproape două decenii. Abia după 1990, pe fondul aplanării stărilor conflictuale și a relansării economice, se fac eforturi și în direcția reactivării turismului și de refacerea suprastructurii de specialitate.

a) Zona turistică litorală

Prin fațada maritimă - lungă de cca. 200 km, poziționarea geografică privilegiată - sub aspect comercial, climatul mediteranean, de nuanță temperată, existența unei axe urbane majore și de veche continuitate etc., fac din zona litorală cea mai complexă și activă unitate turistică a Libanului, oportună unui turism polivalent.

Pe lângă turismul litoral, dezvoltat în condiții excelente (*morfologice* - țărm aproape rectiliniu, cu câteva promontorii, mici golfuri și plaje extinse; *climatice* - temperaturile medii minime nu coboară sub 7° C și de *infrastructură* - rețea complexă de comunicații (rutieră navală, aeriană și feroviară), baze de cazare (vile și hoteluri de înalt standard), agrement, alimentație publică etc. o mare amploare o cunoaște și turismul cultural, pornind de la vechile orașe - cetăți ale civilizației feniciene: Tyr, Sidon și Biblos.

Ca atare, subliniem importanța deosebită a următoarelor repere:

- *arealul turistic Beirut* - include metropola Beirut (peste 1,5 mil. loc.) și spațiul catalizat de aceasta prin funcții centrale de prim rang: comerciale, financiare, industriale, de comunicații, administrative și cultural-științifice. Respectivul complex urban și periurban - de largă extindere spațială și complementaritate geografică, adevărată osmoză între mediul urban și rural - se remarcă și printr-o ridicată concentrare în obiective turistice. Dintre acestea amintim:

- *stațiunile litorale balneoclimaterice și de agrement*: *Aley*, un adevărat "Monte-Carlo" libanez; *Souk el Gharab*; *Air Sofar*; *Adjeltouan*; *Douhar Chouier* etc. Toate dispun de vile și hoteluri elegante, restaurante de lux, cazinouri, baze complexe de agrement și mai cu seamă, de un sezon favorabil thalaso-terapiei - extins la 2/3 din an;

- *apeductul roman de la Zebeidé*;

- *spațiul piemontan adiacent* - pe de o parte superb și agreabil decor pentru urbea ce-și răsfiră clădirile albe pe amfiteatrul de coline prins între poalele munților și faleza stâncoasă, cu iviri de calcare a Mediteranei, și pe de altă parte o importantă zonă de agrement, bine susținută de redutabile stațiuni estivale și de sporturi de iarnă (Besare, Hammana, Kafer Zebain etc.);

- *capitala Beirut*. Ridicat pe locul prosperului și anticului (mileniul 4 î.e.n.) port fenician Berytos (izvor, fântână), orașul actual păstrează prin intermediul "memoriei" cultural-materiale vestigii ale vremelnicilor stăpâniri romane (Colonia Iulia Augusta Felix Berytos), arabe, cruciate, egiptene, otomane și chiar franco-britanice, concretizate pentru turismul actual, în repere inedite precum: *Muzeul de Arheologie* și *Muzeul Național*, depozitare a unor valori inestimabile (cel mai vechi alfabet fenician, lapidarium, manuscrise vechi, cărți de artă tradițională etc.); *Marea Moschee Djami al-Kehir* (1291); *Moscheea Djami al Seraya* (sec. XVI e.n.); *Marele Serai*; *zona comercială* - cu specific-portuar și totodată nucleu al activităților terțiare prin concentrarea de hoteluri, restaurante, mari magazine, bănci, piețe etc.; *zona de agrement* - cu vaste spații verzi, hipodrom, terenuri sportive, parc de distracții etc.; *bazarele*, *vechile "sukuri"* = prăvălii tradiționale orientale etc.

- *centrul turistic Tripoli*. Reședință a provinciei Libanul de Nord, orașul Tripoli (Tărăbulus esh Sham) - important centru demografic (peste 200.000 loc.) polarizează prin nivelul dotărilor și al funcțiilor, în primul rând comercială (cel mai mare port al țării după valoarea traficului internațional), o serie de puncte turistice situate în împrejurimi. Între acestea se remarcă: *templul de la Sfiri*; *castelul Akkar*; *Stațiunea Sir*; *Vf. Qurnet es Sauda* - cea mai mare înălțime a țării (3.088 m), aflat la cca. 70 km de Tripoli; *stațiunea litorală Anfa* etc. O atracție irezistibilă manifestă și superbe peisaje de coastă cu plantațiile de măslin, citrice sau bananieri.

Cât privește orașul propriu-zis, obiectivele de mare interes sunt date de: *castelul fortificat*, *celebra bibliotecă*, *numeroasele moschee și catedrale* ori de *exoticele spații comerciale*. De asemenea, în geometria și fizionomia spațiului urban, un pronunțat efect estetic induc cartierele unor minorități culturale distincte - urmași ai întâilor negustori din cetățile Tyr, Sidon și Arduș, fondatorii anticului oraș.

- *centrele turistice Byblos (Jubeil), Sidon (Saida) și Tyr (Sur)*. Toate aparțin generației antice de așezări (înfloritoare orașe-state feniciene) cu o continuitate de evoluție în decursul timpului. Obiectivele atractive sunt date în primul rând de vestigiile *civilizațiilor feniciene, elenistice și romane* (necropole regale, temple închinat zeităților locale ori de "împrumut", ruinele unor fortărețe datate î.e.n.), dar și de cele ulterioare: *medievale* (edificii religioase, palate, biblioteci, sukuri etc.) ori *moderne și contemporane*.

La fel, o prezență o au - pe toată fâșia litorală desfășurată între Sur și Jubeil - cochetele stațiuni maritime.

b) Zona montană Liban

Se grefează peste Munții Liban, cordilieră desfășurată în paralel cu țărmul mediteranean și constituită din roci dure (șisturi cristaline), de unde și altitudinile maxime exprimate - 3.088m în Qurnet es Sauda. Peisajele sunt de-a dreptul magnifice, liniilor semeț-năucitoare ale înălțimilor, atașându-li-se contrastul dintre verdele veșnic al vegetației și albeața orbitoare a zăpezii, păstrate pe cele mai ridicate vârfuri, până în miezul verii mediteraneene.

De altfel, oronimul "Jebel Liban" = "Muntele Alb", derivă din cuvântul semitic *leben* - care înseamnă "albicios" - adică, culoarea creștelor înzăpezite.

Potențialul turistic este remarcabil, fiind oportun prin varietatea lui, turismului curativ și climateric, celui de agrement și sportiv, apoi turismului cinegetic și ecologic. Urmând etajera altitudinală a elementelor morfo-bio-climatice, punem în evidență următoarele obiective turistice:

- *stațiunile turistice* - din fâșia de contact morfologic, fondate pe seama resurselor hidro-termale și minerale;

- *stațiunile montane și de sporturi de iarnă*;

- *plantațiile viti-pomicole din zona piemontană*;

- *râurile Nahar el Kebir (49 km) și Nahar el Bared (33 km)* - cu pitorești sectoare de chei și însemnate amenajări hidroenergetice - ce deșeșează la nord de Tripoli în Marea Mediteraneană;

- *rezervația naturală Les Cedres* - obiectiv de suflet pentru iubitorii turismului ecologic. Desfășurată la cca. 1.900 m altitudine, în masivul Al Mukammal din nordul Munților Liban, rezervația ocrotește aproximativ 400 de cedri de Liban, din care o duzină sunt milenari.

- *relieful glaciard din masivul Makmol (3.070 m altitudine)* cu circ glaciard - Cedru - bine conturat;

- *o serie de parcuri naționale și rezervații* - cum ar fi: Ain Zhalta, Masser Chouf și Barcuk - din sudul Munților Liban - concepute în ideea unei păduri naționale - estinsă pe cca. 2.000 de ha.

c) Zona turistică Zahlah-Balbek

Integrează arealele turistice omonime, circumscrise culoarului tectonic și fertilei depresii Beka - drenată spre nord de râul Oronte (cel mai important curs de apă al țării), iar spre sud de Litani - care, după un parcurs de aproape 100 de km, deșeșează în mare, la nord de Tyr.

Zahlah sau *Zahle* - cel mai important centru urban din regiunea interioară (cca. 200.000 de loc.) se impune ca un centru turistic de mare tradiție renumit prin figurile de eroi fenicieni sculptate în stâncă. De asemenea, prin poziționarea geografică la contactul dintre spațiul depresionar și cordiliera montană Liban - la cca. 1.000 m altitudine, dispune de un superb cadru natural, unde plantațiile terasate de viță de vie dau peisajului acea tușă de subtil pastel.

Baalbek - *ul* impune prin rezonanța deosebită a numelui, fiind un oraș străvechi - vestit centru religios al antichității - cu însemnate vestigii feniciene, elenistice și romane - intrate astăzi în patrimoniul cultural universal. Între acestea, o mulțime de mituri și legende a suscitât *celebra terasă de la Baalbek* - o enigmă din seria celor neelucidate până în prezent. Insolita construcție este clădită din blocuri uriașe de piatră, perfect fasonate și cu dimensiuni în medie de 20 m lungime x 4,60 m lățime x 4,60 m grosime și o greutate de cca. 750.000 kg. Aceste blocuri de un finisaj uimitor, au fost transportate de la carieră pe distanța de 1km, ridicate la înălțimea de 7m a terasei și asamblate perfect, edificiul rămânând fără cea mai mică fisură până astăzi. Ca atare, întrebările ridicate de arheologi, tehnicieni și istorici vizează nu numai scopul unei atari construcții ci și tehnica folosită pentru manipularea monoliților.

În același complex arheologic se mai află și *Templul Zeiței Venus* - înălțat de grecii din colonia Heliopolis - precum și *Templul Zeului Jupiter* - edificiu roman, ce mai păstrează 6 coloane din cele 54 inițiale.

Punctelor turistice arheologice li se adaugă în mod deosebit și *ivirile de ape termale și termo-minerale* - apărute pe fondul unei tectonici dinamice - indusă de poziția Libanului în raport cu zonele de intensă mișcare pe verticală. Reversul efectului pozitiv, este materializat într-o stare de risc turistic ridicat, mișcările seismice fiind deosebit de frecvente.

Arealele turistice Antiliban (Jabal ash Sharqh) și Hermon (Jabal ash Shaykh).

Au prin excelență un specific montan, fiind unități integrate Cordiliei Orientale și Munților Antiliban. Aceștia se desfășoară pe o direcție NE-SV, în paralel cu lanțul Libanului și impun altitudinile cele mai ridicate în partea lor sudică - prin masivul Hermon (2.814 m altitudine maximă), respectiv în partea NE - prin lanțul Antilibanului, desfășurat sub forma unei crește continue ce se înalță în Taalat Mussa la 2.629 m.

Principalele puncte turistice le reprezintă câteva mici centre urbane - cu funcții de localități turistice precum: *Hasbaiya* și *Rachalya* în sud și *Ras Baalbek* și *Laboue* - spre NE.

Siria

Cu o suprafață de 185.180 km², Siria se află situată într-o zonă de tranziție geografică, bine pusă în evidență de organizarea componentei naturale într-un complex de peisaje: mediteranean-litorale, montan-subtropicale, semi-deșertice și deșertice propriu-zise. În cadrul dat, actualul teritoriu al Siriei s-a dezvoltat și ca un spațiu de sinteză a vechii și puternice civilizații, pătrunse aici fie dinspre Egipt, Vechea Iudee și Asia Mică, fie dinspre Marea Mediteraneană și Golful Persic.

Astfel, mariajul unor civilizații distincte - mesopotamiană, egipteană, ebraică, persană, elenistică și romană - au lăsat moștenire Siriei neprețuite vestigii: sumerienii la Mari, hitiții la Djerablous, asirienii la Tel-Hmra, fenicienii la Ugarit, romanii la Bosra etc.

Dominant, în baza respectivei particularități istorice, Siria și-a dezvoltat un turism relativ bine structurat, de reală importanță economică, dar stopat evolutiv de persistența focarului conflictual din regiunea Orientului Mijlociu. Cel mai elocvent și dureros exemplu ni-l oferă în acest sens - *Kuneitra* - oraș cimitir al unei lumi belicoase, imună la lecțiile tragice ale istoriei. Drept urmare, se petrece o scădere bruscă a volumului circulației turistice, care - în pofida eforturilor demarate încă la sfârșitul anilor '80, printr-un program de amplificare a infrastructurii - nu atinsese în 1995 jumătate din numărul turiștilor străini înregistrați în 1977 (cca. 1,4 mil.).

În prezent, principalele state emitente aparțin Orientului Apropiat: Liban - 32%, Iordania - 22%, Iran - 14% și Turcia - cca. 13%.

Concentrarea sau, prin opoziție - dispersia obiectivelor atractive ne conduce la individualizarea următoarelor unități turistice:

- regiunea turistică nord-vestică
- zona turistică Eufrat
- arealul turistic Damasc
- arealul turistic Palmyra
- centrele turistice Bosra și Kuneitra

Regiunea turistică nord-vestică

Integrează unități fizico-geografice distincte, materializate fizionomic prin peisaje proprii. Astfel, de la vest spre est se succed: *peisajul mediteranean al câmpiei litorale* - blând termic (10° C în ianuarie) și cu vegetație specifică (păduri de *Quercus ilex*, *Laurus nobilis*, *Cedrus libani* și culturi subtropicale), *peisajul montan subtropical* - de o estetică rafinată și *peisajul depresionar-puternic modificat antropic* - al axei urbane Homs - Hama - Alep.

În strânsă interdependență cu organizarea cadrului natural se decelează și principalele subunități turistice, oportune dezvoltării unui turism diversificat, nuanțat local în forme specializate: de litoral și agrement, montan și cultural. Prin urmare, distingem:

- *fâșia litorală* - desfășurată pe cca. 160 de km lungime, dispune de o gamă largă de obiective, începând cu micile așezări maritime *Arab al Mulko* și *Alăjah* și continuând cu importante centre industriale și comerciale: *Baniyas* (cel mai mare port al țării), *Tartus* și *Jablah*.

Un loc aparte sub raportul ofertei turistice, îl ocupă *Latakia*, primul centru demografic al coastei (peste 300.000 loc.) și important nucleu comercial și cultural. Specificul portuar, dublat de modul de viață oriental și de un bogat patrimoniu cultural-istoric (renumita cetate Luka-Akte, numeroase moschee, biserici, temple, muzee etc.), îi conferă așezării un farmec irezistibil și implicit o mare forță polarizatoare. De asemenea, programele turistice include, ca obiectiv obligatoriu, complexul arheologic de la *Ras - Shamra*, așezare aflată în proximitatea Latakiei, și care, potrivit izvoarelor istorice, purta - în mil.3 î.e.n. numele de *Ugarit*, însemnat oraș al Feniciei antice, ce a lăsat omenirii cel mai prețios testament - "*alfabetul Ugarit*", primul și cel mai complex alfabet cunoscut până în prezent.

Arealul turistic montan - se grefează în regiunea analizată, culmii *Jabal an Nuşayriyah*, dar îl putem extinde spre vest, la întreg spaţiu montan, Antiliban-Hermon. Cu altitudini mici spre mijlocii (1.325 m altitudine maximă - în partea sudică), Munţii *Jabal an Nuşayriyah* induc două stări complementare: de *discontinuitate geografică* - prin rolul de barieră orografică în calea maselor de aer umed mediteranene, spre est peisajul reflectând un caracter tot mai arid - şi de *polarizare turistică centripetă a fluxurilor*, emise fie de coasta litorală, fie de spaţiul dominat rural al culoarului tectonic, fie de zona urbană Homs - Halis. Aici, climatul tonifiant, gradul confortabil de accesibilitate, prezenţa unei flore generoase, mai ales pe versantele apusene şi de existenţa unor cochete staţiuni turistice montane - se constituie în principalele atuuri favorabile unui turism montan complex: ecologic, cinegetic, de drumeţii şi agrement.

- *axa urbană Haleb (Alepe) - Homs*. Oferta turistică se bazează în principal pe specificul centrelor urbane, bogate în monumente istorice şi de artă (cetăţi, fortificaţii, palate, edificii de cult etc.).

Prin urmare distingem:

Centrul turistic Alepe (Haleb)

Alepeul, întâiul centru demografic al ţării (1,6 mil.loc.), dezvoltat pe matricea străvechiului "nod" de convergenţă a caravanelor dinspre Mesopotamia, îndeplineşte în prezent - prin principalele-i funcţii (industriale, comerciale, turistice şi de comunicaţii) - un rol cheie în economia naţională.

Sub raport turistic, importanţa lui nu se limitează la un trivial consum de produs atractiv local, ci beneficiind de avantajul poziţiei geografice - în nordul principalei axe urbane - şi de o excelentă echipare cu infrastructură de comunicaţii (rutieră, feroviară şi aeriană), Alepeul se instituie într-o importantă trambulină de redirecţionare a fluxurilor turistice în interiorul ţării (Damasc, Palmyra, axa Eufrat) şi la nivel interregional (de ex. spre Turcia Inferioară şi Bazinul Mediteranean).

Cât priveşte cele mai frecventate obiective ale urbei, menţionăm: *moscheea El Kebir* - fascinant monument de artă religioasă arabă de sec. VIII-XII e.n.; *citadela de la Alepe* - o faimoasă cetate de sec. XII e.n., considerată un excepţional model de arhitectură militară arabă; alte numeroase monumente, muzee, grădini şi parcuri, baze de agrement etc.

Centrul turistic Hama (280.000 loc.)

Cu o poziţie intermediară între Alepe şi Homs, oraşul dispune, pe lângă un patrimoniu cultural-material însemnat şi de un pitoresc cadru natural, prin proximitatea spaţiului montan din apus. În opoziţie, oaza Salamiye - aflată la cca. 40km SE de Hama, întăreşte estetica locului prin efecte peisagistice proprii semideşertului.

Centrul turistic Homs (550.000 loc.)

Atrage în mod deosebit prin situarea în apropiere a vestitei cetăţi "*Castelul cavalerului*", ridicată de Richard Inimă de Leu. Autenticitatea fortăreţei este probată de blazonul cruciatului, aflat deasupra intrării principale.

Nici oraşul propriu-zis, un activ centru economic, nu este privat de atracţii. Remarcabilele edificii religioase, bazarele, manufacturile, atelierile de artizanat, muzeele, cafenelele şi patiseriile - cu specialităţi de cataifuri, sarailii, baclavale, turte de nuci coapte în miere, covrigi aromind a susan etc. - reprezintă tot atâtea locuri de agreabil popas.

De asemenea, importanţa Homs-ului derivă şi din calitatea de principal nod de legătură cu Palmyra, aici, desfăcându-se din autostrada Damasc-Alepe -- şoseaua deşertului, care după aproximativ 150 de km se opreşte în faţa spectaculoasei Palmyra.

Zona turistică Eufrat sau Mesopotamia Siriană

Graţie fluviului Eufrat, respectiva unitate se impune ca o veritabilă centură de fertilitate, în contextul unui peisaj profund arid. Aşa se explică şi geneza axei endo-dinamice Eufrat, culoar ce a focalizat din cele mai vechi timpuri curenţii demografici şi economici din geo-spaţiile contigue vaste, dar restrictive ca şi potenţial de susţinere. Drept urmare, aici se nasc şi se dezvoltă centre de veche civilizaţie - ajunse în contemporaneitate prin vestigiile de la: *Djerablous*; *Meskéné*; *El Hamman* şi *Er Ressaflé* - pe dreapta fluviului, cu vestigii asiriene; *Zaalebie*; *Deir ez-Zar*; *Mayadine* - cu vestigii sumeriene; *Dura Europos* şi *Abou Kémal*.

Djerablous-ul de exemplu, un mic centru urban situat în apropierea graniței cu Turcia, reprezintă atât un spațiu de cultură hitită, cât și punctul de deschidere al traseului turistic Eufrat sau puntea de conexiune cu arealul turistic Alep - prin intermediul a două pitorești oaze: *Al Bab* și *Menbedj*.

Deir ez-Zar-ul, se constituie într-un alt reper important al zonei turistice Eufrat. De aici, din principalul centru urban al unității (150.000 loc.), se intersectează - după un parcurs de cca. 50-60 km în aval - aria de confluență cu principalul afluent de pe stânga al fluviului Nohr Khabur, remarcabil sub aspectul amenajărilor hidroenergetice și al valențelor turistice înmagazinate.

Dura Europos, situat în sud-estul sectorului sirian al Eufratului, se impune prin ruinele anticului oraș omonim. Faima deosebită a locului și bogăția de urme istorice descoperite aici, s-a soldat cu deschiderea în cadrul muzeului național din Damasc a unei săli speciale numite chiar *Sala Dura Europos*. Colecția de exponate abundă în: *fresce* de-o rafinată, elegantă, cu teme de cult păgân; *piese de ceramică veche* (sec.III e.n.); *basoreliefuri*; minunate *mozaicuri* etc.

În aval de Dura Europos, așezarea *Abou Kémal* premerge intrarea spre inima anticei Mesopotamii.

Arealul turistic Damasc

Circulația turistică este polarizată într-o proporție covârșitoare de *metropola Damasc* (1,5 mil.loc.) - cea mai veche capitală din lume - situată pe râul Barada în SV Siriei, la cca. 700 m altitudine. Într-una din coastele bătrânului oraș (locuit neîntrerupt încă din sec. al XVII î.e.n.) se ridică *Muntele Qassioun*, un gorgan sterp, transformat antropic într-o "Tâmpă" înverzită, cu sofisticate dotări turistice. Noaptea, Qassioun-ul relevă o splendidă panoramă asupra elegantei urbe a nu mai puțin celebrului arhitect Apollodor. În caleidoscopul de lumini și forme, vizitatorul străin poate ghici cele mai senzaționale puncte de atracție, începând cu ultramodernul *hotel Sheraton* și continuând cu repere de patrimoniu: *moscheea Omeyazilor*, de sec. VIII e.n. - considerată prin grandoarea proporțiilor și originalitate, al treilea monument de cult al lumii islamice; *mausoleul lui Saladin*; *palatul Azem*; *moscheea lui Soliman cel Mare*; *muzeul Național de Istorie* - adevărat sanctuar al creației umane, cu "alfabetul Ugarit"; *Suk El Hamidiye*, sau celebrul bazar din Damasc, un oraș comercial al tuturor vremurilor - locul de intimă expresivitate a modului arab de viață.

Arealul turistic Palmyra

Desfășurat pe cca. 10 km² în epicentrul deșertului sirian, respectiva unitate integrează:

- *fascinanta Palmyra* - cu cele mai spectaculoase ruine din Orientul Apropiat;
- *oaza Tadmor* - habitatul unei mici comunități (30.000 loc.);
- *valea Morții*, cu originalele-i necropole turn;
- *piramidele beduinilor* - ingenioase adăposturi din lut, aidoma unor clopote cu gura în jos.

În cadrul lor, mai multe orificii - organizate pe verticala unor axe nevăzute - asigură interiorului o eficientă ventilație naturală și un confortabil ambient termic.

Între toate, se detașează splendida Palmyra - capitala regatului Zenobie (sec. III e.n.) - un oraș cu peste șapte sute de coloane corintice. La acestea se adaugă: *arcul de triumf* și *sacra lui Cale*, un *magnific templu închinat zeului Baal* și o *agora* - unde tronau odinioară, nu mai puțin de 200 de statui, un *teatru antic* și o *impunătoare cetate* - ce-și profilează și acum silueta - de pe vârful unei coline - în stranii reflexe de "fata morgana".

Centrele turistice Bosra și Kuneitra

Bosra - mica așezare urbană situată în sudul extrem al țării, se remarcă prin bogăția-i extraordinară de vestigii istorice, în principal romane. Între acestea, *amfiteatrul roman* cu o acustică de excepție și o capacitate de 15000 de locuri, impune printr-un aspect rămas același ca-n urmă cu 2000 de ani, când a fost ridicat. Grație parametrilor întrușiți, obiectivul a fost utilizat și ca element de bază în cadrul unor proiecte artistice de anvergură - operă, teatru, film etc.

Kuneitra. Pentru Kuneitra este improprie sintagma de "centru turistic", orașul - aflat la poalele înălțimilor Golan - reprezentând în primul rând un dureros simbol al intoleranței umane.

Iordania

Situat în N-V Peninsulei Arabia, Regatul Hașemit al Iordaniei se remarcă în plan turistic printr-un grad ridicat de receptare turistică, aproape 3 milioane de vizitatori străini, proveniți dominant, din Asia - peste 60% și Africa - cca.30%.

Pe fondul diferențierilor fizico-geografice, Iordania expune în proporție de 87% un peisaj deșertic și semi-deșertic, cu înălțimi golașe ce trec de 1.700 m altitudine, separate prin largi depresiuni cu văi seci (Wadi Sihram, El Jafr etc.) și dune de nisip.

În contrast, pentru extremitatea vestică - aflată sub influența moderator termică și hidrică a Văii Iordanului - specificitatea peisajului este dată de prezența culturilor de tip mediteranean și de irizările în tușe de verde ale vegetației spontane (stejari și pini de Alep).

În acest cadru, principalele repere turistice sunt susținute de așezările urbane, secondate de obiective naturale, cu valoare de unicat, dintre care menționăm:

- *Jerash sau vechea Gesara* - unul dintre cele mai bine conservate orașe antice din lume;
- *Amman* - capitala regatului și primul centru demografic (cca. 2mil.loc.), cultural-științific și major nod de comunicații (aerene, feroviare și rutiere). Dispune de-o ofertă relativ variată, cu celebre monumente (palatul regal, amfiteatrul roman - sec. II e.n. -, moscheea El Hassein - 1924 -, instituții de învățământ superior, societăți științifice, biblioteci, muzee etc.;
- *Madaba* - oraș cu peste 100.000 locuitori, focalizează atenția vizitatorilor prin vechi edificii de cultură și artă, între care o biserică din timpul lui Iustinian;
- *Qasar el Azraq* - cel mai important bazin demografic (800.000 loc.) din Iordania deșertică și principalul punct de plecare spre *Parcul național Azraq*, cu marea sa oază (400000 ha) și tradiționalul loc de cuibărit pentru păsările migratoare;
- *Parcul național Wadi Rum* (100.000 ha) și *aria protejată Petra*, cu vestigiile istorice așezări de sec. VIII î.e.n. - un important centru urban și comercial din perioada dominației romane;
- *Aqaba* - oraș port fondat de regele Solomon și unicul punct de ieșire la Marea Roșie, prin Golful Aqaba. În prezent, concentrează cca.100.000 loc. și-și atașează pe lângă funcția comercială și pe aceea de binecunoscută stațiune litorală;
- *parcul național Rift Valley* - desfășurat pe cca.140.000 ha în Depresiunea tectonică a Mării Moarte.

Georgia

Spațiu geografic dominant muntos și cu deschidere la Marea Neagră, Georgia este totodată și un pământ de legendă, partea occidentală a țării fiind cunoscută în antichitate sub numele de *Colhida* - patrie a Medeei și țintă pentru argonauții aflați în căutarea "Lânii de aur".

Organizarea componentei naturale, strâns intercondiționată cu urmele unor străvechi civilizații, ori cu mutațiile social-economice și culturale din epoca modernă, sunt reflectate în plan turistic printr-un potențial atractiv notabil - insuficient valorificat. În contextul dat, individualizăm ca spații turistice, relativ optim structurate, Munții Caucaz, litoralul Mării Negre și aria urbanizată a capitalei.

Regiunea turistică montană, integrează cele două cordiliere - *Caucazul Mare* în nord, cu altitudini ce trec de 5.000 m în vf. Kazbek (5.033 m) și vf. Shara (5.058 m) și *Caucazul Mic* în sud, constituit dominant din platouri vulcanice și conuri înălțate la peste 2.500 m altitudine.

Paleta peisagistică nuanțată, bogata varietate floro-faunistică - ocrotită în 9 parcuri naționale -, existența unui semnificativ relief glaciatic (abrupturi, creste, vârfuri ascuțite, lacuri și ghețari) și prezența unor importante resurse hidro-minerale și termale, sunt doar câteva particularități, oportune unui turism montan variat: sporturi de iarnă, ascensiuni și drumeții montane, ecologic și balneo-climateric. Sub acest ultim aspect, în Caucazul Mic - pe fondul unui grad mai ridicat de accesibilitate și de concentrare a resurselor hidrografice, lacuri (Tabatskuri, Tsalka, Paravani, Khancholi, Madatapan etc.) și iviri de ape termo-minerale - s-a dezvoltat o rețea bine încheagată de stațiuni montane, reprezentate de triumghiul Borzhomi-Akhaltzikhe-Akhalkalaki.

Litoralul Mării Negre, reprezintă unitatea turistică de prim rang a Georgiei, cu stațiuni turistice de mare frumusețe, bine echipate cu infrastructură de specialitate. Aici, pe lângă elementul acvatic și morfologic - plaje extinse și de bună calitate, un rol esențial revine climatului subtropical, cu impact ce merge de la estetica peisajului la ambientul tonifiant și longevitatea sezonului estival. Cât privește repartitia nucleelor de maximă polarizare turistică, menționăm de la nord spre sud următoarele stațiuni: *Gagra, Pitsunda, Suhumi, Anaklia, Poti și Batumi*.

Arealul turistic al capitalei.

Activitatea turistică este polarizată de centrul urban Tbilisi (1,3 mil.loc.) și aria sa periurbană.

Oraș străvechi, poziționat într-un sector meandrat al râului Kura, impresionează prin numeroasele-i monumente istorice și de artă, unele de valoare universală: *Cetatea Marikala, Castelul Metehski* (sec. XIII), *Biserica Sion* (sec.VI), *Basilica Antsikat* (sec.VI), *Templul Armean Vank, Biserica Didubi* (panteon georgian), moschei, grădina botanică, alte edificii culturale, științifice și administrativ-financiare.

Oferta turistică își păstrează nota de înalt standard și în aria de influență a orașului, prin concentrarea unui complex de resurse atractive: ape termale (Tibili = cald), baze de agrement lacustre, plantații viti-pomicole, sate de vacanță etc.

Pe lângă unitățile turistice menționate, se pun în evidență, cu precădere în zona intramontană, o serie de centre atractive, cu disponibilități turistice apreciabile, dar care, prin relativa lor izolare scapă integrării în circuitele de gen. Este cazul orașelor *Telavi* - cunoscut centru istoric și viticol, *Rustavi, Gori* - localitatea natală a lui Stalin -, *Iskhinavali, Mtheta* - prima capitală a Gruziei creștine -, *Kutaisi, Zugdili* etc.

Armenia

Armenia, sau "Țara legendarului David din Sassun", ocupă un teritoriu de aproape 30.000 km², dominant muntos, în sud-vestul Transcaucaziei, lipsit însă de acces direct la Oceanul Planetar.

Locuirea armeană străveche (sec.VI-VII î.e.n.), intrată în contact cu puternice civilizații - persană, eleneistică, seleucidă, romană, bizantină, arabă și otomană, fac din Armenia zilelor noastre un adevărat muzeu în aer liber, cu un inventar de peste 4.000 de monumente istorice și de artă. Dacă la acestea adăugăm peisajul natural de excepție și o mentalitate pragmatică, avem conturate premisele de bază ale dezvoltării turistice. Cât privește repartitia spațială a fondului atractiv, distingem în prim plan următoarele geo-unități turistice:

a) *În primul caz*, oferta turistică este asigurată de un potențial natural remarcabil - rezultat din etajarea pe verticală a reliefului - și din obiective antropice, adaptate funcțional la matricea respectivă. Astfel, putem menționa:

- *masivul vulcanic Aragat* - ce etalează, până în punctul de maximă altitudine, 4.090 m, o suită de peisaje distincte - bio-pedo-climatic, începând cu fâșia piemontană - prolifică centură pomi-viticolă, de tip subtropical, și continuând cu vegetația de foioase, conifere și tundră montană, până la peisajul zăpezilor permanente și reliefului galciar. La fel, râurile tinere desfășoară profile longitudinale scurte, marcate de praguri și cascade spectaculoase, iar manifestările post-vulcanice sunt materializate sub forma ivirilor de apă minerale, termo-minerale și a mofetelor - toate de mare importanță sub raportul exploatarei turistice.

Patrimoniul atractiv este întregit și prin prezența unor renumite cetăți și complexe monastice de vârstă antică și medievală.

- *arealul turistic aferent Lacului Sevan* (1.902 m alt.) și *spațiului geografic limitrof*. Aici, renumitul lac s-a constituit într-un ferment al turismului balneo-climateric montan și de agrement, bine susținut de câteva stațiuni și așezări turistice precum: *Sevan* (2.000 m alt.) - cu plaje, grădini, sate de vacanță, rezervații naturale etc. -, *Dilizhan, Dzhih, Kamo* etc.

- centrele turistice: *Kirovakan* (160.000 loc.) - al doilea centru demografic al țării; *Kumajiri* - fost Leninakan (120.000 loc.) și *Alaverdi* - cu însemnate vestigii arhitectural-istorice (cetăți, temple, alte edificii religioase, palate regale etc.).

b) Arealul turistic Erevan

Include în primul rând, orașul capitală - *Erevan* - întâiul centru demografic (1,3 mil. loc.) și cel mai însemnat nucleu funcțional economic, comercial, administrativ, și cultural-științific al țării. Considerat a fi unul dintre cele mai vechi orașe din lume (peste 2800 de ani), metropola impresionează printr-un armonios echilibru între arhaic și modern - stări proprii - "vechiului" și "noului" oraș. Efectul respectiv este amplificat de un superb cadru natural, rod al complementarității munte-vale, urbea fiind "cuibărită" în valea râului Razdan, din spațiului depresionar Ararat.

Pe lângă oferta turistică a capitalei - *Muzeul Național de Istorie, Muzeul Tezaurului* (cu manuscrise vechi, cărți rare și un prețios material iconografic), *Palatul Guvernamental, Cetatea Erebuni, colina Arin-berd* (cu zidurile unei puternice fortărețe și ruinele unor fastuoase palate și temple persane), *Colina Roșie* (de asemenea fortificată), parcuri și grădini, prețios decorate cu fântâni arteziene - arealul analizat dispune și de alte centre și obiective turistice, situate fie în imediata proximitate, fie la periferie. Se impune astfel: *Echmadzin-ul* - un oraș al monumentelor antice și totodată centrul religios al bisericii armeano-georgiene - secondat de așezările urbane - *Oktemberyan, Nor Kharberd, Artashat* și *Ararat*.

Azerbaidjan

Situat în estul Transcaucaziei, cu ieșire la Marea Caspică, Azerbaidjanul se desfășoară pe cca. 86.000 km² dispunând de un relief variat și un climat nuanțat - de la mediteranean în regiunile joase, la temperat în spațiul colinar, respectiv montan - în etajul altitudinal superior.

Umanizarea este și aici străveche. O mărturie fermă în acest sens, este și actuala denumire a statului - transformată fonetic de la numele unui nobil iranian, Antropates, împrumutat cu actualul ținut armean de către Alexandru cel Mare, după anul 331 î.e.n. - momentul cuceririi de sub Imperiul Persan. Ulterior, și mai cu seamă pe durata evului mediu, toponimul se apropie tot mai mult de forma actuală, antica Atropatena fiind consemnată de izvoarele istorice sub numele de Aturpatakan.

Cât privește evoluția istorică, constatăm un mers relativ similar cu cel particular Armeniei, de unde, aproximativ și aceleași implicații în starea turismului actual. Prin urmare, în direct raport cu organizarea geo-socio-sistemului, individualizăm următoarele unități turistice:

- regiunea turistică montană;
- zona turistică Kura-Arax;
- arealul turistic Baku;
- centrul turistic Lenkoran.

Regiunea turistică montană - include partea sudică a sistemului muntos caucazian, organizat în Caucazul Mare la nord (4.480.m altitudine maximă) și Caucazul Mic în sud-vest (3.904.m altitudine maximă).

Climatul temperat - cu precipitații relativ bogate (1.200-1.300 mm/an) - nuanțat în acord cu efilarea geomorfologică, pune în evidență un complex de peisaje ce culminează cu cele specifice reliefului glaciatic și periglaciatic (stânci golașe, "mări de grohotiș", lacuri glaciare și ghețari). De asemenea, constituția petrografică diferită - amintind doar prezența structurilor vulcanice și carstice - se materializează în "tablouri" de un rar pitoresc. În acest context, s-a dezvoltat un turism montan polivalent - balneo-climateric, de drumeții și ascensiuni alpine, de agrement și sporturi de iarnă, cinegetic și ecologic - bine susținut și promovat de:

- *stațiuni turistice*: Zakatali, Sheki, Ismailly, Sulut, Khynolyk și Yerfi - în Caucazul Mare și Bayan, Istisu etc. - în Caucazul Mic.

- *orașe cu vechi tradiții culturale și meșteșugărești*: Sheki - la poalele Caucazului Mare, cu Palatul Hanilor - și Shamakhar - din zona colinară a Caucazului Mic, celebru pentru vinurile și covoarele sale.

- *cunoscutele parcuri naționale*: Berezina și Belovezha Pushcha.

Zona turistică Kura-Arax - se grefează peste câmpia omonimă, închisă pe trei laturi de catene muntoase, dar rămasă amplu deschisă în sud, spre Marea Caspică.

Disponibilitățile turistice sunt considerabile, începând cu amenajările pentru odihnă și agrement din fâșia litoralului caspic, cei din spațiul colinar și continuând cu oferta stațiunilor balneare din zona piemontană, sau cu cea indusă de sistemul hidroenergetic - Minhgeceaur - și de cursul inferior - navigabil - al Kurei. Tot cadrului dat, se circumscrie și oferta turistică a câmpiei prin patrimoniul cultural-material din orașele *Gandja* (300.000 loc.), *Mingetchaur* (100.000 loc.), *Evlakh*, *Sabirabad*, *Ali-Bayramli* (70.000 loc.) și *Saliany*.

Arealul turistic Baku - se suprapune Peninsulei Apșeron și integrează pe lângă centrul turistic Baku (metropola caspică a petrolului) și zona de influență a capitalei (1,7 mil. loc.), cu o serie de orașele satelit, între care *Sumagit* - al treilea centru ca mărime demografică (280.000 loc.), precum și fâșia de coastă adiacentă, cu pitorești insulițe și cochete stațiuni litorale (*Machtaya*, *Aliaty-Pristan* etc.)

Centrul turistic Baku - se erijează prin valoarea potențialului atractiv și echiparea tehnico-edilitară, într-un veritabil pol al turismului transcaucazian. Atestat ca oraș din primul mileniu al e.n. (sec. IX-X), Baku-ul este depozitarul unui bogat patrimoniu cultural-istoric, materializat sub aspect cronologic în două orașele denumite "Orașul vechi" și "Orașul Nou" sau "Orașul Alb" și "Orașul Negru".

Din bătrânul oraș, încremenit parcă într-un timp de mult trecut, se detașează ca puncte de maximă căutare turistică *bazarele și băile medievale*; *Minaretul Sînik-Kola* - o capodoperă a artei islamice de sec. XI; *Castelul Șirvanshah* (sec. XV); *celebrul "turn al fetelor"*, de sec. XII; *Poarta Semaka*; *străduțele înguste și liniștite* - flancate prin ziduri groase de cetate etc.

În contrast, "Orașul Nou" cu o geometrie riguros sistematizată, o arhitectură modernă și spații verzi construite, expune un ambient mai puțin intim și pitoresc, dar incitant prin oportunitățile de destindere (restaurante, baruri, cinematografe, săli de jocuri mecanice, terenuri de sport și piscine, luxoase centre comerciale, hinterlandul portuar etc.).

Oferta turistică se amplifică cantitativ și calitativ, prin situarea în apropierea metropolei a unui nod turistic prin excelență cultural - *orașelul Surakhan* - cu celebrul monument "Templul Focului Sacru", vechi de peste 2500 de ani.

Centrul turistic Lenkoran. Poziționat în sudul litoralului caspic, se instituie în cea mai agreabilă și luxuriantă stațiune balneoclimaterică, cu plaje de o excepțională frumusețe, nămoluri terapeutice, parcuri de chiparoși și magnolii și superbe plantații de citrice și ceai.

Apelând la croaziere sau descinderi rutiere de costă, se pot include în programele turistice locale, alte două așezări cu funcții turistice: *Astara* în sud și *Port Ilitch*, cu golful Zoliv Kirava în nord.

Irakul (Mesopotamia)

Păstrându-ne în domeniul static, o analiză expeditivă ne confirmă același impact major al politicului asupra stării turistice.

De exemplu, între anii 1976-1985, se derula aici, un plan decenal de dezvoltare a sectorului turistic, strategie reflectată în scurt timp de o dublare a numărului de vizitatori străini, de la cca. 700.000 în 1977, la aproximativ 1,6 mil. în 1983.

Ulterior, criza politico-armată și implicit economică din Golf, urmată de embargoul Națiunilor Unite, are ca efect imediat o diminuare radicală a volumului circulației turistice, în 1995 numărul vizitatorilor înregistrați fiind de abia 30.000, dintre care majoritatea erau "pseudo turiști".

Cunoscut din antichitate sub numele de *Mesopotamia*, actualul teritoriu al Irakului a fost prin excelență leagănul celor mai fecunde civilizații universale: sumeriană, akadiană, asiriană, babiloniană, apoi persană și arabă. Drept urmare, Irakul se poate angaja în sfera turismului internațional, cu geo-unități și obiective atractive de mare potențial, rezonanța fiindu-le asigurată din start. În acest context, individualizăm:

- *piemontul de Nord, sau vechea Asirie* - cu istoricele aşezări urbane *Nimive, Assour, Nimrud și Khorsăbād*;
- *axa fluviului Tigru*, cu oraşele *Mosul, Samarra și Bagdad* (ultimele două foste capitale ale Califatului Arab).

La Samarra, iubitorii de arhitectură veche au ocazia de-a admira *celebrul minaret elicoidal* (Malwiya) de sec. IX e.n. iar în Bagdad, atuurile numărul 1 sunt "o bogăție" extremă a punctelor atractive și puternica personalitate emanată de "oraşul rotund".

Exemplară este apoi, abnegația aproape fanatică de a conserva tot ceea ce reprezintă autentică valoare a trecutului, respectivului efort restaurator, datorându-i azi privilegiul de-a fi "contemporani" cu opere de referință pentru arta și cultura musulmană, precum:

- *palatul Califilor Abassizi*, ridicat în sec. al XIII-lea;
- *minaretul Suk-el Ghazed* - de sec. X-XII;
- *Mausoleele: Zumurrud Khatoon (1202), Umar al-Suahraawardi (1234) și Abdul Qadir*;
- *moscheele Al-Shawi și Shuhada* - de mare efect estetic, prin cupolele aurite și minaretele placate cu cărămizi policrome;
- *complexul arhitectonic al moscheei și mausoleul Kadhemain*;
- *școala superioară Marjaniya* - de sec. XIV - unitate etalon pentru sistemul de învățământ musulman;
- *bătrânele și elegantele poduri de peste Tigru*, etc.

- *valea fluviului Eufrat și aria de convergență hidrografică Shatt al Arab* - cu celebrele cetăți *Babilon, Kiş, Nippur, Lagash, Uruk și Eridu*. De asemenea, acestui spațiu i-se circumscrie și puternicul centru urban *Basra* - supranumită și "Veneția Sudului", care pe lângă valențele atractive date de funcția portuar-comercială, își atașează și atributul de "loc sfânt", atrăgând anual mii de pelerini. În același perimetru, la doar cca. 25 km sud-vest de Basra se află o altă legendară aşezare - *Az Zubair* - cu "Turnul lui Sinbad" - un bătrân far, moschee, fortărețe în ruină etc.

Cât privește structura circulației turistice externe, tabloul acesteia prezintă următoarea configurație: 69% dintre participanți aparțin Asiei Occidentale, 13% provin din Africa, iar Europa și Asia de Sud participă cu 7%, respectiv 4%.

Iranul (Persia)

Marea extensiune spațială (1.648.000 km²), modul de organizare al componentei fizico-geografice și istoria multimilenară deosebit de complexă, sunt reflectate în plan turistic, printr-un remarcabil patrimoniu cultural, dublat de resurse naturale de mare varietate. Prin urmare, în spațiul dat - înzestrat cu dublă fațadă maritimă și dominant morfologic, de un întins podiș închis la periferie de munți înalți - depistăm următoarele subunități turistice:

- zona litoral caspică;
- zona turistică Elburs-Teheran;
- zona montană Zagros-Makram;
- zona litorală sudică și sud-vestică;
- centrele turistice Tabriz, Hămadan, Isfahan și Mashhad.

a. Zona litorală caspică - se grefează peste câmpia litorală din nordul Munților Elburs, circumscrișă în zona climatului subtropical de nuanță umedă. Cantitățile ridicate de precipitații (peste 1500 mm/an) o particularizează ca o unitate prosperă, favorabilă unor culturi agricole variate (orez, ceai, citrice etc.), cu impact pozitiv sub aspectul peisagistic. Tot din perspectivă estetică, un efect contrastant - în comparație cu șelful litoral coborât adesea sub nivelul mării - îl induce abrupta desfășurare a versantului nordic elbursian, bine împădurit cu specii de stejar (*Quercus macranthera*, *Quercus castaneifolia*), fag (*Fagus orientalis*) și carpen. Dincolo de 2.100 m altitudine, domeniul forestier este substituit prin pășuni de o calitate superioară, bine valorificate prin creșterea ovinelor - importantă sursă de materii prime alimentar-artizanale și implicit turistice.

În fâșia de țărm, pe matricea infrastructurii portuare s-a accentuat funcțional, latura comercial turistică a orașelor porturi *Rashat* și *Bandar*, secondate de o serie de alte stațiuni maritime: *Ramsan*, *Sari*, *Babolsar*, *Gorgân*, *Bandar Chah*, *Chahsavar* și *Nawchahre*. Menționăm că profilul acestora dictează și specializarea turismului din zonă.

b. Zona turistică Elburs-Teheran

Remarcăm în estetica locului, peisajul munților înalți Elburs (5604 m altitudine în vârful Demavend) desfășurați în nordul țării, la limita naturală cu Marea Caspică și continuați spre nord-est cu Munții Kopet-Dag (3.191m altitudine maximă) la frontiera cu Turkmenia. Cât privește resursele turistice, punctăm între cele mai frecventate obiective următoarele:

- *masivul vulcanic Demavend* - a cărui con vulcanic, clădit până la 5.671 m altitudine, este veșnic acoperit cu zăpadă și gheață;

- *parcul natural Elbursul Central*, fondat în 1961, se extinde pe o suprafață de peste 400.000 ha - perimetru ce conservă o serie de peșteri modelate în lavă, izvoare cu ape minerale și termominerale, specii rare de floră și faună;

- *parcul natural și de cercetare științifică din sud-estul Mării Caspice*, desfășurat pe clina unui masiv montan, până la cca. 3.000 m altitudine, monitorizează pe o suprafață de 91.000 ha evoluția ecosistemelor prin principalele păduri virgine și faună bogată (leopardzi, râși, urși, capre ibex, cca. 100 specii de păsări, reptile, insecte etc.);

- *stațiunile montane balneoclimaterice și pentru sporturi de iarnă* - Ab-e Ali, Tajrich, Damavand și Chahroude;

- *văile montane, cu defilee sălbatice* - veritabile nișe ecologice și totodată uluitoare resurse morfo-hidro-turistice.

Arealul turistic Teheran. Integrat zonei analizate, propune vizitatorilor obiective din orașul capitală și din împrejurimile acesteia, aria de influență a metropolei (6,8 mil. loc.) desfășurându-se pe o rază de peste 120 km. Dezvoltarea sa într-un ritm susținut începe abia din secolul al XVIII-lea, când la inițiativa lui Agha Mohamed Khan devine capitala Iranului, funcție îndeplinită până la vremea respectivă (1786) de Shiraz.

Poziția geografică privilegiată, chiar dacă excentrică geometric, este optim exploatată sub aspect turistic. Situat la cca. 100 km sud de Marea Caspică, în Podișul Iranian - la o altitudine de 1200-1700 m - dispune de un climat de adăpost și de un cadru natural de excepție, grație în principal Munților Elburs. De asemenea, implicații pozitive pentru coerența circulației turistice derivă din importanța sa ca puternic nod feroviar, rutier și aerian - o vastă rețea de căi ferate și șosele conectându-l funcțional cu tot restul țării.

Fizionomic, orașul comportă două stări diametral opuse, anume: *orașul nou, în nord* - sistematizat, cu străzi largi și clădiri moderne - unde frecvența edificiilor desfășurate pe verticala a 20 de etaje nu este deloc incidentală, și *orașul vechi în sud*, cu un ambient liniștit și case vechi tradiționale flancate de ziduri înalte și austere. Aici, atmosfera este dulce înviorată prin cultivarea pâlcurilor de arbori și arbuști ornamentali și înnobilită de prezența celebrului bazar.

Cât privește reperele atractive propriu-zise, de mare prețuire se bucură în rândul vilegiaturiştilor occidentali palatele, moscheile, bazarul, muzeele și bineînțeles parcurile și grădinile - plăcute oaze de confort termic în incendiarele zile de vară. Dintre acestea selectăm:

- *muzeul arheologic*, cu importante vestigii ale civilizației mesopotamiene și culturilor ahemenide, sasanide și arabe;

- *muzeul de artă națională*, cu superbe colecții de covoare, tapiserii, mobilă, gravuri în argint sau email, alte obiecte de artă;

- *palatele* - *Saud-Abad*, *Golestan* (actual muzeu) și *monumentalul Palat de Marmură* (fostă reședința a șahului) cu cea mai impresionantă cupolă din oraș;

- *moscheile* - *Sayyid Nusraddin*, *Hazrat Abud Azim*, *Separ Salar* (de sec. XIX) și *Moscheea de Aur* (de sec. XIII). Ultima, este considerată drept cel mai de preț monument al orașului, interesul stârnit fiind amplificat și de situarea în imediata vecinătate a *Seminarului Teologic* - cu celebra-i *bibliotecă de manuscrise rare*.

- *ansamblul edificiilor moderne*, fie ele politico-administrative, cultural-științifice ori financiar-bancare. Între acestea, impun prin stilul arhitectonic inedit, *Palatul Qojar* și *Cladirea Senatului, Banca Centrală* (depozitară a bijuteriilor coroanei) și *Centrele Financiare Merkazi și Melli*.

- *bazarul*, situat în orașul vechi, își atașează atributul de "cel mai mare din lume", iar o vizită aici, îți poate procura nebănuite și stranii trăiri, echivalente încremenirii timpului într-un îndepărtat trecut. Astfel, bazarul este mult mai mult decât un sofisticat și complex spațiu comercial, el reprezentând esența unui mod de viață și expresia nudă a mentalității și spiritualității orientale.

Zona de influență a Teheranului se conturează, cel puțin la fel de atractivă. Astfel, doar la câțiva kilometri de capitală se află *Palatul Niavaran* - noua reședință a șahinșahului, iar după cca. o jumătate de oră de mers cu mașina spre Chalons - intersectăm un alt punct turistic - *Complexul hidroenergetic Karaj*. Unitatea lacustră a acestuia, a fost amenajată la standardele unei veritabile baze de agrement, cu oportunități de relaxare prin iahting, schi - nautic și pescuit sportiv.

Alte repere sunt date de: *Masivul vulcanic Demavend* - situat la aprox. 70 km nord-est de Teheran și de mai apropiata stațiune montană *Ab-e Ali*. Aceasta, se constituie într-un adevărat pol al turismului montan, bine susținut de resursele de ape curative, climatul tonifiant, baza de agrement existentă și posibilitatea efectuării de drumeții montane și ascensiuni alpine.

c. Zona montană Zagros-Makran și d. zona litorală sudică și sud-vestică

Strâns atașate sub aspect geomorfologic și bioclimatic, cele două zone manifestă și interrelații de complementaritate turistică, motiv pentru care, în analiza noastră le vom trata coeziv. Peisajul natural este impresionant. Sistemul alpin, desfășurat între latura sudică a Podișului Iran și limita cu Irakul, respectiv limitele cu golfurile Persic și Oman, etalează o serie de lanțuri montane (Kurdistan, Zagros, Bakthiyari, Făristan, Mekran) orientate NV-SE, cu înălțimi ce depășesc 4.000 m altitudine (vezi vârful Zard de 4.548 m altitudinea max.).

Culmile, în general paralele, sunt separate dominant prin culoare depresionar-longitudinale, sau prin văi cu versanți abrupti de tip Canion - numiți aici *teghi*. Acestea din urmă, conferă cadrului natural un aspect de-o rară sălbăticie.

Ca și în Munții Elburs, și aici condiția de continentalizare progresivă a climatului - dinspre vest spre est - este materializată prin puternice diferențieri edafice și zoo-botanice. Astfel, dacă sectorul montan vestic este bine împădurit (500-1.000 mm precipitații/an), iar în fâșia de contact geomorfologic se cultivă în condiții optime citrice, curmali, smochini, pomi-fructiferi etc. - în jumătatea răsăriteană ariditatea devine manifestă - cu peisaje de-o frumusețe austeră.

Același mers înregistrează elementele bioclimatice și-n zona litorală, unde câmpia - pitorească intersectată de pînți montani - devine tot mai accentuat deșertică spre est.

Pe lângă varietatea resurselor naturale - sugerate de noi - respectivul spațiu montan deține și un redutabil patrimoniu cultural-material, bine pus în evidență în orașele: *Kermanchan* (cu vestigii persane), *Broudjerd*, *Bahrain*, *Shiraz*, *Djahrom* și *Lar*. Dintre acestea, se detașează, în prim plan, metropola *Shiraz*, fosta capitală a statului în secolul al XVIII-lea și cel mai puternic centru al spiritualității iraniene.

Faramecul inedit al așezării și tonusul cultural, i-a atras renumele de "oraș al trandafirilor, privighetorilor și poeziei", Shirazul fiind într-adevăr și locul de origine pentru cei mai mari poeți ai Persiei: Sa'di (sec.XIII) și Hafez (sec.XIV). Pe lângă nimbul spiritual dat de respectivele personalități, orașul dispune și de numeroase edificii arhitectonice, remarcabile prin frumusețea și rafinamentul stilului: *Muzeul Fars*, înconjurat de o splendidă grădină orientală; *Moscheea Nasir-olmolk* - uimitoare prin suplețea liniilor arhitectonice și policromia mozaicurilor și a ceramicii decorative; *Mormântul lui Sa'di* - nemuritorul poet și *Mausoleul lui Hafez*.

De asemenea, încântătoarea poziționare geografică, coroborată cu ambientul reconfortant, îi conferă Shirazului și atributul "de oraș grădină", spațiile verzi desfășurându-și amplu gama pastelurilor. Sigur, atracțiile urbei sunt nenumărate, orașul în întregul lui irizând un șarm irezistibil.

Cât privește zona litorală sudică și sud-vestică, ori fâșia piemontană adiacentă, menționăm ca repere esențiale vechile orașe *Susa* și *Persepolis* - primul, un important centru urban de influență mesopotamiană, iar al doilea, un faimos oraș persan reședință a lui Darius I (522-486 î.e.n.). Vestigiile acestora - puține rămase în loc - pot fi admirate cu precădere în muzeul de istorie din Teheran, ori în alte instituții similare din Londra (British Museum), Paris (Luvru) și Berlin.

Centrele turistice Tabriz, Hâmadan, Isfahan și Mashhad.

Din rândul acestora, impresionează în mod deosebit Tabrizul - o metropolă cu peste 1,2 mil. loc., bogată în vestigii persane și în locuri de agrement.

Poziționarea în extremitatea nord-vestică a țării, într-o superbă zonă montană - generată de terminațiile apusene ale Munților Elburs și Zagros și de cea sud-estică a Podișului Armeniei - face din Tabriz una dintre cele mai populare stațiuni turistice. Locurile de agrement sunt și ele de mare calibru, fiind amenajate grație unor repere naturale unice: *Lacul Urmia sau Rezaiyeh* - aflat la 1.275 m altitudine și *Celebrul Parc Natural Kavir* - semnificativ prin dimensiuni (600.000 ha) și elementele biogeografice ocrotite (arborele de tisă, gazela persană, ibexul, muflonul și feline de talie mare - leul, pantera, tigru).

În *Iranul Central*, rolul de liant turistic revine orașului *Isfahan*, considerat cel mai frumos oraș al țării și unul dintre cele mai fermecătoare din lume. Insinuat, cu vatra, pe mănăstirea vale Zaindeh, la adăpostul Munților Zagros în sud și lanțului Kush Rud în nord, dispune de un climat mai blând, în contextul termic al Iranului, cu splendide anotimpuri de primăvară și vară. O altă conjunctură, favorabil exploatată prin turism, ține de trecutul istoric și patrimoniul moștenit. Astfel, pe lângă o veche tradiție urbană, Isfahanul datând ca oraș încă din epoca timpurie a Imperiului Ahemenid (sec.VI î.e.n.), a avut și șansa de a fi ocolit de valul invaziei mongole din 1200. Prin urmare, imaginea unor vremuri demult apuse - materializată printr-un patrimoniu de excepție - este mai bine conservată decât în oricare alt oraș de aceeași generație. Ca atare, subliniem din ansamblul obiectivelor de mare interes următoarele:

- *piața regelui (Maidan-i Shah)* - remarcabilă ca extensie spațială, fiind de aproximativ șapte ori mai mare decât celebra piață San Marco din Veneția, impune și prin cea mai densă concentrare în edificii monumentale. Concepută de Șahul Abbas (1603-1688), piața a acumulat vreme îndelungată un complex de funcții centrale, fiind atât piață propriu-zisă, cât și nucleu al cultelor, cartier regal și loc de adunare publică.

- *moscheea Șahului sau Masid-e Sheic*, edificiu religios apreciat ca reprezentativ pentru arhitectura islamică persană;

- *moscheea Lutfullah sau Masid-e Sheic*, înălțată în sec. al XVII-lea, prezintă o originală cupolă, probabil cea mai frumos colorată din câte s-au construit vreodată;

- *palatele Cehel Satun și Ali Qapu* - fostă reședință regală, înzestrată cu cele mai reușite puncte de belle-vedere;

- *celebrele poduri din Isfahan* - care pe lângă atributul vechimii întrunesc și realevalențe de artă constructivă;

- *bazarul* - omniprezenta scenă a cotidianului spectacol oriental;

- *un monumental și confortabil hotel* - cu o capacitate de 160 de camere, toate climatizate etc.;

În concluzie, formulăm câteva trăsături specifice turismului iranian, dar valabile în mare parte pentru starea turistică din întregul spațiu al Orientului Mijlociu, anume:

- *selectivitatea vizitatorilor pe criterii confesionale și etnice;*

- *strânsa interdependență dintre circulația turistică* - exprimată prin principali-i parametri - și *dinamica mediului politic.*

De exemplu, dacă Iranul înregistra în 1977 aproape 700.000 de turiști străini, după 1980 - pe un fond de austeritate confesională și politică - activitatea turistică este marcată de-o accentuată stare de recul cu efect în diminuarea apetitului receptor. Abia după 1990, odată cu liberalizarea regimului islamic se face simțită o ușoară revigorare, fără a se înregistra însă progrese notabile.

Ca urmare, în 1995 - numărul turiștilor nu trece de 400.000, iar structura confesională a fluxurilor alohtone este clar orientată: 41% pakistanezi, 7% afgani, 6% turci, 4% indieni, musulmani etc.

- detașarea, între tipurile de turism a celui culturalizant bazat pe vestigiile unor puternice civilizații, pe ferme principii religioase și pe vechi tradiții comerciale.

Turkmenistan

Desfășurat pe o suprafață de 488.000 km², în sud-vestul Asiei Centrale, teritoriul are la baza organizării geografice a spațiului – pe fondul unui climat tropical uscat – 4 elemente definitorii: *Munții Kopet – Dag* (aflați la granița cu Iranul; Deșertul Karakorum, extins pe cca 80 % din suprafață; *Marea Caspică* și *Râul Amudaria*, din care se desprinde spre vest – Canalul Karokum – magistral atât prin parametri tehnici și dimensionali, cât și prin natura consecințelor induse.

Activitatea turistică, multă vreme aflată într-un con de umbră, întrunește în prezent – prin disponibilitatea relativ ridicată a potențialului atractiv – șanse reale de dezvoltare. Garanția sigură a afirmării în domeniu, este însă indispensabil condiționată de integrarea Turkmenistanului într-o viitoare macro-regiune turistică de tip transfrontalier – promotoare a unui turism special, de tip central-asiatic.

În contextul dat, ca potențiale unități turistice s-ar detașa, în principal, *zona piemontului Kopet-Dag* și a *Canalului Karakum*, și *Zona litoral – caspică*.

a) *Zona piemontului Kopet-Dag* și a *canalului Korakum*, include ca prim centru turistic – orașul *Ashabad*, - îndeaproape secondat de *oazele Tedjen și Murgas* și de *sistemul complex de irigații și amenajări lacustre – Karakum*.

- *Centrul turistic Ashabad*, capitala statului turkmen (500.000 loc.), își primește oaspeții-vlăguți de preamultul soare al pustiului – în binecuvântata oază de răcoare și verdeată de la poalele, *Kopet-Dagului*. Funcțional și fizionomic, urbea comportă o fațetă modernă – fiind complet refăcută după catastrofalul cutremur din 1948. În pofida acestui fapt, urbanistii au promovat pentru noile construcții, stilul arhitectonic local – o sinteză de influențe maure și baroce, și au integrat în trama stradală sistematizată – tradiționalele arâcuri – o ingenioasă țesătura de mici canale – obligatorii pentru temperarea climatului și alimentarea cu apă a vegetației.

Legat de fondul resurselor atractive se impun ca reprezentative *baza de odihnă și agrement din NE orașului și centura piemontană și montană sudică*. Prima, constituită dintr-o splendidă pădure-parc și un lac antropic, crează un efect de margine agreabil, în raport cu arzătoarea atmosferă a deșertului apropiat. În al doilea caz, *Munții Kopet-Dag* – desfășurați sub formă a trei șiruri de înălțimi relativ paralele, cu altitudine maximă de 2.942 m – oferă premise de mare calibru pentru un turism nuanțat: de agrement și odihnă; sportiv – de drumeții și ascensiuni alpine; cinegetic; ecologic, pentru sporturi de iarnă și etno-cultural – prin bogăția și originalitatea tradițiilor legate de activitatea pastorală (produse lactate specifice, prelucrarea lânii și a pielicelelor caracul, obiceiuri pastorale etc.)

- *Oazele Tejden și Murgab* – generate de înaintarea spre nord a râurilor omonime, cu obârșiile în *Hinducșii afgani* – reprezintă în peisajul cultural istoric al țării, o regiune de străveche locuire.

Mărturie stau în acest sens, ruinele milenare ale *Margiane* (oaza *Murgab*), sau *vechiul oraș Merv* – de pe celebrul “Drum al Mătăsii”.

- *Canalul Karakum*, desfășurat pe o lungime considerabilă – de cca 850 de km – între *Amudaria* și *Ashabad* – a determinat mutații peisagistice și funcționale majore, transformând un spațiu sterp, împărăție a “nisipurilor negre”, într-un pământ roditor, cultivat intensiv cu cereale, bumbac, viță de vie și plantații de măsline, migdali, palmieri și duzi.

Un exotism aparte este dat apoi de originalele “bostănării” și plantațiile de rodii, iar vinurile “Erik-kola” – obținute de pe celebrele podgorii cu struguri negrii “Kara-aria”^{*} - țin competiția cu mai cunoscute vinuri europene.

^{*} se apreciază că soiul de struguri “Kara-aria” are cel mai ridicat conținut de zahăr din lume.

Totodată, salba lacustră a canalului - și-n mod special Lacul Haushankoe - în condiția echipări corespunzătoare cu infrastructura – întrunește toate premisele dezvoltării unui turism de tip balneo-climateric, strâns asociat cu turismul etnografic și de agrement.

b) *Zona litoral-caspică*

Disponibilitatea turistică ține aici de larga “ieșire” la Marea Caspică – prin intermediul unui țărm bine articulat cu peninsule și mici golfulețe. Ca punct de maximă polarizare se instituie orașul *Krasnovodsk*, însemnat port la Caspică și nod major de comunicații.

Pe lângă unitățile turistice menționate, Turkmenistanul propune ca ofertă turistică și obiective mai izolate spațial, dar de mare forță atractivă, precum: *rezervația biosferei – Repetek* – din sudul sudului deșertului Karakum și centru urban Nebit-Dag, deșertic prin excelență și uimitor de frumos prin grădinile, parcurile și minaretele sale.

Uzbekistan

Situat în partea central-vestică a Asiei, se desfășoară – în cea mai mare parte – în limitele marii depresiuni a Turanului, și concentrează pe o suprafață de 447.400 km², o populație de cca 24 mil. loc. (55 loc/km²).

Traversat de strategicul “Drum al Mătăsii” – ce lega Extremul Orient de țărmurile Mediteranei, teritoriul actualului stat a fost disputat și stăpânit succesiv de: Imperiul Persan (sec. 6 – 4 î.e.n); Alexandru cel Mare (356 – 323 î.e.n); Regatul Selucid și Regatul elenistic al Bactriei (sec. II – III e.n), iar odată cu sfârșitul sec. al VII-lea e.n – după cucerirea arabă – devine parte integrantă a lumii islamice. Ulterior, între sec. XIII și XV, intră sub autoritatea Imperiului Mongol – condus de Ghenghis Han și Tamerlan, iar din sec. al XVI-lea vreme de trei veacuri – a ființat un regim politico-administrativ de tipul “hanatului” și “emiratului”. Vremelnic, Uzbekistanul aparține și Imperiului Rus, iar o dată cu începutul secolului XX se angajează într-o puternică luptă de rezistență împotriva instaurării puterii sovietice.

Am recurs la această succintă prezentare de evenimente istorice, datorită impactului lor în viața social-culturală și științifică a țării, bogat reflectată, într-un patrimoniu – mai cu seamă arhitectural – unic în Asia Centrală. Prin urmare, premisele esențiale, aflate la baza activității turistice, sunt de sorginte spirituală, aspect ce promovează ca exponențial – turismul cultural.

Din această perspectivă individualizăm și următoarele unități turistice:

- *arealul turistic Taskent;*
- *arealul turistic Samarkand;*
- *arealul turistic Buhara;*
- *arealul turistic Fergana.*

a) *Arealul turistic Tașkent* – se desfășoară între valea Sârdaria (ce-l desparte spre apus de deșertul Kîzîlkum) și terminațiile vestice ale Munților Tian Șan.

Principalul nucleu de concentrare a fluxurilor turistice îl reprezintă metropola Tașkent (2,2 mil. loc.), conectată la sistemul internațional de comunicații prin aeroport și o rețea bine încheată de drumuri rutiere și feroviare, ultimele, cu o importantă ieșire – spre nord-vest – în magistrala Transiberiană. Tot capitalei, îi revine și rolul de “nod” de divergență a circulației turistice prin reorientarea fluxurilor spre Fergana (în est), Samarkand și Buhara (în sud-vest) și Krasnovodsk (pe țărmul Mării Caspice).

Oraș străvechi, atestat din sec. II î.e.n, Tașkentul este în prezent, prin funcțiile centrale deținute – economică, politico-administrativă, comercială și cultural-științifică – principalul centru polarizator al țării. Interesul turistic rezidă aici, din oportunitatea vizitatorului de-a cunoaște în același spațiu urban două lumi total diferite, una arhaică, profund tradițională – propusă de “orașul vechi” și o alta modernă – străină parcă de suflul oriental al locului.

În bătrâna urbe – organizată și acum în patru spații fortificate, cu clădiri din lut și străduțe labirintice – punctele de maximă fluiditate sunt date de: *Palatul fortificat* (3 ha) cu vestita-i *închisoare Zindani*; de numeroasele-i moschei, mausolee și medrese (școli), ori de vechi *piațete*, cu bazaruri și artere comerciale – înțesate de cafenele, ceainării și patiserii.

La nord-est de oraș, spre Munții Tian-Șan, într-un reconfortant ambient natural au fost edificate – pentru cetățenii capitalei – o serie de centre de agrement.

b) *Arealul turistic Samarkand* (foto)

Punctul central îl constituie orașul Samarkand (400.000 loc.), care, alături de Buhara, erau cunoscute ca și “Perlele Asiei Centrale”. Menționat pentru prima oară într-o cronică din anul 329 î.e.n sub numele de Marakanda, ajunge la apogeul înfloririi sale către sfârșitul sec. al XIV – lea, când Timur Lenk, îl reconstruiește și îl proclamă – în detrimentul Buharei – capitală a țării. Ținta orgoliosului Han era să facă din reședința sa “cel mai frumos oraș al lumii”, scop în care, adună la Samarkand pe cei mai renumiți artiști și meșteri ai vremii, fie ei din India, China, Irak, Siria ș.a.

Urmele sisifului efort constructiv, sunt admirate și astăzi, fără rezerve, iar “Orașul Albastru” – supranumit astfel datorită culorii ce domină în decorațiuni – emană un farmec irezistibil. Ca atare, dintre marcantele obiective amintim:

- *ansamblul vechi de arhitectură orientală, Șah-i Zinda*, de sec. XV;
- *piața Reghistan*;
- *moscheele Hazret și Hızir*, edificate după sec. al XII-lea, în timpul dinastiei Samanizilor;
- *moscheea Bibi Hanîn* – operă a lui Timur Lenk (1399 – 1404), ce produce în pofida aspectului ruinat, o grandioasă impresie;
- *mausoleul Gur Emir* – construit de același Timur Lenk, celebrul monument funerar reprezintă necropola dinastiei timurizilor;
- *observatorul astronomic Ulugbek (de sec. XV)* – numit astfel, în memoria renumitului savant și astronom – Ulugbek, din familia Timur;
- *teatrul de operă și balet*;
- *muzeul de istorie, artă și cultură*, cu prețioase colecții de artă uzbekă (covoare, broderii, țesături, argintărie, etc);
- *universitatea “Alișer Navoi”*;
- *bazarul colhoznic etc.*

Ansamblul de arhitectură orientală “Șah-i-Zinda” sau “Regele Nemuritor” – se constituie într-un grandios complex religios – unde moscheile și mausoleele înalță toate, cupole ușor arcuite de un albastru intens. Edificiile, cu fațade dreptunghiulare, policrom decorate, stau aliniate de-o parte și de alta a unei străduțe înguste, cu scări de ceramică – urcate de credincioșii musulmani numai în genunchi, și nu înainte de-a fi săvârșit sacralul ritual al purificării prin spălarea mâinilor și a picioarelor.

În total contrast, cu acest decupaj din “o mie și una de nopți”, vine complexul expozițional situat la intrare, cu o tematică avangardistă, legată de originea și evoluția vieții.

Un alt reper, emblemă. pentru Samarkand este *Piața Reghistan*. Trei Medrese(Șir Dar, Ulugbek și Tibia Kari) etalează aici, fațade și minarete cu ornamentații traforate, în culori de verde, galben, negru și mai ales albastru – totul într-un armonios echilibru între fantezie, frumusețe și proporții.

Aceluiași nucleu științific și religios li-se circumscriu și rafinatele capodopere de arhitectură musulmană: moscheea Bibi Hanin și mausoleul Gur Emir.

Observatorul astronomic Ulugbek – comportă pe lângă semnificația științifică incontestabilă și-o aleasă ținută arhitecturală, dată de efilarea celor 3 etaje – cu aspect circular – pe verticala a 22 de m.

În prezent, obiectivul are funcționalitatea unui important punct de “belle-vedere”, o altă curiozitate fiind dată de prezența aici, a unui sextant lung de 43 de m, inventat de astronomul și matematicianul tadjic- Abul Mahmud Audjandi – încă din sec. al X-lea.

Bazarul Colhoznic. Chiar dacă apelativul de “colhoznic” este depășit de actuala stare social-politică, târgul își păstrează aerul cosmopolit, fiind o prezență vie în Valea Zerevașan, prin polarizarea unei mulțimi deosebit de pestrițe ca structură etnică, obiceiuri și mentalități (uzbeci, ruși. tătari, cazaci, tadjici etc).

În concluzie, “Orașul Albastru al Orientului”, se instituie – atât prin faimoasele-i vestigii, creații ale unui trecut glorios, cât și prin realitățile prezentului – într-un important pol turistic, capabil – prin arhitectura insolită, ambientul exotic și proverbiala ospitalitate locală – să satisfacă, la modul superlativ, cele mai pretențioase cerințe.

c) *Arealul turistic Buhara*

Situat în cursul inferior al râului Zeravașan, pe traseul vechiului drum comercial al mătăsii, bătrâna Buhara – întemeiată acum 2500 de ani – se poate compara, ca vârstă și importanță istorică, cu renumitele urbe europene Atena și Roma. Din această perspectivă, memoria materială a orașului este deosebit de darnică, în monumente ale unui trecut de excepție, ori în nume ilustre de savanți, luptători, cărturari și călători, ce și-au împletit destinul personal cu cel al urbei, precum: celebrul *Avicenna* – cea mai strălucită minte a sec. X (filozof, medic, astronom, geolog, matematician, botanist etc); *Ismail Samani* – faimosul întemeietor al dinastiei Samanizilor; *Timur Lenk*, *Marco-Polo* (1271 – 1324) etc.

Legat de patrimoniul moștenit, Buhara – în prezent cu aproape 240.000 de loc. – incubă valențe de adevărat muzeu în aer liber, apreciindu-se că nici un alt oraș din Asia Centrală sau de Sud-Vest, nu-i este egal sub raportul bogăției în opere de arhitectură orientală.

Dintre acestea impresionează până la emoție: *Palatul Ark* – citadelă a emirilor din Buhara, azi muzeu de istorie; *Parkul “Kirov”* – o grădină tipic orientală ce găzduiește între altele, *Mausoleul lui Ismail Samani* (de sec. IX – X) și *Ceașma Aiub* (Izvorul lui Iov); *medresele - Miri Arab* de sec. XVI, *Ulugbek*, *Abdul Aziz Hana* și *Kukel-Daş* (considerată, cea mai mare școală musulmană din Asia Centrală); *impresionanta moschee Kalian*, cu-n minaret elegant de 47 m înălțime și o cupolă de un albastru azuriu; *Moschea Mogochi Atâr*, de sec. XVII; *celebrul bazar din Buhara* – un superb orașel comercial, riguros organizat pe bresle – Toki Zarafan (Cupola Zarafilor), Toki Telpak – Furușan (cupola negustorilor de fesuri și turbane) etc.

În vădit contrast cu labirintica și rustica cetate a Buharei – unde apetisanta aromă de *șaslic*, ori imaginea sacagiilor și vânzătorilor ambulanți de ceai sunt prezențe vii, emblematice – stă orașul nou cu bulevarde largi, geometrizate, cu edificii ultramoderne și cu întregul sistem de zone funcționale bine structurat.

Se remarcă și aici – datorită funcționalității specifice – o arhitectură aparte de influență sovietică la “Palatul Pionierilor”, Tetrul de Stat, Biblioteca Avicenna și Hotelul Buhara.

Un alt obiectiv marcant, circumscris arealului Buhara, este Palatul Sitora Mahi Așa – situat la doar 4 km în afara orașului. Respectivul edificiu (în traducere “Palatul luminii și al stelelor”), a funcționat ca reședință de vară pentru ultimul emir de Buhara, aceasta având statut – politico-administrativ – de “emirat” între sec XVI – XIX.

Clădirea, o splendidă simbioză de arhitectură locală și artă constructivă europeană, găzduiește în prezent un mare muzeu cu obiecte de patrimoniu – până nu demult prohibitive publicului larg.

Interiorul, cu săli numeroase, frapează prin opulență și eleganță, un șarm cu totul special caracterizând: “Sala oglinzilor”; “Sala covoarelor”; “Sala Șahului” – cu pereți demontabili, “Sufrageria” – rafinat decorată cu brocarturi, mătăsuri și catifele, “Sala de muzică” și mirifica “Sală chinezească”.

d) *Arealul turistic Fergana* – suprapus spațial Sărdariei și Văi Fergana – impune printr-un pitoresc rar întâlnit al cadrului natural – realitate echilibrat dublată de intervenția antropului prin amenajări hidroenergetice, complexe de irigații și unități industriale.

Impresionanta etalare pe verticală, a spațiului montan contiguu, oferă un ambient deosebit de agreabil pentru excursii și drumeții, practicarea sporturilor de iarnă, ori pentru turismul cinegetic și ecologic. Desemenea, existența unor mici nuclee de stațiuni montane, deschid perspectiva integrării acestui spațiu într-un circuit turistic mai bine articulat.

Kazahstan

Așezat în vestul Asiei Centrale concentrează, pe o suprafață considerabilă – de peste 2,7 mil. km² – o populație redusă, de abia 17 mil. loc.

Consecința are la bază, în primul rând, un potențial de susținere deficitar a componentei naturale, dar și un regim politic dictatorial, soldat cu puternice mutații, la nivelul structurii etnice.

Turismul se află într-un stadiu embrionar, regimul sovietic de până în 1991, declanșând și susținând o puternică campanie de industrializare extensivă, în totală opoziție cu nevoile actului turistic.

În prezent, *arealul turistic al capitalei*, - este cea mai însemnată unitate de gen, spre ea concentrându-se fluxurile turistice, relativ reduse ca volum. În situația dată, o mare importanță revine căi ferate ce face legătura între Transiberian (cu desprindere la Orenbourg) și metropola Alma – Ata (1.200.000 loc.). Situat în sud-estul țării, într-un ambient natural deosebit de agreabil – dat de adăpostul Munților Altai – orașul stârnește “apetitul” turistic atât prin latura sa comercială, cu rezonanțe legate de “Drumul Mătăsii”, cât și prin patrimoniul moștenit (numeroase vestigii feudale; o inedită “Catedrală din Lemn” – azi muzeu de istorie și etnografie; bazaruri și străzi comerciale; parcuri și grădini – într-un inconfundabil stil islamic; originale cafenele și ceainării etc.). Tot arealului capitalei, se integrează funcțional și *celebra stațiune de odihnă Mato Alatinsk*, cu renumitu-i *patinoar de înălțime Medeo* (1.400 m alt. în M-ții Ala Tau). Alte puncte turistice sunt susținute de orașul *Karaganda*, cu Muzeul Mineritului, sau de *Lacul Balkhach*, cu stațiunea balneoclimaterică omonimă.

Ariditatea extremă din proximitatea Lacului Aral și a Mării Caspice – alte două potențiale repere – este în prezent restrictivă unor amenajări turistice, aspect ce poate fi însă surmontat în situația unei bune dezvoltări economice, capabile de mari investiții.

Kirghizstan

Desfășurat dominant în regiunea Munților Tian Șan (7.349 m alt. în vf. Pobeda) – Kirghizstanul – îmbină resurse și atracții turistice dintre cele mai pitorești. Atrag în mod deosebit, superbe peisaje alpine – apreciate de montaniarzi - ca estetică și grad de dificultate - cu senzaționala Himalaye – și pitorescul oraș Bișkek (Frunze), cu o serie de obiective inedite: cetatea Pispек; rezervația de ulmi; muzeul Național (cu faimoasa-i colecție de covoare rare); bazarul; numeroase edificii religioase și cultural-istorice; sălbaticul defileu Ala-Arcea-din apropiere etc.

Tadjikistan

Aproximativ jumătate din suprafața totală a țării (143.100 km²) se află situată deasupra altitudinii de 4.000 de m, în spațiul structurat de Munții Pamir. Prin altitudinile-i remarcabile (vf. Comunismului – 7.495 m și vf. Lenin – 7.134 m) , respectivul sistem montan se instituie pe lângă Himalaya, într-un tradițional fief al alpiștilor. Deasemenea, estetica peisajului este pregnant marcată de relieful tipic glaciар, între elementele specifice detașându-se prin popularitate ghețarul Fedcenko, lung de cca 77 km.

Spre apus, peisajul primește noi valențe. Astfel râurile vijelioase, o dată scăpate din armura cetății de piatră, primesc caracterul unor văi largi și fertile (Vash, Kafirnigan, Hissar) – transformate prin irigații în oaze cu așezări prospere, favorabile și pe fondul tradiționalei ospitalități, apariției de nuclee agro-turistice.

În condițiile actuale, principalul centru turistic coincide, cu *Dușambe* – capitala statului. De aici o șosea modernă, conduce spre vestitele stațiuni montane și balneo-climaterice Obi-Garm și Hogia-Obi Garm.

Pakistan

Desfășurat pe o suprafață impresionantă, de cca 804.000 km² în nord-vestul Indiei, Pakistanul reprezintă o adevărată țară a contrastelor naturale și social economice. De la nord, spre sud, sau de la vest spre est schimbările peisagistice sunt frapante, pământul pakistanez reunind într-un ansamblu mozaicat, munți înalți de tip himalayan bine împăduriți, ce trec de 7.000 de m altitudine, cu câmpii joase (cca 200 m alt.) și spații deltaice, precum și podișuri ori depresiuni semideșertice și deșertice, cu sisteme muntoase mijlocii, înălțate la aproximativ 3.000 de m.

Cert este, că o atare diversitate morfo-climatică coroborată cu mutațiile social-culturale, petrecute în timp istoric, au determinat și contraste demografice, vizibile atât la nivelul repartiției teritoriale a populației, cât mai ales la nivelul structurii etnice – unde, pregnantele deosebiri tribale, sunt într-o totală opoziție cu omogenitatea confesională absolută. Aceiași dialectică a structurilor este proprie și sferei turismului. Astfel, în ciuda premiselor favorabile date de un patrimoniu cultural de excepție – superbe peisaje montane; litoral extins, optim curei heliomarine; inedite resurse etnografice etc – Pakistanul atrage un număr relativ redus de turiști, străini, aproximativ 500.000 în 1995, în marea lor masă interesați de obiectivele culturale.

În prezent, circulația de factură strict turistică este practic inexistentă, escaladarea stării conflictuale provocată de “războiul” antiterorist, frânând nu numai aici, ci și în întreaga lume dinamica fenomenului turistic.

Concentrarea spațială a resurselor atractive, în primul rând, secondată de anumite trăsături geografice, ne conduc la individualizarea a o serie de unități taxonomice de ranguri diferite, între care reținem:

- *Regiunea turistică nordică*
- *Regiunea turistică nord-estică sau Panjab*
- *Regiunea turistică centrală*
- *Zona turistică sud – estică*

Regiunea turistică nordică – se grefează din punct de vedere natural peste Munții Hinduș, unde se marchează și cea mai înaltă valoare altitudinală națională – în Vf. Tirich Mir, 7.690 m.

Potențialul turistic prezintă un grad ridicat de complexitate, aici putând fi plenar satisfăcute tipuri și forme de turism dintre cele mai diverse: cultural, montan – de drumeții și ascensiuni alpine, cinegetic, balneoclimatic, de agrement și odihnă etc. Între principalele repere se impun:

- *vechile centre urbane Rawalpindi, Taxila și Peshawar*, cu numeroase monumente istorice și de artă, aparținând dominant epocii Împăraților Moguli (sec. XVI – XIX).
- *orașul capitală, Islamabad*. Situat în nord-estul țării, la cca 500 – 600 m altitudine în platoul Potwan, primește statutul de reședință națională abia în 1967, devenind astfel, principalul centru politico-administrativ, financiar și cultural-științific al statului, cu o populație de aproximativ 800.000 locuitori.

Cât privește valențele turistice, acestea sunt mai degrabă induse de cadrul natural pitoresc, strâns corelat cu valorile optime ale indicelui de confort termic.

- *stațiunile turistice Muree și Sawat*.

Circumscrise contraforturilor Munților Hinduș – la peste 2.000 de m altitudine – se constituie în două centre de vârf ale turismului de agrement și odihnă.

- *vechiul drum comercial prin pasul Khyber*

De-o importanță strategică și de comunicație incontestabilă, acesta lega orașele Lahore și Peshawar cu istoricul Kabul.

- *parcurile naționale și rezervațiile de vânătoare Changa – Manga (5.000 ha), Shogran – Kaghom Valley (3.000 ha) și Chitral Gol*. Ultimul – un important pol al turismului cinegetic – protejează în principal, un exemplar faunistic rar-leopardul de zăpadă.

- *bazinul superior al Indusului* – cu-n relief incitant, spectaculos modelat de viguroșii afluenți ai fluviului. Ambientul este relaxant, oportun unui turism de refacere fizico-psihică.

Regiunea turistică nord-estică sau Panjab

Din punct de vedere natural, unitatea turistică se suprapune peste treimea superioară a Câmpiei Indusului, supranumită din perspectiva organizării morfo-hidrografice și “Câmpia de sub munte” sau “Țara celor cinci râuri”, între care mai important este Saltejul. În geografia locului se armonizează, într-o notă de un rar exotism, peisaje cu fizionomii diametral opuse, de la cele agrare proprii luncilor irigate cu tușe de verde crud – la cele prăfuite specifice stepelor deșertice de pe interfluviile înalte.

Interesul turistic este însă mai mult de sorginte social-istorică, Pundjabul fiind una dintre cele mai vechi arii de locuire și totodată vatra de formare a hindușilor de pe fluviul Ind.

Din această perspectivă, situăm în prim planul obiectivelor atractive, *preistorica așezare urbană Haraapa*, (mileniul 3 î.e.n). integrată – prin valoarea-i deosebită – în patrimoniul universal.

Săpăturile efectuate între anii 1920 – 1921, au scos, la lumină unul dintre primele complexe de tip urban din lume, edificat după cele mai înalte rigori tehnice atinse în materie de artă a construcțiilor. Fizionomic, așezările “Culturii Haraapa” se prezentau înconjurate de ziduri groase și acopereau suprafețe de sute de hectare. Străzile erau lungi și drepte, iar locuințele, construite din cărămidă arsă aveau băi, fântâni și instalații de canalizare pentru întregul oraș. Deasemenea, descoperirea unui mare număr de obiecte din aramă, bronz, aur, argint, a vaselor de lut – lucrate la roata olarului și a unor statuete, modelate în argilă, fildeș, bronz, etc, atestă nivelul superior de rafinament, atins de meșteșuguri. Agricultura, la fel, se situează pe o treaptă superioară de dezvoltare – certificată fiind cultura *cerealelor* (grâu, orz, ovăz), *a pomilor fructiferi, plantelor tehnice* (suan, bumbac) și a *legumelor*. Nici scrierea nu le era străină, multe obiecte având încrustate o serie de hieroglife, asemănătoare semnelor sumeriene – rămase din păcate nedescifrate.

Important este, că tot acest complex de valori, materializat în cultura și civilizația Haraapa, s-a constituit în filonul dezvoltării viitoarelor popoare ale *Marii Indii*, mai ales a celor din partea de nord- est.

Alte repere emblematice pentru Panjab sunt:

- *metropola Lahore* – principalul centru cultural al Pakistanului și important bazin demografic (peste 5 milioane locuitori);
- *orașele Lyallpur și Siyalkat* – ambele cu originale elemente de patrimoniu;
- *rezervația naturală Kalabagh* – unde sunt ocrotite ultimele exemplare de *Ovis orientalis punjabienis*;

Rezultă din cele menționate, dominarea între tipurile de turism a celui *cultural*, strâns secondat de o formă înrudită – *turismul etnografic*, acesta din urmă fiind bine susținut de un spectru etnic mozaicat.

Regiunea turistică centrală

Integrează în principal Câmpia Sindi – de pe cursul inferior al Indusului – cu largul compartiment Balauchistan, un veritabil complex de podișuri și depresiuni semideșertice și deșertice – dominate de întinse suprafețe nisipoase, lacustre și sărăturate. Monotonia vastei întinderi este spartă spre periferie de lanțuri muntoase ce culminează la peste 2.000 – 3.000 de m (Munții Sulaiman și Makran). În peisajul locului, o notă de profundă originalitate o dau triburile de păstori nomazi – cu-n mod de viață ce ține mai mult de perioada evului mediu. Ospitalitatea lor este însă sfântă, iar contactul cu ei devansează sfera turismului, fiind o autentică trăire culturală. Cât privește depistarea reperelor turistice, ne oprim la următoarele:

- *așezarea urbană Mohenjodaro (2500 – 1500 î.e.n)* – care alături de complexul Haraapa, se înscrie aceleiași arii de veche civilizație indiană, similară ca valoare cultural istorică, cu civilizațiile dezvoltate pe văile Nilului, Tigrului și Eufratului;
- *vechea așezare comercială Quetta* – situată pe drumul de legătură dintre Asia de Sud și Orientul Mijlociu și Apropiat;
- *complexul hidroenergetic și de irigații de la Sukkur*, grație căruia, Sindul a devenit alături de Podișul Decan, al doilea ținut al “aurului alb”.

Zona turistică sud-estică grupează între principalele puncte turistice următoarele:

metropola Karachi – întâiul centru demografic al țării (10 mil. Locuitori) și principala “poartă” de receptare turistică; *centrul urban Hyderabad* ; *necropolele de la Thatta* (cea mai mare din lume) și *Chaukhandi* și *baza de agrement litorală de la Sonmiani Bay*

TEMA II

CULTURI ȘI CIVILIZAȚII MEDITERANEENE ÎN PERIOADA ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ (CIVILIZAȚII CONTINENTALE, MARITIME ȘI FUNERARE)

II.1 Culturi și civilizații mediteraneene în interrelație cu istoria veche și medie a turismului

II.1.1. Personalitatea turistică a „Orașelor de Piatră” în Antichitatea europeană

Prin filiație cu problema antropogenezei, rămân valabile întrebările lansate în raport cu apariția turismului urban într-o singură regiune, de unde apoi a iradiat; sau în favoarea unui sincronism genetic, legat de coexistența temporală, în spații geografice distincte, a civilizațiilor urbane.

Pornind de la o analiză cât mai apropiată față de definițiile actuale ale conceptului turistic, sincronismul genetic – fără a fi negat – lasă câștig de cauză unei regiuni cu rol central în această direcție, spațiu identificat într-o primă etapă (sfârșitul mileniului al III-lea î.Hr. – prima jumătate a mileniului al II-lea î.Hr.) cu *Mediterrana Orientală* – leagănul *Civilizației Minoice*¹.

O perspectivă mai largă, temporală și spațială, asupra fenomenului turistic urban, relevă însă, în raport cu centralitatea și periferia turistică din Mediterana, mutații de anvergură clar punctate de transferul polarității prin intermediul hegemoniei comerciale, politice și culturale, rând pe rând, asupra *Peloponesului* (Milet), *Atenei*, *Romei*, *Constantinopolului*.²

Evoluția și rafinarea culturii și civilizației europene este „ombilical” legată de geospațiul Mediteranei Egeene, unde în epoca bronzului (mileniile III – II î.Hr.) înflorește o civilizație insulară și de coastă „multicefală”: *minoică*³ – în Creta; *cicladică* – în arhipelagul omonim; *troiană* – în vestul Asiei Mici; *micieniană* – în Pelopones.

Nu se poate vorbi de antichitatea europeană și nici măcar de Europa Occidentală de mai târziu, în afara infuziei de valori – artistice, științifice și urbanistice – cu o dinamică est-vest.

Primii germenii ai turismului se manifestă în spațiul cretan, structurat politic și administrativ în mici „orașe-stat” cu organizare autarhică. Ce impresionează în raport cu suprafața restrânsă a insulei (8287km²) este densitatea ridicată a orașelor⁴, iar mai mult decât atât, *calitatea vieții urbane*, a cărei standard de avangardă, va fi cunoscut mult mai târziu în orașele romane (sec II î.Hr. – sec IV d.Hr.).

Cauzele care au favorizat și întreținut vreme de peste un mileniu (cca. 2500 î.Hr. – 1400 î.Hr.) dezvoltarea de excepție a Cretei sunt dintre cele mai variate și complexe:

- o sedentarizare timpurie – încă din epoca neolitică (mil. VII î.Hr.);
- un optim al poziționării geografice cu dublu impact – *de poziție*, în raport cu o relativă izolare pe fondul calității de spațiu insular și de *accesibilitate* maritimă spre regiuni de mare interes comercial (Fenicia, Egipt, Canaan, Troia, Pelopones);

¹ prima civilizație maritimă din istorie (Neagu Djuvara - 2006).

² particularitatea comună ce detașează cele trei orașe ca repere identitare ale universalității este capacitatea lor de a genera și a construi civilizații superioare.

³ „Civilizația minoică iradiază din Creta, în arhipelagul Mării Egee, până în Cipru. Se va prelungi apoi într-un soi de Ev Mediu în Peloponez, mai ales în Argolida, de unde începând din secolul al XV-lea î. Hr.; ea va civiliza noul val indo-european care a coborât probabil prin Macedonia și Epir. Arheologii datează în jurul anului 3000 î. Hr. Începuturile vechiului Minos, în timp ce ruina definitivă a regatului din Cnosos, în a doua jumătate a secolului al XV, coincide cu apogeul Mycenei” (N. Djuvara - 2006)

⁴ Au fost descoperite până în prezent vestigiile a 93 de orașe, cele mai importante fiind: Cnosos, Phaistos (reședințe de regat), Malia, Yakros, Paleocastros, Gurnia, Haghia, Triada, Milakes, Petsatos, Axosd, Cydonia (O. Drîmba, 1998).

- un relief aproape exclusiv montan (95% din teritoriu) ce forțează focalizarea interesului spre mare;
- tehnici avansate de prelucrare a metalelor;
- un pachet de produse economice specifice, cu certe valențe comerciale (aramă, lemn de chiparos, untdelemn, vin, miere, ceară de albine, țesături, podoabe, arme);
- o clasă socială mijlocie, bine consolidată economic și ca pondere (meșteșugari, negustori, artiști etc.).

Sinteza acestui complex causal, detașează la vârf condiția fundamentală a dezvoltării, anume *hegemonia maritimă* și implicit *comercială* în sfera orientală a Mediteranei timp de 12 veacuri, un interval temporal de mare extindere dacă ne raportăm de exemplu la perioada de supremație a Imperiului Roman, de doar cca. 500 de ani (sec. II î.Hr. - sec IV d. Hr.).

Cu un astfel de orizont al cunoașterii și cu o putere economică consolidată, *efervescența procesului de urbanizare*⁵ este firească, precum firească este și rafinarea modului de viață cotidian, prin canalizarea interesului spre activități de plăcere și confort spiritual: artă, muzică, dans, vânătoare, competiții sportive (pugilat, exerciții de acrobație, concursuri mixte de forță, curaj și îndemânare etc.), ceremonii religioase, ritualuri inițiatice etc. Sunt oportunitățile de conținut ale celei dintâi forme de turism urban. Acestora li se asociază oportunitățile de *mișcare*, de *locație* și de *timp*.

În primul caz, și acceptând pentru flexibilitatea limbajului, categorii turistice actuale, în pofida unui decalaj conceptual semnificativ, *circulația turistică* era una autarhică, internă, de tip local, cel mult regional, iar *fluxurile*, mulau cel mai adesea parametri cantitativi și calitativi (ritmicitate, intensitate, sens) *ai pelerinajelor religioase* (centrele de adorație – sanctuare, temple, altare – fiind frecvent situate în spațiul montan), *a activităților organizate de vânătoare*, ori *a deplasărilor spre centre de atracție sportivă*⁶. În toate situațiile, zona emitentă se suprapunea orașului, iar accesibilitatea era asigurată de existența unei rețele de drumuri pavate, ce conexează așezările urbane într-o structură funcțională similară.

Nu putem eluda însă o formă deosebit de vivace de pseudo-mobilitate turistică externă, sau altfel spus, de transfer cultural (moravuri, credințe, influențe artistice – inclusiv vestimentare) promovată de negustorii cretani în spații geografice și în societăți dintre cele mai diferite. Efectul acestui „export” va fi unul catalizator pentru turismul propriu-zis, dezvoltat în ultima jumătate a mileniului I î. Hr. - anii 400 d. Hr. în lumea greacă și romană.

În ceea ce privește *locațiile*, ca puncte de polarizare a părtașilor unor astfel de demersuri, ele se decelau în funcție de proprietar, în *publice* (piețe, sanctuare, temple, teatre, stadioane etc.), respectiv *private* (palate și vile regale; reședințe particulare).

Existența la un moment dat (anii 2000 î. Hr.) a două centre de polarizare principale, generate de palatele regale din Cnosos și Phaistos, conduce la construirea aproape simultană a două teatre (apreciate drept cele mai vechi din istorie) cu o capacitate de cca. 500 de locuri, fiecare. Acestea constituiau punctele predilecte de organizare a spectacolelor de muzică și coregrafie; a competițiilor de lupte și a pugilatului, ori a mult apreciatelor jocuri acrobatică cu tauri – unde curajul și aptitudinile fizice – dincolo de valențele sportivității și ale unui cod moral, aveau conotații ritualice și inițiatice – legate de *cultul taurului*, simbol al forței, fertilității și fecundității.

În al doilea caz, spațiile de întâlnire private, probează – aspect deosebit de important – viabilitatea unui concept pe care turismul actual îl onorează prea puțin – *ospitalitatea*. De aici, printr-un ușor glisaj am putea introduce ca substitut pentru termenul de turist, apelativul *oaspete*⁷, mult mai adecvat, în context istoric.

⁵ Numai pe coasta nordică numărul orașelor-port se ridică la 22 (O. Drîmba, 1998).

⁶ Deosebit de estomate erau, prin comparație, deplasările spre resursele de atracție artistică (sculpturi monumentale, complexe arhitectonice etc.). Faptul poate fi explicat printr-o atitudine relaxată – de mariaj cotidian cu actul artistic – provenită atât pe fondul unei accesibilități sociale extrem de largi cât și din caracterul ei, în general minimalist – cu precădere în sculptură. Ca atare arta este așezată într-o situație de firesc și nu de valoare exponențială.

⁷ Spațiul oriental ne oferă din aceeași perspectivă un termen aproape sinonim, acela de *musafir*.

Palatele și vilele regale, dar și bogatele reședințe ale negustorilor aveau destinate camere și pavilioane pentru oaspeți, pledoarie convingătoare că mobilitatea și activitatea turistică, indiferent de formele în care se manifestau erau prezente statuate. Mai mult, elaboratul palat din Cnosos, supranumit și „labirintul”, nu era redus la un simplu obiectiv al curiozității în masă, ci reprezenta prin funcțiile și destinațiile cumulate un adevărat „*complex turistic de primire*” deosebit de agreabil și confortabil prin structura amenajărilor (curți interioare, terase, verande, bazine cu apă, săli de baie, cu instalații de încălzire a apei și căzi de teracotă, basoreliefuri, fresce - într-o cromatică vie și-n linii fluide, statuete decorative lucrate în fildeș, jad și ceramică etc.).

Din optica arhitecturii urbane și a ceea ce am numit „*Orașele de piatră ale Mediteranei*”, așezările impuneau printr-o estetică plăcută, echilibrată, în armonie vie cu peisajul. Construcțiile, preponderent din piatră, cu acoperișul plat, se ridicau pe verticala a unu-două nivele, iar în cazul palatelor, numărul lor creștea la trei sau chiar patru. Capacitatea de locuire era, de asemenea, una impresionantă, nu în puține cazuri numărul încăperilor/imobil, pendulând între 20 și 50⁸

Un element definitoriu pentru arhitectura urbană mediteraneană îl reprezintă *curtea interioară* pavată, la fel ca străduțele înguste, cu lespezi de piatră. Importanța ei în economia și estetica locuinței, era una decisivă. Lipsite de ferestre spre stradă, unde peretele etala o structură compactă, cu accente inexpugnabile (în orașele minoice fortificațiile lipseau), curtea reprezenta singura sursă de iluminat intern.

Tot spre curte se deschideau largi terase și verande, o zonă agreabilă, de tranziență, ce pune în comuniune zona de „cuib” de protecție a locuinței, cu peisajul natural, degajat. Este un detaliu ce decurge probabil dintr-o dublă natură: climatică, pe de o parte și de credință (animistă), pe de altă parte. Tot pe fundalul climatului curtea preia funcțiile „vetrei fixe”, componentă esențială a locuinței din zona temperată.

Lemnul, în ciuda ponderii reduse, se impune în ansamblul compozit al „*orașelor de piatră*”, ca material esențial, rolul său fiind deopotrivă *de rezistență* și *de imagine*. Astfel, ancadramentul ușilor și geamurilor, executat într-o tâmplărie pronunțată, decupează o gamă de forme plăcute, în tușe calde, în raport cu textura dură a pietrei. În situațiile când acoperișul era susținut pe coloane de chiparos, de formă tronconică alungită, pictate într-o policromie veselă și o fluiditate de excepție a liniilor, rafinamentul era surprinzător.

Unitatea stilistică a locuințelor era încheagată de omniprezența încăperii principale – de o spațialitate absolut generoasă – numită *megaron* element care în civilizația greacă clasică și în cea elenistică, va da planul de bază al *templului*.

Evoluția acestei perioade extinsă pe aproape 1000 de ani va sta sub semnul a două mari invazii de cucerire, soldate cu mutații majore (de fâgaș) în istoria civilizației europene. Prima, *invazia aheilor în Creta* (cca. 1400 î. Hr.) sincronă, temporal cu invazia arienilor în nord-vestul continentului indian, va provoca extincția abruptă a civilizației minoice, proces urmat de consolidarea în Pelopones a unui nou pol central, *Micene*, anturat de puternice orașe-cetăți: *Argos*, *Tirint*, *Pylos*, *Atena* (fondată de ionieni), *Teba*.

Caracterul – tot războinic – al celui de-al doilea eveniment – *invazia dinspre nord a dorienilor* (cca. 1200 î. Hr.) în Tesalia și cu deosebire în Pelopones, va fi surmontat favorabil de progresele introduse: *instalarea Epocii Fierului* și declanșarea *marii colonizări grecești* (sec. VIII – VI î. Hr.), mișcare ce va situa la cote superioare *expansiunea urbanismului în Mediterana* respectiv *pe litoralul apusean al Mării Negre*.

În primul caz, *aheii* – inițiatorii civilizației miceniene – se suprapun (cel mai probabil pe la 1600 î. Hr.), prin cucerire, unei populații mai vechi (cca. 2000 î. Hr.), *ionienii*, fondatorii *cetăților fortificate* (vezi Atena) și a *sanctuarelor*. Tot ionienii sunt promotorii, în lumea greacă veche, a primelor forme de „*roire*” *demografică* (vezi coasta Asiei Mici și insulele egeene), amplificate ulterior la proporțiile exodului în masă și la mare distanță.

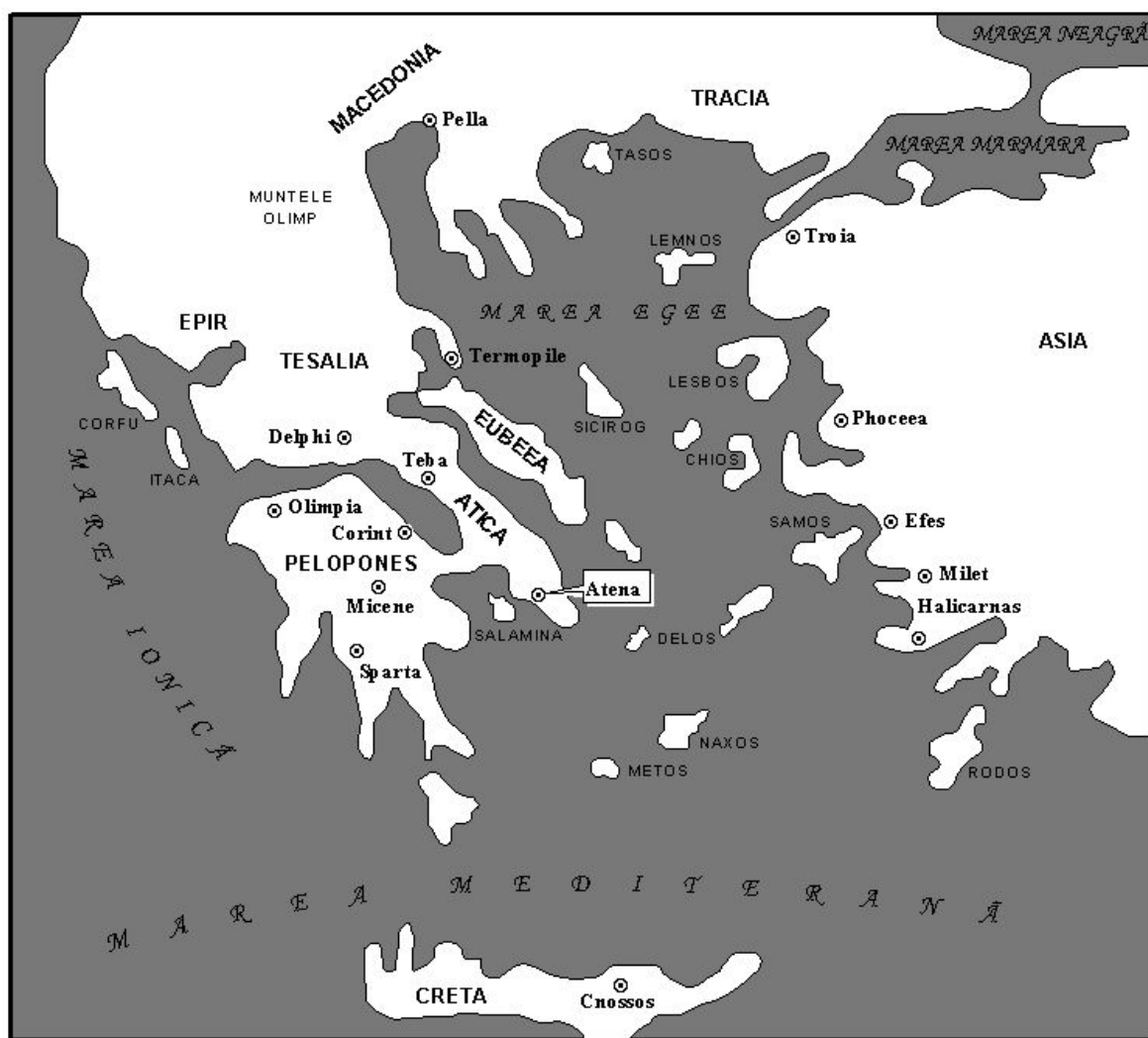
⁸ Respectiva stare are la origine organizarea societății cretane după sistemul clanului sau al grupului de familie.

Din perspectiva evoluției turismului, rolul lor va fi unul de *continuitate* – prin preluarea tradițiilor cretane și de *ferment* a unor noi posibilități de manifestare. Aceste direcții vor prinde relief cu deosebire în: *arhitectură* – prin apariția construcțiilor ciclopice, de un magnetism atractiv absolut; a *palatului fortificat* – oază de lux, plăceri și creativitate pentru nobilimea vremii și a *mormântului boltit*⁹; *religie* – prin cristalizarea unui panteon ce va propulsa *importanța zeilor* și drept urmare a *templelor*, ca centre de pelerinaj; *literatură*, unde în ambianța aristocratică a palatelor se vor naște *epopeea* și *mitologia*.

Ambele vor suscita, în primul rând prin Homer, un interes turistic propriu-zis, ceva mai târziu.

Civilizația „orașelor de piatră” evoluează la rândul ei constant și sensibil, în aceleași tipare fizionomice și tehnice, generate de cretani (absența fortificațiilor, locuințe de piatră, drumuri de piatră sau pietruite, poduri de piatră cu parapete, fâgașe de drenare a apei, apeducte etc.).

Figura 4. Grecia Antică

Cu totul particular pentru aceste populații, este apoi, asumarea pietrei nu numai ca materie folosită, ci transcenderea ei într-o materie trăită. Piatra se lasă locuită, se lasă înnobilită.

Astfel, majoritatea cetăților și a templelor sunt edificate pe înălțimi solitare de piatră – aspect ce devine o pregnanță în spațiul insular; drumurile și străzile sunt tăiate în roca nedislocată (in situ), iar mormintele și chiar locuințele sunt scobite în stâncă.

⁹ În Micene, o grandoare de excepție caracterizează mormântul cu falsă cupolă, numit „Tezaurul lui Atreu”, respectiv „Mormântul Clitemnestrei” aflat în proximitatea Porții Leilor (O. Drimba, 1998).

Într-un alt plan, fragmentarea pronunțată a societății, în state mici, independente, întreține proliferarea orașelor mici¹⁰ și în măsură direct proporțională, a palatelor cetate (Micene, Tirint, Atena ș.a.), cei mai activi pionieri ai mișcării turistice – în sfera elitistă a societății – prin potențialul real atașat.

În al doilea caz, impactul războinicilor doriani, purtători ai unui comportament geografic auster, militarizat, va fi unul agresiv pentru societatea autohtonă, deja structurată după anumite norme și valori.

De altfel, cel mai important oraș fondat de ei – *Sparta* – va rămâne asociat în câmpul percepției sociologice cu un mod de viață dur, frustant, inert emoțional și cu totul arid din punct de vedere turistic.

Sub dominația dictatorială doriană, copleșitoare ca presiune fizică și spirituală, civilizația din Mediterana Orientală va fi marcată între secolele al XII-lea și al VIII-lea î. Hr., de un puternic regres. Orașele-cetăți, cu excepția Atenei (care rezistă grație citadelei de pe Acropole¹¹) sunt distruse. Dispare scrierea pentru aproape patru secole, iar administrația și economia sunt paralizate.

Într-un astfel de context cauzal, amplificat de intensitatea conflictelor politice, de creșterea numerică a populației și de insuficiența acută a resurselor naturale, se declanșează un exod de amploare, desigur în mai multe etape, finalizat sub raport urbanistic universal, prin geneza, într-un timp relativ scurt (secolele VIII-VI î. Hr.) a unui lanț impresionant de polisuri, orașe-stat – cu structură politico-socială specifică¹².

Grupate la început în insulele din nordul Egeei și pe coasta Asiei Mici, constelația lor va iradia, prin noi procese de colonizare, susținute și de „metropolele” vremii: **Corint, Megara și Milet**¹³ – din vestul Mediteranei până pe țărmurile Mării Negre și pe Coasta de Nord a Africii.

Puternice sub raport economic, datorită exclusiv comerțului¹⁴, polisurile se individualizează ca entități politice și cultural-religioase de mică extindere teritorială și cu număr restrâns al populației, cu o dinamică deosebit de activă, dar de tip autarhic.

Această dezvoltare izolată, „pe cont propriu” fără angajamente strategice comune, atașează în pofida bogăției lor de excepție, o vulnerabilitate ce le va scurta existența.

În perioada de maximă dezvoltare, însă, aceste polisuri sunt fără îndoială, cele mai strălucite centre de civilizație, iar contactele stabilite cu marile civilizații orientale vor rezona într-o emulație culturală și științifică fără precedent.

Din rândul acestor puternice orașe menționăm: *Clazomenes, Halicarnas, Colofon, Smirna, Focea, Samos, Efes* și cu deosebire *Milet*, pe coasta Asiei Mici, apoi *Siracuză* și *Messina* în Sicilia, *Catania, Sibaris* – în Calabria, *Taranto* – în Puglia, *Neapole* și *Marssilia*, în Mediterana Occidentală; *Cyrene* și *Naukratis* pe coasta nord africană; *Histria, Tomis, Dyonisopolis* (Balcic), *Callatis* – pe litoralul vestic al Mării Negre etc.

Important este că în aceste polisuri, centre erudite ale științelor și filosofiei, spiritul uman atinge apogeul evoluției, adică acel prag al descătușării intelectuale propice găsirii libertății prin cultură – element evolutiv și totodată catalizator pentru următoarea perioadă (greacă clasică, elenistică și romană) a turismului din antichitate.

¹⁰ Numai în Atica au fost deshumate vestigiile a 30 de mici așezări.

¹¹ Inițial apelativul „polis” desemna o așezare cu caracter strategic, militar, de tip fortăreață sau citadelă. Cum majoritatea acestora erau localizate pe înălțimi, apare toponimul „acropolis”, adică „orașul de sus”.

¹² Sub aspect demografic, populația polisurilor se restrânge în limita câtorva mii de locuitori (Platon avansa ca număr ideal 5000 de cetățeni), cu excepția Atenei, Siracuzei și a polisului Agrigento, unde numărul locuitorilor se apropia sau chiar depășea 20 000; particularitatea fundamentală pentru definirea polisului, dincolo de unitatea teritorială și politică, este unitatea de „neam” sinonimă „comunității intime” de origine, de interese, de tradiții, de moravuri, de simboluri, de credințe religioase, respectiv de sistem antropogeografic cultural.

¹³ Miletul este fondatorul a peste 80 de orașe-colonii.

¹⁴ În context geo-istoric polisurile impropiau ca statut funcțional de bază pe acela de centru negustoresc sau altfel spus, de agenție comercială.

În afara *lumii grecești*, în Mediterana Estică, Fenicia se impune ca un alt redutabil artizan de civilizații urbane. Prin forța comerțului, se ridică pe Coasta Levantului, orașe puternice, unde luxul, rafinamentul și morala au aproape caracter instituțional.

Relevante sunt exemplele orașelor: **Ugarit** – care a lăsat omenirii cel mai prețios testament, „alfabetul Ugarit”; **Sidon** (Saida), **Tyr** (Sur), **Byblos** (Jubeil); **Berytos** (Beirut) sau a celebrei, încă din antichitate, prin capacitatea atracției religioase – **Balbek**.

Parametrii superiori de civilizație imprimă fenicienii și „orașelor colonii”- precum excepționala **Cartagina** – fondată în anul 814 î. Hr., de „metropola” Tyr.

II.1.1.1. Impactul perioadei antice clasice în progradarea turismului (anii 500 î. Hr.-sec. III d. Hr.)

Debutul acestei etape coincide cu intrarea „Greciei Homeriene” într-o nouă perioadă de progres rapid, suprapusă temporal epocilor: *greacă clasică și elenistică*.

În secolul al II-lea î. Hr. *supremația continentală și maritimă a Imperiului Roman* mută centrul puterii politice, economice și culturale la **Roma**, oraș care pentru cca. 500 de ani va fi punctul de referință și „cancelaria decizională” a statelor aflate la intersecția vechilor continente.

Sub *raport urbanistic general*¹⁵ și al turismului urban, în special, tot acest parcurs este unul de excepție. Tempoul dezvoltării, rapid și de substanță, își are ascendența în secolul al VII-lea, secolul polisurilor, când evoluția spiritului uman în artă, religie, literatură, filozofie, sport, științe, morală, arhitectură ș.a. va conlucra la materializarea unor standarde, idei și principii valabile până în zilele noastre.

Scindarea politico-administrativă a „monolitului roman” (sec IV d.Hr.), în *Imperiul Roman de Apus*, respectiv *Imperiul Roman de Răsărit*, va marca pentru Civilizația Europei Occidentale și pentru „Turismul” dezvoltat din ea, intrarea într-o zonă de crepuscul, extinsă cu aproximație până în secolele IX-X. În schimb, temă mai puțin valorificată în istoria turismului, dezvoltarea **Imperiul Bizantin** și odată cu el a orânduirii feudale, va deplasa polaritatea culturii spirituale a Evului Mediu european spre răsărit, unde prin **Constantinopol**, mișcarea turistică va primi noi coordonate de evoluție și o exprimare de sorginte orientală.

Respectivele mutații prefigurează, în ordine, geneza orașelor feudale (*Veneția, Genova...*), implicit a modelelor turistice atașate acestora, iar ulterior **Renașterea**. Tot acestei etape îi este specific și un profund și larg proces de aculturație cu impact fecund în dinamica fluxurilor de valori, implicit în dinamica curenților umani ca principali receptori, purtători și distribuitori ai cunoașterii.

Revenind în antichitatea clasică, ceea ce atribuie respectivei perioade caracterul de apogeu în turism, ține de intensivizarea resurselor atractive, fie ele *obiective materializate*¹⁶ sau *manifestări umane polarizatoare*. Interesul provocat de acestea amplifică deplasările cu caracter turistic, factor ce contribuie la propulsarea *hinterlandului mediteranean* ca primă *piață turistică a lumii*, cu spații conturate funcțional în arii preponderent emitente și preponderent receptoare.

Fondul atractiv este aproape exclusiv de origine antropică, iar valoarea și gradul de rafinament al resurselor va polariza turismul în raport cu nivelul percepției intelectuale și cu numărul de participanți, într-un fenomen cu tipologie duală: *exclusivist* – specific elitelor și oligarhiei aristocratice, cu flexibilitate largă de mișcare, pe de-o parte și *popular*, „de masă” – cu manifestare dominant, locală.

¹⁵ Revoluționar pentru Grecia Clasică și Elenistică este procesul de sistematizare introdus de Hippodamos, inițiatorul tramei stradale rectangulare ori a complexelor urbanistice polifuncționale ce integrau stadioane, teatre de mare capacitate, clădiri publice, gimnazii, piețe comerciale, locuri de întruniri și dezbateri (agora), terenuri de sport, platforme pentru exerciții de gimnastică ș.a.

¹⁶ Bunăoară, cinci dintre cele „șapte minuni ale lumii antice” aparțin geografic spațiului antic mediteranean: statuia lui Zeus din Olympia, templul zeiței Diana, din Efes; mausoleul din Halikarnas, colosul din Rodos, farul din Alexandria.

În ceea ce privește ierarhizarea obiectivelor în funcție de atuurile potențialului atractiv, respectiv a potențialului uman focalizat, primul loc îl ocupă, de departe, *edificiile și manifestările religioase*: sanctuare, temple, mausolee, ritualuri inițiatice, sacrificii, culte, pelerinaje, sărbători fastuoase (adesea puțin igienice ca morală – ex „serbările dionisiace”), ceremonii complexe – numite „*jocuri*” etc. Fenomenul se amplifică prin dominarea gândirii - la nivelul maselor - de credințe primitive și superstiții.

Acestora li se subordonau întru progradarea valorii: arhitectura, sculptura, literatura, teatrul, muzica, sportul – ca artă a frumuseții și performanțelor fizice, filosofia și, nu în ultimul rând, științele (medicina, astronomia, matematica etc.). Complementar religiei, competențe turistice exercitau și funcțiile: *culturală și științifică* propriu-zisă, *comercială, politică și curativă*.

De pildă (aleatoriu exemplificate), sub strălucitul om de stat, Pericle (480-431 î. Hr.), în Grecia „epocii de aur” se naște *democrația*; operele lui Eschil, Sofocle și Euripide, vor dăruia omenirii *teatrul*; Homer, prin Iliada și Odiseea (valori ale patrimoniului universal) introduce în literatură *epopeea*; Herodot pune bazele *istoriei*; Hipocrat din Cos ale *medicinii*; Socrate, Platon și Aristotel vor da profunzime *filosofiei*; în *sculptură* Polychete, Myron, Praxitele și cu deosebire Phidias stabilesc „*regulile frumuseții clasice*”: în politică, geniul lui Alexandru Macedon va surmonta în favoarea cunoașterii, a unității și a lejerității de mișcare, bariere geografice, etnice și culturale - fiind, prin excelență, un antemergător al globalizării actuale.

Prin portul Pireu, Atena va deveni pentru mai bine de o jumătate de secol (până la războiul peloponesiac – 431-404 î.Hr.), un redevabil nucleu comercial, fapt ce-i va asigura și în plan politic o supremație absolută. Mai mult, pe fondul patrimoniului arhitectural se va impune ca „centru cultural al lumii”, receptor a tot ce era nou în știință, filozofie și artă. Existența apoi, încă din secolul al V-lea î. Hr. a unor „instituții” de manipulare a „capitalului financiar” similare oarecum băncilor din zilele noastre, va dinamiza orice tip de activitate, inclusiv „circulația turistică”, iar formarea „ligilor” (Liga de la Delos, Liga Peloponesiacă), pe o matrice ce va dezvolta *sisteme urbane*, va fi determinantă în geneza unității de interese.

Într-un atare context, nu lipsit însă de tensiuni și perioade de criză (invazii, epidemii, conflicte politice interne). apare nevoia individului, a societății de a se raporta la repere investite cu atribute ale stabilității și siguranței, ale stării de bine, ale plăcerii și confortului etc. – fapt ce va produce și o ierarhizare a valorilor laice și religioase.

Din această competiție, simbolurile religioase de tipul templelor, sanctuarelor, misteriiilor – dedicate divinităților vor exercita cea mai puternică agregare socială. Li se asociază susținut, locurile cu aură de legendă și istorie, centre de instrucție științifică și filosofică și nu în ultimul rând, acele spații centrale consacrate *jocurilor* (manifestări polivalente de expresie: religioasă, sportivă, muzicală, coregrafică, teatrală, oratorică ș.a.m.d.). De o notorietate exacerbată se bucurau în acest sens: *Jocurile Olimpice*; *Jocurile Panelenice din Delfi*; *Jocurile din Nemea*; respectiv *Jocurile Istmice*, din istmul Corint. Am putea spune, așadar, că geografia acestei epoci era o geografie sacră, marcată la nivelul reliefului cultural de proeminența unor focare de atracție invincibile.

Următoarele exemple, pledează prin excelență în favoarea unor atari situații:

Temple, sanctuare, necropole, mausolee și locuri istorice.

a) Peloponez

Ω Complexul sacru din Olympia

Închinat lui Zeus, ansamblul detașa ca punct central, celebra statuie în aur și fildeș a lui Zeus Olympianul, zămislită de nu mai puțin celebrul sculptor Phidias. Într-un plan de susținere complementar, monumentală operă era anturată de temple și altare, terenuri de sport, săli de banchete, un stadion etc.

Ω Templul lui Poseidon din Pylos (51 km sud-vest de Kalamata)

Originar din Creta, zeul apelor și al mărilor ocupa la Pylos (cunoscut și sub numele de Navarino) și în întregul Pelopones, primul loc între divinități. Un plus de valoare se adauga locului și prin situarea în proximitatea nordică a orașului, a vestigiilor miceniene ale Palatului lui Nestor.

Tot la Pylos, era adorată ca zeiță a fecundității și naturii, faimoasa *Demeter*, figură centrală a religiilor populare sinonime *Misteriilor*.

Ω *Sanctualele din Epidaur* (circa 30 km nord-est de Nofplion)

Faima lor sacră, generată de zeul *Asclepios*, polariza din întreaga lume greacă, mulțimi nebănuite de pelerini. Magia de cură și cult a Epidaurului, sfida granițele politico-administrative ale orașelor-stat, conferindu-i în spațiul și timpul antic atributul universalității.

Sărbătorile ce aveau loc la fiecare 4 ani în onoarea zeului medicinei, integrau pe lângă ceremoniile religioase consacrate și reprezentații muzicale ori teatrale desfășurate în arena marelui teatru (14000 locuri) a lui Policlete cel Tânăr (sec. I î.Hr.) rămas celebru până în actual prin fantastica-i acustică și starea excelentă de conservare.

Ω *Sparta*

Capitală a Provinciei Laconia, orașul fondat de dorienii, în sec. IV î.Hr., propune lumii antice cel mai eficient model urban, fundamentat pe principii rigurose severe. Pagina de glorie o întoarce însă *Marele Război Peloponesiac* (431-404 î.Hr.) unde prin Sparta și Atena se confruntă mai degrabă două tipare antropologice antagoniste, unul belicos, auster asumat de Sparta, altul filosofic, lasciv promovat de Atena.

Ω *Sanctuarul Herei din Loutraki*

Asumată la Argos, ca divinitate locală, zeița era adulată ca protectoare a căsătoriei, familiei și căminului.

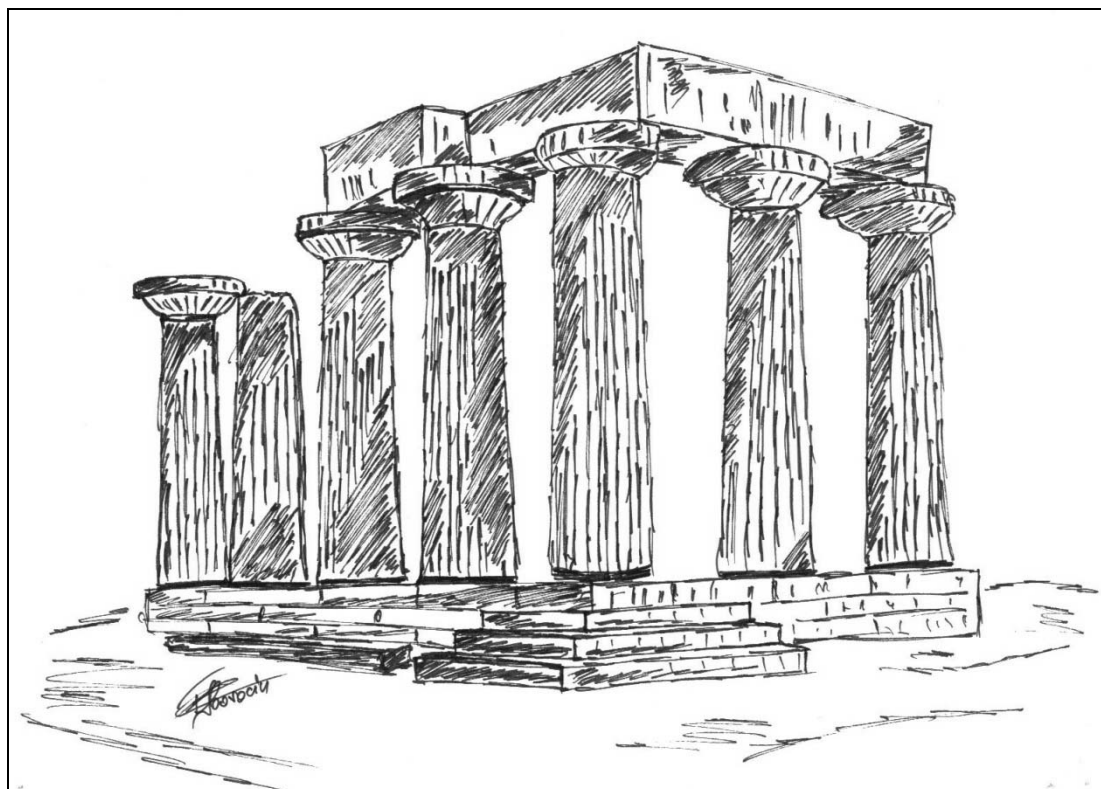
Ω *Necropola regală din Micene*

Ω *Sanctualele din Patras și Dodona*

Ω *Templul lui Apolon din Corint*

Datat ca vârstă arheologică de sec. VI î.Hr., sanctuarul impropia, pe lângă valențele definitorii ale sacralității și o magnifică arhitectură prin însoțitele-i coloane monolitice.

Figura 5. *Templul din Corint – schiță*

b) Atica și Arhipelagul Saronikului

Ω Sanctuarele, templele și complexe sacre din Atena

✓ Ansamblul arhitectonic religios de pe Acropole¹⁷

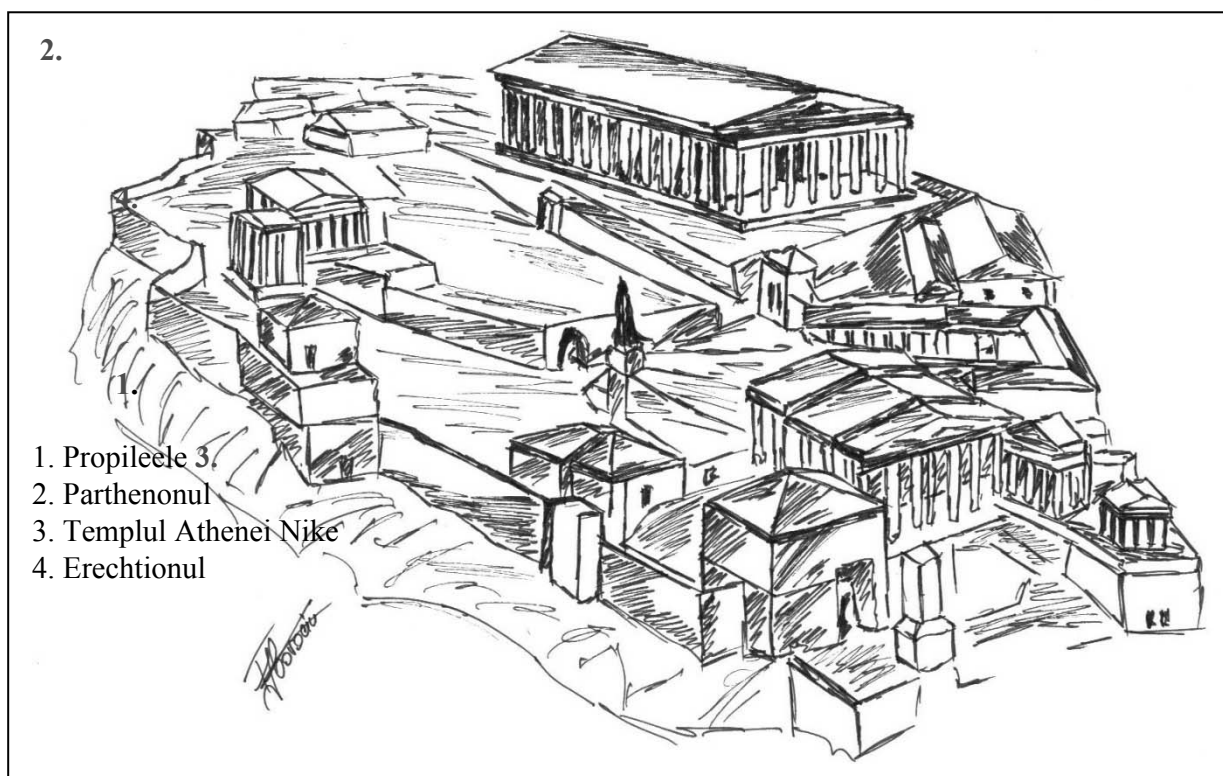
Structurarea pe verticală a orașelor-cetăți, în două (orașul de sus – Acropole și orașul de jos - Astoi) sau trei părți (situație când intervine ca ansamblu intermediar orașul înalt - Politai) reprezenta pentru o Grece subordonată existențial pietrei și morfologiilor înalte, un tipar urbanistic frecvent întâlnit.

În cazul Acropolei Ateniene, vechea citadelă cu funcție strict militară (strategică), suspendată la peste 150 m deasupra orașului pe un masiv calcaros, va primi încărcătura de loc sacru într-un timp istoric, când solitar rezistă invaziei doriene.

Splendida monumentalitate și estetica arhitectonică rafinată (un concentrat artistic de echilibru și claritate) primită în sec. V î.Hr., a fost rezultatul colaborării superioare, la nivelul elitei conducătoare (Pericle), respectiv conduse (o pleiadă de străluciți arhitecți coordonați de Phidias).

Cele patru edificii principale: *Propileele*, *Parthenonul*, *Templul Atenei Nike* și *Erechterionul*, atât de diferite ca dimensiuni, funcție de detaliu și stil (ionic și doric) integrează prin știința folosirii „accidentelor de teren”, prin dimensiuni, elevație, grad de înclinare, calitatea marmurei, exploatarea luminii și organizarea incintelor, un complex definit prin unitate armonică și emoțională.

Figura 6. Acropole. Ansamblul arhitectonic religios - schiță

Tot pe Acropole sau în proximitate erau concentrate alte numeroase temple și sanctuare¹⁸ ce glorificau zeitățile olimpiene, pricini suficiente pentru a coagula o societate de excepție, răsfățată

¹⁷ La inițiativa ministrului culturii, Melina Mercuri, Complexul de pe Acropole este supus în prezent unui amplu proiect de restructurare, estimat a se finaliza în anul 2022.

¹⁸ Sanctuarul Zeiței Artemis; Sanctuarul lui Poseidon; Teatrul lui Dionisos (situat la poalele versantului sudic al Acropolei), Templul lui Zeus Olzmpianul, ce-și înalță viguros coloanele la est de Acropole; Templul lui Hefaistos sau Theseionul – ce domină prin ținuta magnifică și încă bine conservată priveliștea agreabilă a Agorei.

de la limpezimile climatului mediteranean, până la distincțiile unui mental ce miza pe estetică și dimensiune.

Ω *Misteriile de la Eleusis*

În geografia sacră a antichității, Eleusina, localitate aflată la 22 km vest de Atena, dobândește valoarea unui loc religios central prin declinarea sa zeitei *Demeter* – divinitate de cea mai pregnantă popularitate a phanteonului grec și a geospațiului aflat sub semnul spiritualității elene.

În prezent, situl arheologic de la Elefsina, este apreciat ca unul dintre cele mai bogate vestigii preclasice, clasice, elenistice și romane din Grecia. Celebrarea zeitei *Demeter*, strâns legată după calendarul popular cu reînnoirea, cu renașterea, cu *anul nou de primăvară*, ori cu ciclul vieții, se săvârșea la o anume dată, și integra la nivelul unui fast de proporții, ceremonii complexe (dansuri rituale, sacrificii¹⁹, cântece religioase, numeroase și variate ritualuri agrare etc.).

Ω *Megara*

Oraș cetate, puternic și independent, cu rang de metropolă în civilizația urbană greacă a mileniului I î.Hr., s-a instituit, pe lângă funcțiile religioase existente și ca un important centru de erudiție și instrucție, prin funcționarea aici, a *Școlii de Filosofie Megariană* (440-380 î.Hr.), înființată de unul dintre discipolii lui Socrate, Efklidias.

Ω *Insulele Saronicului*

Din antichitatea timpurie și până în actual, insulele au continuat să rămână semne mari de exclamare pe harta mișcării turistice, rezonanța lor istorică, cultural-urbană și legendară fiind una de mare amplitudine, așa cum o punctează:

- *Salamina*-intrată în istoria universală prin izbânda în lupta cu perșii din anii 480 î.Hr.;
- *Egina*²⁰ arhaic sit urban, înnobilit în secolul V î.d.Hr. cu insolitul templu al Apheei;
- *Poros*- cu vestigiile *Templului lui Poseidon sau stâncoasa și Legendara Hidra*.

c) **Grecia Centrală**

Larga spațialitate a peisajului montan auster, incitant, protector și misterios, împrumută geografiei locale valențe mistice și de stabilitate, fapt ce argumentează marea concentrare de locuri cu aură istorică (*Teba*, *Cheronia*²¹, *Termopile*²², *Orchomenos*²³), religioasă (*Delfi*) sau curativă (*Kamena Vorula*, *Karpensis* etc.).

Pentru „construcția” atributului din urmă, decisive au fost fără îndoială procesele post vulcanice (emanații de gaze uscate, iviri de ape bogat mineralizate etc.), interpretate în mentalitatea vremii, drept semne sacre.

De departe, fascinantul ***Delfi*** - aflat la 164km de Atena și la o altitudine ușor accesibilă, de cca. 700m - constituia punctul de maximă polarizare, a unei lumi dominate de superstiții și spirite – precum acele voci divine, premonitorii.

Dedicat, inițial Geei, Zeiță a Pământului, sanctuarul ajunge grație marinarilor cretani, simbolul de vârf al *cultului lui Appolon Delfinos*. Așa se face că misterioasele și temutele profeții ale *Oracolului* - „sentințe” rostite prin intermediul *Marii preotese Phitia*, înrăuresc printr-o excitantă forță, întreaga societate din Mediterana Orientală.

¹⁹ Era obișnuit sacrificiul *porcului*, animal care întruchipa spiritul „grâului”, al vegetației. Motivul „*Jertfei*” era unul universal. Conotații similare întâlnim, de exemplu în Egiptul Faraonic, unde porcul reprezenta prinosul adus lui Ossiris, ori în cultura geto-dacă, când se sacrifică obligatoriu în luna solstițiului de iarnă. Mai subliniem că forța simbolistică a respectivului ritual a reușit să penetreze actualitatea, sacrificiul porcului rămânând, bunăoară, în cultura și civilizația rurală românească un element ce aparține încă Antropologiei Sacre.

²⁰ Principiile urbanistice și organizatorice avansate, ale anticei capitale insulare, au fost recunoscute și apreciate ca atare prin investirea Egeinei, după Revoluția Greacă de la 1821, cu statutul de capitală a Greciei.

²¹ Patrie a lui Plutarh și locul bătăliei, unde Filip de Macedonia învinge în secolul IV î.Hr. pe atenieni și cucerește puternicul oraș-stat Teba;

²² Istoricul loc al înfruntării dintre spartanii conduși de Leonida și armata persană a regelui Xerxes (480 î.Hr.).

²³ În proximitatea Cheroniei, vechiul oraș micenian fortificat, înfruntă uitarea prin seducătoarele sale ruine și prin nu mai puțin celebrul mormânt-cupolă – „*Tezaurul lui Minyas*” – faimosul său fondator.

d) Thesalia

Vastă întindere de câmpie, încadrată de munți (Pind, Olymp, Ossa, Pelion, Orthnis...), Thesalia păstrează urmele a peste 100 de așezări preistorice (300-100 î.Hr.), locuite de Eolieni, Minyeni, Beoțieni, Ahei. Eleni ș.a.m.d. Ancestrala-i notorietate, ne este semnalată pentru unele dintre ele, de orașe „tinere” precum: *Trikala* – ridicat pe locul anticului *Trikiki*, faimos alături de *Epidaur* și *Cos*, prin sanctuare închinat lui Asclepios; *Kalambaka* – construit pe vatra vechii cetăți *Eginion* – astăzi un consacrat centru al picturii bizantine; sau *Larisa* ce impropiază în viscerele sale preistoric oraș fondat de pelasgieni.

Pe de altă parte, popularitatea unor locuri este sinonimă aici legendei (vezi: *Muntele Olymp*; *Valea Tempii*- îngustă despicătură între masivele Olimp și Ossa – exultând de vegetație și de acea atmosferă divină, de locuire, ori *Munții Pilon* - spațiu predilect de refugiu și înfruntare pentru zei, eroii și titanii Greciei Antice).

e) Epir

Fie ele medievale sau contemporane, cele mai importante orașe ale Epirului – *Ioannina*, *Arta*, *Parga* sau *Egoumenista*, reprezintă repere logistice în căutarea anticelor polisuri de la *Dodoni* - cu misticele-i ruine ale *Oraculului*, *Acropolei* ori ale *Teatrului* (de secol III î.Hr.) – actuală gazdă a Festivalului Tragediei Antice; respectiv de la *Nicopolis*, care nu departe de *Preveza*, dezvăluie în lumina clară a Mediteranei, ruinele astfel însuflețite ale templelor lui Poseidon și Ares.

f) Macedonia

Pământ nordic al Greciei actuale și reminiscență a unui vast și plin de glorie imperiu, istoria antică a Macedoniei, veche de peste 3000 de ani, se face remarcată atât prin omniprezența și importanța vestigiilor (vezi urmele de la Thessaloniki, Dion, Vergina sau Filippi), cât îndeosebi prin extraordinara rezonanță a unor nume precum: *Alexandru cel Mare*, *Filip al II-lea de Macedonia*, *Aristotel*...

Ω *Salonicul* sau *Thessaloniki* - metropolă ce poartă, cu respect, numele soției²⁴ regelui Casandru, ce-l fondează la anul 315 î. Hr., interesează nu numai prin valorile-i de patrimoniu consacrate, ci și printr-un destin, care se păstrează privilegiat în oricare din conjuncturile în care istoria-l așează: *capitală favorită* a regilor Macedoniei; *al doilea centru polarizator* (după Constantinopol) al Imperiului Bizantin; *important centru strategic și comercial* al Imperiului Otoman; *al doilea centru urban* ca importanță demo-economică și culturală a statului elen.

Ω *Dionul*, cu adevărat celebru în lumea universală a arheologiei, reprezenta pentru Antica Macedonia, locul de maximă încărcătură religioasă, similar ca impact cu „așezămintele” de la Delfi și Olympia.

Aflat la mică distanță (cca.20km) de actualul oraș Katerini, Dionul a sintetizat, la modul unic, valențele sacre proprii deopotrivă mării și misticului *Munte Olymp*.

Ω *Vergina* antică - situată la 11 km sud-vest de Veria, era individualizată, în epocile clasică și elenistică, drept loc predilect de pelerinaj, grație numărului exponențial de sanctuare concentrate.

Descoperirile arheologice recente adaugă geospațiului o plusvaloare de marcă dezvoltată de atributul de „*necropolă regală*”, prin identificarea aici, a mormântului lui Filip al II-lea de Macedonia.

Ω *Pella* – capitală a vechiului regat al Macedoniei, răsfoiește în contemporaneitate, paginile unui urbanism milenar cu competențe verificate, de organizare.

Ω *Filipi* - este o altă așezare de rezonanță, ce-și leagă geneza (358 î.Hr.) de forța îmbatabilă a religiei²⁵, secundată îndeaproape de cultură și istorie²⁶.

²⁴ Soră a lui Alexandru cel Mare.

²⁵ vezi numeroasele sanctuare consacrate divinităților egiptene.

²⁶ spațiul unde s-a consumat conflictul între Brutus și Cassius pe de o parte și Antonius Lepidus și Octavianus, pe de altă parte, ultimii adjudecându-și victoria, au și autoritatea înființării unei colonii romane;

g) Arhipelagul Ionian

Răspândite în lungul coastei occidentale a Greciei, insulele ioniene fascinează de veacuri prin renume ca: *Itaca* - patrie atribuită de Homer legendarului Ulise; *Cefalonia* - cu necropola de la Mazarakata (83 de morminte miceniene); *Lefkada* - cu vestigiile preistorice de la Nydri, Kythira²⁷ ipotetică insulă a Afroditei, dar sigur colonie minoică și apoi feniciană, ori *Zante* - sau după Homer, *Zakynthos* („cea îndepărtată”).

h) Insulele Egeei de Nord-Est

Redutabile rădăcini ale turismului urban au fost identificate la: *Voroskopos* (Limnos) – unde au fost deshumate urmele a patru situri urbane suprapuse; *Lesbos*- purtătoare a unei uimitoare culturi antice²⁸; *Samos* – ținut al hiperbolianului filosof și matematician Pythagoras; *Hios*- cu vestigii (fortificații, kastro, teatre etc.), rând pe rând pelasgiene, cretane, ioniene, respectiv persane.

i) Dodecanez

Întregul arhipelag pare a fi o „uimire” a pământului în fața mării și a apei în fața unui uscat „spart” în bucăți.

O seducție irezistibilă a manifestat-o în toate vremurile, hermafroditul uscat euro-asiatic al *Rhodosului* - „Insulă a Soarelui”. Patronată de cretani și transformată de ei în mileniul al II-lea î.Hr., într-un pol comercial de prim rang, ajunge în Epoca Clasică o puternică și bogată cetate, ale cărei influențe radiază până departe, apropiind cultural Orientul de Occident.

Orașul Rhodos, posedă apoi, toate recomandările unui *centru artistic* prin excelență (vezi cele peste 3000 de statui – între care faimosul Colos din Rhodos, una din anticele minuni ale lumii), *științific* (asumat de elitismul școlilor sale tehnice); *comercial* și de *agrement*. În proximitatea orașului, nu puține erau ivirile de ape termale (de unde și renumele de „Pompeiul Rhodosului”), lacuri, văi mici înguste și exotice, ori nenumăratele temple, precum cel al Athenei de pe Muntele Filerimos etc.

Aproape la fel de renumită era și insula *Cos* – legată în câmpul spiritual al mentalului de numele a două mari personalități: *Hippocrate* – părinte al medicinei, respectiv, *Asclepion din Cos*-zeu al medicinei. Prezența, în aceste circumstanțe, a apelor termale în partea de sud a orașului, fortifică – prin fluxurile semnificative de pelerini caracterul de mediu sacru, al spațiului insular. Minunatul Cos se revendică, apoi, și ca patrie a lui Apelle, un pictor de notorietate al secolului IV î.Hr.

Situată între Patmos și Kalymnos, o altă insulă, *Leros*, se identifică în memoria comunităților mediteraneene cu populara zeiță Artemis (Diana).

j) Asia Mică

Puternică arie de colonizare elenă, țărmul egeean, adevărat focar de atracție comercială, rămâne în memoria antichității drept o zonă de ridicat progres economic, urban, cultural (găzduiește două din cele șapte minuni ale lumii - *Mausoleul din Halicarnas*, respectiv *Templul zeiței Artemis* din Efes) și științific.

Orașele –cetăți, de pe coasta apuseană (*Troia*, *Pergam*²⁹, *Sart*, *Smirna*³⁰, *Efes*, *Milet*, *Halicarnas*³¹ etc) erau puternice, bogate, cu o civilizație în plin apogeu.

²⁷ În Evul Mediu este ocupată de venețieni;

²⁸ vezi marii poeți autohtoni Alkeos, Arion și Terpandos;

²⁹ Bergama (Pergam). Etimologia oiconimului ne face cunoscut că aici apare și se folosește *pergamentul* (probabil cel mai obișnuit material folosit pentru scris, confecționat din piele de oaie). Pe de altă parte, complexul arheologic, absolut fabulos, mărturie a ceea ce a fost înfloritorul centru cultural antic, emoționează astăzi prin vestigiile unor prețioase realizări artistice, exponente ale *Școlii din Pergam* (Sanctuarul Athenei, Templul lui Dionysos, Altarul lui Zeus, Templul Herei etc.) Mai subliniem că respectiva școală de arte rafinează, între altele, până la rangul de capodoperă - *basorelieful*.

³⁰ Supranumit „cel mai frumos oraș de sub Soare”, Smirna (actualul Ismir) se detașa ca o cetate de o excepțională bogăție și totodată ca un puternic pol comercial, într-o lume așezată sub semnul vital al schimburilor.

k) Mediterana Central -Apuseană (Greacă) - secolele V-IV î.Hr.

Spiritul artei grecești, echilibrat, armonios, caracterizează și arhitectura religioasă din sudul Peninsulei Italice - „*Magna Grecia*” - unde ca martori elocvenți au rămas:

- Templul Olimpeion și Templul Doric al Concordiei, din *Agrigento*;
- Templul Olimpeion, din *Selinute*;
- Templul Herei și al lui Poseidon din *Paestum*;
- Templul doric din *Segesta*;
- Templul Athenei din *Siracusa* ș.a.m.d.

l) Imperiul Roman

Cu secolul al III-lea î.Hr., realitățile politice și economice din Mediterana (fărămițarea Imperiului lui Alexandru cel Mare și corelat cu acest proces, involuția Macedoniei, Greciei, Egiptului și a Orientului Apropiat) prefigurează o nouă geografie a spațiului „turistic” central, respectiv periferic – și unde **Roma** se așează într-o stare de ascensiune. Focustă secole la rând pe realizarea condiției de unitate a teritoriilor italice, interesele Romei au rămas cantonate în bazinul apusean al Mediteranei. Abia în secolul al II-lea î.Hr. – după al treilea război punic, distrugerea Cartagenei, supunerea Greciei (146 î.Hr. -138 d.Hr.), iar apoi a Asiei Mici, Siriei, Palestinei, Egiptului ș.a. – hegemonia romană se impune ca autoritatea supremă în întreaga lume mediterană³².

Odată cu această supremație, se individualizează și trăsătura fundamentală a imperiului - **Talasocrația** sau caracterul prin excelență mediteranean, indus de calarea centralității *vastului organism*³³ peste spațiul maritim mediteranean, singurul capabil să asigure, deopotrivă, prin intermediul schimburilor (comerciale, informaționale etc.), unitatea economică, implicit politică.

Periferia se suprapunea în acest caz, uscatului, organizat în inele concentrice, a căror capacitate de susținere își pierde organicitatea spre exterior, margine care va exercita în timp și cele mai aprige mișcări de revoltă. Ori această structurare, face dintr-o Romă cuceritoare, în plan politic și economic, o Romă „cucerită”, din perspectivă culturală de cea mai aristocratică civilizație mediteraneană a timpului – *cea elenistică*. Se importă astfel, artă greacă, obiceiuri, principii urbanistice³⁴, valori științifice, credințe, modele vestimentare, gastronomie etc. – coordonate care dezvoltă în rândurile elitei un nedisimulat filo-elenism.

Important este că odată cu acest transfer cultural, orientat social, se inițiază și la Roma, pe fondul dorinței de rafinament a patricienilor, dar mai cu seamă din *considerente strategice*³⁵, un complex, puternic segregat, de *habitudini relaxante*.

Aceasta nu presupune neapărat o nouă polarizare a „*fenomenului turistic*” ci mai degrabă apariția de noi centre și noi formule de consumare a „timpului disponibil”³⁶, lumea greco-elenistică păstrându-și preeminența în domeniile artei, științelor și filosofiei – cele mai eficiente promotoare ale modelului comportamental de tip „*turism*”.

Imperiul Roman va interveni în dinamica acestui fenomen de o manieră pragmatică, riguroasă, cel puțin prin trei aspecte fundamentale: *spiritul juridic*, crearea unui nou model uman – *cetățeanul* și printr-o novatoare și eficientă *tradiție a drumurilor*. Efectele vor fi: sporirea stării de siguranță; o societate cu un nivel al așteptărilor ridicat; o infrastructură competitivă³⁷ și o mobilitate tot mai puțin ștrangulată.

³¹ *capitală a Regatului Cariei și patrie a lui Herodot*, *Halicarnasul* rămâne în memoria colectivă prin somptuosul său monument funerar (o construcție înălțată la cca. 50 m) dedicat regelui Mausolos.

³² N. Djuvara, situează instaurarea Imperiului Universal al Romei undeva între 168 î.Hr. și anii 60 î.Hr., iar longevitatea sa o apreciază la cca. cinci secole (anii 100 î.Hr. – anii 400 d.Hr.);

³³ În secolul al II-lea d.Hr., Imperiul Roman avea o suprafață de 3.300 000 Km² și o populație ce depășea 50 milioane de locuitori.

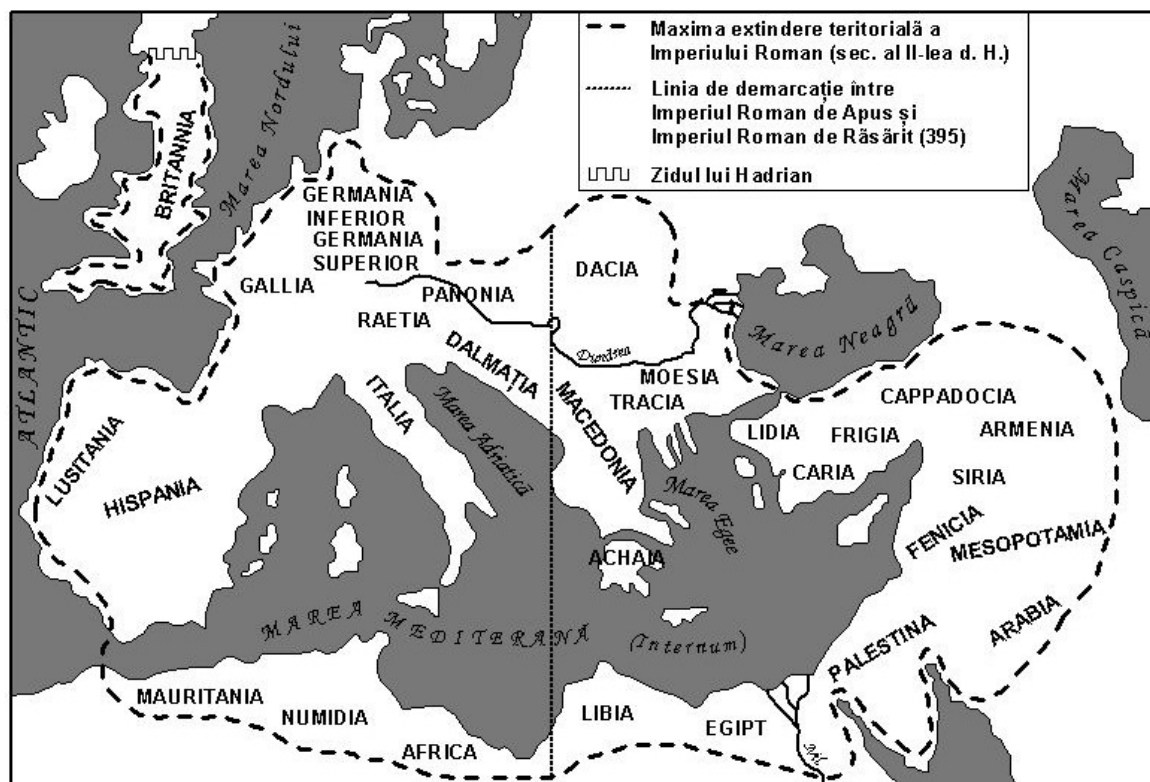
³⁴ Orașul Pompei are la bază modelul conceptual al orașelor elenistice.

³⁵ Roma secolului al IV-lea d.Hr., cu populația ei impresionantă, de peste un milion de locuitori, reprezenta un sistem demo-urban extrem de vulnerabil.

³⁶ Conceptul suportă un grad ridicat de relativitate.

³⁷ Sistemul terestru de comunicații însuma cca 90 000 km de drumuri puternic consolidate, cu o lărgime obișnuită de 4-5 m, dar și cu artere ce aveau dublat acest parametru. Prezența a numeroase poduri (vezi podul lui Apolodor din Damasc de la Drobeta, particularizat printr-un record de lungime – peste 1 100 m)

Figura 7. Imperiul Roman

Ω Roma și turismul urban de divertisment

Oricum le-am numi, activități de relaxare, de agrement, de refulare, activități-spectacol etc. este clar că antica Romă a fost promotoarea celui mai consumat și digerat tip de turism urban – *divertismentul*:

Probabil, este prima formulă bine conturată și bine calculată de ofertă, pe o piață, unde cererea o reclama un conglomerat uman în derivă, lumpenproletariatul. Particularitățile inflamabile ale acestui segment social substituie din conținutul acestor activități - numite în continuare, precum la greci, „*jocuri*” - motivația religioasă.

Numărul ridicat al populației urbane din capitala imperiului în raport cu cel al orașelor din provincii, fac din Roma un centru puternic polarizat turistic, atât prin *infrastructura de gen*³⁸ concentrată, cât și prin natura, considerabil mai captivantă – pe fondul ferocității „jocurilor” – a demersului relaxant (lupte de gladiatori³⁹; vânătoare de fiare în circuri⁴⁰; curse de care; simulacre de lupte navale etc.)

Intervalul temporal consacrat respectivelor activități, ocupa în perioada imperială aproape jumătate din durata anului calendaristic.

și viaducte, ridicau fluenta traficului prin surmontarea accidentelor de teren, iar gradul de confort și securitate era susținut prin asistența cu servicii specializate: stații de poștă; hanuri; poliție stradală; ateliere de reparații ale vehiculelor; asistență veterinară etc. (după O. Drimba - 1998)

³⁸ Patru circuri (vezi Circus Maximus cu o capacitate de 400 000 de locuri), trei teatre, două amfiteatre (între care Coloseul sau Amfiteatrul lui Flavius cu peste 80 000 de locuri). Putem asocia aici și cele aproape 200 de mari depozite pentru grâne, altele pentru vin și untdelemn...sau cele 245 de mori, întrucât Roma era obligată să hrănească gratuit (în anul 46 î.Hr.) o populație pauperă de peste 300 000 de locuitori.

³⁹ După tipologia armelor folosite, luptele de gladiatori se decelau în trei categorii: lupte cu săbii; lupte cu pumnale și lupte cu tridente.

⁴⁰ Numărul animalelor sacrificate, în special a celor exotice (lei, pantere, tigri, elefanți, hipopotami ș.a.) însumează cifre de ordinul miilor, pe sezon

Caracter polarizator de masă aveau apoi *Saturnaliile* sau așa numitul *Carnaval al Romanilor*. Manifestarea, desfășurată pe durata mai multor zile (12) era închinată zeului Saturn și era complet eliberată de orice formă de inhibiție social-morală. Imensa lor popularitate va fi folosită în creștinism drept grefă pentru ciclul importantelor sărbători de iarnă.

Cotidiene erau, de asemenea, jocurile de calcul sau abilitate, ori cele de hazard (noroc). În ultimul caz, relevant este exemplul „*jocului cu zaruri*” intens asumat de întreaga societate romană.

Segregarea pe păături ierarhice a societății favorizează evoluția unor activități de plăcere elitiste, de tipul celor culturale, balneare sau de agrement rafinat⁴¹ (sportive, gastronomice, oratorice și de socializare).

Remarcabilă prin complexitatea organizării și a activităților integrate era *instituția termelor*, precursore oarecum a mult mai târziilor și exclusivistelor cluburi victoriene, de exemplu.

Nu mai puțin apreciată era vilegiatura pentru cură a aristocrației romane. Deplasările în acest scop erau fie unele de proximitate (*Pompei, Herculanum, Stabiae*) fie de mare distanță: *Rhodos, Galileea, Canopes, Germisara, Aqua Herculi Sacros* etc.

II.1.2. Evul Mediu „Obscur”. Decăderea culturii urbane.

Debutul acestei etape se suprapune peste ultima fază a civilizației greco-romane, căreia îi succedă și se prelungește mult, până în vremea secolului al IX-lea, când Occidentul atinge limita extremă a involuției.

Premisele atât de favorabile avansate de civilizațiile urbane mediteraneene înspre conceptul de „*cultură a timpului liber*” se estompează începând cu sec. al III-lea d.Hr., pe fondul presiunilor exercitate asupra Imperiului Roman de primele invazii germanice.

Moartea împăratului Theodosius I - în anul 395 - urmată de împărțirea imperiului între *fiii acestuia*⁴² produce o ruptură de echilibru, cu bascularea forțelor economice, culturale și demografice – în favoarea ramurii orientale polarizate de *Constantinopol*.⁴³ De altfel, cu secolul al IV-lea, orașele mari rămân prin excelență atributul Orientului – unde se și concentrează marile industrii de export (Siria, Asia Mică), dinamizate aproape în continuitate organică de individualizarea clară (sec. al V-lea, al VI-lea d.Hr.) a *Civilizației Bizantine*.⁴⁴

O dezvoltare viguroasă caracterizează apoi Orientul Mijlociu și Extremul Orient, unde orașe ca *Damasc, Bagdad, Basra, Ispahan, Buhara, Samarkand, Tașkent, Pekin* etc. se deschid, prin intermediul economiei schimburilor (în principal al comerțului cu caravane) unei culturi extrem de rafinate. De asemenea, în angrenajul ce articulează această activitate, cu avansat grad de specializare, intuim și primele elemente ale infrastructurii turistice: căi de comunicații, mijloace și tehnici de transport, hale și depozite pentru mărfuri, conducători (ghizi) inițiați de caravane, caravanserauri (locuri de popas, odihnă și relaxare), sukuri (piețe de desfacere, dar și de aprovizionare ori transfer de produse), agenții de credit, aparat administrativ - juridic, medrese (școli) etc.

⁴¹ Patrimoniul urban al Romei inventaria, între altele,: 11terme (vezi faimoasele terme ale lui Caracalla, cu o capacitate de 1600 de persoane), aproape 900 de băi private, peste 1 000 de fântâni, 11 foruri, 11 bazine, 36 arcuri de triumf, 28 de biblioteci publice, numeroase temple, sanctuare, monumente de arhitectură funerară, gimnazii, grădini publice, piscine, stadioane, bufete etc.

⁴² Flavius Arcadius - împărat al Imperiului Roman de Răsărit (capitala – Constantinopol); Flavius Honorius – împărat al Imperiului Roman de Apus (capitala - Ravenna).

⁴³ Între secolele al X-lea și al XV-lea d.Hr., Constantinopole (Țarigrad, port „ancorat la două mări”), se înfățișează nu doar ca un mare oraș sub raport demografic, dar continuă să rămână și cel mai important și cosmopolit centru comercial și maritim al lumii.

⁴⁴ Civilizația Bizantină este unul dintre cele mai explicate procese de aculturație, geneza ei fiind rezultanta unui contact profund și prelungit între două civilizații rivale, cea elenică, respectiv cea babiloniană (N. Djuvara- 2006).

Prin contrast, în Europa Occidentală se desfășura un proces accelerat de *dezurbanizare*, provocat de dezorganizarea comerțului, respectiv a populației burgheze (bürgeri = orășeni).

Începând cu Dinastia Merovingiană (481-751) d.Hr., economia se destruturează din perspectiva polifuncționalității, și devine preponderent primară de tip autarhic. Faptul determină (exceptând coastele litorale și câteva nuclee de polarizare centrale – ca poziție geometrică) o decădere a așezărilor urbane, la rangul de simple *târguri locale*, menite a aproviziona săptămânal cu produse, în special alimentare, comunitățile rurale din spațiile limitrofe (pe o rază de cca. 10 km).

Răvna dinastiei merovingiene de a se impune – folosindu-se de vechile structuri imperiale – ca o putere mediteraneană, îi canalizează energiile nu numai spre o menținere oarecare a rosturilor comerciale, cât mai ales pe stimularea în zonele litorale (asumate în continuare ca spații centrale ale Europei) a dinamicii activităților de negoț.

Sunt cele din urmă teritorii – până la marea invazie islamică din sec. al VII-lea de supraviețuire a orașelor romane – în pofida unei sensibile șubreziri economice, culturale și demografice. O detașare remarcabilă față de această stare particularizează *Marsilia* – care, până la începutul veacului al VIII-lea, rămâne un oraș port de prim rang, o adevărată placă turnantă a comerțului ce se „țesea” între Constantinopol, Siria, Africa de Nord-Vest, Egipt, Spania, Italia, Coasta Atlantică a Galiei, respectiv țărmurile Mării Nordului. În trena economică a Marsiliei se înscriu apoi o serie de alte orașe, cu valențe catalizatoare în geografia schimburilor. Identificăm în acest sens, *orașele de proximitate și costiere* – în primul rând (*Arles, Avignon, Valence, Montpellier, Narbonne, Toulouse, Foix, Bordeaux, Nantes, Rouen, Quentovic, Anvers*), dar și pe cele cu *poziție geografică intern-continentală* (*Paris, Verdun, Orleans, Lyon*). Multe dintre acestea, avansau un grad ridicat de cosmopolitism, iar prezența în cadrul lor a coloniilor stabile de comercianți și meșteșugari evrei sau sirieni confirmă, pe de o parte *calitatea urbană a spațiului trăit*, dar și relațiile strânse de cooperare economică și culturală cu Bizanțul.

Problema ridicată din perspectiva turismului urban este dacă orașele merovingiene preiau de la orașele romane, pe lângă parametrii strategici și economici și segmentul habitudinilor sociale relaxante.

Datele istorice și studiile de antropologie asupra perioadei date nu confirmă existența organizată a celor din urmă alternative, modelul cultural al Civilizației Germane fiind o esență de rigurozitate la orice nivel al socialului sau economicului.

Mentalul colectiv, avea mai degrabă o „*instrucție spartană*”, fără tangențe cu un câmp lejer al practicilor și conceptelor.

Prin urmare, am putea sintetiza pentru această etapă, din punctul de vedere al problematicei urbane, următoarele corelații: prezența orașelor; existența unei populații citadine; o circulație a schimburilor relativ dinamică și nonexistența unor activități, a căror scop și finalitate să fie actul nud al plăcerii.

*

Altitudinea maximă de criză a orașului din Evul Mediu Timpuriu se suprapune peste *Invazia Islamului* – din sec. al VII-lea, a cărui atac fulgerător distruge orice amprentă urbană, implicit legătură cu lumea antică.

Pentru Occidentali, Mediterana închisă de către Islam, încetează de a mai fi aceea „*Mare Nostrum*”, realitate geo-politică soldată cu *prăbușirea economiei de schimb*; cu *disoluția populației citadine* (vezi depopularea și pauperizarea clasei negustorilor și meșteșugarilor profesioniști), respectiv *a orașului propriu-zis*.

Un singur oraș, în acest context tenebros, va marca o evoluție de excepție – *Veneția*. Multă vreme, aceasta va reprezenta unica poartă spre Orient și asta – pentru că sfidând orice embargo cultural (etnic, confesional), „*religia*” lui va fi una singură, „*comerțul și prosperitatea*” – poziția geografică neîngăduindu-i alte alternative existențiale.

În succesiune cronologică, toate aceste mutații, vor deveni tranșante în perioada carolingiană, pentru care punctăm lapidar următoarele particularități:

- accentuarea pentru Europa Occidentală a caracterului de spațiu geografic terestru;

- ruralizarea societății și a economiei sau altfel spus, peizarea orașului;
- pregnanța covârșitoare a economiei agricole autarhice;
- extincția economiei de schimb autentice (vezi lipsa piețelor de desfacere) printr-o reducere la economia de consum;
- decăderea din drepturi a negustorimii, implicit a populației municipale și a orașului;
- criza sistemului monetar generată și accentuată pe fondul unei descentralizări anarhice;
- hiperdezvoltarea „aristocrației funciare” sau latifundiare;
- ascensiunea ca forță decizională a „Bisericii”, susținută economic de *generozitatea domeniilor ecleziastice*;
- o creștere numerică exponențială în contextul aproape exclusiv a unei civilizații agricole, a cetăților și burgurilor – dată fiind starea istorică accentuat belicoasă.

Concluzia abruptă din perspectiva interesului nostru asupra sec. al IX-lea ar fi lipsa orașului propriu-zis din Apusul Europei și, prin urmare, lipsa oricărei activități cu încărcătură reconfortantă, particulară „cetății de tip municipal”.

În schimb, pot fi certificate un complex de cauze pregătitoare pentru geneza și mersul fenomenului turistic, între care:

- prezența habitatelor de tip *burg* și *târg*, ca embrioni ai viitoarelor organisme urbane;
- promovarea de către Carol cel Mare a reformei culturale;
- asumarea monopolistă, dar competentă, de către cler a procesului de instrucție;
- existența – chiar dacă sporadică – a unor manifestări polarizatoare de impact, de tipul „bâlciturilor anuale”.
- prăznuirea marilor sărbători creștine, în principal de maniera a două formule: *dinamică*, de tipul *pelerinajelor*, unde găsim clar structurate componente de bază ale circulației turistice actuale (zona emitentă, zona receptoare și drumul recreațional – aici „calea mântuirii, a penitențelor”); respectiv *statică*, susținută de concentrarea comunităților rurale conexe unui anumit „domeniu” în interiorul cetății, burgului, castelului fortificat.

*

Regresul economic și instabilitatea politico-militară, inclusiv religioasă din Evul Mediu Timpuriu, conduce societatea occidentală spre un derapaj de amplitudine în raport cu atributele civilizației urbane.

Escaladarea conflictelor războinice, alături de pregnanța procesului de feudalizare, concură, în lipsa unor argumente urbane autentice, la proliferarea unor formule de habitat rudimentare, cu rol – în primul rând – de refugii temporare, similare anticelor „*acropoles*” grecești, ori a acelor „*oppida*” ale etruscilor și latinilor. Pentru spațiul nostru geografic, identice au fost *așezările fortificate* din Munții Orăștiei ori cetățile din Regiunea Moldovei Superioare (îndeosebi cele de la Stănțești și Bâta Doamnei).

Apărute la început ca *incinte de protecție*, fortărețele militare evoluează grație tocmai acestui deziderat, spre un statut mai complex, de natură civilă, ca *locuri predilecte de adunare*. La adăpostul zidurilor, a șanțurilor de apărare, a valurilor de pământ, a porților culisante, a turnurilor și contraforturilor, comunitățile rurale sedentare se adunau periodic pentru săvârșirea unor acte – comerciale, confesionale, politico-juridice – obligatorii, de tipul târgurilor, slujbelor religioase, sfaturilor de judecată ori reuniunilor politice.

Treptat, pentru toate aceste funcții, va apărea în interiorul perimetrului *relativ restrâns* (15-20 ha), și circumscris de ziduri, o infrastructură de susținere ce integra de regulă: reședința castelanului (adică a comandantului militar), o locuință (*domus*) pentru stăpânul sau prințul domeniului, un lăcaș de cult (capela, biserica), anturat de locuințele aferente clerului; sediul garnizoanei; hambare și pivnițe pentru păstrarea proviziilor, o clădire cu destinație juridică; alte câteva construcții (atelieri, mici manufacturi, prăvălii) cu rosturi comerciale ori meșteșugărești de subzistență. De departe, însă, componenta strategică de maximă importanță, obligatoriu prezentă în orice cetate era *donjon-ul*, un turn solid, puternic elevat în raport cu restul construcțiilor și cu o poziționare centrală.

Instalarea în mentalul colectiv a unui sentiment de securitate în raport cu capacitatea de protecție a fortăreței, va conduce pas cu pas, de la o ocupare intermitentă a acesteia (corelată cu invaziile), la o stare de locuire permanentă, moment în care putem vorbi de *cetate* (cite), ca *centru administrativ, religios, politic și economic*.

Cei dintâi care vor opera această mutație – fapt determinat de caracterul puternic sedentar al instituției pe care o reprezentau (Biserica) – au fost clericii. Apar, așadar, *cetățile episcopale*, care exercită în spațiul lor de influență o puternică și acceptată autoritate religioasă și laică deopotrivă.

Important este că starea de adăpost va favoriza structurarea unei populații specifice – *populație de cetate ecleziastică* – și care corobora: clerul bisericii și catedralelor; membrii obștilor monahale (rezidenți temporari sau permanenți); profesorii și studenții școlilor ecleziastice, respectiv un anumit segment de slujbași și meșteșugari, implicați în asigurarea traiului cotidian.

Calitatea acestui tip de populație – care se detașează printr-un grad superior de instrucție, va fi determinantă în secolele următoare pentru reconstrucția *populației citadine* și pentru reformarea culturii, moravurilor, politicii și științei.

În paralel, și cu structura de bază aproape similară, se dezvoltă pe un fond accentuat de anarhie, introdus de aristocrația funciară – *burgurile*, termen a cărui etimologie derivă de la *burgus*, cuvânt de origine germană veche. Conținut sinonim au și apelativele: *castellum, castrum, urbis, municipium, burg, borough, bourg, borgo, town* – în engleza modernă, sau *gorod* – în rusă.

Din perspectiva *conceptului arhitectural și strategic*, ori al organizării funcționale a spațiului de protecție, similitudinile sunt nenumărate, de unde și ambiguitatea în raport cu o definire exactă a *cetății*, respectiv a *burgului*.

Probabil notele esențiale de diferențiere le introduc în favoarea burgului, dimensiunea fizică și capacitatea demografică mai ridicată (până la 3000 de locuitori) apoi statutul laic de reședință și sediu administrativ juridic și financiar (semnalăm omniprezența atelierelor monetare); o arie polarizată sensibil mai extinsă – numită „castelanie” și o populație specifică, mult mai ecletică (cavaleri, clerici, magistrați, slujitori și meseriași cu calificări dintre cele mai diverse, comercianți, meșteșugari etc.). Nu în ultimul rând, o distincție importantă în raport cu conceptele burg, respectiv cetate, vine pe filiera geografică. Din această perspectivă, anumite particularități, fie ele morfologice sau sociale, ale spațiului trăit (regional, provincial, statal) adoptau pentru respectivele incinte fortificate o denumire sau alta.

Cert este că nici una dintre formulele de habitat prezentate nu asumă caracterul de oraș, precum nici populația inclusă nu este o populație urbană, ci una eminamente de fortăreață.

II.1.3. Evul Mediu „Eroic”. Impact și consecințe în renașterea turistică

Așadar, dacă este greu să socotim *cetățile* și *burgurile* de Ev Mediu Timpuriu drept orașe, ele ne cumulând atributele urbanității, trebuie în schimb recunoscut rolul lor de piloni, de rețea bazală, absolut necesară pe care Occidentul a început să-și clădească – aproape epuizând unul după altul stilurile arhitectonice – fabuloasele sale orașe.

Fortificațiile de secol IX, au responsabilizat socialul⁴⁵ și au asigurat contextul de minimă stabilitate, necesar renașterii economice, proces ce va debuta în cursul secolului al X-lea.

Cauzele determinante au fost dintre cele mai complexe, atât sub raport tipologic, cât și ca anvergură a acțiunii propriu-zise ori a interrelațiilor construite. Amintim, că sfârșitul de veac IX a fost unul în toate datele sale, de o tenebroasă decădere economică, dezordine socială și anarhie politică, ori tocmai această stare de maximă criză va acționa resorturile recuperării valorilor fundamentale ale Civilizației Occidentale, implicit ale *culturii urbane*.

⁴⁵ vezi apariția și stabilirea primelor colonii negustorești în *cetăți* sau la baza zidurilor *burgurilor* (de unde ulterioara genă a suburbiilor) nuclee ce vor cristaliza în mari orașe comerciale, capabile să dezvolte sub raport social o nouă clasă – *burghezia* – structură prosperă și liberală totodată, ce se va constitui și din punct de vedere turistic în bazinul cel mai percutant spre activități culturalizante, curative sau ale agrementului de lux.

Revenind la cauze, subliniem în primul rând instalarea unei relative stabilizări și stabilități geo-politice, prin sedentarizarea scandinavilor în Normandia⁴⁶, a ungarilor în Valea Dunării, respectiv a slavilor în Bazinul Elbei. Dincolo de aceste evenimente consumate la scară macro-teritorială, starea de securitate istorică se consolidează și prin proclamarea în anul 989 a așa-numitei „*păci a lui Dumnezeu*”, act ce combătea conflictele armate particulare. Pe acest fond, de oarecare acalmie se vor individualiza o sumă de pricini nu mai puțin importante în declanșarea revirimentului economic și cultural.

Între acestea deosebita emulație mistică în mariaj cu vocația militară a regimului feudal, deja bine structurat, se vor constitui în vectorii generatori ai temerarelor și repetatelor acțiuni creștin-militare ale *cruciadelor*.

Acestea vor antrena, logistic, teritorial și cu deosebire la nivelul mentalului sacru întreaga Europă, primul start înscriind forțele conjugate venite dinspre Franța, Italia de Nord și Peninsula Iberică.

Dealtfel, la o scară mai restrânsă și în circumstanțe similare se înscriu, anticipând cu cca. două secole anul inițierii primei cruciade (1096), luptele intestine din Spania (*reconquista*) împotriva dominației arabe (islamice). Din această perspectivă, conform izvoarelor istorice, *Peninsula Iberică* a fost și cea dintâi pepinieră a *ordinelor religios-militare*, pe care papa Alexandru al III-lea (1159 -1181) le certifică prin puterea autorității sale incontestabile (O. Pecican - 2006).

Mai spunem doar, că larga desfășurare de forțe și de energii desfășurate în dinamica *cruciadelor* nu ar fi fost posibile în absența unor cauze primordiale și pregătitoare totodată, anume: *renașterea comerțului și creșterea demografică* din secolele X-XI.

Se poate naște întrebarea: „De ce cruciade...de unde turism urban?”

Răspunsurile pot fi multiple și nuanțate, dar, cu certitudine, interrelația există. Toate aceste zvâcniri de vitalitate, individualizează grefe pe care se vor altoi de la habitate urbane specifice și rute de comunicații consacrate la realizări arhitectonice fără precedent - *catedralele*. Aceluiași cadru i se circumscrie efervescența clerului și monahismului și de aici, dezvoltarea primelor *instituții de învățământ superior*. Emulația artelor minore va fi una exacerbată, se vor dezvolta industrii (în special cea textilă), economia agricolă devine productivă stimulând comerțul dar și dimensionarea fondului funciar⁴⁷, manufacturile se diversifică, aparatul financiar (rolul comunităților evreiești fiind esențial) devine flexibil și competitiv, structurile geo-demografice se nuanțează etnic și social și, nu în cele din urmă, procesul de aculturație se reactivează după secole bune de lăncezeală.

Sunt stări ce vor face din secolele XII-XIII epoca de apogeu a culturii și civilizației medievale, bine așezată sub semnul eroic al *cruciadelor*, respectiv al idealului unei Europe Creștin-Catolice.

În ceea ce privește o dezvoltare cât mai limpede a acțiunilor cu impact în evoluția turismului urban, fie ele premergătoare sau concomitente *cruciadelor*, detașăm:

- renașterea comercială;
- consacrarea talasocrațiilor și a sistemelor urbane complementare acestora;
- fortificarea monahismului și a aristocrației militare,
- efervescența pelerinajelor religioase.
- fondarea primelor școli superioare de tipul *universităților*;
- cristalizarea primelor centre ale Civilizației Occidentale.

Două sunt, așadar. *puterile centrale* ce vor governa în „Evul Mediu Eroic” evenimentele și realizările majore ale Occidentului: *comerțul și biserica*.

⁴⁶ Cedarea Normandiei în favoarea lui Rollon (912) marchează în țările vestice sfârșitul marilor invazii scandinave.

⁴⁷ Congregația cistercienilor, fondată la anul 1098 la Cîteaux se arată a fi una dintre primele și cele mai activ-implicate în acțiunile de defrișare, respectiv de desțelenire.

II.1.3.1. Renașterea economică sau renașterea comercială

Întrucât se poate afirma că elementul principal de diagnoză a turismului urban a fost în orice timp *turismul cultural* putem opina în continuitatea raționamentului că turismul culturalizant nu s-a putut naște și evolua decât în trena economicului. Acesta este și unghiul din care vom încerca să nuanțăm relieful câmpului relațional apărut la interfața dintre economic și cunoaștere.

Primele simptome ale unei stări economice în progres sunt depistate atât cronologic cât și ca amploare a fenomenului în **renașterea comerțului maritim**.

După o prea îndelungată vreme de la embargoul maritim impus de Islam, această blocadă va fi spartă pe două canale: *unul diplomatic* deschis de *venețieni* și altul *militar, revendicativ* promovat ulterior în parteneriat de *Genova și Pisa*.

Cert este că din secolul VIII la mai puțin de 200 de ani de la popularea *Lagunei, Veneția* se conturează ca o importantă forță maritimă și militară, iar începutul de veac XI o consacra definitiv ca o **talasocrație puternică, extrem de bogată și influentă**, angajată în relații de schimb stabile (tratate de comerț) nu numai cu vecinătățile peninsulare sau ulterior cu Italia întreagă, dar și cu centre comerciale de veche tradiție precum: *Alepul, Alexandria, Damascul Kairuan, Palermo, Rhodos, Zara, Split...* la care se atașează agențiile comerciale de pe Valea Senei – (vezi Parisul) ori cele de pe coasta flamandă.

Pe undeva, cauzele responsabile de geneza *Veneției* ca întâiul centru de civilizație al Lumii Occidentale, sunt similare cu cele care au dat în antichitatea timpurie Civilizația Universală Minoică. Precum odinioară pentru Creta, singura opțiune existențială rămâne și pentru Veneția, *marea*. Ca atare, Veneția se naște ca spațiu urban, eminamente comercial, afiliat însă sub raport mental nu geografiei fizice locale, ci unui spațiu cultural de împrumut, cel oriental, asumat printr-o statornică legătură cu Bizanțul, implicat cu cel mai febril și cosmopolit, la aceea vreme, oraș al lumii⁴⁸, Constantinopol.

Geografia trăită a Orientului (rafinată, colorată, bogată, extravagantă, multiculturală...) va fi astfel importată în nordul Mării Adriatice, spațiu care va continua să rămână o prezență estetică exotică, într-un tot mai vădit contrast cu Occidentul. Este un proces de aculturație viguros ce va marca la modul plinar și ireversibil, istoria turismului general și cea a turismului urban în special, ultima cu atât mai puternic, cu cât *Veneția* va genera sub influența autonomiei sale economice, politice și militare, un *geospațiu urbanizat* tot mai coerent funcțional, în toată Lombardia (*Padova, Verona, Vicenza* – la început, apoi *Treviso, Udine, Brescia, Bergamo* etc.).

Spre fațada apuseană, încă din secolul X, vârful de lance este reprezentat de *Pavia*, îndeaproape secondată de *Lucca* – un centru al industriei textile în plină eferescență.

Astfel, sfera de influență a Veneției va atinge, resuscitând, pe țărmul Mării Ligure *Genova* și *Pisa*, care în scurtă vreme, alături de mai vechiul și titratul centru comercial *Amalfi*, vor individualiza *cvartetul talasocrațiilor* din hinterlandul mediteranean.

Cât privește direcția și, să spunem, principiile de evoluție economică alese de Genova și Pisa, ele sunt într-o Europă tot mai fervent mistică, oarecum fundamentaliste, în dezacord total, bunăoară, cu liberalismul venețian ori cu atitudinea similară a orașelor comerciale *Bari, Taranto, Neapole* și *Amalfi*. Astfel, comerțul programat de primele, reclama obligatoriu condiția unei mări, eliberate de sub „Orientul Musulman” și parteneri esențialmente creștini.

Sunt cerințe sub fanionul cărora va debuta seria unor *expediții militare succesive*⁴⁹, ce vor culmina, pe fondul de sprijin total al *Statului Pontifical*, în prima mare cruciadă (1096)⁵⁰.

⁴⁸ Sub raport demografic, capitala Bizanțului se apropia de un milion de locuitori.

⁴⁹ 1015 -1016 – expediția împotriva Sardiniei; 1034 – ofensiva de pe coasta nord-africană și ocuparea vremelnice a portului Annaba; 1064 – acțiunea de cucerire a orașului Palermo; 1087 – cucerirea Cetății Mehdiya, victorie simbolizată prin ridicarea *catedralei din Pisa*, bogat decorată cu marmură adusă din „Continutul Negru”;

Ce putem reține, pentru zona de interes a turismului urban, fără a intra în detalii de geografie a schimburilor ori în cele de istorie a cruciadelor, este, dincolo de puternica interrelație „țesută” între *comerț*, ca parte de susținere logistică a respectivelor „mișcări” și *religie*, ca factor de susținere emoțională, implicit politică – finalitatea acestor colosale întreprinderi de factură militar-creștină, apar materializate la nivelul simbolisticii de impact, prin nu mai puțin magnificele *catedrale* (de sec. XI, XII, XIII).

Iată așadar, un exemplu clasic de geneză și suprapunere într-o epocă aflată în plin zbulucium, a două orizonturi, unul *dinamic* al cruciadelor și altul *de patrimoniu* al edificiilor eclesiastice. Într-un alt registru, accentul trebuie pus apoi pe actul de recuperare – pentru prima oară de la disoluția Imperiului Roman, a două dintre cele trei valori fundamentale ale europenismului; *conceptul de libertate și justiție*, respectiv *conceptul de unitate prin creștinism* (religie).

Legat de a treia dimensiune identitară, *Cultura și Civilizația Greco-Romană*, aceasta va fi reactivată în Renaștere, o renaștere ce își va cala centrul de iradiere, tocmai peste fertilul geospațiu Toscano-Lombard, un adevărat arc de triumf al umanității, deschis între Veneția „orientală” - la est, respectiv Genova și Pisa – de esență pur occidentală, la vest. Ultimele două atribute se vor releva de asemenea, într-o extraordinară bogăție și diversitate, a ceea ce noi înregistrăm sau percepem în actual prin sintagma de „*patrimoniu turistic*”.

Revenind însă la problema renașterii comerciale, din perspectiva implicării directe în dimensionarea spațiului urbanizat, trebuie să punem în discuție, importanța celei de a doua zone de debut și de amplificare a consecințelor decurse din economia schimburilor pe apă.

La fel ca în prima situație, procesul evolutiv nu-și are rădăcinile într-un spațiu central, ci într-unul periferic și tot identic, fluxul renașterii economice care va învălui treptat întreaga Europă vine din afara continentului, pe fondul relațiilor comerciale externe stabilite cu Orientul. Aici, principalii „actori” sunt scandinavii. Sedentarizați după secole de invazii, în teritorii favorabile, își vor reactiva instinctele native de navigatori și vor patrona la modul magnific mărilor septentrionale, alegând ca vad comercial, cu un optim de poziționare, țărmul flamand, progradat valoric și de debușarea în limitele sale a trei artere hidrografice (Rin, Meusa și Escaut) care nu vor întârzia să impună adevărate regiuni anizotropice de dezvoltare. Impact pozitiv în evoluție introduce și apropierea de Anglia și Peninsula Scandinavă.

Distincția de fond este dată de contactul, într-o primă etapă, continental - cu Orientul, în sensul că pe litoralul baltic vor fi deschise agenții comerciale, capabile să preia și să redistribuie curenții materiali, care proveniți din Bizanț (*Constantinople, Tesalonic etc.*) și din *Bagdad* vor străbate Rusia prin centrele comerciale *Kiev* și *Novgorod*.

Flandra își va ridica apoi, din resurse proprii potențialul comercial, continuând să dezvolte la standarde superioare o industrie cu tradiție - cea a *postavului*. Prin calitatea lor deosebită, stofele de lână flamande vor deveni o marcă de schimb privilegiată la paritate cu blănurile scumpe din nord ori cu somptuoasele țesături de mătase ale Orientului.

În ceea ce privește activitatea orașelor comerciale din zonă, ierarhiile se schimbă. Activele, odinioară, porturi Quentovic și Durstede vor fi puternic puse în umbră de *Burges*, care prin mai apropiata poziționare de Franța, va deveni principalul centru de polarizare a comerțului nordic. Prin urmare, avem cu secolul XI vaduri comerciale efervescente, pe flancurile sudic și nordic ale Europei, care vor declanșa pe căi de penetrare naturală (Dunăre, Rin, Ron, Tamisa, Volga, Tajo etc.) dezvoltarea comerțului terestru. În conjuncție și totodată într-o complementaritate de susținere bine ajustată, acestea – pe fondul de avânt demografic – vor coordona o sporire cantitativă și calitativă a habitudinilor urbane, însoțită de o înmulțire considerabilă a *târgurilor* și *bâlciorilor*⁵¹.

⁵⁰ Cruciada I – 1096-1099; Cruciada a II-a – 1147-1149 (inițiatori Ludovic al VII-lea, regele Franței și Roger al II-lea, al Siciliei); Cruciada a III-a – 1189-1191 (Richard Inimă de Leu, Filip al II-lea August și Frederic I Barbarosa); Cruciada a IV-a – 1202-1204 (împotriva creștinătății orientale)

⁵¹ Se detașau prin notorietate și puterea de atracție exercitată, bâlciorile din Flandra ori cele din regiunile Bazinului Parizian și ale arealului Champagne.

Prin recuperarea urbanității de către așezări (vezi fostele „municipii romane”) blocate multă vreme într-o inerție de circumstanță (*Dublin, Londra, Lille, Douai, Arras, Liege, Bordeaux, Toulouse, Geneva, Montpellier, Bayonne, Paris, Orleans, Lyon, Valence, Marseille, Barcelona, Ravenna, Rimini, Ancona, Bari, Brindisi, Siena, Reggio, Salerno, Neapole, Ostia, Florența, Padova, Ferrara, Cremona, Piacenza* etc.) **Europa redevine un geospațiu al civilizației urbane.**

Rolul comerțului, fie el maritim sau continental, al comercianților ori negustorilor, în resuscitarea mișcării turistice nu se reduce doar la crearea cadrului de manifestare, în speță a orașului. El trebuie dezvoltat în întregul particularităților ce anturează această activitate economică de prim rang, precum :

- o rigurozitate de excepție bazată pe principii morale – de disciplină, securitate armată, forme de asociere etc.;
- caracterul fundamental liberal:
- opțiunea clară pentru comerțul la mare distanță și de mare profit;
- deschiderea unor *rute de comunicații* de largă acoperire spațială⁵² și cu *vaduri comerciale strategice*;
- edificarea unei infrastructuri de susținere pragmatică și funcțională (hanuri, cârciumi, stații de poștă, agenții de bursă, birouri de credit etc.);
- vehicularea, dincolo de marfa brută, a informației, a tiparelor antropologice, a valorilor artistice și arhitectonice;
- inițierea primelor forme de economie capitalistă, prin manipularea inteligentă a unor concepte specifice (investiții, beneficii, capital rulant etc.);
- formarea burgheziei, ca o clasă de mijloc, progresistă, la interfața dintre societatea țărănească, aservită și o aristocrație în declin;
- crearea de industrii, manufacturi și servicii;
- receptivitate față de acțiunile autentice de mecenat;
- implicarea activă în sfera construcțiilor civile și/sau eclesiastice;
- promovarea unui stil de viață flexibil (*vântură-lume, picioare negre sau picioare colbăite*) cu rădăcini în nomadism, deosebit de ofertant pentru ceea ce avea să fie numit „turism”;
- poziționarea activă, în avangarda renașterii, prin structurarea unei societăți unde prosperitatea, luxul, instrucția, cultura, călătoria ... sunt atribute „de facto”.

II.1.3.2. Cruciade și catedrale

Patrimoniul universal al omenirii ar fi, negreșit, mult mai searbăd fără remarcabilele *catedrale, fortificații, abații* sau fără *orașele-cetăți*, puse în loc de un Ev Mediu tumultuos, efervescent, activ în toate cele (poate mai puțin în filosofie și știință), dur dar și cu accente de rafinament, sărac, cenușiu, brutal dar și generos, manierat, cavaleresc. Apoi, Evul Mediu „Eroic” a fost înainte de toate *creștin*. Astfel, indiferent de cauzele care le-au provocat, modul în care s-au desfășurat sau de consecințele induse, **cruciadele** au reprezentat *punctele de maximă încărcătură dramatică* ale istoriei și geografiei medievale, ele fiind hotărâtoare și pentru *viitorul parcurs al Europei*, implicit *al Orientului Apropiat*.

⁵² Mobilitatea a fost, certamente, trăsătura fundamentală a Evului Mediu. Dinamica spațială și căile de comunicații au fost determinante pentru progresul economic și social, constituindu-se în esență fluxurilor comerciale, a pelerinajelor, a deplasărilor studențești, a cruciadelor, a deplasărilor confreriilor de meșteri, a jongleurilor, a vagabonzilor, a liber-profesioniștilor, a călugărilor cerșetori, a menestrelilor etc. Din această perspectivă, Europa se arată a fi brăzdată de drumuri, puse din rațiuni pecuniare (de vamă), precum târgurile și bălciurile, sub protecția aristocrației domeniiale. Extrem de eficiente și profitabile erau în acest sens rutele ce legau Mediterana și Marea Neagră de mările septentrionale ori Orientul de Occident (Venația-Viena-Cracovia-Gdansk; Marea Neagră-Galați-Siret-Cernăuți-Liov-Marea Baltică; Rouen-Paris-München-Bratislava-Budapesta etc.) *Mobilitatea* este și pentru pseudoturismul medieval (turism nomad) forma de maximă expresivitate. Fluxurile de gen curg exclusiv între orașe, mirajul vieții urbane fiind mai stimulat ca oricând.

Putem spune așadar că renașterea economică medievală, extinderea fără precedent a comerțului, exacerbară mistică, instalarea feudalității într-o stare de confortabilă putere, toată simpatia și emulația stârnite în jurul cavalerilor, însoțită de proliferarea *ordinelor*⁵³ de gen, cristalizarea mișcării romantice etc. au atins maximul de creștere în intervalul acestui „război” de cca. 200 de ani, purtat pentru idealul de unitate creștină și libertate. Și cum, năzuințele, curajul, puterea și orgoliile acestei epoci trebuiau dezvoltate în certitudini, în semne clare, dominatoare, incontestabile – apar, cu deosebire după anul 1050, în apusul și nordul Europei – *catedralele* – *adevărate temple ale creștinătății*, magnific reprezentate prin tot ceea ce Evul Mediu „Eroic” a dat la apogeu, mai reprezentativ în arhitectură – *stilul gotic*.

Estetica de ansamblu a goticului este una exacerbată, nonconformistă, explozivă. Este o estetică ce zvâcnește, o „*estetică pe muchie de cuțit*”, în vădit contrast cu orice stare de ordine, de stabilitate, de siguranță, de echilibru etc. – motive suficiente să fie respinsă de unii și divinizată de alții.

Din acest punct de vedere, spațiul cel mai rodnic pentru gotic s-a dovedit a fi unul de pregnantă aculturare, de intersecție și de fuziune a unui complex de elemente etnice distincte și puternice (germanice, celtice, iberice, romanice).

Ca atare, teritorial, ariile predilecte de răspândire se identifică cu centrul și nordul Franței, cu partea de nord a Italiei, cu Anglia și Irlanda – unde pătrunde pe filieră „de neam” (franco-normandă), cu Spania, respectiv cu Valea Rinului.

Înainte însă de întronarea definitivă a acestui stil plin de vitalitate, celest, Europa Creștină, îndeosebi Europa Meridională, consecvență structurilor romanice care au consacrat-o, dar și Germania teutonă, bunăoară, va primi cu multă deschidere *stilul romanic* – solid, ferm, bărbătesc, născut din planul clasic al bazilicii. Dealtfel, stilul romanic va continua să evolueze (cca. 1066-1200), purtând amprenta clară a influențelor elenistice, bizantine și persane, bine exprimate în arta picturii murale, a mozaicului, ori a basoreliefului. Ca particularități, arhitectura romanică abordează volume stabile, echilibrate, terestre, în linii drepte, coloane, turnuri geometrice, arcuri elegante în semicerc. Expresivitatea de fond este una terestră, stăpânită, cu un exterior obișnuit, lipsit de podoabe – din cărămidă netencuită și un interior decorat cu mozaicuri, fresce și sculpturi.

Intrat în Italia, se pare prin Veneția, care rămâne însă – dovadă vie fiind San Marco – loială nu numai comercial dar și cultural⁵⁴ Orientului, îndeosebi Constantinopolului, pătrunde prin Genova și Marsilia în Franța meridională⁵⁵, pentru care va și deveni un adevărat blazon.

Nomadismul accentuat al călugărilor și meșterilor îl vor răspândi apoi, în Spania și Germania, loc unde mentalul colectiv va rezona de o asemenea manieră la valorile viguroase ale stilului romanic, încât îl va asuma și perpetua mult mai mult decât în orice alt punct al Europei, până spre sfârșitul secolului XIII.

În Anglia, stilul pătrunde, dar autonomia sa este scurtă, înscriindu-se mai degrabă ca o formă de tranziție înspre goticul normand.

Sub raport cronologic, edificiile romanice sunt într-o majoritate covârșitoare anterioare sau cel puțin începutul lor este anterior cruciadelor, de unde, probabil și statura lor fermă și verticalitatea simplă, nezbuciumată.

⁵³ 1120 – se fondează *Ordinul Ospitalierilor*, care vor deveni *Cavalerii de la Rhodos*, iar în 1799 – *Cavalerii de la Malta*; 1127 – este anul individualizării *Ordinului Templierilor*; 1190 – apare *Ordinul Cavalerilor Teutoni*.

⁵⁴ Cruciada a IV-a (1202-1204) s-a dovedit pentru marea capitală a Bizanțului un adevărat flagel, iar pentru venețieni o bună ocazie de a se înzeștră cu nebănuite comori, bunăoară nouă zecimi din obiectele de artă, inclusiv faimoșii „cai de bronz” care împodobesc catredra San Marco provin din acest „jaf organizat”. De asemenea, acțiunea de restaurare și extindere a Palatului Dogilor, întreprinsă la anul 1172 va exploata stiluri arhitectonice dintre cele mai diverse: romanic, lombard, bizantin, arab etc.

⁵⁵ Auvergne, Limousin, Anjou, Touraine, Poitou, Angoumois și Provence sunt centrale-matră ale artei eclesiastice romanice

În același sens, al esteticii echilibrate, se pare că stilul romanic a fost abordat în primul rând de comunitățile monahale, arhitecții celor mai vechi catedrale ale genului fiind călugării (benedictini, cistercieni...). Dealtfel, în perioada secolelor XI-XII *Abația din Cluny* (întemeiată la 910) dincolo de starea prosperă și reformele promovate, era și un renumit nucleu de instrucție în „meseriile frumoase”, fapt recunoscut ca atare și exploatat de întreaga Europă Occidentală. Tradiția respectivă va da roade în toate așezămintele monastice, astfel încât în secolul XIII *Abația din Saint Denis* se individualizează ca un centru elitist al artelor.

Din perspectiva patrimoniului turistic urban moștenit, a valorilor de excepție care nu conțin a uimi, rădicând în același timp paradoxale semne de întrebare, punctăm câteva exemple de forță prin puterea de polarizare exercitată.

În **Italia**, *Biserica San Ambrogio* din Milano, ridicată între anii 1046-1071 s-a impus de la început ca un model de rafinament (conservă cea mai veche cupolă cu nervuri din Europa) și bogăție. O operă, prin excelență prețioasă, atât prin lucrătură cât și prin materialul folosit, este *altarul din aur*⁵⁶, mărturie de netăgăduit a măiestriei de înalt nivel, la care se ridicau artizanii orfevieri din Evul Mediu.

De răsfățul unei notorietăți universale, beneficiază *Complexul Ecclesiastic din Pisa*, prin uimitorul său dom ridicat exclusiv din marmură pentru a glorifica victoria obținută asupra sarazinilor (1063), undeva în sudul Italiei în apropiere de Palermo și, prin ceea ce la un veac distanță - *silueta Campanilei* avea să devină celebrul turn înclinat.

În provincia Umbria, *Catedrala din Todi*, înălțată, cum se obișnuia adesea, pe o fostă vatră sacră, în acest caz un templu antic, rămâne un exemplu explicit de artă romanică italiană. Și tot în Umbria sau mai exact în ceea ce italienii numesc „Caput Umbriae” (Capul Umbriei) surprinde prin autenticitate și acuratețea stilului, *Biserica Sant Eufemia* din Scoleto, cu un interior remarcabil de bine păstrat.

Sfârșitul de secol XI, duce arta romanică și în partea extrem sudică a peninsulei – în Sicilia – unde se vor opera însemnate mutații estetice asupra numeroaselor lăcașuri de cult iudaice, respectiv musulmane. Aici în rafinată lume greco-mauro-italiană arta mozaicului, asumată cu pasiune de firea luminoasă a sicilienilor va da unele dintre cele mai alese capodopere ale genului, precum superbul mozaic al *Nașterii Domnului*, ce poate fi admirat în *Biserica Santa Maria dell'Amiraglio, Martorana* (1141-1143) din *Palermo*.

Franța sudică și centrală, la început, apoi **Normandia**, se vor dovedi cele mai generoase spații de manifestare a arhitecturii romanice. Astfel, secolele XI și XII dezvăluie o Franță așezată cultural sub semnul romanicului, unde de la arhitectura monastică și civilă, un fel de port-drapel al curentului - la pictură, muzică, literatură etc. toate se dezvoltă într-o fericită coabitare și într-o fidelitate profundă față de simplitate și rafinament.

Niciunde prezența romanicului nu se manifestă într-o atare consistență decât în sud-vestul și vestul Franței, unde catedrale și biserici de sec.XI-XII se înșiruie din *Cohors* la *Perigueux* (bisericiile Saint Etienne și Saint Front), *Angouleme*, *Limoges*, *Poitiers*, și *Touraine*.

Monumente ale genului, probabil într-o condiție de dispersie mai ridicată și purtând sigur, amprenta influențelor locale pot fi întâlnite în Irlanda, Anglia - catedrala din *Durham* (1093-1175), Danemarca, Suedia, Norvegia, Germania, Polonia, Ungaria, România (*Alba Iulia*, *Cârțișoara*, *Herina...*), Rusia, Armenia (Mămăstirea Sfântul Ioan Protomartirul – 1216-1223) etc.

Între acestea, **Germania**, într-un perfect acord cu caracterul pragmatic al geografiei sale comportamentale va rămâne cea mai angajată în promovarea artei romanice chiar și atunci când întregul Occident va fi sedus de goticul celest/ În *Mainz* bunăoară, catedrala își are începuturile în primul deceniu al veacului al XI-lea. Urmează apoi, în timpi apropiați catedralele din *Trier* (1016) și *Speyer* (1030). Din aceeași perioadă, *Kölnul* va pierde două impresionante monumente închinare Sfintei Fecioare Maria, în timpul celui de Al Doilea Război Mondial.

⁵⁶ Piese aproape similare împodobesc și catedralele din Basel și Aachen.

La sud însă, în *Worms*, catedrala de secol XII, rămâne un splendid edificiu al stilului romanic renan.

În **Peninsula Iberică** o largă popularitate o întrunește *Catedrala de secol XII din Coimbra*, din ale cărei resurse se va naște în scurt timp, prestigiosul centru universitar omonim.

Un sanctuar prin excelență, nu atât al arhitecturii romanice (fațada vestică fiind o capodoperă a barocului spaniol), cât a mișcării religioase, în esența ei, este *Catedrala din Santiago de Compostela* (1078-1211). Închinat Sfântului Iacov din „Câmpia Stelei”, lăcașul devine în scurt timp o țință predilectă a pelerinajului creștin, aproape la fel de căutat precum Ierusalimul sau Roma. Ca valoare artistică, focalizează interesul inițiaților și prin „*Portico de la Gloria*” apreciat ca depozitarul celor mai minunate picturi romanice din întreaga Europă.

II.1.3.3. Goticul – între seducție și consecințe

Odată cu producerea primei cruciade au loc schimbări de făgaș în istoria, societatea și geografia Evului Mediu. Apar noi modele comportamentale, noi moravuri sau se accentuează cele deja existente. Modul de viață se ancorează în alte dimensiuni, am putea spune, mai îndrăznețe, iar dinamica vieții în sine este tot mai alertă. Parametrii energiilor produse și consumate, indiferent de natura lor (umană propriu-zisă, materială, financiară, informațională, creativă) sunt extrapolați cantitativ și calitativ.

În întregul acestei stări, semnele mișcării turistice sunt relevante și o bună parte dintre ele germinează din trăsăturile de bază ale cruciadelor, precum *deplasările la mari distanțe*, în locuri cu o geografie puțin sau deloc cunoscute. Felul, structura, intensitatea și ritmicitatea deplasării sunt alte particularități semnificative. Ele descriu în primul rând o *mișcare de flux*, dimensionată cantitativ⁵⁷ (zeci de mii de oameni); *mai multe centre emitente și o țință bine precizată*; o *derulare în succesiune* sau în continuitate și, obișnuit, pe mai multe fronturi; o *durată a desfășurării* consumată în ani; o *mobilitate ridicată*; o *structură socială eclectică* (nobili, prelați, preoți, călugări, orașeni, negustori, deținuți, aventurieri, datori, șerbi etc.); o *ierarhie fermă*, de unde caracterul, în principiu, organizat al mișcării etc.

Revenind însă la componenta geodemografică, trebuie subliniat, dincolo de puternicul amalgam social și o detaliere la nivelul structurilor participanților, pe grupe de vârstă, sexe, ori grad de implicare. Astfel, raportat la vârstă, ecartul este unul cât se poate de permisiv, în limitele acceptabilului, înscriindu-se de la adolescenți până la cavaleri experimentați, cu atuul unei venerabile vârste.

Efervescența mistică a produs în acest context și situații de derapaj, precum cele cunoscute în istorie drept „*Cruciadele Copiilor*”.

Din alt punct de vedere, nu se pune problema excluderii elementului feminin, ba mai mult, însoțirea armatelor de către un număr generos de prostituate, era un act cât se poate de firesc. Pe lângă acestea mai putem nuanța două categorii de participante: un segment de tinere exaltate, implicate de o manieră activă, sub camuflajul ținutei bărbătești, respectiv o categorie pasivă formată din doamnele și domnițele de curte, companioane ale soților, iubiților, părinților.

Important este că în progradarea acestei „*construcții comportamentale*” intervin și elemente tehnice de infrastructură (hanuri, crâșme, ateliere ambulante etc.) sau factori de informație și cunoaștere geografică, socială, medicală (medicii evrei și arabi erau de un rar erudism), culturală, comercială, gastronomică etc.

⁵⁷ Numărul cruciaților adunați la Constantinopol, pentru a lua startul la cel dintâi „Război Sfânt” a fost estimat la circa 30 000. dintre aceștia doar mai puțin de jumătate vor ajunge - după coșmarul unui drum lung (aproximativ 8 000 km) și aspru, a climatului epuizant, maladiiv (pe traseul Niceea-Conya-Munții Taurus-Tarsus-Edessa*-Antiohia**), implicit a contactului cu o lume extrem de ciudată în rafinamentele și obiceiurile ei etc. – în vara anului 1099, în proximitatea orașului ce adăporea Biserica Sfântului Mormânt.

* Edessa devine în anul 1098 primul principat latin din Orient;

** Occidentali descoperă în civilizata Antiohie, dulcele zahăr (sukkar – în arabă);

Scopul, apoi, rezona vârtos, dincolo de „misiunea” aclamată, la acțiuni deliberate de aventură, de cunoaștere pur și simplu, de căpățuială, de libertate trăită în afara oricăror jaloane.

În această atmosferă exaltată, plină de „fermenți” va apărea **goticul** - artă care prin *extravanț, somptuozitate și eleganță* va răscumpăra „păcatele” Evului Mediu și va lăsa umanității cel mai uimitor și emoționant patrimoniu, după templele lumii antice ori civilizația funerară a bătrânului Egipt.

După cum am mai amintit „*regatul arhitecturii gotice*” este Franța, mai exact spus, acea regiune polarizată de cursul mijlociu al Senei (Ile-de-France) ce se identifică în holarhia structurilor funciare, cu domeniul unei monarhii aflate în plină ascensiune. Trebuie spus că la acea vreme (sec.XII), Franța era surclasată economic de Italia, care înregimentată într-o condiție de conservatorism, va rămâne extrem de rezervată în a asuma o artă de avangardă. Pe de altă parte, Franța se conturează și ca *bazinul cel mai puternic de potențiali cruciați*, fiind totodată principalul centru de comandă și de *finanțare* a „*războaielor sfinte*”.

Ca o consecință directă în planul culturii și al civilizației, implicit al turismului ca fenomen, se va asista la materializarea celor mai reușite întreprinderi din sfera pragmatismului științific ori din aceea a sensibilităților spirituale. Astfel, în geospațiul francez urban se naște nu numai arhitectura gotică, dar se și dezvoltă într-un sistem coerent, integrat: *instrucția, literatura, filosofia, muzica polifonică, artizanatul în piatră, în lemn, în sticlă (vitraliul), în arta miniaturii, a tapiseriei etc.*

Și tot aici, în orizontul accesibil, dezinhibant, al maselor va prolifera o *cultură trăită* senină, spumoasă, deocheată uneori, dar și cu mesaje moralizatoare sau de aclamare a iubirii, a curajului, a sacrificiului (vezi atât de popularul „*Cântec la lui Roland*”, apărut odată cu pulsațiile primei cruciade sau emulația creată de „*Ordinul Poeților Goliarzi*” - 1140-1227).

Comedia del'Arte se naște și va evolua tot din organismul pestriț și nonconformist al „*caldarâmului urban*”.

Precedem trecerea în revistă – la modul selectiv și subiectiv – a unora dintre „minunile” *patrimoniului eclesiastic gotic*, prin a puncta o sumă de repere identitare tehnice și artistice, precum: *verticalitatea liniilor, formele ascuțite, bolțile cu nervuri, arcele butante, dimensionarea ferestrelor, suplețea coloanelor, explozia cromatică a vitraliilor, abundența sculpturilor și a ornamentelor în general, volumul celest al navei, intimitatea și „clar-obscurul” absidelor, turnurile supraînălțate, impresia infinitului dată de fleșe, dăltuirea obsesivă a pietrei până la diafanul broderiei sau filigranului, reducerea grosimii zidurilor, prezența exotică a rozetelor, folosirea contraforturilor, exploatarea exuberantă a culorii etc.*

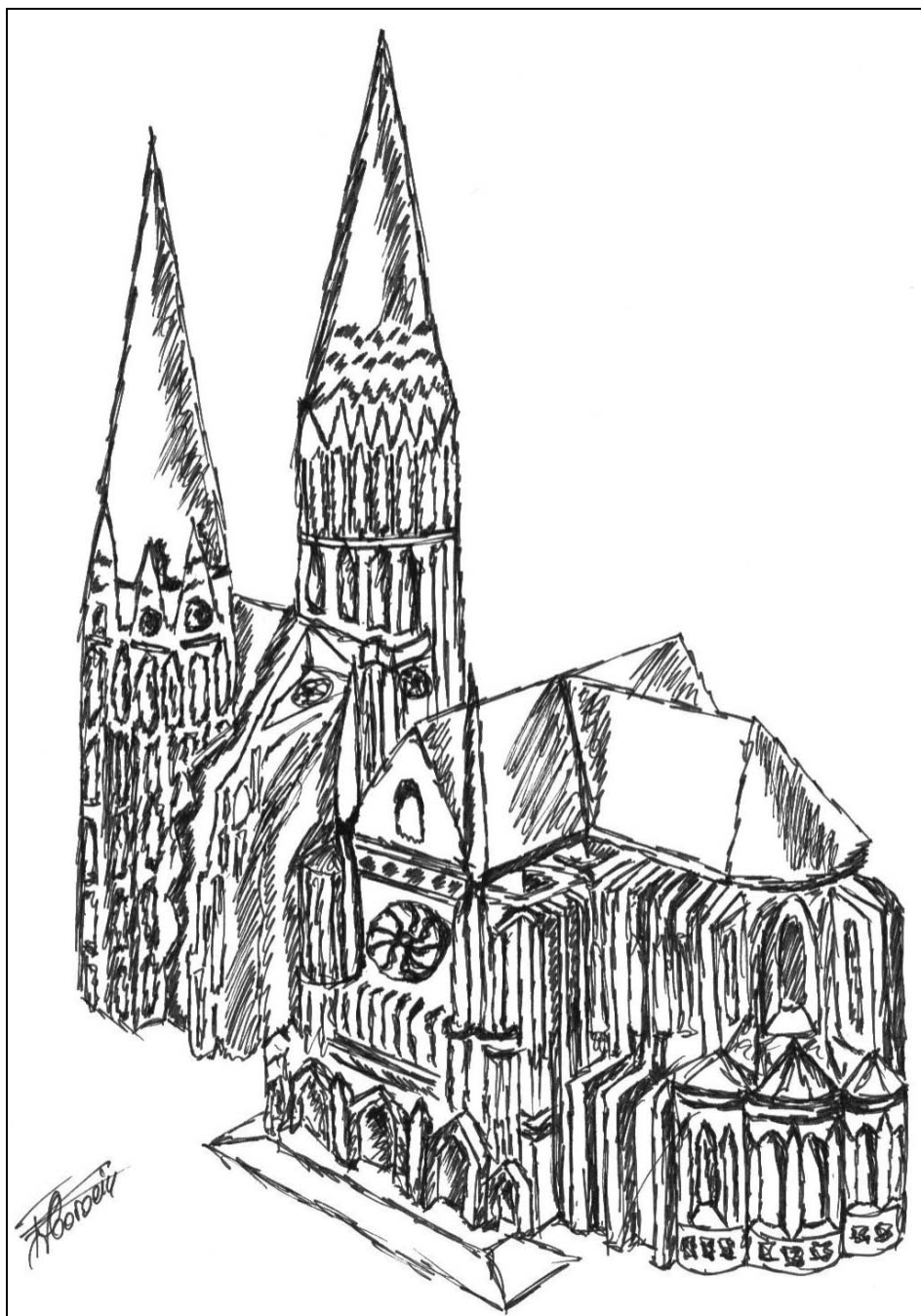
De la un spațiu geografic la altul (conceptul de „stat” nu avea conținutul termenilor actuali acceptați), de la o societate mentală la alta (franci, normanzi, celți, iberici, lombarzi, toscani, germani, gali, saxoni, vikingi ș.a.) sau în raport cu ascendența culturală moștenită ori infuzată (alohtonă) se produce o nuanțare etrem de bine *personalizată* a artei gotice, cu afinități spre o anume expresie stilistică: *flamboiant, radiant, geometric, lanceolat etc.*

Mergând, oarecum, mai departe, am putea chiar spune că *relieful sacru al goticului* reprezintă nivelul superior de integrare a unor peisaje arhitecturale, cu puternică amprentă locală: sofisticat-exuberantă, în Franța; trupesă, în Germania; echilibrată, în Anglia; subtil-maură, în Spania; mediteranean-bizantină, în Italia etc.

Mobilitatea *meșterilor, artiștilor, pelerinilor, călugărilor, studenților* și nu în ultimul rând, a *cruciaților, vehiculează* la modul cel mai viu și rodnic – *cunoașterea*. Este o modalitate prin care Occidentul se înzestrează și revigorează totodată valori artistice⁵⁸ atașate civilizațiilor antice (persană, egipteană, mesopotamiană, elenistică) sau, ulterior celei bizantine, respectiv, islamice.

⁵⁸ Simbol particular al artei gotice *arcul frânt* reprezintă un exemplu tipic al complexului proces de aculturație derulat în timp și spațiu. Sub raport cronologic, prezența lui coboară până în anii 500 d.Hr., iar din perspectivă spațială, aria lui de acoperire este una vastă, incluzând cu certitudine Siria, Turcia, Egiptul (vezi Moscheea Ibn Tulum – de secol X din Cairo), Ierusalimul (Domul Stâncii).

Figura 8. Catedrală gotică - schiță

În orașul medieval, de regulă cu o textură radiar-concentrică și o structură adunat-compactă, centralitatea se identifică cu biserica și/sau catedrala, edificiu circumscris de o piață generoasă, degajată, care pe lângă rolul funcțional, transmitea în plan emoțional, prin estetica și *dimensiunea volumelor*, o anumită „stare de ascultare”. Am putea spune, că între măreția, impozanța, statura *catedralei* și *dimensiunea spirituală a laicului* există o relație direct proporțională, condiția de copleșire, de conștiință a păcatului, fiind cu atât mai apăsătoare cu cât „templul creștin” emană mai multă forță, mai multă seducție.

Este probabil o cauză, în virtutea căreia, pentru orașe cu un grad ridicat de prosperitate, cu o structură socială și chiar etnică, heterogenă, dar și cu o ritmicitate diurnă a stărilor conflictuale, precum: *Florența, Pisa, Siena, Milano, Paris, Chartres, Reims, Rouen, Londra, Canterbury, York, Toledo* etc. era o necesitate ca populația să poată fi cât mai puternic coagulată la anumite ocazii.

Revenind însă la centralitate, trebuie să subliniem că dincolo de centralitatea geometrică – foarte importantă și ea, prin echidistanțele în raport cu centurile de fortificații – catedrala este și sediul celor mai importante și numeroase funcții sociale centrale. Din această perspectivă, catedrala transcede dintr-o simbolică religioasă într-o stare de „*casă a neamului*” pregătită a fi local predilect de adunare, al comunității; instituție de învățământ; școală de arte și meserii; centru de pelerinaj; necropolă; pseudobibliotecă (scriptura, istoria, legendele – toate fiind înscrise în piatra sculptată, în fresce, în mozaicuri, în vitralii...).

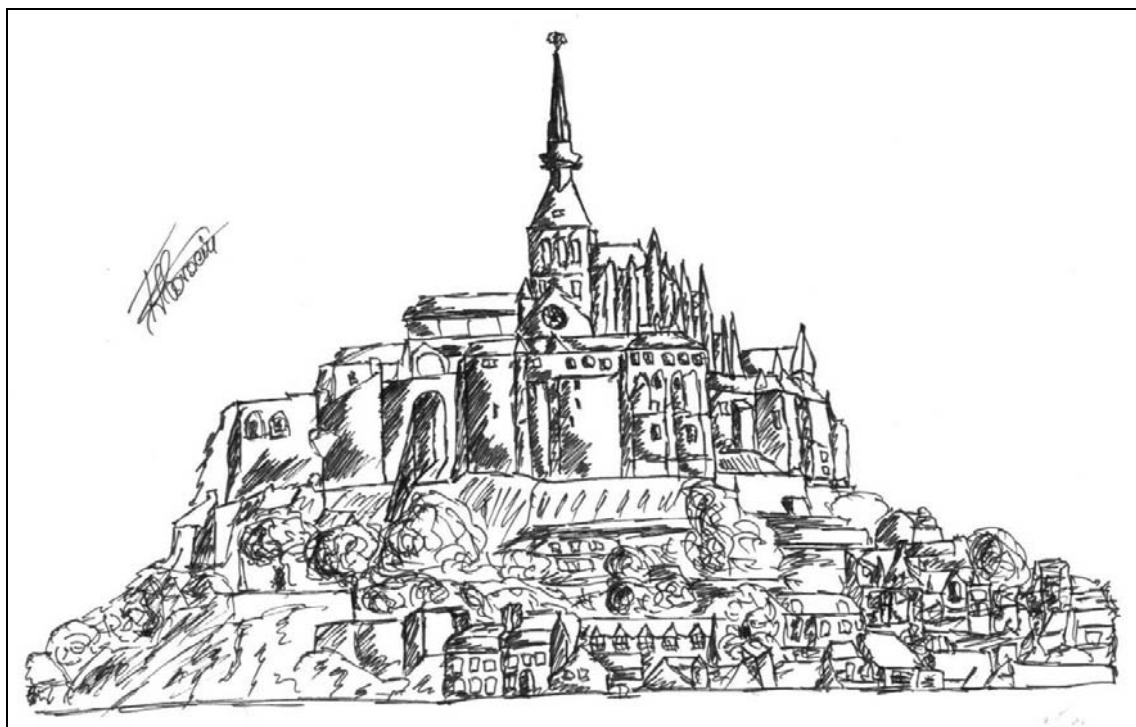
Nu în puține situații, catedrala impropia și funcția de „*citadelă*” sau, ansamblul ecleziastic era din start organizat și cu o puternică structură defensivă.

În **Franța**, privilegiul de a fi locul de cristalizare și de maximă înflorire a goticului este axiomatic, prin însăși prezența unor opere arhitectonice de excepție precum cele consacrate în ceea ce noi azi identificăm drept *Regiunea Turistică a Bazinului Parizian*⁵⁹. Atual universalității se atașează aici, rând pe rând, catedralele din *Saint Denis*, din *Paris* (Notre Dame, Saint-Chapelle), *Reims*, *Beauvais*, *Laon*, *Chartre*.

La sud de Loara, pe Cher, fascinează splendidul edificiu din *Bourges* (1195-1390), cu vasta sa navă și minunatele-i vitralii, iar în nord, aceleași atribute particularizează catedralele din *Rouen* (1205-1500) cu al său extravagant *Portail des Libraires*, respectiv din *Amiens*, înzestrată cu unul dintre cele mai izbutite naosuri gotice, înălțimea sa sub boltă măsurând aproape 43 m. Ca notă generală, goticul francez abordează „cu lăcomie” stilurile radiant și flamboiant, amprentă ce-i conferă puterea de seducție și mirajul cochetăriei feminine și nu numai atât. Bunăoară, aura de mister și prețiozitate a catedralei din *Chartre* este dată de miile de sculpturi, venite parcă - prin grația afișată – din antica Grece a templelor; de albastrul absolut special și de exuberanța vitraliilor. Astfel, în *cele 174 de ferestre*, sticla atât de viu colorată dezvoltă printr-o lumină ce pare a fi filtrată prin miere, *cea mai autentică scenă a Franței medievale*, iar *Spiritul Fecioarei* - atașat locului - face în plus, din *Chartre*, ținta unor pelerinaje la fel de intense cu cele polarizate de *Lourdes*.

Un peisaj absolut inedit, conferă unicitate ansamblului monastic din Mont-Saint-Michel.

Figura 9. Mont Saint-Michel – schiță

⁵⁹ L.Nicoară; Angelica, Pușcaș; *Regionare turistică mondială*, Zalău, Editura „Silvania” – 2007 – ed a II-a, p.73-76

Prin contrast, în **Normandia**, goticul adoptă o fermitate masculină, care în **Anglia** se va impune ca trăsătură esențială. Mai mult, liniile despovărate de încărcătura excesivă a podoabelor, vor intra, nu numai într-o perfectă unitate armonică cu peisajul tipic colinar și pietros al insulei ci și cu mentalul colectiv, mult mai rezervat în manifestări, introvertit, mai chibzuit, mai aspru.

Rezultatul este un peisaj tihnit, unde om, natură și religie formează prin complementaritate o trinitate desăvârșită, agreabilă.

Conservatoarea și introvertita Anglie, este favorabilă – ca orice pământ insular – volumelor solide, stabile.

Zidăria din piatră, a pereților se păstrează (precum la romanici) masivă, trăsătură ce se accentuează prin tăietura îngustă, alungită și ascuțită a ferestrelor, prin senzația de apăsare dată de *bolțile joase*⁶⁰ și cu deosebire prin *ampla deschidere în lungime*⁶¹.

Sunt câteva dintre caracteristicile *stilului lanceolat* sau ale *stilului „englez vechi”*, magnific puse în valoare la *Westminster Abbey* (1245-1272), unde complementar, influențele franceze de tip Reims și Amiens, fac din edificiul lui Henric al III-lea o capodoperă absolută. Aceleleași familii arhitecturale se circumscriu, în Scoția – *Catedrale din Durham*, în Țara Galilor - *Catedrala din Wells* (1174 – 1242), în Cornwall – *Catedrala din Exeter*.

Între anii 1220 și 1245 se ridică la *Salisbury* în canoanele pure ale stilului englez vechi, o catedrală de o simplă măreție, iar la *Canterbury* (1175), la câțiva ani după asasinarea lui Beket și sub conducerea unui arhitect francez, se desăvârșește una dintre cele mai emoționante opere arhitectonice din arhipelag. Orașul și catedrala sa se impun și ca loc de pelerinaj.

Deosebită rămâne, prin păstrarea tavanului din lemn, *Catedrala din Ely*, iar în proximitatea Londrei se distinge *Catedrala din Rochester*. Trăsături speciale găsim atașate și la catedralele din: *Peterborough*, *Winchester*, *York* (1154-1256); *Norwich*, *Lichfield* și *Lincoln* (1129-1280).

Din Franța și Anglia, goticul ecleziastic pătrunde relativ târziu (secolul al XIII-lea) în **Flandra** (*Bruxelles, Gant, Malines...*), **Olanda**, **Danemarca**, ori în **teritoriile scandinave**.

La fel, **Germania**, care respiră pragmatism și robustețe teutonă, intră într-o vădită condiție de opoziție cu voluptățile goticului. Respectiva stare se estompează vizibil în zona de contact cu Franța, unde mentalul social cosmopolit și flexibil asumă somptuozitățile stilului cu o deosebită naturalețe. O remarcabilă pledoarie fac acestei cauze două dintre cele mai celebre și mai puțin „nemțești” monumente: *Catedrala din Strasbourg* – percepută de Göthe, grație delicatei cizelări a pietrei și a armoniei vechilor vitralii, drept o „simfonie înghețată”; respectiv *Catedrala din Köln*, care începută la mijloc de veac XIII, își va continua metamorfoza alte câteva secole, fleșele care-i fac gloria, fiind realizări de secol XIX.

Identitate gotică, atașază și catedralele din orașele *Bamberg* (exemplu tipic de tranziție), *Naumburg*, *Ulm* sau *Freiburg*.

O particularitate pentru toate acestea și, în general pentru goticul german, rezidă din forța și realismul sculpturilor.

Sfera de influență a goticului se va extinde treptat spre centrul și estul Europei, punând în loc opere cu totul deosebite în orașele **Austriei**, **Boemiei**, în cetățile **Regatului Polon**, în **Regatul Ungariei**, în **Croația** ș.a.

Pentru **geospațiul românesc**, îndrăsnesc să afirm, goticul prezintă o particularitate inedită. Natura lui este duală și complementară totodată. Avem un *gotic în piatră*, impunător, elegant, occidental, fie el săsesc sau de sorginte maghiară (*Biserica Sfântul Mihail* din Cluj; *Biserica Neagră* din Brașov, *Biserica din Deal* – Sighișoara etc.) și, un „*gotic în lemn*”, cald, intim – intrat probabil pe filieră polonă în Bucovina și Maramureș, de unde iradiază apoi în ținuturile Silvaniei, respectiv ale Țării Moților. Un mariaj fericit îl fac apoi în Moldova lui Ștefan cel Mare, goticul și bizantinul, ambele târzii, articulate într-o desăvârșită unitate armonică, prin elemente de arhitectură autohtonă.

⁶⁰ Elongația bolților la catedralele din Winchester și Canterbury este de cca. 24m, la Lincoln – de 25m, iar la Westminster atinge 31 m. Prin comparație, înălțimea sub bolta de la Amiens(Franța) depășește 42m.

⁶¹ Desfășurări considerabile în lungime prezintă catedralele din Winchester (170m); Ely – 158m; Westminster Abbey – 157m etc. La Amiens sau la Domul din Milano deschiderile sunt de cca.133m, respectiv 145m.

În sudul peninsular al Europei, **Italia** se arată mai mult decât reticentă față de imaginea exaltată a goticului eclesiastic⁶². Implantul, însă, se va prodce, dar va fi acceptat numai și numai într-o manieră eclectică, elemente romanice, gotice și bizantine se vor conjuga în structuri dintre cele mai exotice, precum; *Domul din Milano*; *Amsamblul Monastic din Assisi*(1228); *Catedrala din Siena* („La Metropolitana” – 1229-1338); *Domul din Oliveto* (1290-1330) nobil împodobit de frescele lui Fra Angelico, Benozzo Gozzoli și Luca Signorelli.

Măsura apogeului în arta de a construi o dă, prin excelență, bogata **Florență**. Aici, între anii 1294 și 1436, orgoliul toscan va lăsa omenirii una dintre cele mai stranii opere – *Biserica Santa Maria del Fiore* (numită inițial Santa Croce).

O caracteristică distinctivă pentru Italia, precum dealtfel și pentru Țările de Jos, este forța cu care se manifestă arta gotică în sfera construcțiilor civile (vezi: *Halele de Postavuri* din Ypres, Bruges și Grant, *Palazzo del Municipio* (1281) – Perugia; *Palazzo Pubblico* (1289) –Siena; *Palazzo Comunale* (1290) – Bologna; *Palazzo Vecchio* (1298) – Florența, *Turnul Londrei*, *Castelul Windsor-Londra* etc.).

Respectivele teritorii asumă regiuni mentale cu un puternic profil mercantil. Cucernicieii stăpânite, îi este preferat un pragmatism economic eficient, iar contactele stabilite și menținute – pe diferite rute – cu Orientul, catalizează individualizarea unei burghezii puternice, de o mare autoritate economică, inclusiv decizională. Ori această omniprezență a autorității burgheziei se impune în spațiile date de pe aceleași coordonate ierarhice cu aristocrația. Am putea spune că marele comerț este dublat în subsidiar, de subtilitățile unui troc între *blazon* și *capital*.

Important este să reținem că din această susținere complementară, *orașul* este marele câștigător, iar goticul a fost arta cu cele mai ridicate capacități de a materializa la superlativ *cultura și civilizația urbană*.

Pătrunderea la sud de Pirinei a romanicului, apoi prin secolul XII a artei gotice⁶³ este percepută oarecum estompat.

*Noile peisaje arhitectonice*⁶⁴, chiar dacă superbe, intră într-o zonă unde sute de ani, în **Spania Islamică** (711-1086) rafinamentul arabescului maur, luxul, erudiția, bunele maniere, muzica, poezia etc. erau coordonate cotidiene, firești ale modului de viață.

După restricțiile și încorsetarea vizigotă, musulmanii (mauri și arabi) aduc cu ei *toleranță*⁶⁵, *liberalism*, *cultură*, *o agricultură*⁶⁶ și *un comerț în plină dezvoltare*. La fel, industria și

⁶² Lucrurile iau cu totul o altă turnură în raport cu arhitectura gotică civilă, extrem de eficient și somptuos, valorificată de mercantilele orașe ale Toscanei și Lombardiei.

⁶³ Cu excepția *Catedralei din Leon* (1205-1303), cea mai clar poziționată în canoanele stilului gotic, Spania veacurilor XII-XIII, dezvoltă un stil cu totul special, care armonizează izbutit elemente romanice, maure și bizantine. Dealtfel, în acest context al arhitecturii eclesiastice, în Spania se spune că: „Toledo are cea mai bogată catedrală, Oviedo o posedă pe cea mai sfântă, Salamanca pe cea mai solidă, iar Leonul, pe cea mai frumoasă.” În continuitate cronologică, Renașterea va impune ca stil național, *barocul*, iar secolul al XIX-lea va da Europei – prin genialul Gaudi – cel mai inedit și spectaculos monument - *Sagrada Familia* (Barcelona).

⁶⁴ Credem, că din acest punct de vedere, sintagma de „Orgoliu în artă și pentru artă”, nu ar fi chiar nepotrivită. Recuperarea valorilor creștine, va fi dezvoltată de imaginea unora dintre cele mai frumoase și captivante-emoțional catedrale din Europa: *Catedrala San Salvador* din Avila (1091); *Catedrala* de secol XII din Salamanca; excepționalul edificiu din Taragona (1089-1375), atât de mult, - spaniol. Li se atașează, sub o influență franceză de „mariaj” catedralele din: Burgos (1221-1567), cu amenințătoarele-i turnuri înălțate la 84m; Toledo (1227-1493) și Leon (1205-1303). Același orgoliu artistic asumă și templele creștine de la Zamora (1177), Tudela (1180), Lerida (1203), Palma (1229), Valencia (1262) și Barcelona (1298).

⁶⁵ Fără a exclude incidența unor acțiuni belicoase, atmosfera social-politică era – aproximativ până în veacul al XII-lea – rezultatul unei inedite osmoze între islamism, creștinism și iudaism. Căsătoriile mixte, bunăoară, nu constituiau o raritate, precum, obișnuită era, participarea împreună la marile sărbători creștine sau musulmane, ori folosirea alternativă a aceluiași edificiu religios, drept biserică sau moschee. La fel, admirația față de valorile islamice, determină în sânul comunității creștine, un proces asumat, de convertire, în timp ce prosperitatea, erudiția și stilul de viață, fac din *Cordoba*, *Toledo* și *Sevilla*, orașe cu o puternică forță de polarizare pentru studenții, călătorii sau negustorii Europei creștine.

manufacturile, promovează o *specializare țintită*⁶⁷, în timp ce filosofia, științele (astronomia, matematica, medicina) și finanțele, abordează o maturitate și competențe – academice.

Pe de altă parte, orașele *Califatului Cordoba* – Toledo, Sevilla, Granada, Murcia, Almeria, Valencia, Malaga, Cadiz - coagulau o civilizație urbană elitistă și dinamică, în raport cu un Occident european, unde degradarea economică favorizează expansiunea ruralului. În Toledo, de exemplu, dar nu numai, străzile pavate, jalonate prin trotuare și iluminate pe zeci de km, reprezentau parametri de confort cotidian, pe care urbanitatea occidentală îi va atinge, probabil, la aceleași standarde, după – abia – 300-400 de ani.

Putem spune așadar, că *Spania Musulmană de secol X, individualizează în geospațiul european cea mai avansată sub-civilizație.*

Afinitățile maurilor pentru opulență, cultul sacru pentru apă și pentru arhitectura peisagistică, iubirea exaltată pentru culoare, apetitul pentru cunoaștere, pentru erudiție, extazul trăit în fața muzicii, poeziei și dansului, adorarea picturii, vibrația pentru subtilitățile și detaliul decorațiunilor⁶⁸, plăcerea vicioasă pentru narațiunea orală („1001 de nopți”) etc. crează habititudini și locuri de relaxare

Accesul femeilor, apoi, la educație, impun – fapt rarism – în societatea vremii *personaje celebre*⁶⁹ care prin farmec și erudiție, fac din casele lor *adevărate saloane*, frecventate de filosofi, oameni de știință, poeți și artiști. Modelul va fi preluat ulterior și dus la apogeu în epoca iluminismului francez.

Tot din perspectiva actului turistic, am amintit – cred, anterior - că prima mișcare literară din Occident apare în sudul Franței, spațiu de altfel familiar trubadurilor și poezilor rătăcitori, ori această particularitate vocațională nu este străină de deceniile de coabitare cu populația maură, excesiv de pasională în manifestări.

O stare culturală aproape identică, caracterizează, din aceeași perspectivă Sicilia, unde viața trăită este plină de culoare și bucurie.

Revenind la orașele Spaniei Maure, trebuie recunoscut pe lângă un aparat administrativ bine organizat și un *patrimoniu edilitar* extrem de generos⁷⁰. Atmosfera urbană captiva la modul

⁶⁶ Cunoștințele avansate, în agronomie și horticultură, fac posibilă pătrunderea în Europa Occidentală, a unor culturi noi, ce vor sta la baza schimbării obiceiurilor alimentare. Vorbim aici, introducerea *orezului, a trestiei de zahăr, a cireșului, lămâiului, gutuiului, portocalului, caisului, curmalului, smochinului...* Pe aceeași filieră va fi asimilată *hrișca, sparanghelul, ghimbirul, spanacul* ori plante textile, precum *bumbacul*.

⁶⁷ Murcia excela în produse ale metalurgiei feroase și neferoase, Toledo era căutat pentru celebrele sale săbii, iar în Cordoba artizanatul în piele și meșteșugul țesutului, întruneau fără greș, attributele artei.

⁶⁸ Interdicția popoarelor semite de a cultiva în arta religioasă sau laică o simbolistică antropomorfă și/sau zoomorfă, îi conduce spre exploatarea altor registre, cu deosebire geometrice și fitomorfe. Se va naște astfel, din strădanie și har un gen special de ornamentație („arabesc”), care-și atașează fără nici o exagerare attribute ce rezonază în splendori, abundență, rafinament, misticism, strălucire, delicatețe, extaz, transcendență și, nu în ultimul rând, în universalitate. În această din urmă conotație, identificăm de altfel esența artei islamice, născută din tot ceea ce a pus la un loc, mai frumos și mai veșnic artizanii din India, Persia, Mesopotamia, Egipt, Siria și Bizanț. Din unitatea artei islamice nu putem omite însă, cel puțin două elemente; *faianța emailată*, cu origini în Samarra și Bagdad și, folosirea ca element esențial a *scrierii arabe*.

⁶⁹ *Vezi prințesa Wallada* care în veacul al XI-lea imprimă casei sale din Cordoba, atmosfera unui salon cultural, prin excelență.

⁷⁰ Cordoba de secol X, rivalizează în bogăție și-n calitatea locuirii, cu marele Constantinopol, îndeaproape secondat, ca puternice orașe comerciale, de Bagdad și Damasc. Tot despre Cordoba aceluiași veac suntem informați (Will și Ariel Durant, 2003) că era înzestrată cu peste 200 000 de case; 60 300 – palate; 600 de moschei și 700 de băi publice. Era, deasemenea, cel mai important centru cultural și de instrucție (numărul școlilor primare era deosebit de mare) din spațiul ibero-maur. Din secolul X, la Cordoba funcționează și o *universitate*, care rivaliza prin pretenția cunoașterii cu vestitele „medrese” din orient: Cairo, Bagdad, Damasc.

concret, printr-un „prea-plin” de cupole și minarete aurite, de palate și/sau citadele⁷¹, de grădini luxuriante, școli, biblioteci⁷², băi publice, apeducte, poduri, parcuri anume concepute pentru „loisir” ș.a.

Un alt element care consacra civilizația maură era *fântâna*, simbol sacru și de rafinament, prezent în incinta moscheelor, a locuințelor private, a palatelor ori a grădinilor publice. Omniprezente erau, apoi, spre încântarea ochiului și bucuria sufletului, *havuzurile*, *izvoarele*, *piscinele*, *pavilioanele*, *florile rare*, *arbuștii ornamentali* și *pomii fructiferi*.

Precum în civilizația minoică ori în civilizațiile mediteraneene, considerate în ansamblul lor - un rol capital în arhitectura maură, revenea *curții interioare*, întrucât casa - lipsită de deschidere directă spre stradă - era concepută drept adăpost privat, zidit pentru a oferi tihnă și siguranță. Tot din considerente identitare de arhitectură, trebuie amintită prezența ferestrei cu grilaj („*mashrabiiah*”) și zăbrele din lemn. Rolul lor era deopotrivă, funcțional și decorativ. Sculptate cu eleganță, aceste grilaje au fost preluate ca modele pentru paravanele din piatră sau din metal ce decorau palatele ori moscheele.

În concluzie, Peninsula Iberică dezvoltă în secolele de „tutelat maur”, organisme urbane complexe, definite printr-un cumul de repere identitare (patrimoniu arhitectonic de excepție, instrucție avansată, populație citadină evoluată...) capabile să genereze resurse și manifestări, asimilate evolutiv de către fenomenul turistic urban drept valori incontestabile.

Fapt important este, că Spania Creștină (după căderea Califatului Cordobei, din anul 1036) a știut să adapteze atât structurile edilitare, cât și elementele de cultură maură, progresiste.

În secolul al XII-lea, standardele urbane vor deveni și mai evidente, când burghezia organizată deja, ierarhic, sub raport administrativ, revendică pentru cetățile ei, din partea unei nobilimi inerte și paupere, așa-numitele „*cărți de libertate*”.

Din acest punct de vedere, Spania obține sprijinul regilor ei, care văd în dimensiunea orașului, pârghia cea mai eficientă de a sparge o stare de feudalitate rapace și turbulentă. Astfel, prima *cartă de autoguvernare* o primește în anul 1020 de la regele Castiliei – *Leonul*. Actul conferă *cetății* statutul de primă „*comună*” *autonomă* din Europa Meridională. La nivelul Europei Occidentale, am putea spune mai departe, că acest proces de consolidare a creștinătății a fost intim dublat de nașterea unei culturi și civilizații specifice, care va *răscumpăra* prin valorile sale spirituale și materiale „*păcatele Evului Mediu*”.

⁷¹ *Moscheea Albastră* din Cordoba, ori castelele fortificate *Alcazar* și *Alhambra* din Sevilla, respectiv Granada, intră în patrimoniul universal ca repere unice, inconfundabile și incomparabile.

⁷² Hârtia și tehnica tiparului, pătrunse aici, aproximativ pe la anul 1 000, tot dinspre Orient, dezvoltă în Spania Maură peste 70 de prestigioase biblioteci, cartea fiind deopotrivă apreciată ca obiect al cunoașterii sau ca operă de artă.

TEMA III

RELIGII UNIVERSALE ȘI LOCALE. DE LA CREDINȚE ȘI FILOZOFII MAJORE LA SUPERSTIȚII, CUTUME, RITUALURI ȘI ELEMENTE APOTROPAICE

III.1. Incursiune sumară în sistemul religiilor universale

Enciclopedia Religiilor (ediția 2002), coordonată de Giuseppe Annoscia și tradusă în românește de Nicolae Constantinescu, abordează religiile lumii, percepute ca un ansamblu inepuizabil de elemente asemănătoare sau opuse, dintr-o perspectivă dominant comparativă.

Cum trebuie, însă, înțeles acest principiu metodologic? În esență, este vorba nu de compararea unei religii în totalitatea sa sau în problematica sa fundamentală, cu o alta – probabil la fel de confuz percepută – apoi cu încă una... dimpotrivă, ținta trebuie să fie compararea aspectelor particulare (rituri, credințe, moduri de exprimare...), ale unora sau altora. În acest sens, de exemplu, iudaismul, creștinismul, islamismul, budismul etc. trebuie privite într-o dinamică succesivă a evoluției, aspect oportun unei înțelegeri mai fidele a diverselor sisteme religioase, considerate fie dintr-un anumit punct de vedere, fie pornind de la un „obiect” determinant.

În ceea ce privește, larga diversitate a religiilor, au fost sintetizate, dintre cele apreciate drept cele mai semnificative, între 12 și 15 *grupuri de religii*, decelate pe componente:

- **Animism** (Africa Neagră; amerindienii; Oceania);
- **Brahmanism**;
- **Budism** (ch'an; tantrism; zen);
- **Creștinism** (catolicism; ecumenism; ortodoxie; protestantism; mișcări și curente creștine de azi – „Rennoirea Carismatică Catolică”; Teofania; Emmanuel; Drumul Nou; Fundațiile Lumii Noi; Leul lui Iuda; Pâinea Vieții; New Age; Opus Dei...);
- **Hinduism**;
- **Islam** (sunism; šiism);
- **Iudaism**;
- **Jainism**;
- **Maniheism**;
- **Mazdeism**;
- **Politeism**;(celții, Egiptul Antic, Grecia Antică, Nordici- germani; Oceania, Orientul Antic, Precolumbienii, Roma antică);
- **Secte** (Armata Salvării; Bapțiștii; Quakerii; Menoriții – „Biserica pentru Unificarea Creștinismului Mondial”; Martorii lui Iehova; Penticostalii; Mormonii; Adventiștii; Știința Creștină; „Hare Krishna” – Asociația Internațională pentru Conștiința lui Krishna; Secta Copiilor Domnului/Familia; Biserica Scientologică; Ordinul Templului Solar...);
- **Sikihism**;
- **Sincretism**; (candomblé; mahdism; voodoo);
- **Șamanism**;
- **Taoism**.

Angrenajul oricărei religii este extrem de vast. Este, practic, o zonă unde ușor te poți rătăci în neînțelegeri, motiv pentru care este esențial ca fiecare grup de religii să fie abordat și tematic, pe 4-5 registre majore.

- Ce înseamnă pentru fiecare dintre ele: Dumnezeu, zeii, divinitatea?
- Ce loc și ce semnificație atribuie ele scrierilor sfinte?
- Cum se definește grupul credincioșilor, ca instituție?

- Care sunt practicile și prescripțiile rituale?
- Cum se raportează individul la religie? (vezi practicarea ritualurilor; adeziunea la doctrină; apartenența la instituție; supunerea morală; experiența spirituală).

Figura 10. Marile religii la anul 1000

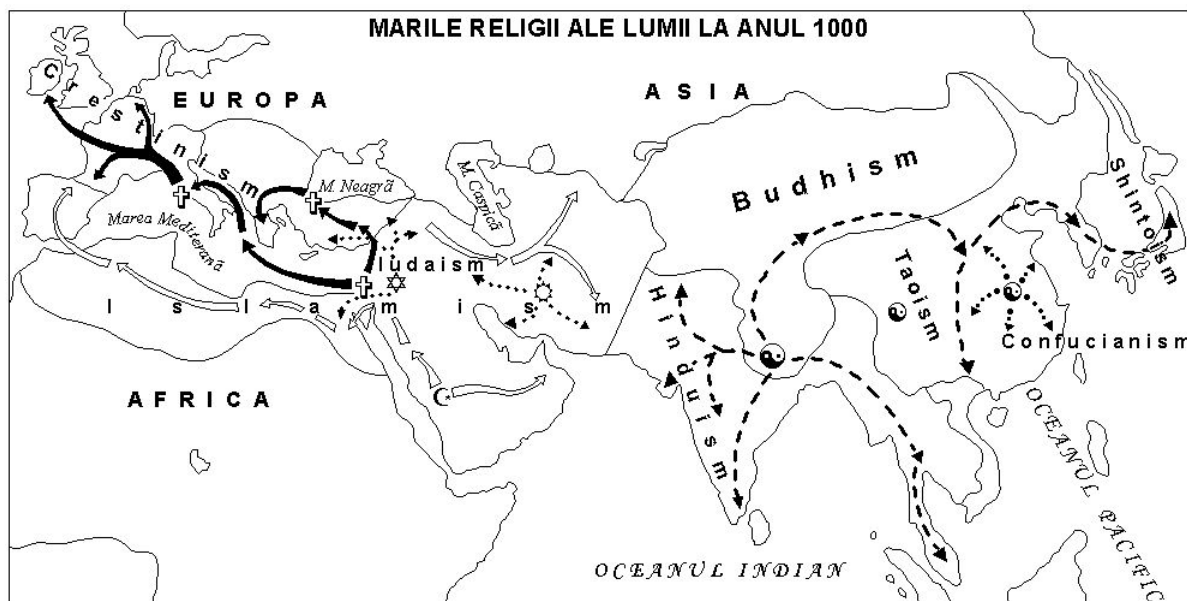
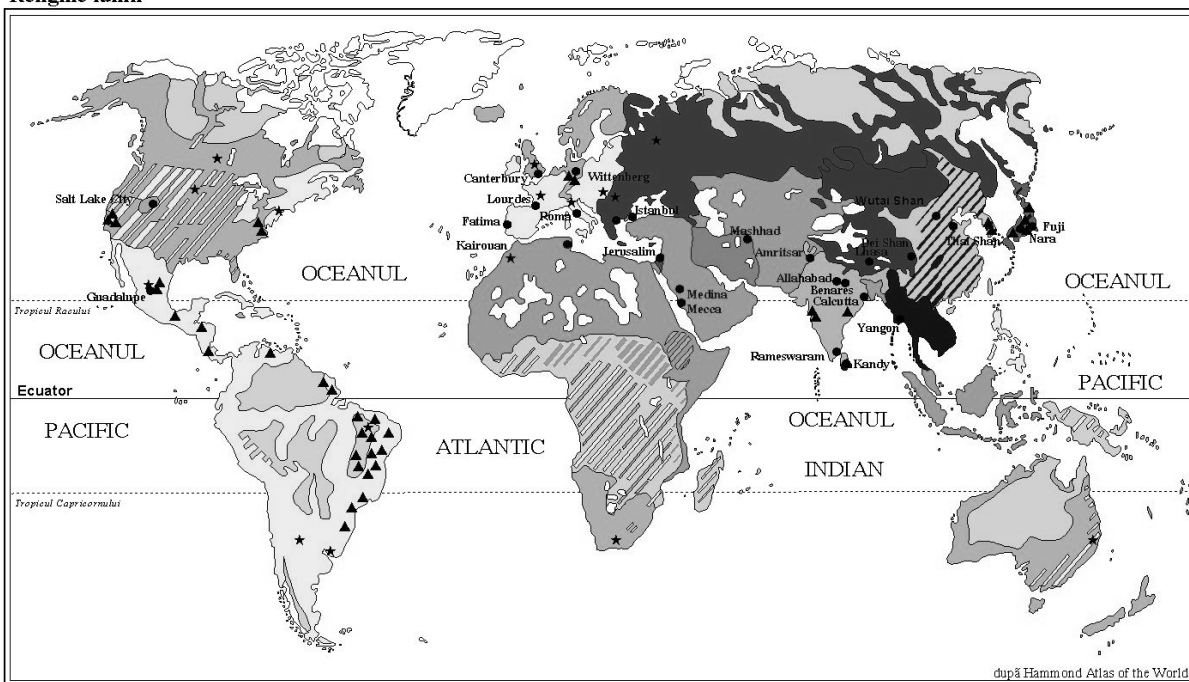

Figura 11. Religiiile lumii

Religiile lumii

Crestinism		Islamism	
Protestantism	Iudaism	Sunni	Budism lamaistic
Romano-catolică	Comunități evreiești importante	Shi'a	Complexul religios chinez (Confucianism, Taoism)
Bisericile ortodoxe răsăritene		Hinduism	Shinto
Alte secte crestine		Budism	Religiile tribale, Shamanism
			Noi mișcări religioase
			Morminte și sithuri religioase
			Arii nepopulate

III.2. Religii universale; Iudaismul. Vedere de ansamblu

Când vorbim de evrei, ne referim la o națiune, la o religie sau la o cultură? Ce idei trebuie să predomină: iudaicitatea, iudaismul¹, iudeitatea? Care este criteriul de apartenență la poporul evreu²? Așadar, nu întâmplător revine în actualitate, pe diferite canale, întrebarea: *cine este evreu*³? Pentru creștinii și pentru musulmanii care se raportează la iudaism ca la originea lor, acesta este o realitate familiară, rămânând totodată, o sursă de întrebări. Pentru cei care în lume sunt străini de istoria sa, el apare ca un caz aparte, ireductibil.

Oricum, identitatea de evreu pare să nu se încadreze în nici o definiție. Ea apare unora ca martorul unei transcendențe și altora ca o reapariție arhaică, chiar mitică, în mijlocul lumii moderne. Pentru o cât mai autentică înțelegere, menționăm că iudaismul propriu-zis este rezultanta a două evenimente politico-istorice, cruciale, cărora le-a supraviețuit: Distrugerea primului Templu, urmată de cea a Ierusalimului, de către Nabucodonosor, în anul 587 î. Hr. și distrugerea celui de-al doilea Templu, de către împăratul Titus, în anul 70 d. Hr., urmată de cea a orașului, de către Hadrian, în 135. Elementul evreu apare ca atare, pentru prima dată, în secolul al VI-lea î. Hr., la sfârșitul epocii numite ebraice sau profetice. El se impune din nou în fața Imperiului Roman, la începutul Erei Creștine. De fiecare dată, poporul evreu a reacționat menținându-și cu o vigoare deosebită, specificitatea, religia și originalitatea sa... Poporul evreu, moștenitor al lungului său trecut, al instituțiilor și al Bibliei, se știa, de la evenimentele de pe Muntele Sinai, unit prin legământ cu Dumnezeu unic⁴ și personal, Dumnezeu viu și transcendent, creatorul, Părintele și mântuitorul lumii.

În cartea Esterei (II,5), termenul „evreu” apare în contextul relațiilor cu niște străini ostili. Este aplicat unui om din tribul lui Benjamin, dar exilat de Iuda și locuind în Persia, Mardocheu. Un plan de exterminare a avreilor din Imperiul Persan eșuează în ultima clipă datorită intervenției Esterei, ea însăși evreică, pe lângă Ahașver... La întoarcerea din Persia, după edictul dat de Cyrus (538 î. Hr.), comunitatea evreilor se reconstituie în jurul șefilor exilați, Neemia și Ezdra, la Ierusalim.

¹ Emanciparea evreilor europeni (vezi Haskala secolului al XIX-lea), genocidul nazist și creerea statului Israel sunt vectori care au introdus adevărate mutații în iudaism. Dacă emanciparea este un proces în plină dinamică, Shoah-ul („nimicire”=„holocaust”) rămâne pentru evreii de astăzi motivul unor întrebări dureroase. Reînnoirea care a urmat acestei încercări (estimările arată că din totalul celor 15 milioane de evrei au pierit 6-7 milioane) amintește sub multe aspecte de cea care s-a petrecut în anul 70 d. Hr., după distrugerea Templului, în jurul lui Rabbi Yohanan ben Zakkai la Yabneh.

² Din perspectivă culturală „orice demers istoriografic privind aceste subiecte trebuie să pornească de la o formulare generică a locului pe care îl ocupă în spiritualitatea iudaică, și anume acela care leagă Cartea de identitatea poporului evreu ca <<Popor al Cărții>>. Reflecții asupra relației organice dintre evreitate și Carte, exprimată în sintagma de <<Popor al Cărții>>, sunt nenumărate în gândirea și spiritualitatea iudaică. Selectăm câteva dintre aceste reflecții formulate de Moshe Halbertal, David Werner Amram, Israel M. Goldman, Raphael Posner, Israel Ta-Shema, Cecil Roth. Consistența tradiției și a spiritualității poporului evreu se găsește în text, în carte, cartea fiind privită ca loc de depozitare, de codificare și de transmitere în memoria individuală și colectivă a chintesenței identității evreilor. Astfel, esența iudaismului se relevă prin faptul că <<rolul textului sfânt în viață este atât de profund, încât chiar perioada de după viață nu poate fi imaginată fără acesta >>” (Radosav, Maria - 2007)

³ Recomandăm pentru o cât mai obiectivă percepție lucrarea *Imaginea evreului în cultura română*, autor Andrei Oișteanu(2001), Editura Humanitas, București.

⁴ „De la rătăcirile clanului lui Avraam și de la patriarhi la episodul mozaic și la legile de pe Muntele Sinai, la instalarea în Canaan și la ridicarea Ierusalimului la rang de capitală sub domnia lui David – mai târziu, de la schisma între cele două regate la rătăcirile membrilor dinastiei Omri, și mai târziu, de la reformele lui Iezechiel, apoi ale lui Iosia și de la primii profeți la deportarea în Babilon -, asistăm la istoria religioasă a câtorva grupuri sociale unite de același destin.

Se admite astăzi faptul că <<revoluția>> monoteistă s-a produs în perioada persană, în secolul al VI-lea și secolul al V-lea, după Exil. Planul monotheist apare exprimat, pentru prima dată cu forță și coerență, la Isaia, cu afirmarea clară și tranșantă a unui zeu creator și suveran unic și, în același timp, cu respingerea, lipsită de orice ambiguitate, a divinităților străine și a idolilor lor” (Jean-Jacques Glassner – Enciclopedia religiilor - 2005)

Templul este reconstituit. Sinagoga își trage originea din restaurarea făcută atunci de o instituție legendară, dar simbolică, Marea Adunare⁵, care face legătura între epoca precedentă și perioada nouă.

În anul 165 î. Hr., după decenii de profundă coabitare cu elenismul, tentativa de aculturare a regelui Antioh al IV-lea Epiphanes, culminată cu introducerea statuii lui Zeus în Templul din Ierusalim, suscită o reacție violentă. Evreii iau armele la instigarea fraților Macabei⁶, iar iudaismul opune atunci cea mai aprigă rezistență antielenă.

Două sărbători, de origine istorică, Purim (Sortii) și Hanukka (sărbătoarea Templului), înstituite în apropierea erei creștine, pentru celebrarea respectivelor evenimente, s-au adăugat, în calendarul lui Israel sărbătorilor pelerine (Sukkot, Paștele și Șavuot).

În fața Persiei, imperiul centralizat și unificator, iudaismul a apărut ca o **lege** și ca o **religie** aparte. În raport cu elenismul, vehicul al culturii ambiante și al filozofiei, a devenit conștient de specificitatea sa, ca purtător al unei tradiții, scrise și orale, al unei limbi legate de momentul revelației și al unei legislații proprii, reînnoită permanent prin profeți.

*Saducheilor*⁷, susținătorii unei lecturi directe a Scripturii și a unei Legi stabilite o dată pentru toți în litera ei, li se opun, pe la anul 100 î. Hr., *fariseii*, adepții unei interpretări permanente a Scripturii. Ei susțin că Legea dată pe Muntele Sinai vine din cer, adăugând că providența divină inspiră și conduce fiecare om, nu doar ca o providență generală a divinității asupra lumii, după cum spun *stoicii*, ci și ca o providență individuală, care-l face pe fiecare stăpânul faptelor sale și răspunzător de ele în fața Domnului.

Această viziune despre om face din iudaism o religie, prin excelență, morală.

În acest context, creștinismul se va înscrie pe matricea mișcării fariseice.

Dacă contactul cu elenismul a jucat un rol determinant în formarea ideilor fariseilor, totuși, instaurarea puterii politice romane (63 î. Hr.), va precipita destinul poporului evreu. Astfel, nenumăratele evenimente dramatice suscită o intensă așteptare mesianică și viziuni apocaliptice, în același timp cu un atașament sporit față de Tora (primele 5 cărți ale lui Moise). Când după distrugerea Templului, iudaismul se reconstituie sub influența lui Yohanan ben Zakkai, la Yabneh, aceasta se datorează fariseilor, în continuitate cu trecutul. Respectiva fază de fixare a canonului biblic, de dezvoltare a liturghiei sinagogale și de punere în ordine a regulilor legislative (Halacha⁸), coincide în timp cu nașterea creștinismului.

⁵ „Primii decodificatori al Legii, *soferimii*, începând cu Ezra (444 î. Hr. până la aproximativ 180 î. Hr.) devin și liderii evreilor. Organizați în *Marea Adunare* (Ha-Knesset ha-Gedola), un organism care acționa ca un corpus judiciar, executiv și legislativ pe baza legilor Torei, considerată autoritatea civilă, religioasă și politică, *soferimii* au fost în același timp conducătorii spirituali, deschizătorii epocii orale a literaturii ebraice, epocă ce va dura până în secolul II d. Hr., când este redactată prima carte a Talmudului, *Mishna*.” În perioada dominației grecești (320 î. Hr.- 63 î. Hr.), cu deosebire în timpul revoltei hasmonene (164 î. Hr.), Marea Adunare este dizolvată fiind înlocuită cu *Sanhedrinul* care preia prerogativele politice, executive, legislative și judiciare ale acesteia... (Maria Radosav- 2007)

⁶ „Deși cărțile care le sunt consacrate, și care sunt scrise în grecește, nu fac parte din canonul Bibliei ebraice, Macabeii sunt onorați de tradiție ca eroii rezistenței evreilor în fața elenismului, fie el militar sau filozofic.” (Enciclopedia religiilor - 2005)

⁷ După cucerirea Iudeii de către Alexandru Macedon (326 î. Hr.), acesta lasă evreilor libertățile tradiționale, aspect ce le permite deopotrivă aprofundarea studiilor sacre și inițierea unor curente de gândire distincte:

- *saduceenii* (filogreci), se recrutau îndeosebi din rândul marilor preoți și al aristocrației. Ei respingeau Legea orală și nu acceptau decât Legea scrisă (Tanak);
- *esenienii*, predicau egalitatea socială. Erau adepții vieții monahale, practicau agricultura și artizanatul, iubirea de Dumnezeu și de oameni;
- *fariseii*, își spuneau ei înșiși „*perushim*” (separați), pentru că se detașau de sectele precedente. Aparteneau clasei populare și aveau ca particularitate acceptarea deopotrivă a Legii scrise și a Legii orale. (după Philippe Gaudin - 1995)

⁸ „Termenul *Halacha* provine din rădăcina *halach* –a merge, a înainta și prin extensie, a se purta, are două semnificații: prima desemnează sistemul legal care stă la baza comportamentului pe care poporul lui Israel trebuie să-l urmeze și care are la bază perceptul <<Învățați-i poruncile și legile și arată-le calea pe care trebuie să-o urmeze>>. Al doilea sens al termenului *halacha* cu pluralul *halachot*, desemnează o hotărâre legală privind practica religioasă, socială sau juridică extrasă din textul biblic.” (Maria Radosav-2007)

De la Yabneh până în secolul al XVIII-lea

„Opera maeștrilor din Yabneh, care a produs iudaismul așa cum se definește încă și astăzi, este adunată în *Mișna* (terminată pe la anul 180 la Tiberiada, de Rabbi Iuda cel Sfânt). Ea se caracterizează ca o *Halacha* și se bazează pe fixarea îndatoririlor fiecăruia, pe îndeplinirea unor rugăciuni statuate de trei ori pe zi și a ciclului de sărbători, precum și pe atașamentul față de textul ebraic al *Bibliei*, pentru a-i preciza sensul, fără recurgerea la o unuversalizare alegorică. *Tora* se prezintă sub un dublu aspect: *Legea scrisă*, consemnată în *Pentateuh* (gr. – primele 5 cărți ale lui Moise), și *Legea orală*, comunicată și ea de Dumnezeu lui Moise, nu ca o adăugire, ci pentru explicarea ei. Această lege orală este garantată, deoarece a fost transmisă din generație în generație printr-o succesiune de interpreți autorizați. Învățații nu fac decât să transmită ceea ce au primit; rolul lor este, înainte de orice să clarifice elementele Legii referitoare la toate actele vieții. Nu ar trebui, totuși, să luăm iudaismul rabinic drept un legalism pur. Totdeauna există un obiectiv de ordin moral în spatele perceptorilor rituale. Această preocupare morală se rezumă în cele trei virtuți cardinale, care sunt *studierea Legii, respectarea poruncilor și practicarea milosteniei*, și în cele trei păcate capitale: *idolatria, desfrâul și omuciderea*.

Trebuie să legăm de învățații evrei din secolul al II-lea (*Tannaim*) doctrina creației, pe care au apărut-o cu vigoare în fața păgânilor și gnosticilor. Dumnezeu este creatorul și providența lumii. <<Prin bunătatea sa, El reînnoiește zilnic opera creației.>>. Pe de altă parte, lumea se bazează pe adevăr, dreptate și pace. Dumnezeul lui Israel este binefăcătorul și protectorul poporului său. El l-a copleșit cu binefaceri, dintre care cea mai mare este faptul că i-a dăruit *Tora*; și i-a înmulțit percepțiile doar ca să-i sporească meritele. Dar El este în același timp Dumnezeuul întregului univers. În fiecare zi, evreul trebuie să studieze și să se roage: <<*Cu o iubire eternă, Tu ai iubit poporul lui Israel; i-ai dat Legea și percepțiile, statutele și poruncile. De aceea, o, Doamne, Dumnezeul nostru, la culcare și la sculare, vrem să studiem percepțiile Tale și să ne bucurăm de învățăturile Legii, căci ea este viața noastră și longevitatea noastră*>>. ***Shema Israel***, recitată de trei ori pe zi, îi poruncește evreului să-L iubească pe Dumnezeu din toată inima, din tot sufletul, cu toată ființa, să se gândească tot timpul la poruncile Sale, să-i învețe pe copiii lui *Tora* și să-i poarte simbolurile pe braț și pe frunte, simboluri pe care le va pune și la intrare în casă (*Deuteronomul*, VI, 4-9).

Cu privire la destinul individual, iudaismul afirmă libertatea omului precum și recompensa în această lume și în cealaltă. Această activitate a omului trebuie să contribuie la venirea lui Mesia, care va sosi să elibereze poporul din exil și să reconstruiască Templul. Atunci morții vor învia și pe pământ se va instaura împărăția Domnului.

Iudaismul *halakhic*, formulat în cercul de la Yabneh, apoi de la Tiberiada, a fost deseori calificat drept iudaism apolitic și ahristic. El poartă marca unei separări de creștinism, dar și de lupta zeloților și a lui Ben Koziba împotriva puterii romane. Conform unei tradiții, Ben Koziba, numit de susținătorii săi Barr Kokhba, <<fiul stelei>>, ar fi fost primit de Rabbi Akiba, ca Mesia. Dar *Talmudul de la Ierusalim* îl respinge categoric ca pe un provocator de tulburări, care s-a depărtat de calea înțelepților. (*Ta'anit* IV,5).

Convertirea împăratului Constantin a dus la o schimbare importantă a poziției creștinilor în imperiu... Începând din anul 325 creștinismul din Occident nu mai așteaptă doar întoarcerea lui Hristos și instaurarea împărăției Sale la sfârșitul timpurilor; el consideră că venirea acestei împărății a început să se înscrie deja în istorie. Imperiul devenit creștin își alege drept ideal realizarea, aici pe pământ, a unei anticipări a împărăției.

Iudaismul, care totdeauna fusese înțeles ca fiind legat de o existență națională, cel puțin tolerată în imperiu, își pierde dintr-odată dimensiunea istorică și statutul politic. Viața evreilor, după cum spunea Isaac Abravanel (1437-1508), poate să existe fără putere și fără guvernământ, dar cere libertatea...

În anul 429, când patriarhatul evreu atașat familiei lui David, a încetat să mai existe în Palestina, iar tribunalul evreu, care-și avea sediul la Tiberiada și menținea autonomia comunității, a dispărut, guvernământul evreilor s-a reconstituit pe o bază rabinică...

Începând din secolul al V-lea, iudaismul și creștinismul vor fi confruntate cu o nouă ordine a lucrurilor și se vor modifica pe plan simbolic, canonic și teologic. Învățații evrei scriu comentariul cărții *Genezei* (*Bereshit Rabba*), care relatează originea lumii și a poporului ales, și comentariul *Leviticului* (*Vayyikra Rabba*), care expune obiceiurile pe baza cărora acest popor este chemat să adopte un mod de viață pur și să fie aparte față de celelalte națiuni. Cele două *Talmuduri*, cel de la Ierusalim, apoi cel de la Babilon reiau *Mishna*, adăugând comentariul rabinic *Ghemara*. Ambele bazează identitatea evreilor pe darul făcut de Dumnezeu pe Muntele Sinai: o dublă *Tora*, *Tora scrisă* și *Tora orală*, ultima fiind nu numai interpretarea celei dintâi, ci cu adevărat o a doua sursă, care lipsește națiunilor ce își însușesc Cartea Bibliei, îndeosebi creștinii.

Tot din această perioadă datează și primele curente ale *Cabalei*, care va înflori în secolul al XII-lea și în secolul al XIII-lea în Provence și în Spania...

Sadia Gaon (892-942) a stabilit pentru prima dată dovezile *scripturare* și *raționale* ale *Creației*, *ale unității divine*, *ale revelației* și *învierii*.

În continuitate, aceste concepte au fost dezvoltate în *Ghidul Rătăciților* al lui Maimonide (1135-1204). Un mare număr de alte tratate, printre care al lui Bahya ibn Paquda (sec.XI) și Iuda Halevi (sec. XII), afirmă și ele preferința pentru o filozofie religioasă, ascetică și mistică. Maimonide, de asemenea a enunțat credințele care trebuiau să definească de acum înaint iudaismul, pe baza credinței în Mesia și în înviere, formulate în *Mishna*, text conform căruia <<întregul Israel va avea partea lui în viitor>>. În secolul al XIII-lea, misticismul spaniol conduce la redactarea *Zohar*-ului, cartea fundamentală a Cabalei.

După expulzarea evreilor din Spania (sec.XV), Cabala a cunoscut dezvoltări noi: exilul apare atunci cabaliștilor ca paradigma condiției umane. Cabala așa-zisă practică de la Safed, creată în jurul lui Isaac Luria (1534-1572), aduce acestei reinterpretări a istoriei evreilor un caracter liturgic și spiritual. Prin aceasta, nu va fi străină de entuziasmul mistic popular care va însoți explozia mesianică din 1666, legată de numele lui Sabbatai Tsevi (1626-1676) și de cel al profetului său, Nathan din Gaza. După o perioadă agitată, apar aproape sincron (în sec. XVIII) *mișcarea hasidică*, centrată pe sanctificarea vieții cotidiene și *Haskala* – mișcarea raționalistă a evreilor, din Epoca Luminilor.” (după Enciclopedia Religiiilor - 2005)

Cotitura emancipării

Emanciparea evreilor, hotărâtă de Constituția americană (1787) și de Revoluția franceză (1791) a determinat o schimbare fundamentală în starea evreilor din lume. Anterior acestor evenimente formaseră întotdeauna un grup distinct, unit în toate țările prin obiceiurile și legile proprii. Odată cu emanciparea, ei ajung să fie integrați și/sau asimilați în masa de cetățeni din geospațiile locuite, egali în drepturi cu aceștia și supuși acelorași legi. În viața privată rămân în continuare un popor distinct individualizat prin tradiția sa, practicându-și religia și supunându-se Legii sale, *Tora*.

Specifică la început doar evreilor așkenazi, situația se extinde pe parcursul secolului al XIX-lea și asupra evreilor sefarzi din Balcani, Africa de Nord Vest, Egipt și Orientul Apropiat. Ca atare iudaismul va avea ca punct de referință, mai puțin religia (așa cum fusese timp de secole), cât societatea occidentală modernă și laică, față de care își fixează un nou statut. Evreii conștientizează în noua conjunctură, necesitatea de a-și cuceri un loc sigur în toate dimensiunile societății. Acest nou aspect, apărut pe fondul filozofiei Epocii Luminilor și-a găsit o primă exprimare în opera lui Moise Mendelssohn (1729-1786). Din acel moment, iudaismul se autodefineste ca o „legislație revelată” și/sau „nomocrație mozaică”, nerelevantă – după Joseph Salvador (1796-1873). Aceasta implică, înainte de toate un spirit evreu, o „iudeitate”, în modul de a participa la toate activitățile societății, ea însăși prinsă între modernitate și tradiție. Cu toate acestea, evreii resimt ca pe o restricție faptul că egalitatea civică și politică nu se primește ca un drept de la sine înțeles, ci trebuie să se obțină și să constituie obiectul unei recunoașteri din partea societății. Se pot considera ca momente revelatoare ale rezistenței întâmpinate de decretele de emancipare, Congresul de la Berlin (1878), cazul Dreyfus, în Franța (1894-1906) și organizarea Congresului Sionist de la Basel (1897).

Iudaismul contemporan

Prin existența aparte și autonomia pe care a avut-o în cursul timpului, poporul evreu trăise sub propria reglementare, talmudică și posttalmudică. Punctul la care ajunge această legislație este exprimat în *Shulhan arukh*, de Joseph Caro (1488-1575), care a organizat un „univers evreu în sine”, familial și comunitar, astfel ca nici o perturbare de ordin exterior sau istoric să nu îl poată modifica, poate doar posibilitatea teoretică a evenimentului mesianic, pe care *Halacha* o lasă, de altfel, în afara perspectivelor sale.

Revenirea dimensiunii istorice în iudaism, în Epoca Luminilor, avea să ducă la apariția unei mișcări evreiești iluministe, *Haskala*. Acest curent, care coincide cronologic cu cea mai înaltă sinteză realizată vreodată dintre toate comentariile iudaismului talmudic, cea a lui Gaon din Vilna (1720-1797), a fost interpretat de un istoric al Cabalei, Gershom Sholem, ca fiind repercusiunea primirii mistice care fusese rezervată lui Sabbatai Tsevi de cvasi totalitatea evreilor.

Iudaismul contemporan se exprimă sub forma a trei tendințe principale: *liberală* sau *reformată*; *ortodoxă* și *conservatoare*.

Mișcarea iudaismului *liberal* sau *reformat* a apărut în Germania, în cursul secolului al XIX-lea, după emancipare. Ea debutează din inițiativa câtorva laici, pentru a deveni treptat un curent de anvergură, extins în Germania, Anglia și America. Expresia ei radicală apare în *Platforma de la Pittsburg* (1885): „Declarăm că unele legi mozaice sau rabinice, cum ar fi legile alimentare, ale purității sacerdotale și a veșmintelor, au apărut în epoci și sub influența unor idei complet străine spiritului nostru actual și exigențelor noastre spirituale ... Nu ne mai considerăm astăzi o națiune, ci o comunitate religioasă, și nu mai așteptăm, deci, o reîntoarcere în Palestina, nici restabilirea cultului sacrificial încredințat fiilor lui Aaron, nici restaurarea legilor referitoare la statul evreu”. Prin respectiva luare de poziție se puneau cele trei probleme moderne fundamentale: identitatea, formele de viață și specificitatea evreilor.

Tezele din 1885 s-au dovedit, cu timpul, utopice. Mișcarea iudaismului reformat a menținut problemele, dar a ajuns, treptat, să modifice răspunsurile. Evreul reformat pretinde totdeauna să se hrănească și să se îmbrace precum ceilalți cetățeni, dar face apel din ce în ce mai mult la sursele vechi ale evreilor, în loc să le considere desuete.

Inițiatorul iudaismului reformat a fost Abraham Geiger (1810-1874), cel care a fondat în 1835, *Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie*. După părerea lui, istoria demonstrează că iudaismul a fost totdeauna în stare de reformă și în căutarea progresului intelectual și moral. „Reformatorii” erau intelectuali situați în poziția cea mai avansată a „științei iudaismului” german, apoi anglo-saxon. Ei au sedus mediile cultivate, dar au întâmpinat dificultăți în a face masele de evrei să le perceapă obiectivele și în a fixa reguli de interpretare a *Bibliei* sau *Talmudului* care să ducă la o *Halacha* reformată. După ce au pus în discuție, un timp, respectarea *sabatului* și a *circumciziei*, ei au fost ținta unei critici acerbe, chiar și după ce au renunțat la aceste modificări radicale. Astăzi, mișcarea a dobândit, totuși, o mai mare extindere și își continuă efortul ca să realizeze, pe baza textelor tradiționale ale iudaismului, o interpretare proprie a Legii, care este departe de a fi uniformă.

Iudaismul numit „ortodox” a apărut în Germania, ca o reacție împotriva tendinței reformate, sub influența lui Samson Raphael Hirsch (1808- 1888). Pe lângă aspectele comune împărtășite cu iudaismul reformat, neoortodocșii își fundamentează convingerile pe conceptul că iudaismul primit cu ocazia revelației de pe Muntele Sinai este etern, supranatural, imuabil. Ca să-l poți primi ca atare și să aderi la el, trebuie să refuzi să te amesteci cu „cetatea laică”. El este o religie; mai mult decât atât – este o legislație revelată, autonomă și deloc modificabilă. Exigenței tradiționale care impune ca *Tora* să fie aplicată integral în viață, iudaismul ortodox îi adaugă exigențele etice născute dintr-o existență trăită în evenimentele banale ale lumii moderne. El pune pe primul plan sentințele din *Pirke Avot* și pe cele ale învățaților *Talmudului*. Astfel, evreul ortodox poate să se considere un moștenitor al înțelepciunii talmudice și în același timp să poarte hainele pe care la poartă toată lumea – dar fără să amestece lâna cu inul (*Leviticul*, XIX,19) – să ia parte la viața

economică, să exercite profesiunile lumii contemporane (cu respectarea unor diferențe în ceea ce privește practicile), să ia parte la toate ocupațiile și să se achite de toate obligațiile civice, fără să considere că prin aceasta riscă să contracteze o „impuritate”. În pofida pretenției de „unitate” ortodoxismul iudaic prezintă cel puțin două tendințe, una care a optat pentru educația laică și care a acceptat, în realitate, să coopereze cu liberalii; cealaltă considerând ca singur punct de referință *Tora*. Poți, astfel, să fii cu ușurință un „bun evreu”, acasă și un „bun cetățean în cadrul națiunii”. Iudaismul ortodox susține venirea unui Mesia personal și constituirea, cu această ocazie, a națiunii evreiești în unitatea sa pe pământul lui Israel.

Între *reformă* și *ortodoxie*, tendința *iudaismului conservator* apare, și ea, tot în Germania de secol XIX, în timp ce în America se conturează mai târziu (mai ales după ce Solomon Schechter înființează la New York, în 1886, *Jewis Theological Seminary*)... I se poate fixa ca origine, publicarea de către Leopold Zuns (1851) a lucrării lui Nahman Krochmal, *Ghidul rătăciților din acest timp*, care anunță o nouă era a iudaismului, evocând, chiar prin titlu, celebra carte a lui Maimonide. A fost urmată de *Căile Mishnei* a lui Zacharias Frankel (1859), lucrare de referință, esențială a iudaismului conservator.

Pentru conservatori, iudaismul trebuie să se considere, mai curând ca o „ortopraxie” decât o ortodoxie. Numai un studiu al istoriei poate să aducă justificarea a ceea ce s-a întâmplat în realitate, și numai timpul va putea să decidă direcția în care se va îndrepta. Iudaismul este unificat prin lege și percepțe, chiar dacă nu toți evreii gândesc în același fel. Sintagma „A mânca *kasher* și a gândi *treif*” particularizează, prin excelență, această atitudine.

Tendința conservatoare se dorește a fi expresia orientării majore a evreilor de astăzi.

După cum spune și numele, iudaismul conservator vrea să răspundă la noile probleme fără să se prezinte el însuși ca o inovație. În prezent este apropiat de tendința liberală, dar cu diferențe importante în modul de a aborda problemele. Consideră că schimbă foarte puțin *Halacha*, deschizând totodată o mare dezbateră în jurul fiecărui caz. Conservatorii promovează, de asemenea, transformări importante în abordarea Legii și în modul de a percepe identitatea evreiască, minimalizând însă schimbarea pe care au instituit-o.

Oricât de mare ar fi relevanța tendințelor iudaismului contemporan, acestea sunt departe de a fi realizat unitatea iudaismului. Această incapacitate a fiecărei tendințe de a impune o direcție unică favorizează vigoarea *ultraortodoxiei*, adevăratul fundamentalism evreiesc, care nu admite nici un „compromis” cu iudaismul laic.

Ultraortodoxia susține că *Tora* a fost dictată de Dumnezeu lui Moise – Legea orală fiind și ea transmisă tot pe Muntele Sfânt - și-și caută sprijin direct în *Talmud* și în *Cabala*. Ea acuză pe toate planurile diferența între evrei și ne-evrei (*goyim*). Chiar dacă se bucură de un număr mic de susținători este cât se poate de mulțumită să fie „o minoritate în cadrul minorității”, însă este afectată de o divizare radicală, internă, legată de semnificația statului Israel și de așteptarea mesianică. Unii dintre susținătorii săi consideră că zilele lui *Mesia* au fost inaugurate prin adunarea evreilor pe pământul lui Israel, ceilalți resping însă ideea că un stat laic, fie el evreu, poate avea capacitatea acestei instaurări, care trebuie să depindă numai de Dumnezeu. (după Bernard Dupuy, din Enciclopedia religiilor -2005)

III.2.1. Studiu de caz: Condiția femeii în iudaism

Demers preliminar

Imaginea femeii în iudaism mi se pare a fi una extrem de nuanțată și greu de definit în raport cu rolul și locul asociat din perspectiva conceptului, de astă dată social-mental, de „centru-periferie”.

Dacă în acest context am face un simplu exercițiu de dezvoltare a tipologiilor feminine – într-un univers care începe și sfârșește aproape prin a fi patriarhal – am putea identifica atitudini deloc uniforme, purtate începând cu *femeia matriarhă* (Sara, Rebeca, Rahela și Lea) – puternică, autoritară, „aleasă”, diplomată, dar mai cu seamă maternă, având ancestrată „valoarea” de „mame

creatoare de neam” și continuând cu femeia *regină*, *prorooc* (Miriam, Debora, Hulda, Noadia), *soție*⁹, *fică*, *soră*, *noră*, *văduvă*, *divorțată*, *aguna*¹⁰.

Deplasându-ne în zona de margine a societății, tiparelor feminine amintite li se adaugă profilul femeii adulterine și/sau prostituate.

Nu lipsește acestui ecart, dimensiunea *femeii legendare* (Lilit), *femeii mit* (Șehina), ori la polul opus – *femeia intelectuală*, autonomă, consacrată de regulă carierei.

Plonjând într-o analiză mai profundă, vom avea a face cu o amplificare a detaliilor, chiar în cazul decupării unui singur prototip feminin, bunăoară soția.

Detaliile vor fi induse, de o *cronologie bine decelată* (Perioada Bibilcă, Etapa Talmudică, Perioada Evului Mediu¹¹, Perioada Premodernă și Modernă); apoi de *geografia locului trăit* – diaspora evreiască, după distrugerea celui de-al doilea Templu, apropiindu-se mult de atributul universalității; de *culturalitatea* sau *multiculturalitatea proximității* (vezi Lumea Sefardă din Andaluzia, versus Universul Așchenaz din Europa Central-Occidentală și Răsăriteană); de *nivelul ierarhiei sociale*; de *poziția religioasă și/sau laică a soțului*, ori de individualizarea în actual a iudaismului în trei tendințe principale: liberală sau reformată, conservatoare și ortodoxă, cu mențiunea că primele două medii, concentrează majoritatea religioșilor mozaici.

Un alt factor important, cu impact în nuanțarea tipologiei feminine este dat de dinamica religiei iudaice, în directă complementaritate cu evoluția societății la nivel global, implicit cu influențele exercitate de fenomenul de aculturație. În acest sens, de exemplu, contactul cu lumea greco-romană sau cu cea arabo-musulmană, s-a soldat, obișnuit, cu o mai puternică segregare la nivelul sexelor, femeia fiind centrifugată la periferia societății publice sau chiar exclusă din aceasta.

⁹ De o apreciere aparte, se bucură în cultura iudaică *femeia rebețin* – care, în dialectul idiș, însemna *soția rabinului*. Calitățile impropieate (morale, psihice, intelectuale...) o recomandau, aidoma soțului, drept un model pentru societate, îndeosebi pentru femeile comunității care o apelau pentru diverse sfaturi.

În Literatura Talmudică, un loc de excepție, îl ocupă în acest sens *Beruria* („limpezimea lui Dumnezeu”), o erudită de anvergură, care a trăit aproximativ în secolul al II-lea d.Hr. Fică și soție a doi celebri învățați, Rabinul Hanania ben Taridon, respectiv Rabi Meir – discipol al lui Rabi Akiva – *Beruria* constituie „anomalia” într-o cultură, unde cunoașterea era rezervată exclusiv bărbaților. Mai mult, a fost singura femeie din perioada talmudică, a cărei opinie a fost acceptată ca *halaha*.

O altă personalitate plină de forță, ce o precede cronologic pe *Beruria* este *Rahel* – soția lui Rabi Akiva. Distincția în acest caz este dată de devoțiunea totală a femeii pentru soțul ei, care în fapt reliefează atașamentul pentru cunoașterea Torei. *Rahel* exprimă prin sacrificiul deliberat ales un caracter integru, de o mare independență și abnegație, principii moștenite și de fică – soția marelui învățător Ben Azai.

Sigur, exemplele nu se opresc aici, iar pentru *Beruria* nu puține au fost criticile și acțiunile, intenționate, de denigrare a femeii și înțelepte, deopotrivă.

Femeia rebețin va avea o largă recunoaștere în Hasidism, unde frecvent, soții și fice de rabin se remarcă prin capacități deosebite de cunoaștere și/sau inspirație divină.

În actual, în mediile *reformatoare* și *conservatoare* femeia poate asuma ea însăși calitatea de rabin.

¹⁰ *Aguna*, reprezintă o stare delicată, vulnerabilă și chiar periculoasă, care poate marca, la un moment dat viața femeii. Respectiva ipostază derivă din diferențele ierarhice dintre bărbat și femeie în ceea ce privește căsătoria, implicit divorțul.

Practic, *aguna* – este femeia a cărei căsătorie în plan real este încheiată (sfârșită), dar rămâne legată de statutul de „măritată” din punct de vedere juridic, neputând, ca atare, încheia o nouă căsătorie.

Cauzele care provoacă o atare situație sunt diverse, precum: dispariția soțului, moartea neconfirmată a acestuia, indisponibilitatea bărbatului – în pofida existenței unor cauze pledante – de a acorda divorțul („*ghetul*”).

În prezent problema femeilor agunot, a fost soluționată, după lungi și controversate demersuri în comunitățile liberale și conservatoare, mai puțin în lumea iudaică ortodoxă și/sau ultraortodoxă.

¹¹ În iudaism, Evul Mediu se prelungește deosebit de mult, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Momentul de viraj l-a constituit *emanciparea evreilor*, hotărâtă de Constituția americană în 1787, respectiv de Revoluția Franceză din 1791. Ambele acte au provocat mutații profunde în istoria universală a evreilor.

Cu certitudine, au existat și perioade de flexibilitate, când implicarea femeii în sfera publică făcea parte din firescul vieții. Obișnuit însă, întreaga literatură religioasă, începând cu cea biblică, este deosebit de sugestivă în a indica locul secund al femeii, locul din umbra bărbatului, prin a renunța, cu puține excepții, de a personaliza femeia prin nume propriu, ea fiind integrată ca element pasiv în sintagme de tipul: *soția lui...*, *fica lui...* etc.

Așezarea femeii într-o dimensiune limitativă a vieții, obturată în raport cu spiritualitatea a fost condiționată, în bună măsură, de o anumită percepție a *sexualității* – elementul feminin fiind constant asimilat *ispitei, provocării*, disturbării de la studiul Torei.

Vocea, părul, pielea, ochii femeii, felul în care se mișca etc. erau interpretate ca forțe malefice, de întărire a instinctelor, de unde și mulțimea pildelor rabinice¹² de regulă usturătoare și cu frecvente trimiteri la ceea ce ei instrumentează ca fiind *spiritul ușuratic al femeii*.

Din aceleași rațiuni, se explică apariția în sinagogile medievale a *mehiței*, ca element de separare a bărbaților de femei¹³, cu toate că în Epoca Biblică, urmele arheologice ale primului Templu nu puneau în evidență, legat de cult, elemente de separare a comunității pe criteriul sexului. Se pare că pentru acea vreme putem atribui o anumită stare de omogenitate, mult mai apropiată de autenticitatea iudaismului.

Treptat, în lăcașurile de cult, unele sincrone celui de al doilea Templu, își vor face loc la anumite ocazii și cu caracter provizoriu *pseudopereții despărțitori*, încropiți din piei de animale, șaluri de rugăciune, paravane de trestie etc.

O separare clară devine evidentă în *Evul Mediu postmaimonidian*, separare extrapolată până la construirea sinagogilor speciale pentru femei (vezi Frankfurt sau Worms) și unde *ritualul rugăciunii*¹⁴ era condus de femei.

Între factorii responsabili de această decelare a spațiului public de rugăciune se înscrie, fără tăgadă, fapt de altfel amintit, *vocea indecentă a femeii*, de unde geneza *rugăciunii nerostite*. Ori tocmai această nerostire și focusare pe emoționalitate și forța gândului, întruchipau o hiperbolizare a actului de devoțiune, implicit o relevare a caracterului puternic al femeii. Așadar, în planul real fluxul spiritualității – incluzând aici diferențele cu care el este purtat și manifestat – leagă ombilical bărbatul și femeia într-o structură echilibrată.

În cultura iudaică, conceptele de *pur* și *impur* sunt fundamentale și reprezintă, deasemenea, elemente cu puternic impact în procesul de segregare pe fondul criteriului sexual. Aproape că putem vorbi de *anumiți timpi* și *anume fapte*, care nu lasă loc de indulgențe în ceea ce privește marginalizarea femeii în decorul vieții publice și/sau private. Suger, în acest context, perioada de *Nida*¹⁵ este de departe sinonimă cu impuritatea extremă, ei asociindu-i-se o serie de

¹² - „Cel care stă prea mult de vorbă cu femeile atrage asupra sa răul, neglijează studiul Legii și va termina prin a moșteni Gheena” (Avot 1:5)

- „Locul femeii este lângă furca de tors” (Ioma 66:b)

- „S-o înveți pe fica ta Tora este ca și cum ai învăța-o obscenitatea” (Sota 3:4)

- „Mai bine să dai foc Torei decât să o încredințezi femeilor” (T.J. Sota 3:16a)

- „Un bărbat nu trebuie niciodată să meargă în spatele unei femei pe stradă, nici măcar în spatele propriei neveste... un bărbat ar trebui mai degrabă să meargă în spatele unui leu decât al unei femei”.

- „Vocea unei femei este *erva* (cu sensul de goliciune, nuditate, indecență):

- „Întregul trup al femeii este *erva*” (Moise Maimonide):

- „Cel care privește degetul mic al soției sale e ca și cum i-ar privi sexul”(Ber. 24.a);

¹³ „Un bărbat nu ar trebui să se roage stând în mijlocul femeilor, căci este foarte posibil ca el să fie distras de prezența lor”

¹⁴ În sinagoga femeilor, din Worms (secolul al XIII-lea), rugăciunile erau dirijate de *Urania* – femeia cantor a cărui epitaf încrustat în piatra mormântului înștiințează: „Și ea, cu o blândă exactitate, oficia în fața femeilor credincioase cărora le cânta imnurile. Devotată în slujba ei amintirea îi va fi păstrată.”

¹⁵ În iudaism, precum în alte culturi, sângele de menstruație reprezintă o scurgere din organism responsabilă de spargerea unității, fenomen asociat astfel fie morții – în perioada de menstruație – fie vieții – în absența sângerării.

alte evenimente¹⁶ când femeia, prin natura sa nativ devoțională, este frecvent captivă *impurității* și ca atare este repudiată într-o dimensiune „crepusculară”.

Cutume, practici, obiceiuri în interrelație cu ciclul civil al femeii

Dincolo de cultură și religie, ciclul existențial al omului este marcat de un dat firesc care se deschide prin *naștere* și se petrece prin *moarte*.

Între aceste două *porți*, care asumă conotații de început și sfârșit, intervine la un moment dat *căsătoria*, o dimensiune prin excelență asociată vieții.

Nașterea, căsătoria, moartea – reprezintă pentru antropologia culturală universală, pragurile de maximă încărcătură energetică și informațională în care aceasta se ancorează, iar coordonatele majore care descriu respectivele evenimente sunt deasemenea sensibil universale. Altfel spus, cutumele și ritualurile ce anturează pomenitele momente, considerate la scară planetară, dezvolte mai degrabă similitudini ce reflectă o stare de *comunitate* și doar în secundar intervin anumite particularități sau tușe locale care generează identitățile.

Din această perspectivă, cultura iudaică nu se sustrage legii generale, dar mixează, pe un fond puternic avansat al cunoașterii spirituale - Poporul Evreu fiind în toate laturile sale, realitate absolut unică, un *Popor la Cărții* – norme universale cu date comportamentale proprii într-o cultură originală definită prin: *Religie, Tradiție și Ritual*.

În acest ansamblu, femeia are un loc bine „zidit” de Lege, de *Halaha*: Poruncile, normele, percepțiile sau, autentic spus, *miștoturile* îi trasează cu precizie liniile comportamentale, deopotrivă religioase și laice, clar detașate însă, în raport cu *normele* adresate bărbatului evreu. Apar, ca atare și coexistă în același univers iudaic două lumi distincte, cu un mers aproape paralel: o existență de tip autarhic, redusă la dimensiunea privată a vieții (căminul, familia) și care situează în centru femeia, respectiv o lume a sferei publice unde „actor” unic și dominant este bărbatul.

Se structurează așadar, o ierarhie unde elementul activ, autoritar este bărbatul, iar elementul pasiv, subordonat este femeia. Aceste distincții transcend - mai estompat sau mai tranșant – în segregare. Cât de profundă este această opoziție - dacă acumulează sau nu frustrări; dacă aduce vătămări de ordin emoțional și intelectual etc. - este dificil de cuantificat.

Un exercițiu de a motiva de ce lumea bărbaților este orientată spre exterior și este practic lipsită de alte margini decât cele ale minții, iar lumea femeilor se pliază strict pe celula căminului și, într-o formulă unde subiecții sunt clar *stăpân-supus* este delicată, din lipsa sau neînțelegerea unor date. Cu certitudine însă, la bază se află un complex de principii, majoritatea religioase, secondate strâns de cutume ce țin de tradiție, de contactul cu alte culturi, de anatomia sau sexualitatea¹⁷, deopotrivă diferită și complementară a bărbatului, implicit a femeii și, deosebit de important, din necesitatea consolidării unui model mental, etic, riguros, înțelept, capabil de a prezerva în situații de risc ridicat, spiritualitatea și demografia evreității.

Din perspectiva Normei evreiești, statutul de *Nida* și prin continuitate, cel de *impuritate* pot fi în general surmontate doar prin procese ce implică: excluderea, izolarea, respingerea, abandonul etc. Pentru anumiți timpi, aceste acte echivalau practic cu scoaterea femeii în afara vieții.

În prezent, toate aceste constrângeri sunt mai mult sau mai puțin elastice, tendințele vizând însă o femeie evreică eliberată de tabuuri.

¹⁶ Macularea femeilor era amprentată de stări și acțiuni existențiale, considerate însă la limita între viață și moarte: nașterea, menstruația, raporturile sexuale sau doar atingerea organelor sexuale, îngrijirea morților – implicit atingerea cadavrelor, contactul cu animale ori alimente impure, îngrijirea bolnavilor de lepră etc. Toate acestea coroborate, progradează conceptul de impuritate interrelaționat aproape exclusiv cu femeia.

¹⁷ „Femeia rămâne acasă, în timp ce bărbatul circulă și dobândește cunoaștere, pe lângă ceilalți bărbați.” (Gen. R.18:1)

Coroborând acest *mitraș* cu particularitățile anatomice ale celor două sexe, înțeleptii explică segregarea socială pornind de la faptul că „...femeia este *rehev*, este uterul, lăuntricul asociat interiorității, că ea e făcută pentru viața privată, în timp ce bărbatul are un sex îndreptat spre exterior, exterioritate destinată vieții publice.”

Urmărind în continuare firul relațiilor bărbat-femeie, este sesizabilă rigidizarea acestora – în sensul unei despărțiri tranșante – în Perioada Talmudică și pe toată durata Evului Mediu.

Mobilul hotărâtor în acest proces de segregare rezidă din rezervarea exclusiv pentru bărbați a prescripțiilor religioase precum *Studiul* și *Rugăciunea*.

Dealtfel, întregul *Univers iudaic*, concept al cărui conținut este viața în toate detaliile ei, este reglementat de îndeplinirea unor norme sau porunci numite *mișvot*, care din start au fost structurate în acord cu particularitățile -societății patriarhale – definite de subordonarea femeii.

Fără a intra în toate detaliile legate de *mișvot*, subliniem că după *Mișna* avem o taxonomie a normelor organizată în nivele ierarhice superioare pe două categorii de bază: *porunci pozitive* sau *prescripții*, respectiv *porunci negative* sau *interdicții*¹⁸.

Nivelul al doilea integrează două subcategorii: *poruncile legate de timp* (vezi Sabatul, sărbătorile pelerine etc.) și *poruncile nelegate de timp*(... să-ți iubești aproapele ca pe tine însuși...). De la acest întreg, femeile sunt dispensate de *poruncile pozitive legate de timp*, ori tocmai aceste derogări se cristalizează în statutul inferior al femeii.

Interdicția de a studia Tora; neimplicarea în răscumpărarea primului născut; recomandarea de a nu recita *Kadișul*; interdicția de a purta *teflin*¹⁹ (filactere); *talit*, implicit *țîțit*²⁰; dispensa efectuării de trei ori pe an a pelerinajului la Ierusalim; scutirea de a locui în *suca* (cort) în timpul sărbătorilor de *Sucoț*²¹ sau de a asculta sunetul *sofarului* de *Roș Hașana* (Anul Nou) ori de *Iom Kipur* (Ziua Iertării); excluderea parțială sau chiar totală din educația copiilor, în special a fiilor etc. Sunt exemple elocvente care arată apăsător că *Norma* este masculină și că *Legea*, de regulă exprimă opinia bărbatului.

Că lucrurile sunt astfel statornicite ni-o sugerează, cu asupra de măsură, normele și obiceiurile legate de *naștere* (*leida*) diferite, în raport cu sexul noului născut.

Dincolo de manifestările voluntare, de bucurie exuberantă²² sau reținută, exprimată de tată, la vederea băiatului sau a fetei, mama va suporta în consecință, comandamente mai flexibile ori mai stricte. În acest sens, femeia era considerată *impură*²³ (adică era inaptă pentru un act

¹⁸ Pentru femei două interdicții se detașează clar: să nu încalce legile Șabatului, respectiv pe cele ale Cașrutului.

¹⁹ „Teflin pretind un trup curat și femeile nu se înghesuie să aibă grijă de acest aspect” (Ber. 96a. mikhal)

²⁰ Franjuri purtați la cea patru colțuri ale veșmântului ritualic numit *talit*.

²¹ Sărbătoarea Tabernacolelor –reamintește, după eliberarea din Egipt, îndelungata ședere a evreilor în deșert și încheierea perioadei recoltei, iar Tacbernacolul sau Cortul reprezintă, legat tot de migrația *sinanită*, prima instituție de cult.

²² Onoarea și entuziasmul de a fi *tată de fiu*, era un concept mental, departe de a fi particular doar evreilor. Pregnanța lui ă n timp și în culturi dintre cele mai diferite, îl leagă mai dăgrabă de latura instinctuală a umanității decât de cea pur rațională.

Așadar, în consens cu această accepțiune, *el* și nu *ea* va duce mai departe numele, proprietatea și faima tatălui. *El* poartă în familie durabilitatea, pe când *ea* – prin actul căsătoriei – asumă o identitate ce se pierde. El și nu ea, în *ceasul morții*, va închide ochii și gura celui trecut în odihnă și va veghea la mormântul său.

La fel, ultima dorință a tatălui, pe lângă alte povețe testamentare (*să fii primul în sinagogă; să nu vorbești în timpul rugăciunilor; să săvârșești acte de caritate...*), îi este adresată fiului cel mare, cerându-i: „Să mă speli bine, să îmi perii părul și să îmi tai unghiile așa cum am făcut o viață întreagă, pentru ca să intru curat în locul meu de odihnă veșnică, așa cum obișnuiam să mă duc la sinagogă, în timpul sabatului. Așază-mă în mormânt la dreapta tatălui mei, și chiar dacă locul este prea strâmt, sunt sigur că el mă iubește și mă va primi alături de el.”

²³ În mentalul superstițios, imaginea femeii în *durerile facerii* era asociată cu posedarea de spirite rele, demonice – aspect ce o face, pentru un timp, captivă maleficului și transferă asupra sa *necurățenia, impuritatea*, și de aici, necesitatea de a fi izolată (... *privirea ei otrăvește aerul și ucide ca o viperă; vorba și respirația ei sunt impure, la fel orice atingere...*).

Pentru o mai bună înțelegere, subliniem că starea de *impuritate* era una dintre cele mai sever sancționate și ridica o serie de interdicții majore. De exemplu, în Zohar se spune că nu există în lume impuritate mai mare decât impuritatea unei *Nida*, ori după naștere, femeia este *Nida*. Reintrarea în normalitate era precedată de acte cu rol apotropaic, precum baia rituală - *mikve* – ori în perioada biblică și talmudică timpurie, aducerea de ofrande la Templu.

sexual) timp de patruzeci de zile după nașterea unui fiu și optzeci de zile, după ce aducea pe lume o fată. Prin urmare, această dublarea a *măsurii impurității*, asociază conotații ce aduc oarecum, a pedeapsă.

Legat tot de naștere, o decelare tranșantă, din perspectiva importanței față de *sexul* ²⁴ noului născut, este marcată de ritualul *intrării în legământ*.

Dacă pentru băiat există *prit mila* („*legământul circumciziei*”²⁵), când i se dădea și numele²⁶, literatura biblică nu consemnează nici o ceremonie care să fie asociată cu nașterea unei fete, implicit cu intrarea ei în legământ. Mai mult, pentru primul născut de parte bărbătească avea loc în a treizeci și una zi de la naștere „*ceremonialul de răscumpărare*” (*pidion haven*) – ținut în sinagogă, în prezența tatălui și încheiat cu rostirea a două binecuvântări, una de răscumpărare și alta de mulțumire a lui Dumnezeu.

Fără a mai intra în detalii, spunem doar că numele fetei era dat de regulă, în primul Șabat după naștere și că acest demers, precum la băieți, respecta anumiți pași ce țineau de apartenența la o anumită genealogie. Cu acest prilej, în timp și în funcție de geografia Diasporei aveau loc anumite manifestări precum: *Hollekreis* – în Alsacia de veac XIV; *Zeved habat* (*darul fetei*) în lumea sefardă (o rugăciune ținută în sinagogă, de față cu mama absolvită de stigmatul impurității) sau *pomenirea matriarhelor* – în comunitățile marocane etc.

Important este să reținem, că în mediile progresiste, s-au introdus, pentru estomparea accentelor preferențiale, anumite ceremonii de intrare în legământ, la naștere, și pentru fete. Nu se poate vorbi, însă, de un ritual unitar, iar ca impact spiritual, rămân oricum, în plan secund. Respectivul manifestări pot fi identificate sub diferite denumiri, între care: *brit leda* („*legământul de naștere*”); *brit banot* („*legământul fetelor*”); *brit haim* („*legământul vieții*”); *simhat bat* („*bucuria fetei*”)...

Coroborat cu aceste ritualuri sau complementare lor, regăsim și obiceiuri din zona etnografică, cu materializare practică, cum ar fi de exemplu plantarea unui copac, tuia - pentru fete (cedru - pentru băieți) din al cărui lemn, peste ani, va fi confecționată *hupa* – baldachinul nupțial. Simbolistica actului are puternice conotații emoționale și transcendente.

Un alt exemplu, puternic, de segregare, și unde intervine conotația impurității femeii, este legat de precederea teofaniei, când Moise, adresându-se poporului (în fapt bărbaților) spune: „Fiți gata pe poimăine! Nu vă apropiați de femei!”. Una dintre interpretările probabile ale poruncii, poartă înțelesul excluderii femeilor de la marea moment al *întemeierii* - al primirii *celor zece porunci*, care inclusiv prin felul adresării și al rostirii vizează clar, bărbații.

²⁴ Primordialitatea și rolul sexului în cultura evreiască este deosebit de plastic sugerat în raport cu solemnitatea unui jurământ. Astfel, încrederea angajată în actul de jurământ dintre doi bărbați, se manifesta prin a pune mâna pe testiculele bărbatului care primea garanția, de unde și denumirea de *testimoniu*. Prin similitudine, în cultura noastră, un atare demers se consfințește prin *a bate palma*.

²⁵ „*Legământul circumciziei*, reprezintă în tradiția iudaică, un act divin (îndeplinit în a opta zi după naștere), prin care se reitere acceptarea legământului dintre Abraham și Dumnezeu sau altfel spus, a alianței sau a *contractului* între Dumnezeu și *Poporul lui Israel*.

Cert este că circumcizia (tăierea împrejur), investea noul născut, atât fizic cât și spiritual cu identitate evreiască, aspect plener sărbătorit prin ospățuri fastuoase.

²⁶ Primirea numelui de către noul născut, nu era un act întâmplător, respectivul demers presupunând următorul parcurs. Primul nume ales era, obișnuit, cel al unui strămoș (de exemplu, Moșe), urmat de numele tatălui („ben Șlomo” – adică fiul lui Șlomo), apoi de numele familiei de preoți, implicit a tribului (ha cohen ha Levi – preot din tribul lui Levi). Compunând aceste segmente, expresia finală a numelui devenea: „*Moșe ben Șlomo ha cohen ha Levi=Moise fiul lui Solomon, preot din tribul lui Levi*”.

Subliniem însă că acest obicei de a numi copilul după strămoșul său, se statuează cu deosebire în perioada exilului babilonian, când și circumcizia capătă valențe spirituale identitare dintre cele mai profunde. În vremea biblică semiotica numelui era legată de afirmarea credinței în Dumnezeu (Ezechiel, Isaia, Ieremia...), iar în etapele de contact (prin cucerire) cu alte culturi, sunt frecvente numele de sorginte babiloniană, grecească, latină etc.

Dincolo de toate acestea, se spune însă „că nici un popor nu i-a întrecut pe evrei în ceea ce privește frumusețea viații de familie”, ori din această perspectivă, și copii, odată veniți pe lume erau iubiți și pocroțiți, fără discriminare, printr-un chibzuit echilibru între dragoste și disciplină.

III.1.2.1. Căsătoria – Nisuin

Femeia se valorizează prin căsătorie. Prin căsătorie ea ocupă un loc central în cadrul familiei, funcție care iradiază în acord cu o sumă de factori – istorici, geografici, sociali, economici – la nivel de comunitate, societate, implicit la scară culturală. Indubitabil, în căsătorie apare în continuare ca firesc respectul și supunerea femeii față de soțul ei, care este asumat drept stăpân de unde și denumirea da *baal* („stăpânul meu”).

Această viziune, sugestiv confirmată și prin expresia „a lua femeie”²⁷, dealtfel adevărată și care, mai mult, aduce în prim plan o echivalență: *femeia ca sclav*, sondată în reperele ei esențiale, date de raportul bărbat-femeie sau soț-soție, este una nu lipsită de superficialitate, resorturile aflate la baza căsătoriei fiind în fapt unele profunde, echilibrate și armonioase.

Căsătoria, în cultura iudaică, având în vedere superioritatea intelectuală a acesteia și etica religiei, se materializează de departe ca una dintre cele mai sănătoase și chibzuite legături. În intimitatea cuplului, responsabilități poartă și femeia și bărbatul, respectul are aici doi vectori, iar comunitatea veghea și proteja armonia în familie.

Sunt apoi *Norme*²⁸, axate tot pe constanta echilibrului în familie, peste care nu se poate trece, iar rabinii consacrau mult din înțelepciunea lor progradării valorilor în cuplu.

Instituția căsătoriei – prin toate componentele pe care le integrează - este invocată ca o necesitate. Ea se constituia în norma și felul ideal de viață. Este starea dorită și firească pe care fiecare adult trebuie să o obțină.

Celibatul, așadar, este riguros combătut, iar în iudaismul tradițional și chiar în vremea Reformei erau încurajate căsătoriile încheiate la vârste fragede, adică sincron atingerii majoratului, ceea ce însemna pentru băieți vârsta de treisprezece ani și o zi, iar pentru fete doisprezece ani și o zi.

Dealtfel, cea mai pertinentă pledoarie în susținerea căsătoriei o face prima dintre cele 613 porunci biblice, care spune: „Creșteți și înmulțiți-vă”, iar în același context, un vechi midraș susținea: „o persoană care nu are un copil, e ca moartă”. La fel, căsătoria era considerată un act de *Kiduşin* - de sanctificare, ea fiind așezată sub semnul autorității divine.

Mariajul. Aspecte materiale și de antropologie culturală Pregătirea femeii pentru intrarea în căsătorie

Intrarea din adolescență în maturitate, presupune coordonate distincte pentru bărbat, respectiv pentru femeie. Dacă băiatul odată trecut de pragul majoratului – la vârsta de treisprezece ani și o zi, consfințit prin ceremonialul de *bar mițva* - devenea autonom și dobânda privilegiul de a face parte din *miniam*, putând totodată, în virtutea acestor prerogative, să-și contracteze singur o căsătorie, pentru tânăra fată autoritatea tatălui se prelungea printr-o etapă de tranziție, etapă când, cel mai adesea putea interveni o dublă autoritate: tată plus viitorul soț. Deslușim astfel, ca o dominantă, lipsa autonomiei pentru femei, cu câteva excepții date de statutul de văduvă ori divorțată – neîntrând aici, într-o zonă promiscuă a societății (prostituție, adulter). Ambele stări, însă, chiar dacă economic dădeau femeii o anumită libertate de acțiune și de autoguvernare (vezi cazul Mariri Magdalena, care nu este cel mai fericit exemplu în acest context, dar este deosebit de sugestiv prin dimensiunea generoasă a cunoașterii), social ele echivalau cu o decădere din drepturi, iar reabilitarea se putea dobândi doar printr-o nouă căsătorie și în mod special prin maternitate.

²⁷ După Judith Rommey Wegner, sintagma „a lua femeie” este tălmăcită oarecum în termeni comerciali, conținutul de fond al acesteia fiind achiziționarea de către bărbat a funcției sexuale a femeii.

²⁸ În Tractatul Nisim (femeii) din Mișna un întreg capitol – *Kiduşin* „sfințirea” este consacrat căsătoriei.

Mai subliniem aici, aspect asupra căruia vom reveni, că inițiativa căsătoriei era prin excelență un apanaj al bărbatului, femeia trebuind să dea curs ascultării. Este adevărat, în perioada talmudică se invoca consimțământul acesteia, dar, la fel de adevărat este că și tăcerea ei era primită ca un răspuns afirmativ.

Revenind la distincțiile care marchează intrarea în maturitate, funcție de criteriul sexului, la femei avem a face cu un ciclu decelat în trei etape de evoluție, unde atât sexualitatea cât și cutumele sociale joacă un rol major. O semnificație aparte o are cea de-a doua etapă (*naara*) considerată și de tranziție și care poate fi asumată ca un timp preliminar, de pregătire a adolescenței pentru a deveni femeie, nu numai sub raport fiziologic, ci în mod special, ca parte principal responsabilă de „zidirea” unei familii.

Statutul de *naara*, sau de adolescentă, este particular doar sexului feminin și ei debutează din prima zi, ce marchează încheierea statutului de minoră, sau de copil (*ketana*) împlinit al vârsta de doisprezece ani și o zi. Perioada de *naara* se desfășoară pe parcursul a șase luni și o zi, când tânăra fată rămâne sub autoritatea sau porunca tatălui, întărită după cum am amintit – în cazul angajării unei logodne și de autoritatea viitorului soț. În urma consumării mariajului, femeia trece în a treia și cea mai importantă etapă a vieții ei, - anume aceea de femeie adultă – *bogheret*, când sub autoritatea exclusivă a soțului, devine, așa cum literatura talmudică, plastic o exprimă „*regina căminului*” sau „*casa bărbatului*”.

*

Am accentuat, în tot acest context pe dimensiunea de supunere a femeii, pe lipsa – în cazurile firești – a statutului de autonomie, aspect ce logic poate conduce înspre ideea de marginalizare, ba mai mult de neglijare sau nesocotire a femeii ca o entitate importantă, imagine întărită de un aspect economic, care în majoritatea situațiilor o privează de dreptul la moștenire.

Fără a cădea în prejudecăți, și știind că anumite principii de bază pot fi atât de diferite în culturi diferite, opinia mea este că lipsa de autonomie a femeii în cultura iudaică nu comportă acest înțeles abrupt, ci mai degrabă avem a face cu o formă de ocrotire, de protejare a femeii în cadrul familiei, cutume de care într-o anumită perioadă au fost legate atât poligamia cât și instituția leviratului. Pe de altă parte, *modestia* cu care femeia era datoră bărbatului ei reprezenta expresia unei subtile înțelepciuni feminine, care printr-un comportament estompat, neostentativ era în fapt coordonatoarea nucleului familial. „Orice lucru începe de la femeie” consemna un midraș, iar Rabbi Akiba – decreta în același sens că: „Nici un bărbat nu este mai bogat decât acela care are o nevastă lăudată pentru faptele ei bune.”. Valoarea femeii era confirmată și de o serie de proverbe ebraice, între care subliniem: „Toate binecuvântările unei familii i se datorează femeii, iată de ce soțul trebuie să o onoreze”; „Bărbatul nu trebuie să-i provoace lacrimi nevestei, Dumnezeu numără lacrimile vărsate de ea”, ori „În timpul unei sărbători, bărbatul trebuie să-și înveselească nevasta și casa, iar în măsura posibilului ar trebui să le dea să îmbrace haine noi”.

Ca atare, în pofida obstrucțiilor sau constrângerilor de factură juridică, în raport cu care „femeia nu era cine știe ce prețuită”, din punct de vedere moral, ea se situa însă, foarte sus.

După căsătorie, femeia merituoasă se bucura de o stimă și o apreciere, neștirbite. În acest spirit, pe la 1170, Judah ben Moise ibn Tibon cita și aproba un înțelept musulman care postula: „Numai oamenii onorabili le pot onora pe femei, și numai cei demni de dispreț le pot disprețui”.

Dacă alăturăm aici și îndatoririle de bază ale bărbatului față de soția sa²⁹, vom obține o imagine destul de fidelă despre felul cum era onorată, apreciată și ocrotită femeia în iudaism. Insistând pe latura marginalizării ei s-ar putea să greșim grav, în multe alte culturi, vechi sau

²⁹ O serie de recomandări, din literatura talmudică, adresate bărbatului precizează:

- „Să nu-ți jignești soția și să nu o faci să plângă”;
- „Să-i asiguri hrană, îmbrăcăminte, locuință și satisfacerea dorințelor sexuale”;
- „Bărbatul să cheltuiască sub posibilități pentru hrană, să cheltuiască atât cât poate pentru îmbrăcăminte și peste posibilități pentru a-și cinsti soția și copiii deoarece aceștia depind de el.”

actuale, statutul femeii fiind și rămânând departe de a se bucura de aceeași considerație, una dintre consecințe fiind, în epoca modernă, declanșarea mișcării feministe.

*

Trei valențe fundamentale: *procreierea*³⁰; *legiferarea împreunării carnale între bărbat și femeie și combaterea singurătății*³¹ (a celibatului, a ascetismului) conjugă cadrul unei funcționări reușite a familiei.

Un alt element major, cu rol în menținerea echilibrului în familie este acceptarea sexualității³², ba mai mult, putem vorbi chiar de un model calat pe asumarea cu deschidere, bucurie și plăcere a sexualității, întreaga literatură iudaică abundând de o semiotică erotică.

La fel, motivul iubirii în *Cântarea Cântărilor*, emană efluvii de seducție, de culoare, de arome, de imagini cu o estetică vie, exuberantă. În *Cabala*, sexualitatea și erotismul impropriează concepte, care manifestă devoțiunea lui *Israel* față de *Dumnezeul Unic*. Observăm apoi, că cinstirea Șabatului este onorată de împreunarea soților în noaptea de ajun, iar în Spania veacurilor XI-XII developa deasemenea comunitatea lui *Israel* sub trăsăturile unei femei al cărei iubit este Dumnezeu.

Jehuda Halevi (cca. 1086 – 1147) poet de mare anvergură, a perioadei sale – născut la Toledo și trăitor pentru o vreme în Castilia - a versificat trăirile iubirii într-un amestec de iscusință, miraj și senzualitate izvodite din culturile iudaică, musulmană și provensală, dând prin „*Grădinile deliciilor*”³³ o capodoperă erotică sublimă. Din altă perspectivă, un eseu despre sexualitate sau altfel spus, despre raporturile intime (*Maqala fi-l-Jima*) scrie – într-un stil deloc steril – Maimonide, genialul evreu al Evului Mediu, pe când era naghid la Cairo (1177), pentru nepotul lui Saladin, al-Muzafar, sultan în Hamah etc.

*

Fără a mai insista pe alte exemple, tema sexualității fiind reluată ulterior, este important să sesizăm că elitismul unei culturi și înțelepciunea rasei evreiești investește instinctele sexuale cu decență și frumusețe, viziune cu totul contrară de exemplu culturii și religiei creștine unde sexualitatea este înfierată de o gândire ipocrită, responsabilă de grave derapaje sociale.

Revenind la căsătorie, ca acțiune juridică și la etapele de ceremonial care trebuie respectate, ori la alte norme precum criteriile urmărite în alegerea unei bune soții etc. Informațiile

³⁰ „Suprema perfecțiune a femeii constă într-o maternitate perfectă”;

³¹ Ascetismul era dezavuat, rabinii îndemnând pe evrei să se bucure de lucrurile bune ale vieții, care nu implicau săvârșirea unui păcat. Se pleda pentru bună dispoziție și la fel pentru petreceri, acțiuni capabile să atenueze suferințele, al căror ecou se făcea simțit chiar și în bucuriile lor. Tot ca o replică la ascetism, cultura iudaică nu împiedica consumul de alcool, o veche și înțeleaptă zicală apreciind: „E mai indicat să bei moderat decât să te abții” ori „vinul este un bun medicament și nu există veselie fără el”. La fel, sărbătorile, fie ele pelerine sau cele cobnsacrate unor anume ritualuri, norme sau evenimente aveau o dreaptă măsură pentru rugăciune și pentru veselie. De Purim, bunăoară, se ofereau cadouri și se făceau urări de bine. Vinul se consuma cu mai multă generozitate, Rab Raba spunând cu acest prilej că: „Blestemat să fie Aman!” și „Blestemat să fie Mordocheu!” (n.a. – incidența alcoolismului s-a menținut constant, la evrei, ca una dintre cele mai scăzute, fiind aproape neglijabilă)

Un alt rabin, Rab Areca, se înverșuna împotriva ascetismului, într-o notă plină de umor: „În ziua judecății – spunea el – un bărbat va fi blamat pentru tot ceea ce a văzut cu ochii și de care s-a abținut să se bucure”.

³² - „Să ne lăudăm strămoșii – spune o vorbă cu tâlc – pentru că dacă ei nu ar fi păcătuit, noi nu ne-am fi născut”

- „... dacă nu ar avea dorințe pământești, omul nu ar putea munci și nu s-ar putea înmulți...”

- „Fericit este bărbatul unei femei frumoase, numărul zilelor lui se dublează”

- „Nu este bine să fie omul singur, îi voi face lui un ajutor pe potrivă lui”

- „Bărbatul și femeia nu se realizează decât laolaltă, iar chipul lui Dumnezeu se oglindește în cuplul unit”.

³³ „Coboară, o tu, iubitul său! De ce întârzie? Să te înfrupti în grădinile mult iubitei?/ Întoarce-te în patul iubirii/ Pentru a-i culege crinii/ Merele sânilor ei/ Își oferă parfumul,/ Pentru tine, ea ascunde șiraguri/ De fructe prețioase și luminoase.../ Ea ar întuneca, de n-ar purta vălu-i,/ Toate stelele cerului.”

atât cantitative cât și calitative ne parvin pe filiera literaturii talmudice, textul biblic fiind din acest punct de vedere destul de arid cu excepția detaliilor privitoare a *unirea patriarhilor* și *matriarhelor*. Mai apar mențiuni legate de căsătoriile incestuoase și, foarte important, o lege „care îl dispensează pe tânărul căsătorit de datoriile lui militare în primul an de căsătorie” (Deut. 24:5). De ce este atât de semnificativă această lege? Răspunsul: ea se înscrie tocmai în acel cadru, care susține cinstirea de către soț a soției sale și situarea femeii în viața intimă în locul central.

Tot în perioada biblică, legiferarea unei căsătorii se reducea la un aspect rudimentar, fiind suficientă *tranzacția prin actul sexual*, iar *poligamia*³⁴ și *leviratul* erau instituții acceptate, cu mențiunea că resorturile fundamentale nu erau legate atât de sexualitate cât de aspecte privind prezervarea moștenirii, implicit a numelui de familie, a menținerii natalității la un nivel – care să nu inducă forme de risc demografic – și, nu în ultimul rând, se punea problema protejării femeii, altfel spus, nelăsarea ei „în voia soții” sintagmă echivalentă abandonului.

În acest sens, Tora vine cu recomandări ferme, stipulând pentru bărbat: „dacă însă își va lua altă soție, el să nu-i scadă nimic din hrana ei, nici din îmbrăcămintea ei, nici din traiul împreună...”

În ceea ce privește însă numărul de soții acceptate, existau numeroase părerii și o serie de contradicții în termeni, atât în Vechiul Testament, în Talmud și prin similitudine, în Coran. Astfel. Un rabin spunea: „un bărbat se poate căsători cu câte femei vrea”, dar un alt pasaj din același tratat, limita numărul nevestelor la patru, iar un al treilea fragment îi cerea bărbatului, ca la a doua căsătorie să-i acorde divorțul primei soții, dacă aceasta îl solicită.

Reținem, însă, că pe acest fond de flexibilitate jalonat de norme etice, care conferea bărbatului o deplină libertate în alegerea nevestei, iar divorțul era un act autorizat, adulterul era considerat o crimă capitală.

*

Mai multe informații, în raport cu complexul de componente ale căsătoriei ni le oferă, după cum am amintit, literatura talmudică, iar în actual – în cazul mediilor reformate și conservatoare – se promovează o anumită reinterpretare a normelor, favorabile deopotrivă atât prezervării tradiției, a spiritului identitar, cât și statuării unei viziuni egalitare a bărbaților și femeilor, marcate chiar la nivelul căsătoriei printr-o serie de acte legislative sau simbolice: manifestarea bilaterală a acordului; purtarea de către ambii parteneri a inelului; implicarea egală în angajamentele de cuplu; caracterul de reciprocitate al ketubei; rostirea binecuvântării de logodnă nu numai pentru bărbat ci și pentru femeie etc.

Debutul perioadei talmudice aduce cu sine o serie de normative, oportune materializării căsătoriei în contextul unor dimensiuni riguroase.

Precum în vremea biblică, inițiativa contractării unui mariaj aparține bărbatului – fie acesta tatăl sau viitorul soț - păstrându-se de asemenea obiceiul ca părinții să fie actorii de bază în angajarea unei căsătorii. De aici, în mod legic și *tranzacția*³⁵ se încheia între mire și tatăl miresei.

În ceea ce privește etapele consacrate din punct de vedere organizatoric se decelează nivelul de *logodnă* – *erusin*, respectiv nivelul *căsătoriei propriu-zise* – *nisuin*. Un act preliminar, însă, logodnei era *negocierea* – *șiduhin*, când se stabileau condițiile căsătoriei și se perfecta o înțelegere asupra bunurilor aduse în familie de cele două părți. O importanță deosebită se acorda

³⁴ Abraham a avut trei soții (Sara, Agar, iar apoi, prin decesul Sarei, pe Ketura), Iacob, patru (Rahel și Lea; Bilha și Sipla), iar regelui Solomon îi sunt atribuite șapte sute de neveste și trei sute de concubine.

În Epoca Talmudică, poligamia dispărea ca practică curentă, iar în secolele XI-XII printr-o takana (amendament la lege), atribuită lui Rabenu Gherșon (960-1028) poligamia este fundamental anulată în lumea așchenază. În mediul sefard, dată fiind filiația cu cultura musulmană, în general și cultura hispano-maură, în special, ea se va prelungi până în veacul al XIX-lea.

³⁵ Termenul de *tranzacție*, specific mediului comercial-economic, nu comportă un înțeles metaforic. Accepțiunea lui este ad-literam și pune în evidență trecerea (tnaim) *proprietății* de la tată la soț.

în primul rând stabilirii unui preț (mohar³⁶) pe care tatăl mirelui trebuia să-l plătească tatălui miresei (femeia fiind evaluată și ca element de muncă, „mână de lucru”).

În Evul Mediu, înțelegerea presupunea două etape: o *negociere orală* – derulată pe fondul unui ospăț (în cultura noastră avem un concept similar „a merge pe vedere”), respectiv o *negociere scrisă* – care, din momentul acordului – implica automat caracterul de obligație. Ca elemente practice, acest *tana'im* consemna: data și locul căsătoriei, zestrea miresei, implicit data la care tatăl miresei se obliga să aducă zestrea.

Un personaj, aproape indispensabil implicat în procesul de negociere era *șadhān* - rol care revenea de regulă unei femei experimentate și respectate din comunitate – înzestrată cu competențe de intermediar sau altfel spus de găsire într-o zonă a compatibilităților, a viitorilor parteneri.

Alegerea unei soții implica o sumă de preferințe, criteriul bogăției, nereprezentând în această „cheie” un atuu major.

Era de dorit, ca ascendența tinerei femei să aparțină unei familii de învățați. Integritatea și frumusețea fizică³⁷ erau importante, precum mult prețuite erau calitățile morale: *modestia, virtutea, devoțiunea, spiritul de sacrificiu*.

Pentru a întări cele mai sus amintite, apelăm la un citat din Maimonide: „Soția trebuie să-și servească soțul pentru a se face iubită de el. Ea trebuie, de asemenea, să-și spele fața, mâinile și picioarele” sau „...femeia trebuie să-și cinstească nemărginit soțul, teama de el trebuie să apese asupra ei și tot ceea ce face ea trebuie să fie în conformitate cu pretențiile lui. În ochii ei, el trebuie să apară ca un prinț sau ca un rege care se comportă urmând dorința inimii sale...”.

*

Dacă ecoul negocierii era unul favorabil, se derula prima etapă din ceremonialul de căsătorie: *logodna – erusin*.

Cel mai important act, legat de acest nivel de organizare – cu implicații majore în economia familiei și cu deosebire în asigurarea unui „cerc” protector pentru femeie – era *Ketuba* sau *acru de căsătorie*, de sorginte talmudică, dar cu o evoluție dinamică, în acord cu progresul social-cultural general.

Într-un plan secund avea loc și oferirea unui dar simbolic de către logodnic logodnicei sale în prezența a doi martori.

Revenind la *Ketuba*, trebuie făcute, în sprijinul unei opinii cât mai fidele, două aprecieri: prima este aceea că prin conceptul ei confirmă spiritul patriarhal al culturii iudaice și a doua, că integrează atributele unui act de avangardă, menit a proteja femeia atât în cadrul familiei, cât și în situația unor evenimente ce-i alterează statutul : divorț, decesul soțului.

Astfel, în *Ketuba* se afla stipulat:

- bărbatul să-și hrănească, să-și îmbrace soția și să-i satisfacă nevoile sexuale;
- să-i asigure locuința;
- să-i asigure soției un venit, în cazul decesului sau în caz de divorț;
- femeia să aibă dreptul la zestrea ei și la dobânzile adăugate ei ;
- să-i asigure asistență și îngrijire medicală;
- să plătească – în caz de captivitate – cererea de răscumpărare;
- să suporte cheltuielile de înmormântare;
- acordarea unei sume mai importante, în cazul desfacerii unei căsătorii, miresei fecioare etc.

³⁶ Conceptul de *mohar*, pe lângă accepțiunea sa pragmatică, care avea drept mobil: *femeia ca forță de muncă* - de unde și nevoia de a compensa pe tatăl care o pierdea, prin plată și/sau muncă (vezi cazul Iacob-Laban, în raport cu Rahel) – se nuanțează și prin așa-numita „*plată a virginității*”, denumită și prin apelativul *kesef*, care se pare, în perioada talmudică – dată fiind rezonanța acestui simbol – era estimată la 200 de șekeli.

³⁷ Rabi Akiva spunea: „e de ajuns ca soțul să fi găsit o femeie mai frumoasă decât soția sa, pentru ca el să divorțeze”.

Așa cum am amintit, nu toate aceste îndatoriri ale bărbatului erau prevăzute în formula clasică a Ketubei. Multe dintre ele au fost adăugate în timp, iar tendința actuală este aceea de transformare a Ketubei într-un angajament mutual semnat atât de soț cât și de soție, asistați de doi martori, bărbați sau femei.

Legat tot de Ketuba, nu este deloc lipsit de importanță să amintim că cele mai vechi astfel de contracte de căsătorie, descoperite la Asuan, în Egipt sau în Palestina, exprimau fie egalitatea: „Tu ești soția mea și eu sunt soțul tău pentru totdeauna”, fie un concept de *parteneriat* (*șutafut*).

Prin complementaritate, între datoriile femeii se detașa *procreația*. Dacă bărbatul, conform perceptelor talmudice, face din femeia celibatară, comparată cu un *bulgăre de lut*, o *unealtă*³⁸, maternitatea îi aducea perfecțiunea și respectul celor din jur.

Moral, soția trebuia să-i acorde soțului său: onoare, respect, supunere și ascultare³⁹, iar sub raport lucrativ, potrivit Mișnei, femeia trebuia „să macine, să coacă, să spele, să gătească, să-și alăpteze copilul, să aștearnă patul și să toarcă lână”⁴⁰.

Sigur, activitățile practice nu se limitau la cele mai sus enumerate, femeia executând o serie de alte munci, fie ele în gospodărie (sortarea grâului, cultivarea legumelor, conservarea unor alimente, mulsul și prepararea produselor lactate, sacrificarea animalelor mici, asigurarea cu apă și combustibil pentru foc, prelucrarea fibrelor textile, țesutul, confecționarea îmbrăcăminte...) fie la câmp (lucrarea pământului, îngrijirea turmelor de animale, recoltarea grâului etc.). existau și o serie de activități specializate (moașă, profet, medium, bocitoare...) dar care nu aveau tangență cu sfera familiei obișnuite, ele revenind unui număr restrâns de femei din fiecare comunitate – fie în funcție de anumite abilități ori de vârstă.

Prin urmare, Ketuba și darul simbolic al mirelui constituiau însemnele de fond ale logodnei. Din punct de vedere al ceremonialului propriu-zis, consemnăm *binecuvântarea logodnei* (*birhat erusin*), pusă doar la masculin și rostită de persoana care coordona manifestarea. Mult mai târziu, în mediile liberale, această binecuvântare va include și femeia.

Mai subliniem, în comparație cu alte culturi, că în iudaism, logodna odată acceptată, cei făgăduiți reprezentau pentru comunitate un cuplu real care nu se mai putea desface decât prin divorț sau deces.

A doua etapă o constituia *căsătoria* – *nisuin*. Între cele două evenimente se scurgea o perioadă de timp echivalentă unui an, în cazul mireselor fecioare și de șase luni în cazul văduvelor, iar momentul de maximă încărcătură îl constituia consumarea căsătoriei în camera nupțială, *hupa*.

Începând cu secolul al XVI-lea, mai mult din considerente pragmatice, cele două etape vor fi substituite printr-un singur ceremonial, cel al căsătoriei propriu-zise, desfășurat în sinagogă, sau foarte frecvent în aer liber, sub un baldachin susținut de patru piloni, numit tot *hupa* și care făcea trimitere la prima căsătorie a creației, aceea dintre Adam și Eva, comnsfințită de Dumnezeu sub *bolta cerului* și-n anturanța îngerilor.

Conotație aparte induce căsătoriei, asimilarea ei cu sărbătoarea de Yom-ha-Kippurim – „ziua ispășirii”. În acest sens, se recomanda logodnicilor să postească pentru ca toate greșelile lor să fie ispășite, iar căsătoria să debuteze sub auspicii de bun augur și curățenie.

O căsătorie era, apoi, un prilej de mare bucurie și veselie, motiv pentru care sărbătoarea nunții ținea opt zile, iar oaspeții nu țineau strict de comunitatea locală, ci în funcție de anumite legături „granițele” Diasporei erau „sparte”.

³⁸ Femeia e un bulgăre de lut care face un legământ numai cu acela „care o preschimbă în unealtă, așa cum este <<spus, căci soțul tău va fi creatorul tău; și numele lui este Veșnicul Savaot>>” (Sanh. 22b).

³⁹ Femeia depindea de soțul ei în privința luării hotărârilor. „El deține puterea, pentru că nimeni nu-l poate chestiona în privința intențiilor sale, în timp ce soțul poate să-și împiedice soția să întreprindă ceea ce i se cere” (Rași, despre kid. 20b)

⁴⁰ Rabi Eliezer spunea că, și în cazul în care ar avea multe slujnice, bărbatul trebuie să o oblige să toarcă lână, căci trândăvia duce la indecență. (M. Ket 5:5).

Partea de ceremonial începea cu *șeva berhaot* – „cele șapte binecuvântări” prin care se aduceau laude Unicului Creator și se celebra totodată unitatea masculinului cu femininul în lume. Dumnezeu era invocat și de astă dată, tot în termeni exclusiv masculini.

Un ultim act de consfințire a căsătoriei, emblematic pentru universul ebraic, era spargerea de către mire a unui pahar. Încărcătura acestui simbol a asumat în timp accepțiuni diferite, toate însă deosebit de sugestive, precum:

- alungarea spiritelor malefice;
- prea plinul de veselie, manifestat fără cînstrîngeri, cu voluptate;
- deflorarea miresei și trecerea ei într-o nouă etapă de viață;
- comemorarea distrugerii Templului din Ierusalim și a tuturor evenimentelor triste din istoria evreilor;
- investirea cuplului cu atribute mesianice etc.

Din punct de vedere legislativ, în cultura iudaică tradițională, dar și în actual, în anumite spații geografice (Israel, de exemplu), forma plenară de a încheia și a recunoaște o căsătorie era, prin excelență, cea religioasă.

Cât privește personalitatea îndreptățită să officieze căsătoria, odată cu secolul al XVI-lea, acest rol este preluat de rabin și tot rabinul – în perioada modernă – atașează și competențele ofițerului de stare civilă, aspect ce va inaugura formula căsătoriei civile și/sau laice.

Aculturație, modernism și postmodernism, ca factori de impact asupra familiei tradiționale

Un element de bază al familiei tradiționale era coeziunea ei. Respectul între soț și soție și apoi între părinți și copii constituia o altă coordonată majoră. Tot familia reprezenta și unicul cadru de manifestare – fără false ipocrizii a nevoilor și/sau plăcerilor sexuale. O altă dimensiune pe care se punea un accent deosebit era siguranța economică, domeniu în care, dincolo de sfera familiei, prin inteligența lor nativă și spiritul agil manifestat în comerț și în profesiile liberale, evreii au excelat în toate timpurile și în toate mediile, stîrnind invidii, împinse până la limita atrocităților.

Developând și numai aceste câteva atribute ale familiei tradiționale evreiești, putem obține – prin extrapolarea la femeie – matricea unei stări de stabilitate imaginată sub forma unui trepid unde cei trei piloni sunt reprezentați de: securitatea fizică și morală, siguranța economică și satisfacerea nevoilor sexuale.

Sunt aspecte favorabile unui climat armonios și care situa familia evreiască – în comparație cu familia tradițională din alte culturi – la un nivel superior de înțelegere sau de mediu trăit.

În ceea ce privește „ascultarea” sau „supunerea” pe care soția o datora soțului, modelul este aproape universal. Situații, cu o altă reflectare, referindu-ne la Antichitate, putem identifica, de exemplu, în cultura Egiptului Faraonic sau în cea a Imperiului Roman, unde femeia avea privilegii ce o transformau într-un actor dinamic în sfera publică, putând accede și ierarhic la funcțiile de vîrf ale piramidei sociale.

Dacă luăm însă ca exemplu – dat fiind spațiul în care trăim – familia transilvană tradițională de secol XVII-XVIII și chiar început de veac XIX, atât în mediile rurale cât și în cele nobiliare, întâlnim același fenomen de supunere totalmente a soției față de bărbatul său.

La fel, căsătoriile erau aranjate de părinți, la vârste fragede (aproximativ 16 ani la băieți și 14 ani, la fete). Etapele premergătoare căsătoriei erau aproape similare: peșitul, logodna sau „crdița” și căsătoria propriu-zisă. Virginitatea miresei era evaluată ca un act de supremă onoare, în cazuri contrarii atât tînăra fată cât și familia fiind supuse oprobiului comunității.

Fetele rămase nemăritate, reprezentau chiar și pentru propria lor familie membri lipsiți de valoare, adică „nu erau în rînd cu lumea”, iar statutul lor devenea mai degrabă cel al unor fete în casă, echivalentul brațelor de muncă puse în slujba tuturora.

Sexualitatea era un tabu. Nu se vorbea despre sexualitate, ba mai mult, sub influența limitelor impuse de biserică, unde ascetismul era ținut la mare preț și recomandat ca practică de răscumpărare a păcatelor, sexualitatea derapa în derizoriu, în rușine. Consecințele – o moralitate ipocrită, soldată pe fondul reprimării unor instincte firești cu o frecvență mai ridicată a fenomenelor de risc: conflicte, dezmoșteniri, mezalianțe etc.

Gradul redus de instrucție și mentalul colectiv rudimentar erau factori ce expuneau femeia, implicit copiii unei agresivități, apreciată ca firească („bătaia este ruptă din Rai; ...eu te-am făcut, eu te omor...”).

Alte similitudini găsim din perspectiva criteriilor de alegere a viitorilor parteneri – unde o participare activă avea, deasemenea, pețitoarea. Comunitatea cunoștea o strictă ierarhizare socială, popular numită „pe ranguri” (neamuri vrednice, cu stare; familii de mijloc și categoria identificată „cei mai de minune oameni ai satului” – familii paupere, marginalizate).

Fiecare așezare sau comunitate, avea apoi un segment restrâns de interrelaționare sub raport social, iar din punct de vedere spațial raza de căutare a partenerilor se limita undeva la 15-25 km, rar trecând de 50 km.

În acest context, căsătoriile se încheiau aproape obligatoriu la nivelul aceluiași rang și asta pentru că fiecare astfel de segment taxonomic își avea propriile coduri de viață, dar în special pentru că la temelia formării cuplului erau așezate norme economice exprimate în termeni funciari – câte părți (sorti) de pământ și/sau pădure aducea fiecare; în număr de animale și felul lor, iar în cazul fetelor, importanță deosebită avea și „valoarea” lăzii de zestre (a dotei).

Mezalianțele erau accidentale. Unele erau voluntare, însă cele mai multe urmăreau să regleze anumite disfuncționalități sociale.

Norme riguroase caracterizau formarea cuplurilor și la scară regională, având în vedere că Transilvania era un spațiu multicultural. Aici, fără a intra în amănunte spunem doar că mariajele cosmopolite erau rare, opțiunile respectând strict etnia și confesiunea și asta pentru a se evita complicațiile induse de anumite incompatibilități cultural-religioase.

Familia polinucleară, lărgită – clădită pe structura de neam și/sau clan și cu porofil patriarhal caracterizează destul de apropiat cele două cazuri analizate.

Ca atare, sesizăm o sumă de similitudini între familia tradițională transilvană și familia tradițională evreiască. În ambele, statutul femeii era de subordonare, cum subordonată era de exemplu, femeia și în epoca victoriană. Obiectiv însă, sesizăm, de partea femeii evreice, o tușă de superioritate. Legat de distincții, ele țin de o intimitate profundă a familiei, unde religia, ritualurile, cultura, limbajul, cutumele alimentare⁴¹, vestimentația etc. – amprentează familia iudaică de o manieră care o fac inaccesibilă, ba chiar ofensează mentalul colectiv creștin. De aici până la respingere, discriminare, invidie, acuzații malefice, pogromuri și holocaust, a fost mai puțin de un pas.

În actual, familia - indiferent de sorgintea ei - se află sub incidența unor factori de agresiune induși de asaltul modernismului și postmodernismului. Spiritul de coeziune și de sacralitate este afectat de vulnerabilități ce lasă loc pervertirii punctată prin elemente de degradare morală: divorțialitate ridicată, violență domestică, toxicomanie, homosexualitate etc. la care se asociază tot ca elemente de risc natalitatea scăzută, tendința de a accepta celibatul drept o comoditate, creșterea îngrijorătoare a numărului de evrei nepracticanți...

Ca atare, efortul sociologilor și antropologilor se conjugă în stabilirea unui climat favorabil osmozei între valorile tradiționale identitare și elementele pozitive ale societății actuale.

⁴¹ Legea le interzicea evreilor să consume o hrană care nu era gătită de evrei, să bea vin preparat de altcineva decât evrei, să folosească farfurii și unelte care fuseseră atinse de neevrei sau să se căsătorească în afara seminției lor. (după Will și Ariel Durant, 2003)

Etica comportamentală, identificată în acte exterioare - vestimentație, pieptănătură, limbaj..., respectiv în manifestări conștient coordonate - supunere, respect, ascultare, devotament, înțelepciune... ca acte impropriate

Întrucât o parte din problemele legate de etica comportamentală au fost supuse deja atenției, ne vom rezuma în continuare la a face câteva observații legate de divorț, moștenire, porunci, vestimentație

Despre divorț

La fel, precum în cazul căsătoriei și în ceea ce privește divorțul, literatura biblică este puțin ofertantă în informații, curențe, să spunem, surmontate de comandamentele talmudice.

Se cunoaște însă, că divorțul era un act recunoscut și că inițiativa lui, era voința bărbatului (acordul soției nu era necesar). Tot bărbatul, în conformitate cu Talmudul, era obligat însă să-i înmâneze femeii de care se despărțea un *act de divorț* – numit *ghet* – care să-i confere libertate femeii și dreptul de a contracta o nouă căsătorie, dar niciodată – dacă a trecut prin mai multe căsătorii – cu primul soț sau cu un preot (preoților le era interzisă căsătoria cu femei divorțate – Lev:21).

Motivele pentru care un bărbat putea divorța erau numeroase, iar Talmudul nu prevedea un set de pricini unitare, părerile rabinilor dezvoltând o plajă extrem de nuanțată, fapt care nu i-a împiedicat să complice cât mai mult procedurile de divorț (vezi, de exemplu confiscarea zestrei și a fondurilor de căsătorie a femeii, pentru a-l descuraja⁴²).

Pentru a ne face o imagine obiectivă legată de acțiunile ce reclamau despărțirea, redăm în continuare unele dintre cele mai obișnuite cauze:

- era obligatorie separarea de o femeie adulteră;
- era recomandat divorțul, în cazul în care femeia, în zece ani de căsătorie nu adusese pe lume nici un copil;
- bărbatul putea divorța de soție dacă nu respecta *Legea Evreiască*: dacă apărea cu capul descoperit în public; dacă torcea lână în stradă; dacă vorbea cu tot felul de bărbați sau dacă nevasta sa avea o voce ascuțită, adică, ceea ce vorbea în casă se putea auzi și la vecini;
- divorțul era iminent, dacă soția comitea o încălcare a legilor sexuale, fapt pe care îl accepta inclusiv rigurosul Beit Șamai: „un bărbat nu poate divorța de soția lui decât dacă aceasta se face vinovată de o ofensă sexuală, probabil de adulter”. Pe de altă parte, Școala lui Hilel – mult mai larg acceptată – era de acord cu divorțul dacă considera că ea „are ceva nepotrivit”, iar Rabi Akiva, spunea că este un motiv suficient pentru divorț „ca soțul să fi găsit o soție mai frumoasă decât a sa”.

Pe lângă toate acestea, concluzia este că bărbatul putea să divorțeze pentru orice alt motiv.

În perioada posttalmudică, *halaha* – vine și în sprijinul femeii – prin implementarea unor modificări, unele foarte importante fiind atribuite lui Rabenu Gherșon.

Esențial este că femeii i se cerea acceptul sau că aceasta, în circumstanțe limită putea să se adreseze tribunalului rabinic (Beit Din) pentru a iniția ea divorțul. Atare împrejurări puteau fi: violența soțului, impotența, afectarea soțului de anumite maladii fizice sau practicarea unei meserii incompatibile cu nivelul de suportabilitate al soției.

De asemenea, pe fondul nepotrivirii sexuale, Moise Maimonide spunea: „dacă o soție i se refuză soțul și zicea <<...nu-l pot suferi și nu mă pot constrânge să fiu posedată de el>>, soțul este obligat să divorțeze”.

*

Dinamica timpului nu a soluționat divergența de opinii în legătură cu acest subiect.

⁴² „Altarul varsă lacrimi, spunea Rabbi Eleazar, asupra celui care se desparte de tinrețea femeii sale”

Despre moștenire

Ca și în celelalte probleme legete de femeie, tradiția evreiescă expune păreri contradictorii, ceea ce rămâne însă de fond este preeminența masculină în raport cu moștenirea. Trebuie subliniat, apoi, că în acest context pur economic unde importantă rămâne problema prezervării averii tribului, a clanului, a familiei... se vehiculează la modul sensibil cu două concepte: *moștenirea* – care stă sub semnul masculinului și *dota* – particulară femeii.

Mulțimea și diversitatea opiniilor este pe de altă parte un proces ce ține de cronologie, de anumite particularități culturale și de geografia spațiului trăit.

În perioada biblică, segregarea femeii în relație cu moștenirea era cât se poate de rigidă.

În etapa talmudică, rabinii încearcă flexibilizarea unor norme în favoarea femeii, prin introducerea unor *takanot* (amendamente la halaha), insistând cu deosebire pe importanța dotei și artikulat pe valoarea Ketubei. Respectivele acțiuni vor înregistra un mers pozitiv și în Evul Mediu, atât în comunitățile sefarde, cât și în cele așchenaze.

În prezent, în Israel, legea laică s-a distanțat de normele rabinice, în sensul egalității: soțul și soția se moștenesc unul pe celălalt, nu mai există nici o discriminare între băieți și fete și nici între liniile succesoriale paternă și maternă.

În continuare, pentru a pune în evidență evoluția și distincțiile privitoare la moștenire vom cita, fără a comenta, o serie de percepțe:

- „Ceea ce dobândește o femeie, aparține soțului său” (Ket 65.b);
- „... femeia este precum sclavul, întrucât bărbatul are în posesia munca mâinilor și tot ceea ce poate ea găsi, întocmai precum stăpânul unui sclav beneficiază de același drept asupra a ceea ce este dobândit de către sclav” (Rași, despre Men.43.b);
- „Dacă un bărbat moare și îi supraviețuiesc fii și fice, și dacă averea lui e mare, fii moștenesc, iar ficele sunt întreținute și li se asigură o dotă” (T. Ket. 6:1);
- „Dota de căsătorie⁴³ (identificată ca o alternativă de a ocoli legile moștenirii biblice) era singurul mijloc ce permitea ficei să profite de pe urma patrimoniului tatălui ei”;
- „... în epoca rabinică, o femeie nu moștenește de la soțul ei, pe când soțul era singurul moștenitor al soției sale...”;
- „Apelând la conceptul de donație, un bărbat putea să dea o parte a averii sale ficei sau chiar soției lui. Aceasta din urmă nu este considerată moștenitoare, ci reprezintă un simplu depozitar al bunurilor, în timpul vieții soțului” (BB 128b;131b);
- „În Mediul Așchenaz posttalmudic s-a instalat practica redactării unui document, care să specifice alocarea de către tată unei fice sau ginerelui său a jumătății din partea de moștenire a fiului său. Documentul, întocmit obișnuit la căsătorie nu intra în vigoare decât cu o oră înaintea morții tatălui” (Rema, HM 281:7);
- „În tosefta... pentru un fiu ca și pentru o fică, este valabil același lucru, ei sunt egali în ceea ce privește bunurile mamelor” (T. BB. 7:10);
- „În materie de moștenire, fiului i se acordă preferința, pentru că el înlocuiește și preia funcțiile tatălui. În ceea ce privește donarea bunurilor sale, preferința se îndreaptă către fică și aceasta primește o parte mai mare decât fii, pentru că ea nu poate să iasă pentru a-și câștiga viața, așa precum e spus :<<Fica împăratului est plină de strălucire înăuntrul casei împărătești[Ps. 45:14]>>. În schimb, fiul se poate duce să-și câștige viața acolo unde vrea și atunci când o dorește și, în consecință, primește mai puțin”(Comentariul lui Rabenu Gherșon la Talmud – BB. 141a);
- *Șulchan Anuh* prevede: „unei fice i se poate face o donație, dar fiul moștenește tot ceea ce nu este donat”;

⁴³ În Mișna, dota reprezintă banii pe care femeia îi aduce în căsătorie, fapt care nu înseamnă că îi și aparțin, ei intrând în patrimoniul soțului. Bărbatul, însă, avea obligația să fructifice banii și să-i dea înapoi, adăugând și din profit în cazul în care căsătoria se destramă (N. Ket. 6:3).

- „Un soț își moștenește soția și îi precede pe toți ceilalți moștenitori (MT. Nahalot 1:8; SA, EH 90), cu condiția ca respectivul cuplu să fie căsătorit în momentul decesului femeii” (Tur, EH 90);
- În Franța și Germania talmudică, o takana stipula: „Dacă o femeie murea în primul an de căsătorie, soțul trebuia să restituie restul dotei ei celui care i-o dăduse sau moștenitorilor soției” (Rema, EH. 52:4);
- În Spania era acceptată următoarea takana: „Dacă murea o femeie, moștenirea ei trebuia împărțită în mod egal între soț și copii; dacă nu avea copii, aceasta trebuia împărțită între soț și moștenitorii ei. Moștenirea soțului era deseori limitată la jumătate (Rema, EH 118:8), și aceasta pentru ca bunurile familiei soției să nu fie în întregime transferate familiei soțului” (după Rabin Pauline Bebe - 2002).

Despre porunci (mițvot)

Matricea patriarhală a societății pune clar în evidență o structurare în conformitate a poruncilor, femeilor fiindu-le adresate acele mițvot intim legate de sfera căminului sau de sex.

Notele de segregare sunt și aici multiple. De exemplu, și astăzi, cu excepția microsocietăților egalitariste *studiul* și *rugăciunea* au rămas norme prin excelență masculine, precum și obligația de a respecta toate poruncile pozitive legate de timp, privesc exclusiv bărbații, în timp ce femeile sunt dispensate (o motivație a acestei dispensări, fondându-se pe faptul că femeia aflată sub autoritatea soțului nu are aceleași răspunderi cu acesta sau, aproximativ în același sens, întâlnim și formularea, că statutul de subordonare nu-i permite să se achite de obligațiile ce-i revin).

Focusându-ne pe poruncile care particularizează femeia, rabinii se opresc la trei: *aprinderea lumânărilor*⁴⁴; *legile privitoare la menstruație* și *prelevarea halei*⁴⁵ (hala= pâine specială pentru Șabat sau sărbători).

De asemenea, în ceea ce privește poruncile negative, femeile sunt obligate a nu încălca legile Șabatului, respectiv pe cele ale Cașrutului, iar din punct de vedere al poruncilor pozitive ne legate de timp, precum fixarea unei mezuze în tocul ușii ori rostirea binecuvântărilor înainte și după masă, femeia este datoare să le respecte.

Despre vestimentație

Primul contact al ochiului, al privirii era cu veșmântul, iar la femei, îmbrăcămintea era o prelungire sau poate o continuitate spre exterior, a caracterului, a principiilor morale care le particularizau: modestie, bunăcuviință, smerenie, simplitate, dar și rafinament. Ținuta nu avea nimic ostentativ, dar am putea spune, în raport cu bărbații (vezi tilitul, chipa...) nici elemente identitar-etnice.

⁴⁴ Aprinderea lumânărilor marchează începerea Șabatului și a tuturor sărbătorilor. Ea nu exclude bărbații, dar prin tradiție a fost asociată femeilor. Paradoxal este că respectiva acțiune nu este privită ca un act de onoare adus femeii, ci dimpotrivă, ca o pedeapsă.

„De ce i-a fost dată porunca aprinderii candelor de Șabat? Adam, primul om, era candela luminii, așa cum este spus <<sufletul omului este un sfeșnic de la Dumnezeu>> (Prov. 20:27), dar Eva a stins sufletul omului: este motivul pentru care porunca sfeșnicilor de Șabat i-a fost dată ei” (după Talmudul din Ierusalim[TI, Șab.2:6])

⁴⁵ „Femeile mor în timpul nașterii din cauza a trei încălcări: pentru că neglijează legile *nidei*, *hala* și *aprinderea lumânărilor*.” Asocierea încălcării legii cu moartea este o sentință severă promovată de teologia biblică.

În practică, prelevarea aluatului – în ziua de Șabat – constă în a pune deoparte o bucată de pâine care să fie dată preoților. Conotația ei este de ofrandă și reprezintă o formă de recunoștință față de Dumnezeu și o modalitate de a asigura hrana preoților, care se ocupau cu serviciul divin.

Evoluția în timp introduce modificări vizibile, de la o etapă la alta, a îmbrăcăminteii, dar decența rămâne invariabil, o constantă.

Anumite amprente, uneori chiar frapante, se manifestă în raport cu culturile de proximitate și, la fel, în funcție de particularitățile geografiei locului.

În perioada biblică, simplitatea veșmintelor era chiar austeră și pune în evidență nu numai armonia între corp și suflet ci și echilibrul dintre trup și peisajul geografic – de tușă orientală (luminozitate, culoare, ariditate...).

O altă cale de echilibru era stabilită cu religia. Sub acest ultim aspect o particularitate pentru toți evreii, bărbați și femei, era *acoperirea capului* ca semn de devoțiune față de Dumnezeu și de respectare a mișvoturilor.

Pentru femei, însă, părul lăsat la vedere, chiar și în interiorul casei, era un lucru rușinos, dezonorant, constituind chiar unul dintre motivele de divorț.

O lungă perioadă de timp, chiar până în vremurile, modernă, în familia tradițională, veșmintele se confecționau în casă. Femeia torcea firul, țesea pânza, croia și cosea îmbrăcăminte pentru toți membrii familiei.

În ceea ce privește textura țesăturii existau cutume ce nu puteau fi încălcate. Bunăoară, era strict interzis amestecul în aceeași țesătură a firelor de bumbac, lână, mătase ori in.

În perioada Biblică și Talmudică, femeile purtau rochii croite simplu, în linii drepte, lungi până la glezne, strânse, obișnuit, la mijloc, cu un brâu. Umerii și brațele erau, la fel, acoperite, astfel încât trupul (pielea) să fie cât mai puțin expus. Părul era acoperit de văluri lungi, ale căror capete se prelungeau pe umeri, precum o mantie, culorile dominante erau albul sau culorile pământului obținute prin vopsire cu pigmenți minerali sau cu plante.

După cum am pomenit, în vestimentația timpurie a femeii evreice nu putem identifica elemente de particularitate, ba mai mult, putem vorbi de o îmbrăcăminte comună populațiilor din Orientul Apropiat și Mijlociu, fie ele nomade, seminomade sau sedentare. Aculturația și mediul geografic stimulau, în acest domeniu, similitudinile.

Timpul, diaspora, statutul social și economic, vor introduce diferențieri, uneori chiar puternice, dar în orice situație, decența va rămâne elementul coordonator.

În Evul Mediu, de exemplu, unde, în general, femeia purta o rochie cu mâneci lungi și o centură, de obicei, de culoare neagră evocând parcă, doliul, în raport cu Templul distrus, în mediul sefard spaniol, în schimb, evreii își expuneau prosperitatea printr-un stil vestimentar opulent, înveșmântându-se în mătăsuri și haine de blană. O adevărată erupție de extravaganță a caracterizat Castilia, până când, la un moment dat, regele încărcat de sentimente ostile, le-a interzis purtarea de podoabe vestimentare. Bărbații evrei s-au supus, dar pentru că rangul era un însemn, au continuat să-și îmbrace absolut superb femeile, pe tot parcursul Evului Mediu, singura interdicție fiind aceea de a nu-și purta părul descoperit în public.

Prin comparație, lumea așchenază era mult mai strictă, iar în hasidismul ultra-ortodox – pentru a eluda pofta bărbaților – s-a introdus pentru o lungă perioadă obiceiul de a rade în cap femeia, la căsătorie, ea continuând să rămână fără podoaba capilară pe tot parcursul vieții. În timp, această problemă va fi rezolvată printr-un substitut: purtarea perucii, dar nu în absența unui acoperământ de cap. Acesta din urmă varia, fiind adaptat social și geografic. În Europa, de exemplu, se purta așa-numitul ștern sau tichel – asemănător cu o bonetă, obiect rafinat, înlocuit de femeile simple printr-un batic. Dinamica în vestimentație a fost în toate timpurile și în toate culturile un element activ, inclisiv în cultura evreiască, doar că și în acest ultim caz, femeia și în actual etalează o decență desăvârșită, articulată, însă de un rafinament aristocratic.

*

Sexualitatea și „statutul central al femeii”

„Gustă viața cu nevasta pe care o iubești, în tot timpul vieții tale deșarte,
pe care ți-a dat-o Dumnezeu sub soare, în această vreme trecătoare;
căci aceasta îți este partea în viață, în mijlocul trudei
cu carte te ostenești sub soare”
(Ecleziastul, IX, 9)

Sexualitate și religie

Religia iudaică nu a înfierat niciodată ceea ce creștinismul avansa prin conceptul de „păcat trupesc”, atunci când partenerii erau uniți sub semnul sacralității divine, cu excepția, poate, a lui Nahmanide – vizibil influențat de creștinism. În acord cu percepția iudaică, atât de flexibil exprimată și în vechile culturi orientale, marii învățători spuneau: „Dacă nu ar exista acest instinct, sexual, nimeni nu și-ar clădi casă și nu s-ar căsători!” (Gen. Rabba, III, 49)

În ceea ce privește actul sexual, sigur există numeroase și diferite păreri, opțiunea noastră este partizana ideii că primează satisfacerea plăcerii femeii, plăcerea bărbatului fiind considerată ca înțelegându-se de la sine. Din acest unghi, apare statuat ca soțul să-și satisfacă soția „în perioada sa” (miswat - onah), să-i vorbească înainte de îndeplinirea actului, să se apropie de ea înainte de a pleca în călătorie și la fel, la întoarcere. Toate acestea, sunt pomenite și în binecuvântările rostite – după cum am mai arătat – legate de căsătorie: „Binecuvântat fii Tu, Doamne, rege al universului, care ne-ai sfințit prin perceptele Tale și ne-ai dat prescripțiile despre <<nudități>>, care ne-ai interzis logodnicele și ne-ai permis soțiile căsătorite prin acoperământul nupțial și al sanctificării (kidușin)”. Astfel recunoscută, sexualitatea este asumată ca o mișcă. Prin urmare, ca orice normă, atașază o valoare ce nu poate fi încălcată sau afectată de acțiuni nepotrivite.

Orice relație cu o altă femeie decât soția intră în categoria „uniunilor interzise”, amănunțit enumerate în Levitic, care condamnă homosexualitatea și bestialitatea și identifică relațiile de rudenie ce interzic căsătoria.

În practică, viața sexuală a cuplului este guvernată cu deosebire de conceptul de *nidda*: orice relație (nu numai sexuală⁴⁶) este interzisă în intervalul scurgerii menstruale a femeii, până în momentul în care sângerarea, chiar și o picătură, încetând, aceste va face mikvhe (baia rituală), (Leviticul, XX, 18). Perceptul obliga, pe de o parte, ca femeia să observe cu mare grijă apariția și dispariția menstruației, pe de altă parte, ca viața conjugală să se reia după ce soția se purifica prin mikvhe. Rabbi Meir explica astfel, sensul acestui tip de abstenență: „De ce a voit Tora perioada de șapte zile de *nidda*? Căci soțul obișnuindu-se sau plictisindu-se de femeia sa, Tora a vrut să fie impură șapte zile, ca apoi să fie dorită din nou de soțul ei, așa cum a dorit-o la început.” (Nid., 31b)

Cabala și semiotica erotică. Conceptul du-partufim

Una dintre caracteristicile surprinzătoare ale filosofiei cabalistice este reprezentată de rolul important deținut de motivele erotice și sexuale deosebit de prezente în operele cabalistice.

Nicicând misticii nu s-au ferit de a utiliza, de exemplu, limbajul sexual al iubirii și căsătoriei pentru a reliefa raporturile dintre suflet și Dumnezeu, paradigmă generos dezvoltată în perioada timpurie a Cabalei de Moise ben Shem Tob din Leon, căruia i se atribuie paternitatea (?) celei mai titrate scrieri cabalistice de secol XIII, Sefer ha-Zohar sau „Cartea splendorii”.

⁴⁶ În perioada biblică femeile *nidda* erau complet izolate în „casa necurăteniei”. Orice contact cu ele era interzis, precum interzisă le era îndeplinirea tuturor treburilor casnice. Perceptele talmudice o „eliberează” de izolarea totală reducându-i și interdicțiile la: „a nu își spăla bărbatul; a nu-i oferi o cupă cu vin și la a nu-i face patul”.

Conceptul du-parțufim, în fapt motivul naturii duble a omului primordial, este unul ancestral⁴⁷ în cultura iudaică, iar subtilitățile și profunzimile lui teozofice l-au pus într-o zonă de centru a interpretării cabalistice.

Pentru a mă feri să alunec în „necunoscut”, dar și pentru a nu dilua puterea de sugestie a mesajului, voi folosi integral un decupaj din scrierile lui Moșe Idel, calat la rândul-i pe un text al lui Abraham ben David din Posquieres, numit „secretul lui du-parțufim”:

„Adam și Eva au fost creați du-parțufim, astfel încât femeia să asculte de bărbatul ei, iar viața ei să depindă de el, ca nu cumva el să meargă pe drumul său, iar ea să meargă pe drumul ei; dimpotrivă, între ei trebuie să existe raporturi de afinitate și prietenie și ei să nu se despartă unul de celălalt, iar pacea să rămână peste ei și liniștea în casa lor. La fel, în ceea ce-i privește pe <<făcătorii de adevăr >>, ale căror acțiuni sunt adevăr. Secretul lui du-parțufim se referă la două probleme: în primul rând, se știe bine că au fost emenate două contrarii, *judicata severă* și opusul ei, *îndurarea totală*. Și dacă nu ar fi fost emanate de către du-parțufim și dacă fiecare ar fi trebuit să-și îndeplinească acțiunile separat, potrivit caracteristicilor lui, ar fi fost posibil să fie văzute ca două puteri acționând (separat) fără nici o legătură cu partenerul său și fără ajutorul acestuia. Dar cum ele au fost create du-parțufim, acțiunile lor sunt îndeplinite în colaborare și la paritate, în unire totală, fără nici o separație. Mai mult, dacă nu ar fi fost create du-parțufim, ele nu s-ar uni, iar atributul judecății nu ar converge cu acela al îndurării, nici acela al îndurării cu acela al judecății. Dar cum au fost create du-parțufim, fiecare dintre ele să se poată apropia de partenerul său și să se unească cu el, iar dorința sa este să se unească cu dragă inimă cu partenerul său, așa încât Tabernacolul să fie unul. O dovadă a acestei păreri poate fi găsită în numele divine care se referă unul la celălalt, deoarece *Iod He* se referă la atributul judecății, iar *Elohim* la atributul îndurării...”

*

Într-o sumară conclizie, încercăm să exprimăm comentariul lui Moșe Idel pe marginea acestui text. Cele două atribute divine – afirmă el – sunt considerate a corespunde naturii hermafrodite a omului primordial, care a fost separat ulterior în entitate masculină și entitate feminină. Pornind de aici, identifică un proces care integrează trei faze. Prima fază - androgină – este de sorginte biblică. Există înțelegerea că cele două atribute par a fi existat la un nivel superior sau la un nivel divin înainte de separarea lor. În această fază inițială, cele două atribute aflate în opoziție sunt pregătite pentru un anumit tip de colaborare, care ar fi fost imposibilă dacă aceste atribute ar fi apărut separat sau dacă ar fi avut origini diferite. În cea de-a doua fază, potrivit interpretării din Midraș, cele două atribute au fost separate așa cum a fost Eva de Adam, iar în a treia fază, activitățile atât ale atributelor, cât și ale ființelor umane relăfectă o colaborare între factori opuși.

Ca atare, în sistemul complex al creației, sunt recunoscute trei nivele genetice: unul uman (biblic), altul cosmic (filosofic) și un al treilea divin (teologic).

Interrelația dintre ele se manifestă într-o *Lege a Ordinii Universului*. Dacă investim această lege a ordinii cu conceptul de emanație – care este o dimensiune a Cabalei și de asemenea articulăm cele trei faze anterior pomenite, cu conceptele de emanație, separare și cooperare, ajungem la recunoașterea că ideea de ordine este în Dumnezeu și de aici, la sinonimia: secretul lui du-parțufim = „Dumnezeu este ordine”.

„Cântarea Cântărilor”

Ca indivizi formați într-o altă cultură, amprentată de elemente balcanice și occidentale, într-o altă religie (aici practic greșesc „zidirea mea” ca persoană, petrecându-se mult prea mult, ca timp în afara religiei) și într-o matrice antropologică rurală, realizez, în raport cu subiectul

⁴⁷ „Potrivit midrașului (Gen.R.8:1) prima ființă umană a fost o făptură androgină, mai apoi împărțită în două pentru a deveni bărbat și femeie. Unirea bărbatului cu femeia în cadrul căsătoriei reprezintă reîntoarcerea la prima ființă mitică, creată <<după chipul lui Dumnezeu >>”.

„Un bărbat care nu are femeie, nu e om<<Adam >>, căcă stă scris: <<Bărbat și femeie făcutu-i-a și i-a binecuvântat pe ei și le-a pus numele Adam>>”(Iev.63a citind Gen.5:2) - după Rabin Pauline Bebe, 2002.

analizat, frumusețea unei dimensiuni religios-culturale, care a pus sexualitatea în onoare și asta nu doar din perspectiva procreației (miza, în general, a culturilor universale) ci și a plăcerii pe care o procură, a armoniei pe care o introduce între bărbat și femeie. Sexualitatea nu este asumată ca păcat⁴⁸, nu este rușine, este un instinct firesc, sănătos, apreciat și dorit, pe un fond etic și moral de mare înțelepciune. Nu este demirare, prin urmare, că în acest spectru comportamental, unde sexualitatea este iubire, iar interfața iradiază puritate, senzualitate, estetică și nu în ultimul rând un plan unde bărbatul și femeia sunt împreună și nu în competiție, apare unul dintre cele mai emoționante poeme, consacrat iubirii: „*Cântarea Cântărilor*”.

Versurile sunt o derulare de peisaje pline de lumină, de arome, de exuberanțe exotice, menite să te situeze într-un spațiu al bucuriei trăite.

*

„Sărută-mă cu sărutările gurii tale, că sărutările tale sunt mai bune ca vinul. Miresmele tale sunt balsam mirositor, mir vărsat este numele tău, de aceea fecioarele te iubesc” (Cânt. 1:2-3). „Ca un măr între copacii pădurii, așa este preaiubitul meu între tineri. La umbra lui îmi găsesc plăcerea și rodul lui este dulce pentru cerul gurii mele. El m-a dus în casa vinului și dragostea era steagul fluturat peste mine. Întăriți-mă cu turte de struguri, înviorați-mă cu mere, că sunt bolnavă de dragoste. Să-și pună mâna stângă sub capul meu și să mă îmbrățișeze cu dreapta lui” (2: 3-6). „Ce frumoasă ești, iubito, iată, ce frumoasă ești...” (4:1)

„Buzele tale sunt ca un fir roșu și gura ta este plăcută; obrazul tău este ca o jumătate de rodie sub vălul tău. Gâtul tău este ca turnul lui David (...). Amândoi sânii tăi sunt ca doi pui de gazelă, ca gemenii unei gazele care pasc printre crini” (4:3-5). „Miere picură de pe buzele tale, mireaso, miere și lapte se află sub limba ta și mirosul veșmintelor tale este ca mirosul Libanului. Ești ca o grădină închisă, sora mea, mireaso, un izvor închis, o fântână pecetluită. Mlădițele tale sunt o grădină de rodii, cu cele mai alese roade, hena și nard; nard și șofran; trestie mirositoare și scorțișoară, cu tot felul de pomi mirositori, smirnă și aloe, cu cele mai alese miresme. O fântână din grădini, un izvor de ape vii ce curge din Liban” (4:11-15).

„Dar iubitul meu și-a întins mâna pe gaura zăvorului și lăuntru mi-a fost cuprins de dor după el” (5:4). „Măinile lui, niște inele de aur, ferecate cu pietre de crisolit; pânțele lui este fildeș lustruit, acoperit cu pietre de safir; picioarele lui niște coloane de marmură, așezate pe temelii de aur curat. Înfățișarea lui este ca Libanul, distinsă ca cedri” (5:14-15).

„Ce frumoasă și ce plăcută ești tu, iubito, în desfătări! Statura ta este ca un palmier și sânii tăi ca niște ciorchini de struguri. Îmi zic: <<mă voi sui în palmier și-i voi apuca ramurile.>>, Atunci sânii tăi vor fi ca strugurii din vie, mirosul suflării tale ca al merelor și gura ta ca un vin ales, care curge lin pentru preaiubitul meu și alunecă pe buzele noastre când dormim!... Eu sunt a preaiubitului meu și dorința lui este după mine” (7:6-11).

*

În loc de orice comentariu îl citez pe Rabi Akiva: „Lumea întreagă nu face cât ziua în care *Cântarea Cântărilor* i-a fost dată lui Israel, căci toate scripturile sunt sfinte, dar *Cântarea Cântărilor* este cea mai sfântă dintre toate” (Iod. 3:5).

Alte aspecte legate de sexualitate

Halaha, manifestă o generoasă flexibilitate în raport cu normele sexuale, cu o strictă condiție însă, în ceea ce privește respectarea anumitor comandamente precum *legile nidei*, la care am făcut referință sau *legile ona* („anotimp”) „care indică momentele în care trebuie îndeplinite

⁴⁸ Majoritatea rabinilor au considerat că sexualitatea face parte din creația divină. „Noi, deținătorii sfintei TORA, credem că Dumnezeu, binecuvântat fie El, a creat totul, potrivit hotărârii înțelepciunii sale și n-a creat nimic care să fie îngrozitor sau rușinos. Căci, dacă raporturile sexuale ar fi respingătoare, atunci ar fi respingătoare și organele de reproducere (...) și dacă organele de reproducere sunt respingătoare, cum oare a modelat Creatorul ceva defectuos?...” (din Rabin Pauline Bebe, 2002)

îndatoririle conjugale”. Acestea din urmă, sunt adresate cu deosebire bărbatului și sunt explicate în raport cu trei recomandări: „Bărbații au datoria să se căsătorească, să procreze, să-ți îndeplinească îndatorirea conjugală”.

Următoarele observații vor fi legate de acest din urmă percept. Dacă, după cum deja am realizat, în societate, familia evreiască se remarcă printr-un tipar comportamental decent, responsabil, în intimitate, manifestările erau de o libertate lipsită de inhibiții, ori porniri refulate, fiind permise de exemplu toate pozițiile, însoțite și de recomandarea (întărită inclusiv de Nahmanide) ca bărbatul și femeia să fie goi, iar relația să se consume într-un ambient favorabil și cu regularitate. Important este că regularitatea actului sexual – aspect precizat de Mișna – este în funcție de activitatea profesională a bărbatului, implicit de mediul geografic (rural și/sau urban) în care acesta trăiește. Astfel, Șulhan Aruh (OH.240:1) apar următoarele diferențieri: agricultorii (care muncesc în afara orașului) sunt datori de a-și îndeplini îndatorirea conjugală o dată pe săptămână; bărbații din mediul urban trebuie să îndeplinească acest ritual de două ori pe săptămână; învățătorii⁴⁹ – cei care studiază Tora – îndeplinesc actul o dată pe săptămână, cu recomandarea pentru ziua de șabat. (Ket.62.b;BK82a).

Pentru negustori, dar și pentru orice alt bărbat care pleacă într-o călătorie, este o datorie să-și „viziteze” soția înainte. De asemenea este sănătos ca întâlnirea maritală să premerge intervalul de nida și să se petreacă imediat după mikve. De altfel, bărbatul trebuie să fie în permanență sensibil față de dorința soției sale, fapt ce nu exclude însă dorința bărbatului considerată a fi o constantă.

În gândirea mistică, actul sexual are o încărcătură divină, semiotica sa fiind deosebit de profundă, iar anvergura este spirituală și cosmică totodată. Cabal ne dezvăluie, că Dumnezeu este alcătuit din emanatii – numite *sefirot* – masculine și feminine, angajate în constante relații sexuale. Unirea dintre bărbat și femeie, este unirea dintre înțelepciune (*hohama*) și rațiune (*bina*) rezultanta fiind cunoașterea (*daat*). Ea participă la procesul divin de creație și de menținere a lumii și permite reuniunea puterilor divine. Este vorba, prin urmare, de o *teologie erotică* ce exultă sexualitatea ca fiindu-i indispensabilă lui Dumnezeu.

Tot reprezentării cabalistice aparține *mitul Șehinei* – un sumum de conotații ezoterice de un puternic impact.

Un alt element la care vom face referință este: *Scrisoarea despre sfîntenie*. Vorbim aici de o largă inspirație, în raport cu înțelepciunea și rafinamentul culturii iudaice. Textul jalonează pe bărbați prin sfaturi, unde tandrețea acordată partenerei este un act major. „Trebuie să o angajezi, mai întâi, prin vorbe care să-i atingă inima și să-i liniștească sufletul...Trebuie să găsești cuvinte, dintre care unele s-o ducă spre dorință, îmbrățișare, dragoste, spre consimțământ și voluptate... Să nu o penetrezi niciodată împotriva voinței sale și să nu fii în nici un fel violent cu ea... Se cuvine să-i fie atrasă inima prin cuvinte de grație și seducție... Nu te grăbi să-ți satisfaci tu dorința și să-ți trezești puterea, pentru ca femeia ta să devină receptivă. Pătrunde pe calea dragostei și a consimțământului, astfel încât ea să fie prima care să îți producă sămânța (ibid;cap.6).

În loc de concluzie opinăm că este cel mai onest și măgulitor „cod erotic” pus în onoarea femeii.

⁴⁹ „Deși raporturile trupesti sunt întotdeauna permise, eruditul trebuie să le trateze și pe ele ca pe ceva sacru. Nu trebuie să se țină ca un cocoș după nevasta lui, ci trebuie să-și îndeplinească obligațiile conjugale în fiecare vineri seara... Când sunt împreună, bărbatul și femeia nu trebuie să fie în stare de beție, letargie sau melancolie. Femeia nu trebuie să doarmă în acest timp.” (Maimonide)

TEMA IV

ÎNTRE ORIENT ȘI OCCIDENT. STUDIU DE ANTROPOLOGIE CULTURAL STRATIGRAFICĂ. LOCUL ELEMENTULUI TRACO-DAC

IV.1.Cultura și civilizația Daco-Getică. Aspecte generale

IV.1.1. Repere în storia și geografia daco-geților

Teritoriul ocupat de *traci*¹ se suprapunea unui spațiu de largă extindere, desfășurat de la Marea Egee până în Regiunea Podișului Boemiei, și din zona Iugoslaviei actuale până la gurile Bugului.

Dacii și geții², ramură a marelui popor indo-european³ al tracilor, întruchipau în fapt un singur neam, a cărui coeziune era puternic accentuată de compatibilitățile lingvistice. Dintre cele peste o sută de formațiuni tribale și gentilice ale tracilor, triburile daco-geților se detașau printr-o vigoare de excepție, trăsătură dezvoltată pe fondul mărimii demografice și a puterii economice atașate. Lor le revenea geospațiul cuprins între Munții Balcani, la sud și Munții Slovaciei, la nord și de la litoralul apusean al Mării Negre până dincolo de bazinul Tisei.

Triburile numite *dacice*, locuiau unitatea teritorială circumscrisă arcului carpatic – Transilvania și Banatul actual – iar, geții ocupau spațiul extracarpatic – Moldova și Dobrogea de astăzi, precum și pământurile joase ale Câmpiei Române, respectiv ale Luncii Dunării – până la sud de fluviu.

Nu se poate preciza o dată exactă, la care aceste ramuri tracice s-au stabilit în ținuturile carpato-dunărene, dar este un fapt cert că primii autori antici îi consideră *autohtoni*, deci instalați aici din primele faze ale migrației indo-europene, iar mărturiile arheologice pledează în același sens, adică pentru o sedentarizare de vârstă paleolitică.

Pe la începutul mileniului I î.Hr., daco-geții se individualizează din marele conglomerat trac, odată cu cristalizarea unui profil cultural și de civilizație distinct. În legătură cu această coordonată, literatura antică face din geți, aproape un popor fabulos, prin vitejia, înțelepciunea și spiritul de dreptate. (V.Pârvan)

Câteva secole mai târziu, se angrenează într-o serie de acțiuni războinice, purtate împotriva invaziei persane, condusă de regele Darius, apoi a sciților – din stepele de miazănoapte ale Mării Negre, iar în 326 î. Hr. înfruntă deschis Marele Imperiu al Macedoniei. După moartea lui Alexandru Macedon, unul dintre generalii săi, Lisimah, devenit rege al Traciei, va fi învins – către anii 300 î. Hr. – de regele geților, Dromichaïtes.

Un progres deosebit, de afirmare politică, socială, economică și culturală vor cunoaște dacii din Transilvania, în jurul anilor 200 î.Hr., pe fondul invaziei dinspre apus a *celților*. Caracterul belicos din prima fază va transcede într-o conviețuire pașnică, rezultat al asimilării. În cadrul acestei simbioze s-a consumat un proces activ de îmbogățire reciprocă a culturilor și civilizațiilor celor două popoare. Astfel, dacii vor prelua de la celti – iscusiți meșteșugari – tehnologia superioară a extragerii și prelucrării metalelor, precum și noi metode de modelare a ceramicii.

¹ Tracii= populațiile de limbă tracă situate la sud de Dunăre

² Dacii și/sau geții =populații de limbă tracă aflate la nord de Dunăre.

³ Indo-europenii nu erau constituiți dintr-o singură rasă sau altfel spus, din perspectivă antropologică, nu aparțineau cu toții aceluiași tip fizic. Arheologia a adus dovada că în leagănul original s-au aflat numeroase seminții care, trăind în strânse contacte mii de ani, au ajuns să vorbească o limbă comună, îndo-europeană. Dând curs unei alte informații aflăm că popoarele indo-europene erau decelate în funcție de modul în care numeau numărul o sută în două ramuri diferite: *centum*(celții, germanicii, latinii, grecii și ilirii), respectiv *satem* (indienii, iranienii, armenii, slavii, tracii și balticii).

Relativ sincron, dincolo de Carpați, geții din Moldova se vor confrunta cu acțiunile de cucerire ale populațiilor *germanice*, iar în Dobrogea apar stări conflictuale între autohtoni și coloniștii *greci* de pe litoralul vestic al Mării Negre. Ca stare de fond, primează însă stabilitatea, favorabilă întreținerii de ambele părți a relațiilor de schimburi comerciale și culturale.

IV.1.1.1. Constituirea primului stat puternic daco-get, cu centrul în regiunea Munților Orăștiei

În secolul I î.Hr., puterea dacilor din Transilvania ajunge la apogeu, context ce favorizează geneza, aici, a unui nucleu cu funcții centrale: politice, militare, administrativ-economice și culturale. Aceste premise vor fi fructuos exploatate de Burebista, căpetenia unei puternice uniuni de triburi, care în jurul anilor 80 î.Hr. făurește primul stat dac.

Bun strateg și diplomat, își consolidează poziția, atât prin numeroase acțiuni ofensive – în teritoriile vecine – finalizate prin victorii, cât și printr-o politică internă austeră, care promovează ordinea, disciplina și salubritatea moravurilor. În demersurile sale, Burebista a fost sprijinit de marele preot, Deceneu, înzestrat cu o sumă de cunoștințe superioare, inclusiv de origine divină, acumulate în pribegiile sale prin Egipt. De această colaborare se leagă și celebrul episod al eradicării plantațiilor de viță de vie și convingerea geților de a renunța la vin.

Cert este, că într-un interval extrem de scurt – cca. un deceniu - și susținut de o armată impresionantă la acea vreme (200 de mii de oameni) „*cel dintâi și cel mai mare dintre regii Traciei*” – după cum îl socoteau grecii, crează o unitate statală, într-un teritoriu vast, desfășurat din bazinul mijlociu al Dunării și munții Slovaciei, până la gurile Bugului și țărmul apusean al Mării Negre, iar în sud, până în zona Munților Balcani.

Contextul politic, extrem de dinamic, îl pune în gardă în raport cu prima purtare din spațiul european, Imperiul Roman. Amestecul său în treburile interne ale Romei și pe un făgaș care nu-i va fi favorabil, au ca rezultat grăbirea intenției de cucerire a Daciei.

Victimă a unui complot și ucis de un grup de nobili, în anul 44 î.Hr., Burebista nu se va confrunta într-o luptă deschisă, de apărare, cu romanii.

În plan intern, statul făurit de el se dezmembrează în patru, apoi în cinci formațiuni politice separate, urmând ca unitatea să fie restabilită în secolul următor, sub autoritatea lui Decebal.

Vreme, însă, de 131 de ani, de la moartea lui Burebista și până la cărmuirea lui Decebal se încearcă fără întrerupere reunificarea triburilor daco-getice, acțiune care va prinde contur, abia sub regele dac Duras-Diuropenus, când în jurul statului dac transilvan – cu centrul în Munții Orăștiei – se vor coagula geto-dacii din Oltenia, Muntenia și Moldova.

Sub Decebal, primele atacuri de cucerire ale Daciei, întreprinse de romani, eșuează. După înfrângerile consecutive din 101 și 102 d.Hr., Decebal cere pacea, o pace, însă greu de suportat, prin severitatea condițiilor impuse, motiv ce va determina glisarea într-o serie de revolte. În anul 105, Traian, cu o armată mult mai numeroasă ca în primul război, va distruge întregul sistem de fortificații din Munții Orăștiei, pecetluind o cucerire irevocabilă, accentuată moral de sinuciderea regelui dac.

Traian și-a sărbătorit triumful, organizând – după moda romană – serbări și jocuri timp de 123 de zile și punând să se construiascăarele său *Forum*, *Columna* și *Monumentul de la Adamclisi*. Din aceeași perioadă, datează o altă construcție, cu caracter strategic și monumentală prin proporțiile atinse. Este podul de la Drobeta, construit de arhitectul Apolodor din Damasc, cel mai lung (1100m) pod de piatră, din întregul Imperiu Roman.

IV.1.1.2. Armata. Cetăți fortificate

Autorii antici pomenesc despre valențele războinice deosebite ale daco-geților și despre principiile riguroase care stăteau la baza organizării armatei, o armată eficientă, atât în situații ofensive cât și defensive.

Ca structură, armata era constituită din luptători pedestri, respectiv din corpuri de cavalerie, iar mai târziu, sub influență romană, daco-geții preiau metode, tehnici și echipamente de luptă specifice imperiului dar și asimilează în rândurile ei „ingineri” și militari romani.

Cetățile și așezările fortificate, multe, anterioare formării primului stat dac, relevă tehnici cu totul remarcabile, de inginerie militară, precum și o știință înăscută, de folosire a terenului, astfel încât se asigura un optim de desfășurare a operațiunilor de atac sau de apărare.

Numărul lor era considerabil. În Moldova, de exemplu, au fost descoperite urmele a peste 20 de cetăți⁴, datând din secolele VI-III î.Hr.

Concentrarea lor era, însă, superioară în regiunea Munților Orăștiei, unde capitala statului dac, cel mai important centru politic, administrativ și religios, era protejată de un sistem coeziv de cetăți și puncte fortificate – se pare, cel mai redutabil din Europa. Au fost deshumate vestigiile a cca. 40 de cetăți fortificate, construite după modelul fortărețelor grecești, fapt ce atestă relații active, existente între autohtoni și reprezentanții celei mai avansate civilizații din spațiul mediteranean.

În acest context, parametrii tehnici superiori și dimensiuni apreciabile, caracterizau complexele fortificate de la *Blidaru*, *Costești* și *Grădiștea Muncelului*. Ultima, ridicată la o altitudine de 1200m, închidea o incintă de 3 ha, protejată prin ziduri puternice de piatră și turnuri de apărare cu înălțimi de cca. 15m. Specialiștii istorici și arheologi plasează în acest punct geografic, reședința regilor daci – *Sarmizegetusa*.

Planul constructiv, cu sensibile nuanțări de la o cetate la alta, releva prezența unei incinte, a cărei suprafață varia de la câteva hectare, la câteva zeci de hectare. De regulă, dinspre periferie spre centru, aceasta era protejată printr-un *val de pământ*, care la bază putea atinge și 20m lățime (cetatea Stâncești), iar înălțimea trecea, obișnuit, de 5m. Următorul element al fortificației era *șanțul de pământ*, a cărui lățime și adâncime era direct proporțională cu dimensiunile valului. În cele mai multe cazuri, creasta valului de pământ era întărită cu o *palisadă*, din trunchiuri groase, de lemn.

În spatele șanțului, se desfășura „piesa de rezistență” a fortificației, anume, *zidul de piatră*, gros (în Munții Orăștiei) de 3m și mai multe *bastioane*. Au fost descoperite și cetăți prevăzute cu 2-3 ziduri concentrice de piatră, cu turnuri de apărare externe, cu porți „în șicană”, platforme de apărare și cazemate.

Din punctul de vedere al poziționării geografice, se preferau terenurile înalte, cu valențe strategice, greu accesibile, prin însăși morfologia lor.

Mai reținem că în Transilvania, așezările fortificate, cu val de pământ, apar încă din mileniul al II î.Hr., iar la începutul mileniului I î.Hr., acestor întărituri cu val, palisadă și șanț li se adaugă și ziduri de piatră brută.

IV.1.1.3. Așezări de tip protourban

Pe teritoriul locuit de daco-geți, nu se poate vorbi de o civilizație urbană propriu-zisă, similară, de exemplu, în mileniul II î.Hr., cu cea cretană, greacă veche, mesopotamiană, feniciană, persană, egipteană etc.

Primele așezări construite pe principii urbane, apar în secolele VII-VI î.Hr., pe litoralul apusean al Mării Negre, unde coloniștii din Milet fondează orașele Histria, Tomis (Constanța) și Dionysopolis (Balcic), iar dorienii, orașul Callatis (Mangalia).

În Munții Orăștiei, unde au fost descoperite peste 100 de așezări, oarecare afinități urbanistice evidențiază doar Sarmisegetuza. Aici, o notă de absolută originalitate arhitectonică, o introduc vestigiile religioase ale daco-geților: *sanctuarele*.

În spațiul extracarpatic, au existat, fără îndoială, așezări de tip *protourban*. În acest sens, cele mai prețioase informații le oferă geograful antic, Ptolomeu, care consemnează în scrierile sale un număr de peste 40 de *dave*.

Mai subliniem în acest context, că specific dacice sunt sufixele numelor de orașe: *-eta* (Drobeta), *-storum* (Durostorum) și, sufixul cel mai frecvent *-dava* (Capidava, Sucidava, Petrodava, Argedava etc.).

⁴ Impresionante erau cetățile de la Stâncești (județul Botoșani) și Bâta Doamnei, de lângă Piatra Neamț.

IV.1.1.4. Statul și societatea

Statul dac, creat de Burebista, era o monarhie cu pronunțat caracter militar. În lipsa unei administrări centralizate – dată fiind marea extindere teritorială – populațiile dacice, organizate în triburi, uniuni de triburi sau clanuri familiale, erau obligate a da curs la trei îndatoriri esențiale:

- de a nu promova o politică externă proprie și independentă;
- de a asigura armata regelui dac cu un anumit număr de războinici;
- de a plăti tribut.

Din perspectiva organizării ierarhice, societatea daco-getă era decelată în clase, respectiv categorii sociale, după cum urmează:

- a) aristocrația;
- b) clasa oamenilor liberi;
- c) categoria „pseudosclavilor”.

a) *Aristocrația* sau nobilimea, numită aici printr-un termen autohton, *tarabostes* – era constituită din șefi de triburi, de ginți și de mari familii.

Din rândurile acesteia erau aleși: regele, sacerdoții, marele preot și aparatul politico-militar, administrativ și diplomatic.

Curtea regală era structurată și funcționa, oarecum similar, după modelul curților regale elenistice, fapt ce presupune existența unei cancelarii centrale. La nivelul acesteia se încheiau tratate și alianțe sau se întrețineau relații externe prin intermediul solilor oficiali.

După caracterul militar, o adoua coordonată majoră ce particularizează statul dac este caracterul teocratic. Bunăoară, *marele preot*, pe lângă faptul că era cel dintâi sfetnic sau consilier regal, avea autoritate și de vicerege, putând în anumite conjuncturi, accede la statutul suprem, cel de *basileu*, cum a fost, de exemplu, cazul lui Deceneu.

În ansamblu, însă, *preoțimea* era categoria socială de primă importanță în stat. Ea deținea monopolul religios, politic, moral, științific și judecătoresc. Atributele din urmă, se pare că au fost asumate sub influența *druizilor celți*.

- b) *Clasa oamenilor de rând* – numită *comati* sau *capillati*, era clasa de fond, de bază a societății, obligată la plata dărilor; la satisfacerea unor prestații, în special de interes public și la îndeplinirea serviciului militar. Sub raportul categoriilor integrate, era clasa cea mai heterogenă, fiind constituită din agricultori, mineri, păstori, meșteșugari și negustori.
- c) În Dacia pre-romană, sclavii dețineau un rol puțin însemnat, fiind mai degrabă o categorie de aserviți casnici.

În concluzie, statul daco-get nu poate fi încadrat în categoria statelor sclavagiste, economia sa fiind constituită în baza relațiilor de tribut.

IV.1.1.5. Economia

Instituțional, celula de bază a societății era *obștea sătească*, pe care o vom regăsi, mult mai târziu și-n holarhia organizatorică a *țărilor*, din Evul Mediu.

Una dintre caracteristicile definitorii este dată de *proprietatea devălmașă* asupra proprietății funciare, aspect ce nu exclude, însă, la toate nivelele sociale, proprietatea privată.

Din punct de vedere evolutiv, economia daco-geților se pare, ocupa un loc intermediar între civilizațiile avansate mediteraneene și mai puțin dezvoltatele societăți germanice.

Baza economiei era asigurată în primul rând de *agricultură*, prin ramurile sale principale:

- *cultura plantelor de câmp* (orz, secară, linte, bob și câteva varietăți de grâu);
- *cultura intensivă a viței de vie*;
- *creșterea animalelor*

Acestora li se asociau albinăritul, pescuitul și vânătoarea.

Complementar agriculturii erau dezvoltate o serie de *activități preindustriale* (mineritul, exploatarea sării, exploatarea și prelucrarea lemnului, metalurgia) și *meșteșugărești*: olăritul,

manufacturarea bronzului și argintului (în podoabe și arme), prelucrarea lânii și a pieilor de animale etc.

Între acestea, producția de *ceramică* cu valoare utilitară și artistică ocupă un loc aparte, perioada de vârf a înfloririi situându-se între secolul I î.Hr. și secolul I d. Hr., când influențele grecești sunt clare. Ca tehnică, roata olarului s-a folosit începând cu secolul V î.Hr., anterior, mult, acestei date, existând o ceramică lucrată de mână, neornamentată.

În pofida unor influențe alohtone ulterioare, chiar de la început ceramica geto-dacă se distinge prin note de originalitate. Printre formele caracteristice de vase se detașează *ceașca cu toartă*, numită și *ceașca dacică* (opaițul) și *farfuria cu picior înalt* sau *fructiera*.

Ornamentația, în prima fază, era simplă și se reducea la linii incizate, la alveole făcute cu degetul, la reliefuri de brăie sau butoane ori la elemente stilizate fito și zoomorfe (niciodată antropomorfe).

Vasele pictate apar doar în perioada de apogeu, iar culorile utilizate sunt, frecvent, roșul și brunul și, mai rar, negrul și gabenul.

De asemenea, dacii erau deosebit de iscusiți în manufacturarea podoabelor și armelor. Erau utilizate în acest sens, bronzul (aliaj de cupru și cositor), fierul, argintul și aurul.

Podoabele, predominant din argint – aurul fiind monopol regal – surclasau, adesea, în rafinament producțiile similare grecești romane sau persane.

IV.1.1.6. Relațiile comerciale

Daoc-geții au stabilit relații comerciale, în special cu lumea greacă, încă din secolul VII î.Hr., un rol deosebit în dinamica acestor activități având orașele-colonii de pe litoralul Mării Negre.

Se exportau grâne, sare, vite, piei de animale, lemn, produse ale stupului și se importa untdelemn, vin, arme, articole de podoabă și obiecte de artă.

Odată cu supremația Imperiului Roman în Mediterana (sec.II î.Hr.) schimburile materiale și informaționale își modifică traiectoria, spre sudul Peninsulei Italice, dar produsele vehiculate între părți, rămân aproximativ aceleași.

Important este că din secolul I î.Hr., pe teritoriul Daciei se formează o categorie specializată de negustori, compatibilă valoric, cu cea de mult exersată în hinterlandul mediteranean sau Orientul Mijlociu.

Dinamica schimburilor marchează parametri superiori și prin introducerea, încă din secolul V î. Hr. a monedei grecești. Către anii 300, geto-dacii bat propria lor monedă, din argint, după modelul grecesc, iar în vremea Daciei Romane intră în circulație dinarul roman.

IV.1.1.7. Științele și medicina

Prin comparație cu alte culturi și civilizații, cunoștințele științifice erau în Dacia, mult latente, ele fiind apanajul sacerdoților – singurii inițiați în astronomie, medicină și filozofie.

La nivelul medicinei populare, daco-geții, se pare, cunoșteau bine calitățile terapeutice ale plantelor, pe care le foloseau eficient, în scop curativ. Practicau, de asemenea, tratamentul balnear și cura cu ape minerale.

Mult deasupra acestor practici empirice se situează, însă, o *filizofie medicală superioară*, potrivit căreia, afecțiunea unui organ bolnav trebuie tratată în relație cu întregul trup, iar îngrijirea trupului trebuia făcută dimpreună cu sufletul.

Este un concept de medicină integrată (holistică) similar ca doctrină cu medicina civilizațiilor orientale, îndeosebi cu cea chineză, unde armonia dintre: trup, suflet și natură, este esențială.

Pentru preocupările de astronomie ale dacilor pledează, *Mrele Sanctuar Rotund* de la Sarmisegetuza, apreciat de arheologi drept un sanctuar-calendar.

Sanctuarul este constituit din trei cercuri concentrice. Cercul exterior (cu diametrul de 29 m) este format din 104 blocuri de andezit, de aproape 50cm, înălțime. Aldoilea cerc este alcătuit din 210 stâlpi paralelipipedici, de forme și dimensiuni diferite. Interesantă este, aici, o anumită formulă în ordonarea stâlpilor, constând dintr-o succesiune de șase stâlpi înguști și înalți (120-130 cm)

„șchiopătată” de intercalarea unui stâlp lat și scund (55-65cm). Cercul al treilea era constituit din 84 de stâlpi de lemn, înalți de cca, 3m și înveliți în plăci de teracotă ornamentată.

În centrul ansamblului, 34 de stâlpi de lemn, dispuși în semicerc sau în formă de potcoavă marcau vatra focului sacru.

IV.1.1.8. Arta daco-getică

Informațiile despre o artă daco-getică complexă (muzică, dansuri, poezie, literatură, pictură, sculptură etc.) sunt deosebit de precare.

Domeniile cel mai bine reprezentate sunt cele ale ceramicii și al confecționării podoabelor din aur și argint, artă decorativă, unde au fost depistate influențe elenistice, persane și celtice.

Deosebit de valoroase, în acest sens, au fost tezaurile descoperite la Sâncrăieni (sec. I d. Hr.); Agighiol (sec. V î.Hr.); Surcea (sec. I d. Hr.) și Coțofenești.

IV.1.1.9. Religia. Zamolxis

Despre religie cele mai consistente informații ne-au parvenit de la Herodot. Din perspectiva caracteristicilor fundamentale, le enumerăm pe următoarele:

1. Caracterul politeist al religiei;

La fel ca la toate popoarele indo-europene și panteonul daco-geților include:

- un zeu al războiului (*Ares* sau *Marte*);
- o zeiță a focului vetrei (similară *Vestei*, la romani);
- o zeiță a Lunii, pădurilor și farmecelor – numită *Bendis*;
- un zeu al furtunii și al fulgerelor – întruchipat de *Gebeleizis*, frecvent confundat sau asimilat cu *Zamolxis*.

2. Credința în Zamolxis – ca divinitate supremă

Textele lui Herodot, coroborate cu descoperirile arheologice și o serie de studii contemporane, conduc spre ideea că Zamolxis ar fi fost întemeietorul unui cult inițiativ și mistic, un personaj istoric real, un taumaturg și un reformator, care ulterior a fost divinizat.

De altfel, Diodor din Sicilia îl situează alături de ceilalți doi mari întemeietori de religii, Moise și Zarathustra.

3. Certitudinea unei existențe fericite, după moarte

4. Caracterul inițiativ și mistic al religiei

Drept pledoarie aducem de exemplu:

- practica retragerii temporare în ceea ce semnifică „cealaltă lume”;
- desfășurarea banchetelor rituale ale asociațiilor religioase secrete;
- „trimiterea solului” etc.

5. O bogată prezență a simbolurilor sacre, de sorginte naturistă.

IV.1.1.9.1. Sacrificii. Rituri funerare

Cel mai semnificativ dintre sacrificiile umane este, fără îndoială, „sacrificiul mesagerului” care la geto-daci avea datul de a restabili periodic legăturile lor cu divinitatea supremă. Motivul de bază viza asigurarea nemuririi și a unei vieți fericite a omului, în lumea de dincolo, dar și împlinirea unor doleanțe imediate.

Un alt gen de sacrificiu, de astă dată – am putea spune – în masă, era cel adus zeului războiului, când, pentru a-i câștiga îndurarea i se aduceau jertfe umane (prizonieri de război), dar și cele dintâi prăzi obținute (armele și echipamentul adversarilor uciși).

Ritualurile funerare, îmbrăcau aspecte diferite, în funcție de gradul ierarhic al defunctului, dar și ca modalitate folosită: incinerare sau înhumare.

Cele mai fastuoase erau înmormântările nobililor. Astfel, după ce mortul era ținut la vedere timp de trei zile, erau jertfite tot soiul de animale necesare ospățului funerar, precedat de jelanie. La sfârșitul ceremonialului erau sparte deasupra mormântului, vasele folosite de defunct. Rămășițelor pământești ale acestuia i se asocia și un inventar funerar, considerat necesar „vieții de

dincolo” și care consta din piese variare de podoabă, veșminte, vase de ofrandă, alimente, arme, monede, unelte de muncă și de uz casnic etc.

IV.1.1.10. Scrierea

Atât în Dacia pre-romană cât și în cea romană, scrierea a existat, fie că s-a folosit alfabetul grec sau cel latin. Se pare. Însă, că aceasta era un atu exclusivist al sacerdoților și că exista o interdicție tacită care nu permitea consemnarea în scris a învățăturii lor.

IV.2. Repere identitare moștenite

Domeniile de cercetare, în acest sens, sunt multiple, accentul punându-se îndeosebi pe dimensiunile religioase și etno-folclorice. Probabil, cele mai numeroase indicii, în raport cu antropologia culturală ni le procură *portul popular*, aici urmele daco-getice fiind, fără îndoială, profunde și, foarte important, vii până în prezent. Urmărite în „iconografia” Columnei lui Traian sau pe metopele de la Adamclisi, identificăm în vestimentația dacă, același set de elemente comune, ce particularizează patrimoniul rural al „civilizației textile” actuale: cămașă femeiască încrețită la gât; cămașa despăcată lateral, a bărbaților; cioareci din lână, strânși pe coapse și pulpe; chimirul lat, din piele și/sau pânză; opincile; căciula țuguiată, de blană; catrințele și/sau zadia etc.

La fel de longevive s-au arătat a fi anumite simboluri precreștine, legate, în special, de cultul vieții: bradul, funia, pomul vieții, soarele, spirala, rozeta, zig-zagul, dinții de lup etc. regăsite ca motive decorative comune în vestimentație, în ceramică, în lemn, în piatră, pe ouăle „închistrite” etc.

O altă trăsătură comună și deosebit de vizibilă este reflectată de melos, care, în Antichitate – sigur, numai pe fondul unor capacități de excepție – a suscitat interesul istoricilor greci. În această lumină, Aristotel spunea că tracii își versificau legile și le recitau cântându-le, oratorul și istoricul grec Theopompos (sec.V î. Hr.) afirma că solii traci își expuneau textul soliei cântându-l și acompaniindu-se cu un instrument cu coarde. Din aceeași perspectivă, Strabon scria: „Muzica în întregimea ei este socotită tracă și asiatică”, iar mai târziu, Iordanes ne informează că preoții traci oficiau cântând și acompaniindu-se cu un instrument asemănător chitarei. Dealtfel, din registrul instrumentelor muzicale s-a detașat fascinantul nai, considerat a-și avea rădăcinile în ancestralul flaut al lui zeului Pan.

În sfera artelor plastice este tot mai plauzibil că motivul „călărețului trac” a fost preluată de iconografia creștină în imaginea Sfântului Gheorghe omorând balaurul. O altă similitudine frecventă este aceea care alătură pe zeul furtunii, Gebeleizis, profetului Ilie.

Tradițiile și ritualurile populare și-au continuat și ele evoluția, tot din substratul cultural traco-dacic. Se înscriu acestui cadru practicile magice de invocare a ploii, respectiv a fecundității și/sau fertilității: Sângeorzul, Plugarul, Tânjaua, Paparudele, Drăgaica etc. În același registru, al vechilor tradiții, se înscriu și jocurile populare, majoritatea cu valențe magico-medicele: Călușarul, hora, jocurile bătrânești, bătutele etc. Din ritualul înmormântării s-au prezervat, aproape la fel de active, obiceiurile priveghiului, ale ospățului funerar, inclusiv ritualurile cu măști.

Deosebit de convingătoare sunt urmele lăsate de daci în limba română. „Din fondul lexical, de cuvinte considerate multă vreme ca fiind de origine necunoscută, studiile profesorului I.I.Russu aduc în discuție, susținând că ar putea fi de origine dacică un număr de aproximativ 160 de cuvinte, totalizând peste 600-700 de derivate, inclusiv toponime și antroponime... Repartizate pe grupe semantice, ele se referă la părțile corpului omenesc⁵, la funcții fiziologice și la boli⁶, la stări afective⁷, la vârstă și la relații familiale⁸. Unele se referă la îmbrăcăminte și încălțăminte⁹ sau la

⁵ Buză, grunmaz, gușă, burtă, rânză, șale;

⁶ Întrema, sugruma, ameți, vătăma, urdoare, urcior;

⁷ Bucura, răbda, gudura, dezmierda, întărâta, aprig;

⁸ Prunc, copil, băiat, mire, moș;

locuință și gospodărie¹⁰. Altele numesc unelte diferite și obiecte casnice¹¹, forme și accidente de teren¹², sau fenomene naturale și noțiuni de timp¹³. Un număr apreciabil de cuvinte rămase de la daci în limba română sunt cele care se referă la floră și la faună¹⁴ sau cele legate de păstorit¹⁵.” (Recomandăm pentru detalii: O. Drimba – 1998.)

⁹ Pânză, căciulă, baier, carâmb;

¹⁰ Cătun, bordei, vatră, burlan, leagăn, gard, țarină, zestre;

¹¹ Grapă, cursă, mătură, custură, caier, zgardă, gresie, dop, țaruș, cârlig, ghioagă;

¹² Măgură, grui, mal, părau, baltă, groapă, genune, stâncă;

¹³ Amurg, boare, viscol, a adia;

¹⁴ Mazăre, gorun, brad, curpen, brândușe, brusture, măceș, copac, butuc, mugure, ghimpe, sâmbure, păstaie, strugure; mânz, cârlan, țap, viezure, barză, nutreț, ghionoaie, șopârlă, melc, năpârcă, balaur, căpușă, gheară, baligă, murg, nechează, gălbează;

¹⁵ Baci, țarc, strung, stână, sarbăd, zăr, brânză, urdă.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie obligatorie

- Annoscia, G. *Enciclopedia religiilor (Zen, Iduism, Islam, Creștinism, Voodoo, Secte, Buddhism, Secularizare, New Age)*, Ed. Pro Editură și Tipografie, București (2002)
- Brusanowski, L. *Istorie și civilizație iraniană până la cucerirea arabă*. Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca (2008)
- Bodocan, V. *Geografie politică*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca (1998)
- Djuvara, N., *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, Ed. Humanitas, București (2006)
- Djuvara, N., *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, Ed. Humanitas, București (2006)
- Djuvara, N., *Thocomenius – Negru-Vodă. Un voievod de origine Cumană la începuturile Țării Românești*, Ed. Humanitas, București (2007)
- Drâmba, O. *Istoria culturii și civilizației, vol. I-X – Ediție definitivă*, Ed. Westfolia, Ed. Saeculum. I.O., București (1992)
- Durant, A., Durant, W. *Civilizații istorice (vol. I - XVII)*, Ed. Prietenii cărții, București (2002-2007)
- Eliade, M., *Tratat de istorie a religiilor*, Ed. Humanitas, București (2007)
- Geiss, I., *Istoria lumii din preistorie până în anul 2000*, Ed. All Educational, București (2000)
- Hayoun, M. R., *O istorie intelectuală a iudaismului. Luminile de la Cordoba la Berlin, vol I - II*, Ed. Hasefer, București (1998-1999)
- Johnson, P., *O istorie a evreilor*, Ed. Hasefer, București (2005)
- Niemiirower, J. I., *Iudaismul*, Ed. Hasefer, București (2005)
- Pecican, O., *Originile istorice ale regionalismului românesc, vol II*, Ed. Etnograph, Cluj-Napoca (2003)
- Pecican, O., *Între cruciați și tătari*, Ed. Limes, Cluj-Napoca (2006)
- Pecican, O., *Troia, Veneția, Roma*, Ed. Euro Press Group, București (2007)
- Pirenne, H., *Orașele Evului Mediu*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca (2000)
- Pușcaș, Angelica, *Vitralii. Incursiuni în istoria și cultura turismului urban premodern*, Ed. Eclatant, Cluj-Napoca (2008)
- Rabin, Pauline, Bebe, *Femeile și iudaismul. Dicționar*. Traducere de Janina Ianoși, Ed. Hasefer, București (2002)
- Stan, Magda; Vornica, C., *Istoria lumii pentru toți. Antichitatea*, Ed. Niculescu, București (2007)

Bibliografia suplimentară sau recomandată ca lectură opțională

- Idel, Moshe, *Cabala. Noi perspective.*, traducere de Claudia Dumitru, Ed. Nemira, București (2000);
- Idel, Moshe, *Ascensiunea la cer în mistica evreiască*, Ed. Polirom București (2008);
- Djuvara, N., *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Ed. Humanitas, București (2007);
- Drăghicescu, D. *Din psihologia poporului român*, Ed. Historia, București (2006);

Nicoară, L., Pușcăș, Angelica, *Regionare turistică mondială*, ediția aII-a, Ed. „Silvania”, Zalău (2007);
Oișteanu, A. *Imaginea evreului în cultura română*, Ed. Humanitas, București (2001);
Pușcăș, Angelica, *Ascultări din lumea satului. Introducere în etnografie*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca (2009);
Radosav, Maria, *Livada cu rodii. Carte și Comunitate Evreiască în Nodul Transilvaniei*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca (2007);
Ricœur, P. *Memorie, Istorie, Uitare*, Ed. Amarcord Timișoara (2001).

GLOSAR

Abbasizi – dinastie de califi care a domnit în Bagdad între anii 750 și 1258;

Aculturație – în antropologia culturală, ansamblu de fenomene de contact și întrepătrunderi între civilizații sau culturi diferite;

Adab – în islam, în sens larg, cultură profană, prin opoziție cu cultura religioasă;

Ādi Granth – carte sacră a sikhilor, numită și Gurû Granth Sâhib;

Advențiști – membrii unui grup de origine protestantă fondat în statele unite prin anul 1830, de către William Miller (1782-1849), în vederea pregătirii pentru a doua venire a lui Hristos, pe care acesta o considera iminentă. Apoi s-au produs mai multe sciziuni, în urma cărora a luat naștere, în 1874, importanta mișcare a Advenștilor de Ziua a Șaptea;

Afrodita – zeița greacă a dragostei și fecundității;

Agni – divinitate vedică, personificare a focului;

Agnosticism – termen creat de zoologul T. H. Huxley (1825-1895), care a fost un susținător înfocat al teoriilor evoluționiste ale prietenului său, Darwin. El considera că la originea vieții nu a existat nimic metafizic, nimic ontologic. În vorbirea curentă, termenul rămâne marcat de această origine „pozitivistă” și, de asemenea, o atitudine (destul de teoretică, la drept vorbind) de suspendare a judecății în fața oricărei cunoașteri care scapă simțurilor și rațiunii, și în spacial în fața celei religioase. Este, deci, complet diferit de ateism. Conținutul său rămâne, însă, destul de vag; și, în practică, el este considerat adesea sinonim cu *scepticismul*;

Agudath Israel – organizație mondială a iudaismului ultraortodox;

Ahemenizi – dinastia care a domnit asupra Imperiului Persan între 556-330 î. Hr.;

Ahimsă – comună marilor religii indiene, noțiunea de *ahimsă* (în sanscrită, „lipsa intenției de a lovi”) corespunde mai mult ideii de „non acțiune asupra mediului”, decât celei de non violență, cu care este adesea asociată. Ea atestă o voință atât spirituală, cât și morală de a depăși stadiul de competiție vitală pentru a te contopi cu *Totalitatea* (brahman). Implicând compasiune față de tot ceea ce este viu, doctrina *ahimsă* face obiectul unei aplicări deosebit de stricte în *jainism*;

Ahriman – spirit al răului în dualismul *zoroastrian*;

Ahura Mazdă – zeul suprem în vechea religie persană, îndeosebi în sistemul *zoroastrian*;

Aissaua – confrerie musulmană sufistă;

Ajantă (Peșterile de la ...) – sit arheologic indian (Maharashtra); sculpturi și picturi budiste (sec.I î.Hr. – sec VII d. Hr.) împodobesc acolo circa 30 de peșteri;

Akālī Dal – organizație politico-religioasă a sikhilor;

Akenaton – sau *Amenofis al IV-lea*, faraon și reformator al religiei egiptene (sec.XIV î. Hr.);

Akkad – regat mesopotamian (cca. 2300-2125 î. Hr.);

Alani – vechi popor nomad originar din regiunea situată la NE de Marea Neagră;

Alevi – „Partizanii lui Ali”; membrii unei mișcări religioase apropiate de *șiism*;

Alexandria – fondată de Alexandru cel Mare în 332 î. Hr.; capitală a Ptolemeilor și important centru intelectual al lumii elenistice;

Alfabet – în ebraică, *aleph* și *tav*, prima și ultima literă din alfabet, precum cuvântul *emet* („adevăr”) simbolizează *Shekinah* (prezența divină); echivalentele lor în greacă, *alfa* și *omega*, reprezintă în creștinism *Tatăl și Fiul, originea și sfârșitul Creației*;

‘Ali Ibn Abi Tālib (cca. 600-661 d.Hr.) – al patrulea calif, văr și ginere al lui Mahomed;

Almohazi – dinastie berberă care a domnit asupra Africii de Nord occidentale și a unei părți din Spania, între 1147-1269 d.Hr.;

Amarna - revoluția de la Amarna, vezi Aton;

Amaterasu – Mare Zeiță a Soarelui în panteonul *shintoist*;

Ambedkar, Bhimrao Ramji (1891-1956) – om politic indian; născut în casta „*intangibililor*” (paria), devine apărătorul lor când ajunge la guvernare (1947-1951);

Amesha Spenta – numele a șase spirite ale binelui create de *Ahura Mazdā* (în religia zoroastriană);

Amhară – limba oficială din Etiopia;

Amida și Amitsim – vezi *Amitābha*;

Amin - cuvânt ebraic, adoptat ca atare (amen), în greacă și în latină, precum și în religiile creștine. El exprimă convingerea omului în credința sa, atât cu titlu individual, cât și ca membru al comunității. Termenul subliniază și accentuează binecuvântările, rugăciunile și actele liturgice. În acest sens, se poate considera că el joacă, într-un mod foarte atenuat, un rol comparabil cu cel al *mantrei om*, în tradiția hindusă;

Amitabha - Buddha al „luminii eterne”, numit în japoneză Amida;

Amon – Zeu al Egiptului Antic, „rege al zeilor” în teologia *tebană*;

Amuletă – obiect pe care o persoană îl poartă în general asupra sa și de la care așteaptă o protecție de tip magic;

An sau **Anu** – zeu mesopotamian al cerului;

Anabaptism – doctrina a „noului botez”, aparținând sectei creștine cu același nume (sec. XVI), care pretinde de la adultul convertit repetarea botezului primit în copilărie;

Anafora – rugăciune euharistică;

Anagārika Dharmapala – David Hewavitarne (1864-1933). Fondator al primei societăți budiste internaționale, *Maha Bodhi Society*;

Anahit – zeiță armeană;

Anahoret – în greacă, „retras”. Pustnic, călugăr care trăiește solitar, departe de lume și de orice comunitate, fie ea și religioasă;

Ananda – văr și tovarăș al lui Buddha;

Anatemă – în istoria Bisericii, sentință care exclude din comunitatea creștină pe oricine consideră că o anume doctrină condamnată este adevărată. Cu această sentință se încheiau canoanele conciliilor; ea consta dintr-un text scurt rezumând o opinie înainte de a pronunța condamnarea prin formula *anatema sit*: „Dacă zice cineva... să fie anatemizat”. În acest fel era declarată eretică o anumită poziție teologică și era definită, prin metode negative, doctrina sănătoasă;

Animism – termenul de *animism* desemnează, în sens general, credința în suflete și spirite. În particular el se referă la teoria lui Edward B. Tylor (1832-1917), conform căreia credința în spirite ar reprezenta prima fază istorică a religiei, înainte ca aceasta să evolueze spre politeism, apoi spre monoteism. În acest sens, mai restrâns, conceptul a fost abandonat de către antropologia modernă;

Antifonar – culegere de cânturi liturgice;

Antropogonie – povestire mitologică despre originea omului;

Antropomorfism – în istoria religiilor, termenul de *antropomorfism* se aplică oricărei prezentări a unei ființe divine ca fiind înzestrată cu atribute sau comportamente umane. Termenul capătă un sens critic, particular, atunci când această ființă divină este, de altfel, descrisă drept transcendentă.

Antropomorfismul poate fi interpretat, în orice caz, ca fiind legat de activitatea credinciosului și de dificultatea înțelegerii manifestărilor divine. Exegeza tradițională, cea evreiască, dar și cea creștină, interpretează alegoric numeroasele antropomorfisme întâlnite în textele biblice;

Apocalipsă – în greacă, „dezvăluire”;

Apocrife – în greacă, „lucruri ascunse”, de unde „texte secrete”, de unde „cărți eretice”, sau „ne canonice”;

Apofatism – în greacă, „negativism”. Atitudine spirituală și teologică ce refuză să reducă misterul lui Dumnezeu la reprezentări conceptuale. Această conștientizare a incognoscibilității naturii divine nu exclude o experiență mistică de întâlnire cu Dumnezeu personal al revelației;

Apollo – divinitate greacă și romană a luminii;

Apologetică – în greacă, „defensivă”. Disciplină teologică ce respinge obiecțiile aduse religiei și adună argumentații pentru a-i susține legitimitatea;

Apatropaic – acest epitet (din greacă, *apotrepein*, „a îndepărta”), se aplică ansamblului mijloacelor rituale (formule, rugăciuni, sacrificii) utilizate pentru a alunga răul, în special cel anunțat de o povestire;

Aramazd – divinitate importantă din panteonul armean;

Ares – zeul grec al războiului;

Arhant – în budism, nume dat adeptului care a atins stadiul de *nirvana*

Arianism – erezie a preotului alexandrin *Arius* (256-336 d.Hr.), care neagă divinitatea lui Iisus;

Armata Salvării (Slavation Army) – organizație de origine *metodistă*, fondată la Londra în anii 1870, de către William Booth (1829-1912), care împletește zelul evanghelizării cu acțiunea socială și caritabilă;

Artemis – zeiță greacă a Lunii și a vânătorii;

Artha – în hinduism, succes al acțiunilor umane, putere;

Ārya – în sanscrită, „nobili”;

Asanga – fondator al școlii budiste *Vijñānavādin* (între sec. IV-VI);

Asasini (Hațșini) – sectă islamică ismailită;

Asclepios – zeul tămăduitor, al grecilor antici;

Aseni – zei nordici care reprezintă suveranitatea și forța;

Asociația Internațională pentru Conștiința lui Krișna – vezi *Krișna, Adepții Lui*;

Asociația Pentu Unificarea Creștinismului Mondial (AUCM) – vezi *MOON* (secta);

Asram – derivat din rădăcina *sram*, care înseamnă „efort intens”, *asram* poate desemna, în tradiția brahmanică, fie perioada din viață consacrată acestui efort de detașare spirituală, fie locul unde este practicat;

Așkenazi – în diaspora, descendenți ai comunităților evreiești medievale, de limbă germanică;

Atatürk, Mustafa Kemal (1881-1938) – om de stat turc reformator, care a laicizat învățământul și instituțiile politice;

Ateism – în pofida terminației sale în „-ism”, ateismul nu este o doctrină constituită, iar termenul nu aparține vocabularului tehnic al filozofiei sau teologiei. Sensul său a evoluat de-a lungul secolelor, pornind de la noțiunea de *impietate*, adică refuzul respectării normelor rituale care ar fi asigurat coeziunea cu cetatea sau cu grupul. În acest sens, evreii sau primii creștini erau considerați ateii de către adversarii lor păgâni (care, la rândul lor, erau acuzați de același lucru de către evrei, în numele propriei concepții asupra unui Dumnezeu universal). În sens modern, cuvântul și noțiunea apar în a doua jumătate a secolului la XVI-lea, pentru a desemna, în Occident, o atitudine de refuz a religiei (în general al creștinismului), asociată adesea cu o critică a formelor de organizare socială, legate de aceasta. Opunându-se credinciosului, ateul neagă validitatea argumentelor pe care acesta le oferă în sprijinul credinței. „Religiile fără Dumnezeu” din Orient (dintre care budismul primitiv indian reprezintă un exemplu radical) se situează în perspective foarte diferite;

Athena – zeiță greacă a eroismului și înțelepciunii;

Atișa (952-1054) – călugăr indian, reformator al budismului tibetan, care a restabilit un echilibru între tradițiile esoterice și cele exoterice în Tibet și a stat la originea școlii *Baka 'gdamspa*;

Ātman – în *Upanișade*, *atman* (în sanscrită, pronume reflexiv provenit dintr-o rădăcină care înseamnă „a respira”, de unde traducerea sa prin „Sine”) este identificat cu *brahman* (Totalitatea) și prezentat drept revelația supremă care condiționează evadarea din ciclul de renașteri. Termenul desemnează nu un suflet individual, în sensul cunoscut de tradiția occidentală, ci, prin identificarea lui cu *brahman*, un *Absolut nonindividual*, a cărui diversitate de obiecte, ființe și chiar zei nu reprezintă decât aspecte fragmentare și tranzitorii;

Aton – termen care înseamnă „disc solar”. Faraonul Amenofis al IV-lea, devenit Akhenaton, va dezvolta și va impune cultul exclusiv al Soarelui (care nu va dura decât în perioada domniei sale). Această perioadă se numește „revoluția de la Amarna”;

Attis – zei al fertilității, de origine frigiană;

Auguraculum – în religia romană, aria sacră de unde *augurul* observă semnele celeste, în special zborul păsărilor;

Augiri – colegiu sacerdotal roman însărcinat cu interpretarea prevestirilor;

Augustus (63 î.Hr – 14 D.Hr.) – împărat roman ajuns la putere în 27 î.Hr.;

Auspicii - perversiti făcute de auguri, în religia romană;

Australieni (aborigeni) – descendenți ai populațiilor care ocupau Australia înainte de venirea coloniștilor europeni;

Autocefale (Biserici) – în creștinismul ortodox, autocefalia (din greacă, *autpkephalos*, „care are propriul cap”) se caracterizează prin refuzul de a recunoaște autoritatea juridică a unei biserici niversale și prin organizarea autonomă a bisericilor la nivel național. Bisericile autocefale nu recunosc un șef comun vizibil, doar Hristos fiind căpetenia lor invizibilă;

Avalokitesvara – unul dintre principalii *bodhisattva*; în japoneză, „Kanonbosatsu”;

Avatāra – termenul *avatāra* (format din prefixul *ava* care desemnează o mișcare de sus în jos, și rădăcina *tr*, „a traversa”), în sensul său original și restrâns, desemnează o coborâre, adică o încarnare a zeului *Vishnu*, în scopul de a restabili ordinea cosmică tulburată de puterile demonice. Această noțiune s-a extins apoi la *Lakṣmi*, *paredra* zeului, precum și la alte divinități brahmanice, dar cuvântul rămâne legat în special de cultele vishnuite;

Avesta – cărți sacre ale religiei mazdeiste;

Avicenna – în arabă, Ibn Sinā (980-1037). Filozof și medic iranian;

Avraam – patriarh evreu, personaj foarte important în *Geneză*;

Ayatollah – nume arab („semnul lui Dumnezeu”) dat începând din secolul al XVIII-lea membrilor celor mai de sus ai ierarhiei šiite. „Marii Ayatollahi”, care sunt în număr de 10, formează instanța supremă a šiismului;

Āyurveda – în medicina hindusă tradițională (literal, „știință despre longevitate”);

Babism – mișcare religioasă fondată în mediul šiit de către Sayyid'Ali Muhammad(1819-1850), supranumit *Bāb* sau „ușa spre adevăr”. Acesta a anunțat în toată Persia un nou ciclu profetic, care avea să înceapă la 23 mai 1844, la 1000 de ani după oclutația celui de-al XII-lea Imām. Babismul a dat naștere la numeroase revolte și a suferit represiuni violente. S-a scindat în 2 grupări, dintre care cea mai importanta este *bahaismul*;

Bahaism sau *behaism* – mișcare religioasă desprinsă din babism și fondată de un fost discipol al lui *Bāb*, Bahā'Āllah („Splendoarea lui Dumnezeu”, 1817-1892). Destul de sincretică și preocupată de punerea în aplicare a principiilor morale și sociale, această mișcare este persecutată violent în Iran și s-a răspândit în SUA, Europa, India și Orientul Apropiat;

Baptism – astăzi, doctrina protestantă care acordă botezul adulților ce profesează credința;

Bar-Mitsva – cuvânt ebraic (literal, „fiu al poruncilor”) desemnând, pe de o parte, băiatul evreu de 13 ani care, primind instrucția necesară, este recunoscut ca apt să ia parte activ la viața comunității și, pe de altă parte, petrecerea în cursul căreia se sărbătorește această recunoaștere;

Barth Karl (1886-1968) – teolog calvinist elvețian. Va dezvolta „teologia dialectică” în monumentală sa lucrare *Dogmatica*;

Bâțin Zâhir – cuvântul arab *Bâțin* înseamnă „ascuns”, „ezoteric”, în opoziție cu *Zâhir*, care se traduce prin „explicit”, „evident”, „literal”. Diferența dintre *Bâțin și Zâhir* intervine în interpretarea *Coranului*, care, în afară de sensul explicit și literal, are și un sens ascuns, care poate fi perceput nu cu urechile, ci cu inima datorită ajutorului divin;

Bazou – rege legendar al Regatului Congo, subiect al unui cult special în voodoo-ul haitian;

Bektâshiya – confrerie musulmană și sectă inițiativă derivată din *șiismul duodeciman*;

Bema – principala sărbătoare *maniheistă*, comemorând Patimile lui Mani;

Benten – divinitate a budismului japonez;

Bèze, Theodore (1519- 1605) – reformator calvinist francez;

Bhagavad-Gitā – „Cântul Preafericitului Stăpân”, text speculativ inserat în *Mahābhārata*, care expune învățătura metafizică oferită de *Vishnu*, sub forma lui *Krishna*, prințului *Arjuna*;

Bhairava Bhairavi – forme ale lui *Shiva*;

Bhakti – în tradiția indiană, cult de devoțiune care face adeptul să participe la persoana și la esența divinității pe care o adoră. Se caracterizează prin simplitatea și modestia riturilor sale, prin intermediul cărora se exprimă o concepție și intimă asupra raporturilor cu divinitatea;

Bhikṣu – ascet cerșetor, în hinduism și în budism;

Biserica Lui Iisus Hristos Și a Sfinților Ultimelor Zile – vezi *Mormonii*;

Biserica Pentru Unificarea Creștinismului Mondial – vezi *Secta MOON*;

Bodhidharma (sfârșitul sec.V-începutul sec.VI) – călugăr indian legendar, fondator al budismului Ch’an în China. Este considerat al 28-lea patriarh indian descendenta al lui Buddha și primul patriarh Ch’an;

Bothisattva – termenul sanscrit *bothisattva* desemnează ființele (*sattva*) care au atins starea de trezire (*bodhi*). În budismul *Mahāyāna*, acești „treziți” renunță voluntar la intrarea lor în *nirvana*, din compasiune față de omenire, față de care joacă un rol protector sau consolator. *Tantrismul* îi înzestrează chiar cu o *paredra, sakti*, putere personificată sub forma unei figuri feminine cu care se unește *bothisattva*. În acest stadiu, budismul se apropie foarte mult de brahmanism (*avatara*), conceptul de *bothisattva* s-a extins mai ales în budismul tibetan, chinez și japonez;

Bon – religie prebudistă din Tibet;

Brahman – în sanscrita vedică, termenul *brahman*, (neutru și cu accentul pe prima silabă) are un sens abstract și desemnează esența profundă, spirituală și totodată verbală a tuturor lucrurilor, absolutul lumii. În acest sens, se identifică cu *ātman*, sau *absolutul Sinelui*. Accentuat pe silaba aII-a, este de genul masculin și desemnează înțeleptul și preotul (de comparat cu latinescul *flamen*), membru al clasei sociale *brāhmaṇa* (a brahmanilor). Atunci când organizează lumea, *brahman* (neutru) este personificat sub o înfățișare divină și masculină aceea a *zeului Brahma* ;

Brahmāna – în *Vede*, relatare în proză cu caracter speculativ;

Buddha – literal, „trezit”, îl desemnează pe fondatorul budismului, (*Gautama*), dar și pe toți înțelepții mitici sau reali care au trăit experiența *Trezirii*;

Bultmann, Rudolf (1884-1976) – istoric al religiilor, exeget și dogmatician protestant german care s-a dedicat „demitizării” Noului Testament. El interpretează riscu credinței creștine după categoriile „analizei existențiale” a lui Heidegger;

Cabala – termen care înseamnă „tradiție” și care a ajuns, în secolul al XIII-lea, să desemneze un sistem doctrinar care grupează curente ezoterice ale misticii evreiești;

Caldeeană (Biserica) – comunitate creștină orientală (al cărei sediu patriarhal, inițial la Moul, s-a mutat la Bagdad din 1950), care are drept limbă liturgică *siriaca* (sau araba) și respectă *ritul caldeean*, sau *siro-oriental* (vezi Rituri Creștine), ca și cealaltă mare comunitate creștină din Irak, *Biserica Apostolică Asiriană din Orient* (numită *nestoriană*);

Califat – autoritate a califului (în arabă, „succesor” al lui Mahomed) ca șef suprem al musulmanilor;

Canaan – în *Biblie*, regiune de pe țărmul palestino-fenician;

Candomblé - cult afro-brazilian;

Canon – în greacă, „regulă”. Cuvântul este utilizat în domeniul religios pentru a desemna o normă de referință oficială: *lege ecleziastă*, *definiție dogmatică conciliară*, *grup de texte fondatoare autentice*. Este vorba de asemenea despre: *drept canonic*, *canoanele Scripturii*, *canoanele slujbei* etc.;

Cao Dai (Biserica) – sectă vietnameză care împrumută elemente din *taoism*, *budism* și *creștinism*;

Caodong (Secta) - școală chineză de Ch'an, transmisă în Japonia sub numele de *soto*;

Cargobot (Culte) – mișcări religioase apărute mai ales în *Melanezia*, caracterizate prin credința în vremuri noi care vor fi inaugurate prin abundența de bunuri materiale transportate de un vapor sau un avion, supranaturale;

Carismă – în *Noul Testament* (derivar din grecescul *charis*. „grație”, atât în sensul de „farmec”, cât și în cel de „favoare” sau „recunoaștere”) desemnează concret un har primit de la Dumnezeu. În limbajul teologic, se face distincție între grație, care privește individul, și carismă, acordată pentru binele comunității. Se numește „*mișcare (reînnoire, reînnoire) carismatică*” ramura catolică a unui fenomen care, la 60 de ani după fondarea sectelor penticostale, vrea să redea vigoare, ca în timpul primilor creștini, carismelor personale, fenomen care afectează de acum majoritatea marilor biserici. În științele sociale, puterea carismatică este una dintre cele trei tipuri de dominație (alături de puterea tradițională și puterea rațională), conform clasificării stabilite pe acest subiect de Max Weber. Ea se bazează pe un „har” care îi conferă deținătorului un ascendent, o forță de convingere, chiar de fascinație, datorită căreia este ascultat de ceilalți. Adeziunea de care se bucură deținătorul acestui har (de exemplu, dictatorul) este, în cele din urmă, un fenomen de credință cu caracter religios și de identificare, cu caracter mistic;

Castă – din portugheză, *casta*, „rasă”, utilizat de exploratorii secolului al XVI-lea pentru a traduce noțiunea de jăti („specii”), care desemnează în India diviziunile sistemului de stratificare socială;

Catari – în greacă, „*cei puri*”; membri unei secte medievale a cărei doctrină este bazată pe două principii antagonice, Binele și Răul (dualism);

Cateheză – în creștinism, instruire religioasă;

Catolicos – titlu purtat de anumiți ierarhi ai Bisericilor Creștine din Orient, cum sunt patriarhul ortodox al Bisericii din Georgia, șefii Bisericilor siro-malabară, armeană și asiriană, precum și unii dintre omologii lor uniți;

Cărțile Sibiline – cărți profetice cumpărate, spune tradiția, de la sibila din Cumae de către Tarquinius Superbus, ultimul rege al Romei. Au fost păstrate în Capitoliu până la incendiul din 83 î. Hr.;

Celsus – filozof antic creștin, de limbă greacă (sec.II d.Hr.);

Cenobit – în greacă, „care trăiește în comunitate”. Călugăr care își împarte viața religioasă cu confrăți grupați în același loc (mănăstire, schit, abație etc.) și se supune acelorași reguli, sub autoritatea aceluiași superior;

Cernunnos – divinitate celtică care guvernează lumea animală;

Ch'an – formă chineză a budismului mahâyāna, adoptată în Japonia sub numele de *zen*;

Ch'an În Coreea – vezi *Son*;

Chavin De Huantar – sit arheologic din vechiul Peru (900-200 î.Hr.);

Chinnamasta – formă de *Mahādevi*, putere delegată de *Shiva*;

Chiril din Alexandria (376 și 380–444 d. Hr.) – episcop și doctor al Bisericii; adversar al ereziei nestoriene;

Cibele – zeiță de origine frigiană, numită și *Marea Mamă a Zeilor*;

„**Cinci suluri**” – vezi *Meghilloth*;

Circumcizie – atestată la diverse popoare din Antichitate și practică până în zilele noastre (la fel ca excizia clitorisului la anumite etnii africane), circumcizia, care cănsă în excizia prepuțului, este un rit inițiat la evrei și la musulmani; este obligatorie și capătă un sens particular la evrei, pentru care este semnul distinctiv al intrării în *Alianța lui Dumnezeu cu Poporul Ales*;

Compania lui Iisus – vezi *Iezuiții*;

Conciliu – adunare de episcopi și teologi care decide în probleme de doctrină sau disciplină;

Confesiune De Credință – în protestantism, expunere a credinței personale;

Confrerie musulmană – islamul nu recunoaște, în principiu, nici un ordin religios, nici un cleric, nici o ierarhie spirituală. Cu toate acestea, misticismul musulman sau *sifismul*, mai întâi individualist, a reușit, încet încet, sub influența monahismului oriental, și mai ales începând din secolul al XII-lea, să se organizeze în asociații care recunosc autoritatea unui maestru spiritual, practicând aceeași disciplină și utilizând un ritual comun;

Confucianism – doctrină filozofică și morală desprinsă din învățăturile lui Confucius (în chineză *Kongzi*, 551-479 î. Hr.);

Congregații Romane – organisme administrative ale Vaticanului („*dicasterii*”) care fac parte din *Curia romană*;

Congregaționalism – în protestantism, regim de autonomie a Bisericii locale;

Consiliul Ecumenic al Bisericilor – organism de tip confederal care grupează reprezentanți voluntari ai Bisericilor creștine, pentru a lucra în toate modurile posibile (reflexie, cooperare etc.) la apropierea „fraților despărțiți”. Fondat în 1937, oficializat în 1948, *Consiliul Ecumenic al Bisericilor* respectă individualitatea și autonomia Bisericilor participante, pretinzând însă ca acestea să le recunoască pe celelalte participante ca membre cu drepturi egale în Biserica Universală. Biserica Catolică nu a aderat la Consiliu, dar colaborează cu acesta, în cadrul unui grup mixt de lucru;

Convertire – cuvântul latin *conversio* traduce două cuvinte grecești cu sensuri diferite, pe de o parte *epistrophe*, care înseamnă „schimbare de orientare” și implică ideea unei întoarceri (întoarcere la origine, întoarcere spre sine), și pe de altă parte, *metanoia*, care înseamnă „schimbare a gândului” sau „căință”, și implică ideea unei mutații sau a unei renașteri. Există deci, în noțiunea de *convertire*, o opoziție internă între ideea de întoarcere la origine și aceea de renaștere. Această polaritate a marcat profund conștiința occidentală de la instaurarea creștinismului;

Coran – în arabă, „recitare”, cartea sfântă a musulmanilor, care conține cuvintele lui Dumnezeu, transmise lui Mahomed prin intermediul Arhanghelului Gavriil;

Corp Subtil – în afară de corpul vizibil (sau „grosolan”), există conform tradiției hinduse, un corp invizibil, analog celui vizibil, dar nu identic cu acesta, care formează o rețea de căi de comunicare prin care cîrulă energiile emanate de *Ātman*: adică corpul subtil;

Cosmogonii – relatări mitice despre originea lumii;

Creație – în tradiția teologică a Occidentului, de inspirație iudeo-creștină, prin termenul de „creație” este desemnată facerea lumii în totalitatea sa (ca materie, precum și ca multitudine de forme), în virtutea unui act divin de voință, dragoste și putere care implică, din partea acestei lumi, dependență totală;

Cuna – etnie indiană din America Centrală;

Curie Romană – ansamblu de organisme ale guvernământului pontifical;

Dagbanze – divinitate a Africii Negre;

Dakhma – vezi *Turnurile Tăcerii*;

Dalai Lama - șef spiritual al budismului tibetan, considerat reîncarnarea lui *bodhisattva Avalokitesvara*;

Dao [Tao] – în chineză, „calea”. Principiu regulator al universului și cale de mântuire individuală;

Dao'an (312-385) – fondator al primei comunități budiste chineze organizate;

Daode Jing (Cartea Căii și a Virtuții) – culegere de aforisme elaborată începând din secolul al III-lea sau al IV-lea î. Hr. în China Antică, considerată unul dintre principalele texte ale *taoismului* și atribuite lui *Laozi*;

Dao Zang – canon de texte taoiste;

Darsana – conceptul hindus de *darsana* (din sanscrită, *drs*, „a vedea”) se referă atât la cult cât și la folozofie. În cult, el desemnează „faptul de a vedea” o zeitățe, o persoană sau un obiect de bun augur (de exemplu, imaginea unui zeu în timpul unei ceremonii). Această experiență constituie o binecuvântare pentru cel care o trăiește. În filozofie, termenul are sensul de „punct de vedere” și desemnează diferite sisteme, fiecare reprezentând un mod particular de a privi realitatea și o interpretare originală a scrierilor sfinte, *Vedele*;

Decemvirii – colegiu sacerdotal roman cu 10 membrii, devenit apoi, Colegiul Quindecemvirilor (cu 15 membri), însărcinat cu păzirea și interpretarea *Cărților Sibiline*;

Demeter – zeiță greacă a vegetației numită *Ceres* la Roma;

Demiurg – în sensul original, termenul îl desemnează pe „cel ce muncește pentru public” (în greacă *demiourgos*), artizanul sau orice practician al unei meserii. În *Timaios*, Platon descrie universul ca fiind opera unui „demiurg”, unui artizan divin care contemplă un model inteligibil etern și se dedică realizării unei imagini a acestui univers în materia. școlile neoplatoniciene interpretează acest pasaj ca implicând o opoziție între *Dumnezeul transcendent*, principiu al lumii inteligibile, și *demiurgul creator*, care îl face pe Dumnezeu transcendent să evite contactul cu materia impură. Gnostici duc și mai departe antagonismul și concep demiurgul ca pe un rău; ei îl identifică, în plus, cu Dumnezeu din Vechiul Testament. Istoria religiilor și etnologia religioasă au extins conceptul de demiurg la numeroase cosmogonii, unde accentul cade pe aspectul „artizan al creației”;

Denominație – termen provenit din limbajul ecleziastic englezesc și american, care denumește o Biserică sau un grup anume de creștini care posedă funcții ecleziastice profesionale și confesiune de credință;

Derviş Învârtitor – membri ai confreriei sufiste *Mawālāwīya*;

Deuterocanonice (Cărțile) – pentru catolici, cărțile biblice ale Vechilui Testament scrise în greacă, a căror canonicitate a fost stabilită de Conciliul de la Trento. Protestanții le consideră „apocrife”;

Deutero-Isaia – „al doilea Isaia”, căruia critica biblică îi atribuie capitolele XL și LV di cartea cu acest nume;

Deuteronomistă (Mișcarea) – reforma religioasă întreprinsă sub îndemnul lui Iosia, rege al Iudeei (cca.640-609 î. Hr.), în raport cu legile și *exhortațiile* care formează cartea *Deuteronomului*;

Dharma – cuvântul sanscrit *dharma* desemnează „dispunerea” normală a tuturor lucrurilor (din rădăcina *dhr*, „a susține”) sau Ordinea, totodată cosmică, socială, morală și religioasă. În consecință, termenul se referă, de asemenea, la datorie și virtute. Din punct de vedere istoric, *dharma* a înlocuit, în India clasică noțiunea mai veche de *rta* (comparabilă cu latinescul *ritus*, „rit”);

Dharmapāla – vezi *Anagārika Dharmapāla*;

Dhikr – cuvântul *dhikr* desemnează în arabă rememorarea și, în particular, litania pe care o rostesc misticii musulmani (sufiștii) în scopul de a slăvi gloria lui Dumnezeu și de a atinge perfecțiunea spirituală. *Dhikr* este, de fapt, o „amintire” a lui Dumnezeu, produsă prin repetarea frecventă a numelor Sale, cu voce tare sau înceată, în pozițiile și ritmurile respiratorii prescrise. Într-o etapă ulterioară, *dhikr* este articulat de inima însăși, până când credinciosul, lăsându-l să intre în sinele său cel mai profund, poate atinge starea de unire cu Dumnezeu (*tawhid*);

Dhimmi – în arabă, „protejat”. În tradiția islamică, statut special acordat adepților anumitor religii (creștini și evrei, în particular) care rămân liberi să-și practice propria religie în interiorul cetății musulmane;

Dhyāna – în tradiția indiană, tehnică de meditație care constă într-un antrenament progresiv pentru vidarea conștiinței și detașarea totală;

Di sau **Shangdi** – „Domnul din Înalturi”, divinitate supremă a dinastiei Shang, în China Antică;

Digambara - literal „înveșmântați cu aer”, sau „dezbrăcați”; una dintre cele două mari secte ale *jainismului* – cealaltă fiind *zvetāmbara*;

Diomedee – erou din *Iliada*, companion al lui Ulise;

Dyonisos sau **Bachus** – zeu grec al viței de vie și al vinului, al beției mistice și extazului delirant;

Djalāl Al-Din Rûmi (1207-1273) – poet și mistic persan, fondatorul confreriei *dervișilor învârtitori*;

Djanggawul (Miturile) – dau seamă despre popularea Pământului la aborigenii Australieni;

Djinni – conform *Coranului*, ființe corporale formate din foc, invizibile, create de Dumnezeu, la fel cu îngerii și oamenii;

Documentară (Teoria) – tradiția evreiască a văzut în *Pentateuh* (în ebraică, în sens propriu, *Tora*, adică primele cinci cărți ale *Bibliei*: *Geneza*, *Exodul*, *Leviticul*, *Numerii*, *Deuteronomul*) o operă unitară atribuită lui Moise. Cu toate acestea, unitatea ei a fost pusă la îndoială destul de repede, îndeosebi odată cu Renașterea. Pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, în special ca urmare a lucrărilor exegetice ale lui Graf și Werhausen, critica biblică a considerat, după o analiză detaliată a redactării sale, că *Pentateuhul* rezultă din compilarea a 4 documente, diferite ca vechime și loc de origine (și toate scrise mult după Moise). Se disting, așadar, documentul „*yahvist*”, denumit astfel pentru că Dumnezeu este numit în el *Yhwh* (Yahve); documentul „*elohist*”, în care numele divin este *Elohim*; documentul „*deuteronomist*”, care atribuie unei surse distincte tot *Deuteronomul*; în fine, documentul „*sacerdotal*”, care emană, după cum indică numele, dintr-o sursă clericală, probabil preoții din Ierusalim;

Dogen Kigen (1200-1253) – discipol al maestrului japonez Myōan Eisai, fondator al sectei *soto* înrudită cu budismul *zen*;

Dogon – popor din Mali;

Dualism – în istoria religiilor, termenul apare în secolul al XVIII-lea pentru a desemna sistemele în care un principiu al Răului, distinct și autonom, coexistă cu divinitatea, principiul Binelui: așa cum se întâmplă în *Mazdeism*. În al doilea rând, termenul a servit și pentru a defini *gnosticismul*, în sensul în care acesta pune accentul pe distanța infinită care îl separă pe Dumnezeu de lume și consideră că Dumnezeul Vechii Legi, cel care a acționat asupra lumii, nu este adevăratul Dumnezeu;

Dulie, Hiperdulie - dacă Biserica recunoaște drept legitimă o formă de cult dedicat sfinților, ea face o diferențiere între acest cult și cel al lui Dumnezeu însuși. Doctrina Conciliului de la Trento a determinat aceste niveluri de venerație. adorația este destinată lui Dumnezeu și fiecărei persoane din Sfânta Treime: este cultul „latriei”; sfinților li se adresează cultul „duliei”, iar Fecioarei Maria, pe care maternitatea o plasează deasupra celorlalți sfinți, cel al „hiperduliei”;

Dumezil, Georges (1898-1986) – istoric al religiilor, specialist în mitologia comparată indo-europeană;

Durgă – zeiță hindusă, care conjugă energiile lui *Shiva* și *Vișnu*;

Eecatl – zeu astec al Vântului;

Eisai Myōan (1141-1215) – călugăr budist japonez care a introdus *Ch'an-ul* în Japonia (de atunci numit *zen*);

Eleusis (Misterele de la) – sărbători de inițiere celebrate în sanctuarul grec de al Eleusis, care durau 10 zile, la sfârșitul lui septembrie. Ele conțineau în special procesiuni pornite din Atena, reprezentații care o evocau pe *Demeter* și hierogamia ei cu *Zeus*, expunerea unor obiecte de cult, iar adepții și participanții trebuiau să păstreze secretul absolut asupra a ceea ce au făcut, văzut sau auzit în cursul acestor rituri inițiatice;

Eliberare – în sanscrită, *Mokṣa*; în tradiția indiană, eliberare din ciclul renașterilor;

Elkhasaism – doctrină iudeo-creștină răspândită în „țara Parților” în jurul anului 100 d.Hr., de către profetul Elkhasai;

Elohim – plural al lui El, care desemnează divinitatea în lumea semitică antică. Uzitat ca nume al lui Dumnezeu în anumite texte biblice;

Emanatie - se numesc teorii ale emanației (sau ale purcederii) teoriile despre originea lumii în care aceasta, în loc să rezulte dintr-o creație al lui Dumnezeu, emană (purcede) prin producerea de principii intermediare (cum este demiurgul creator). Această idee, centrală în neoplatonismul alexandrin, a pătruns și în gnosticism și Cabala;

Encratism – format de la adjectivul grecesc *enkrates* („stăpân pe sine”), termenul desemnează o mișcare spirituală activă în primele 4 secole ale erei creștine, atât în cadrul iudaismului, cât și în creștinism, în gnosticism și în maniheism. Se caracterizează printr-un ascetism foarte riguros, manifestat în special prin abținerea sexuală și alimentară. Fundamentul său doctrinal constă în condamnarea materiei și a corpului, considerate opera nefastă a unui demiurg care nu este Dumnezeu cel suprem. Biserica s-a opus puternic acestor idei, definind asceza creștină ca fiind fondată pe disponibilitatea în serviciul lui Dumnezeu;

Enki sau **Ea** – zeu din triada mesopotamiană, suveran al apelor adânci pe care este așezat Pământul;

Enlil – zeu din triada mesopotamiană, suveran al lumii terestre; înlocuit cu *Marduk*, zeu babilonian (mil. II î. Hr.);

Ennichi – „ziua unei legături deosebite” în budismul japonez;

Entuziasm – stare în care ființa umană este „posedată de un zeu” (în greacă, *entheos*) a cărui personalitate se substituie temporar personalității sale. Platon explică astfel inspirația poetică (*ion*), delirul profetic (*Aplogia*), sau chiar acțiunea politică (*menen*). Trecută prin iudaismul elenistic, această „posesiune” divină se regăsește în noțiunea creștină de „inspirație”;

Eon – desemnând în greacă durata vieții și, prin urmare, o perioadă lungă de timp, cuvântul *aion* a ajuns să însemne „eră” sau „eternitate” în limbajul filozofic și religios. El capătă un sens special în gnosticism, unde desemnează entitățile (considerate niște „lumi” sau „perioade”) care, ierarhizate și grupate în perechi, formează *Pleroma*, sau lumea divină;

Episcopalism – în protestantism, conducerea Bisericii de către episcopi;

Erezie – în greacă, *Hairesis* desemnează „alegerea” sau „preferința”, în particular în favoarea unei școli literare sau filozofice. În epoca elenistică, autorii evrei elenizați utilizează acest termen pentru a desemna, în mod neutru, diversele tendințe ale iudaismului. În cadrul creștinismului, începând cu secolul al II-lea, cuvântul capătă un sens polemic și implică o judecată de valoare: este utilizat de autoritatea ecleziastică pentru a desemna curente de gândire care pot amenința autoritatea doctrinei stabilite. Cei ce se făceau vinovați de erezie erau obligatoriu excluși (excomunicați), dacă nu renunțau oficial la doctrina condamnată (abjurare). În istoria religiilor, termenul poate fi aplicat, prin analogie, oricărei tendințe disidente care se îndepărtează, din anumite puncte de vedere, de doctrina unei religii construite.

Ermetism – doctrină esoterică dezvoltată în tratatele (dintre care cele mai vechi datează din Epoca Elenistică) atribuite lui Hermes Trismegistul;

Escatologie – sau doctrina sorții finale a omenirii (în greacă *ta eschata*), cuprinde credințele referitoare atât la destinul final al omului (escatologie individuală), cât și la cel al universului (escatologie universală). În acest sens, deși termenul a apărut abia la începutul secolului al XIX-lea, toate religiile vehiculează, prin intermediul miturilor sau teologiei, o viziune escatologică mai mult sau mai puțin elaborată și sistematizată;

Estera – conform povestirii biblice din Cartea Esterei (Megilat Esther, „sulul” Esterei), soția evreică a regelui Ahașver. Ea l-a convins pe rege să renunțe la exterminarea evreilor din Imperiul Persan, plănuită de ministrul său, Haman. Acest text este citit în ziua de *Purim*, sărbătoare a bucuriei și triumfului binelui asupra răului;

Evangelice (Mișcări) – calificativul „evangelic” este revendicat de Bisericile care își declară prin aceasta atașamentul față de Evanghelie ca fiind singura bază sau normă a credinței lor. În țările germanice, el este similar adjectivului francez „protestant”. În alte părți, el desemnează, mai precis, un curent conservator în interiorul protestantismului;

Evhemerism – scriitor grec din sec. III î. Hr., Evhemer este autorul povestirii unei călătorii imaginare *Istoria sacră*, unde descrie viața preaferită a locuitorilor insulei utopice *Panchaia*. Acest text, astăzi pierdut, este cunoscut din citate sau rezumate făcute de alți scriitori din Antichitate, în special Diodor din Sicilia. El își datorează celebritatea episodului în care Evhemer propune o interpretare pur istorică a originii zeilor: de-a lungul narațiunii, personajele sale descoperă o coloană de aur pe care Uranus, Cronos și Zeus sunt menționați ca regi ai unor vremuri foarte îndepărtate. Astfel, zeii ar fi oameni pe care memoria colectivă i-a transformat după moarte în ființe supranaturale. În măsura în care opera sa nu este cunoscută decât indirect, intențiile lui Evhemer rămân destul de misterioase: trebuie să-l vedem ca pe un pionier al *raționalismului*, un critic al antropomorfismului religios, un apologist (sau, din contră, un adversar) al cultului suveranilor, care începuse să se dezvolte în monarhiile elenice? Fapt e că teza sa a fost utilizată de Părinții Bisericii (Eusebiu din Cezareea), îndeosebi pentru a justifica, în chiar cadrul păgânismului, condamnarea divinităților păgâne, considerate invenții umane. Spiritul raționalist al secolului al XIX-lea a extins această utilizare a noțiunii de *evhemerism* la toate religiile, fără însă a construi o doctrină sau o școală;

Exú – mesager al zeilor în panteonul Yoruba, el este șiret, violent și indecent, dar și jovial și dinamic; este asimilat adesea cu diavolul în culturile sincretice;

Eyn Sof – în ebraică, desemnează ființa divină care nu poate fi gândită, numită și personificată („Infinitul”), de unde emană cele 10 *sefirot*;

Ezoterism – Pentru filozofii greci, „ezoterică” era învățătura a cărei transmitere era rezervată de maestru câtorva discipoli aleși de el. Ea era astfel opusă lecțiilor „exoterice” destinate unui public mai larg fără a implica însă apărarea sau protejarea secretelor de ordin spiritual sau religios. În cadrul religiilor revelate, accentul cade însă pe dezvăluirea realităților spirituale, inaccesibile pe calea rațiunii obișnuite. Termenul de „ezoterism” face, așadar, trimitere la ansamblul doctrinelor care postulează existența unui „sens ascuns” al Revelației, care este sesizabil doar prin intermediul unei tradiții (transmise de la o generație la alta printr-un șir de maeștri și discipoli) și a cărei cunoaștere se prezintă ca o iluminare salvatoare. Cercetarea ezoterică nu poate fi concepută decât ca fiind integrată într-o religie ezoterică, care este, într-un fel, fațeta vizibilă și suportul pe care se bazează. Chiar dacă ezoterismul constituie un aspect important al moștenirii „avraamice” (iudaism, creștinism și islam) regăsim o cercetare similară a „adevărurilor fundamentale” și în alte religii (taoism, hinduism, budism, chiar șamanism siberian sau amerindian și anumite religii africane);

Falașa – populație etiopiană adeptă a iudaismului. Începând din 1973, o decizie (adesea contestată) a statului Israel i-a permis să beneficieze de „legea întoarcerii”;

Farisei – în greacă, *pharisei*; în ebraică, *perushim*, cuvânt care înseamnă „separați” (de toți cei care nu aplică *Tora*). Fariseii formează una dintre cele 4 mari secte ale iudaismului din epoca romană (împreună cu *saducheeii*, *esenienii* și *zeloții*) și se caracterizează prin atașamentul lor la dubla transmitere a *Torei*: scrisă și orală. Din punct de vedere istoric, fariseii se află la originea iudaismului modern;

Fatimizi – dinastie de califi șiiți, urmași ai Fatimei, fiica Profetului, și care a domnit în Africa de Nord (910-969 d. Hr.), apoi în Egipt (969-1171);

Fatwă – în dreptul musulman, răspunsul lui *mufti* la o întrebare referitoare la un aspect al legii;

Fetiș - obiect ritualic care, făcut din lemn, piatră sau lut, este considerat receptorul unui spirit al naturii, funcția sa oscilând între pasivitate în raport cu posesorul său și o putere antropomorfă asupra individului și legăturilor simbolice din cadrul grupului;

Filacteră – în greacă, *phylacterion* „mijloc de apărare”, de unde „amuletă”;

Filon din Alexandria (cca. 20 î. Hr. – 45 d. Hr.) – reprezentant principal al școlii filozofice evreiești din Alexandria, care interpreta Biblia în funcție de categoriile elenice;

Fiqh – în arabă, „știință” sau „inteligență”. Dispoziții care stabilesc datoriile omului față de Dumnezeu, ceilalți oameni și el însuși, în domeniul dreptului;

Flamin – preot roman dedicat slujirii unui zeu anume;

Fondator mitic – eroii fondatori apar adesea ca intermediari între omenire și lumea divină. Prin intermediul lor s-a pus, încă din Antichitate, problema raportului dintre mitologie și realitate. Dacă răspunsurile se orientau atunci spre o raționalizare (*evhemerism*) sau spre diverse forme de simbolizare (filozofică, poetică etc.), abia de la J.G. Frazer și sfârșitul secolului al XIX a fost întreprins un studiu „științific” al mitului. Prin urmare, abordarea referitoare la eroii fondatori se orientează după 2 axe principale: cea a psihanalizei, ca urmare a interpretării freudiene a unor personaje ca Oedip sau Moise; și cea a *comparatismului structural*, cu cercetările lui G. Dumézil asupra „tipurilor epice indo-europene”;

Frankel, Zacharias (1801-1875) – teolog evreu a cărui operă stă la baza iudaismului conservator;

Frazer, James George (1854-1951) – antropolog și istoric al religiilor, de naționalitate britanică;

Freyr – divinitate nordică a fertilității și fecundității;

Frigg = zeiță nordică, soția lui Odin, reprezentând Pământul-mamă;

Fundamentalism – în calitate de doctrină religioasă, fundamentalismul a apărut în cadrul protestantismului nord-american la sfârșitul secolului al XIX-lea, ca reacție împotriva teoriei evoluționiste, criticii biblice, interpretării „sociale” a mesajului evanghelic și diverselor forme de „modernism”. Își dăruiește numele definiției pe care o dă celor 5 articole de credință prezentate drept fundamentale și intangibile : autoritatea Bibliei, nașterea lui Iisus din Fecioară, moartea Sa expiatorie și mântuitoare, învierea Sa și viitoarea Sa întoarcere;

Gaia sau **Geea** – divinitate greacă reprezentând Pământul mamă;

Gāthā – poeme sau imnuri liturgice din *Avesta* (cartea sacră a mazdeismului);

Gautama – fondator al budismului, în sec. V î. Hr., numit și *Buddha* („Cel Iluminat”) sau *Sākyamuni* („ascetul Sākyā”);

Geiger, Abraham (1810-1874) – promotor la iudaismului reformat și al „științei iudaismului” în Germania;

Geneza (Cartea) – prima carte a *Bibliei*, desemnată în ebraică prin primul său cuvânt, *Bereshit*, „la început”, „în frunte”;

Ghost Dance – cult mesianic al indienilor din Statele Unite;

Glifă – în greacă, *gluphe*, „cizelură”, semn gravat;

Gnosticism – doctrină proprie mai multor secte sau școli din primele secole ale creștinismului, care face din dualism baza concepției sale asupra lumii;

Gnoză – în greacă, *gnosis*, „cunoaștere”. Desemnează o cunoaștere salvatoare (și rezervată inițiaților) a misterelor lumii. Termenul se aplică în special concepțiilor din gnosticism;

Gobind sau **Guru Gobind Singh** (1666 - 1708) – ultimul dintre cei 10 *Guru Sikhi*, el a instaurat o teocrație militară egalitară, înzestrată cu un cod de disciplină;

Graham, Billy (n. 1918) – evanghelist baptist american;

Griaule, Marcel (1898 - 1956) – etnolog francez, specialist în Africa Neagră;

Grigor Din Narek sau **Grigor Narekaci** Sfântul (945-1010) – scriitor și mistic armean;

Griot – în Africa Neagră, membru al unei caste de „specialiști ai cuvântului” (liric, narativ sau magic);

Guanyin- numele chinez al lui *bodhisattva Avalokitesvara*;

Gurmancié - etnie africană din Burkina Faso;

Gurū – în sanscrită, „greu”, „cu greutate”. În hinduism, termenul desemnează un maestru spiritual, în măsura în care se consideră că acesta deține multe cunoștințe;

Hades – zeu grec al lumii subpământene;

Hadith – în arabă, „povestire” sau „spusă”; desemnează, în sens restrâns, cuvintele pronunțate de Mahomed și, în sens larg, întreaga tradiție musulmană (*sunna*);

Haggada – nume generic (care înseamnă în ebraică „povestire”) dat secțiunilor *Talmudului* care nu au caracter juridic, ci moral sau filozofic. În acest sens *haggada* este diferită de *halakha*, alcătuită din anecdote, dialoguri, aforisme, ea utilizează surse din folclor și fabule împrumutate din contextul cultural al epocii pentru a face cunoscută și accesibilă *Tora*;

Hajj - pelerinaj la Macca;

Hakuin Ekaku (1686 - 1769) – reformator japonez al sectei *rinzai* (ramură a budismului zen), scriitor, artist și caligraf;

Halakha – reguli de conduită practică (literal: „cale de urmat”) a vieții religioase și civile în iudaism. Bazată pe autoritatea *Torei* și a *Talmudului*, decretată de instanțele competente (rabinii) în forme bine determinate, ea este obligatorie pentru orice evreu ortodox și are putere de lege;

Hanbalism - școală juridică musulmană;

Hanifism - școală juridică musulmană;

Hanukka sau **Sărbătoarea Dedicării Templului**, sau **Sărbătoarea Luminilor** – comemorează Noua Consacrare (165 î. Hr.) a celui de al doilea Templu de la Ierusalim;

Hanuman sau **Hanumant** – divinitate hindusă pe care iconografia o reprezintă sub înfățișarea unei maimuțe;

Harrism sau **Biserica Haristă** – religie din Africa Neagră care se pretinde desprinsă din *Biblie*, fondată în Coasta de Fildeș de către W.W. Harris (cca. 1865- 1929);

Hasidism – de la ebraicul *hassid*, „pios”. În sens modern, mișcare de reînnoire spirituală a iudaismului așkenad;

Haskala – mișcare inspirată de filozofia Luminilor în iudaismul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea;

Haṭha-Yoga – literal, „Yoga efortului”; formă de Yoga în care predomină exercițiile de stăpânire a corpului și performanța fizică;

Hefaistos – zeu grec al focului și metalurgiei, numit *Vulcan*, la Roma;

Heliopolis – centru religios al Egiptului Antic dedicat lui *Ra* (Soarele), de la care s-a dezvoltat teologia *heliopolitană*;

Hera – divinitate greacă și romană a legăturii conjugale (numită *Junona* la Roma), părădrea lui *Zeus-Jupiter*;

Heracles – erou grec și roman înzestrat cu o forță neobișnuită (numit *Hercule*, la Roma);

Hermeneutică – format de la grecescul *hermeneuein* („a interpreta”), cuvântul a apărut ca substantiv la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru a desemna ansamblul tehnicilor de interpretare a textelor vechi (în particular al *Bibliei*) și, prin urmare, considerațiile teoretice referitoare la aceste tehnici. Hermeneutica modernă pune accentul pe pluralitatea și divergența sensurilor, succesiunea istorică a interpretărilor și dificultatea cu care sunt depășite diverse semnificații conflictuale. Ceea ce duce la constatarea exprimată astfel de Paul Ricoeur: „Nu există hermeneutică generală, nici canon universal pentru exegeză, ci doar teorii separate și opuse privind regulile de interpretare”. Reflecția hermeneutică are astfel ca sarcină paradoxală rezolvarea divergențelor de interpretare;

Hermes – divinitate greacă a schimburilor comerciale și a comunicațiilor, numită *Mercur*, la Roma;

Hermopolis – centru religios al Egiptului Antic unde domnea Thot și unde s-a dezvoltat *teologia hermopolitană*;

Hesiot (sec.VIII-VII î.Hr.) – poet grec, autor al unei *Teogonii*;

Hestia – zeița greacă a vetrei domestice și a cetății, numită *Vestala*, la Roma;

Hierofanie – manifestare a sacrului în viață, a cărei formă tipică este „apariția”. O astfel de experiență este descrisă în general ca suscitând la cel care o trăiește o reacție mixtă: teamă de a nu fi nimicit de o

putere teribilă și, în același timp dorință de fuziune cu această forță, percepută ca o cale de acces la un nivel spiritual superior. Numeroase mituri sunt organizate pornind de la povestirea unor astfel de manifestări, a căror amintire este marcată în spațiu de către sanctuare;

Hierogamie – căsătoriile dintre zei și zeițe (*hierogamii*) răspund unor preocupări de cel puțin 3 tipuri: pot explica zămislirea universului (cosmogonie) sau apariția zeilor derivați (teogonie); ele sunt paradigma (modelul, justificarea, consacrarea) căsătoriilor umane; în fine, ele permit elaborarea unor moduri de uniune între uman și divin după proceduri complexe, care merg de la abținerea (căsătorie mistică, sacralizare a virginității) până la consumarea trupească (*hierodulii*, prostituției sacrie de ambele sexe, fiind atunci reprezentanții zeilor și ai zeițelor);

Hinayāna sau **Micul Vehicul** – formă de budism care pune accentul pe mântuirea personală a *arhanatului* („sfântului”) și pe diferențierea călugărilor de laici;

Hirsch, Samson Raphael (1808 - 1888) – inițiator al iudaismului „ortodox”;

Homer – aed legendar grec, căruia îi sunt atribuite *Iliada* și *Odiseea*;

Honen (1133 - 1212) – călugăr budist japonez, fondator al sectei *Jodo*, prima școală independentă a budismului japonez;

Hongren (601-674) – maestru chinez *Ch'an*, al cincilea patriarh pe linia lui Buddha;

Horus – divinitate egipteană a cerului și a luminii;

Hosso (Școala) sau **Hosso- Shu** – sectă budistă japoneză creată de Dosho (629 - 700), discipol al chinezului Xuangzang;

Houmfort – sanctuar voodoo haitian;

Houngan – preot voodoo;

Hounsi – inițiat voodoo;

Hristos – în greacă, *Christos*, traducere a cuvântului ebraic *Mashiah*, „Mesia”, adică „Unsul”, cum erau regii lui Israel;

Htonian – acest epitet (din grecul *chthon*, „pământ”), care se aplica inițial divinităților subterane din mitologia greacă (Hades, Persefona, Demeter, de exemplu), a fost extins de istoria religiilor la ansamblul figurilor supranaturale subterane, îndeosebi în relațiile lor cu lumea de dincolo de moarte;

Hui – nume dat chinezilor musulmani, considerați de guvernarea actuală ca fiind o minoritate „etică”;

Huineang (638-713) – fondator al curentului chinez „Școala din Sud”, desprins din *Ch'an*, successor al lui Hongren;

Huiyuan (334-416) – maestru budist chinez. Fondator al comunității monastice de pe muntele Lushan, el a codificat cultul lui *Amithābha* și a fost inițiatorul Școlii Pământului Pur;

Huriții – popor originar din Anatolia care a ocupat nordul Mesopotamiei și o parte din Siria Antică;

Iacobiții – membrii ai Bisericii Monofizite Siriene (organizată de Iacob Baradai. Cca. 500-578);

Iahve - vezi *Yawh*;

Ibn Gabriol, Solomon (cca. 1020-1057) – poet și filozof evreu spaniol nimit *Avicbron* de către latini;

Ibn Sinā – vezi *Avicenna*;

Ibn Tūmart, Muhammad ibn' Abdallāh (1080 - 1130) – Māhdi de origine berberă care a grăbit căderea dinastiei *almoravide* și a pregătit venirea *Almohazilor*;

Iezuiți – nume dat membrilor *Companiei Lui Iisus*, a cărei constituție, redactată de Ignățiu de Loyola (1491-1556), a fost acceptată în anul 1540 de Papa Paul al III-lea;

Ifá – divinitate a cultului *Candomblé*, vestitoare a oracolelor;

Iliada – text fondator al mitologiei grecești, atribuit lui Homer;

Imâm sau **Imam** – în sens inițial, șef spiritual și temporar al comunității musulmane (sunnită, dar și šiită). Prin extensie, titlu onorific dat la sunniți unui cleric eminent;

Inari – zeu-sanctuar shintoist;

Incaș(Imperiul) – civilizație din vechiul Peru. Imperiul a existat între 1200 și 1525 și a fost nimicit de cucerirea spaniolă;

Inchiziție – în latină, *Inquisitio haereticae pravitatis*, „căutarea depravării eretice”; tribunal ecleziastic însărcinat cu reprimarea ereziei;

Indo-europeni – populație din Antichitate definită pe baza unei limbi comune, sursă al limbilor indo-europene moderne;

Indo-iranieni – populații antice înrudite prin limbile lor cu familia indo-europenilor: *sanskrita*, *avestica*, *persana veche* etc.;

Indra – zeu creator și suveran suprem al *panteonului vedic*;

Indulgențe – documente elaborate de Biserica Catolică pentru iertarea păcatelor credincioșilor ei, în schimbul unei sume de bani;

Integrism – termen apărut la începutul sec. XX în cadrul catolicismului francez, pentru a desemna, în mod polemic și depreciativ, tendințele opuse deschiderii Bisericii față de lumea modernă.

Iosia (640 -609 î. Hr.) – rege al Iudeei, promotor al unei reforme bazate pe *Deuteronom*;

Ishtar – divinitate mesopotamiană a fecundității și luptelor;

Isihasm – metodă ascetică și mistică (de la grecescul *hesychia*, care în elenismul creștin desemnează „tăcerea” și „pacea” unirii cu Dumnezeu), isihasmul este elementul central al spiritualității ortodoxe;

Isis – divinitate egipteană a puterii magice;

Ispahan – metropolă a Imperiului Persan sub Selevucid;

Iudeo-creștinism – utilizat de obicei pentru a îngemăna tradiția iudaică și tradiția creștină, acest termen se referă, în sens strict, la creștinii care, până la anul 140 d. Hr., au rămas fideli normelor religioase evreiești și au fost adversarii lui Pavel;

Iustinian I cel Mare (482-565) – împărat roman din Răsărit (527-565), reformator al dreptului civil și religios;

Însoțitorii Profetului (Sahaba) – contemporani cu Mahomed care au avut (sau ar fi putut avea) un contact personal cu el. Zece dintre ei, cărora Profetul le-a promis paradisul, sunt onorați în mod special, în tradiția sunnită;

Înțelepciunea lui Solomon sau **Cartea Înțelepciunii** – carte din *Biblie*, cronologic ultima scrisă din *Vechiul Testament*, atribuită de tradiție lui Solomon;

Jihād – cuvânt arab tradus în general prin „război sfânt”, dar care desemnează în primul rând obligația de a propaga islamul și de a-l apăra;

Jodo (Școala) – nume al școlii budiste japoneze a Pământului Pur, înființată de Hōnen în sec.XII. propovăduiește devoțiunea față de *Buddha Amida*;

Ka'ba – construcție de formă cubică în care este așezată *Piatra Neagră* și care constituie centrul pelerinajului de la Mecca;

Kaddish – rugăciune care, prin rotire, are în cultul evreiesc valoarea unei „sfînțiri a Numelui Divin”;

Kālī – una dintre formele cele mai înspăimântătoare ale lui *Pārāvati* (numele său înseamnă „Negru”), divinitate hindusă care este *Vishnu* și soția lui *Shiva*. Kālī, care simbolizează puterea distructivă a timpului și se aseamănă mult cu *Durgă*, este reprezentată cu coliere din crani, agită arme și dansând pe corpul lui *Shiva*;

Kāma – termen sanscrit care corespunde aproximativ, în hinduism, grecescului *Eros*, adică noțiunilor de *dorință* și *plăcere*. Kāma este unul dintre cele 3 mari mobiluri ale acțiunii umane;

Kanaky – termen adoptat de melanezienii din Noua Caledonie pentru a se desemna drept popor cu organizare socială, viață ceremonială și sistem politic, proprii;

Kāpālīka – acești hinduși, în principal *shivaiți*, care poartă cu sine un craniu uman (*kāpāla*), și cărora le place să transgreseze regulile larg acceptate;

Karma – substantiv derivat din rădăcina sanscrită *kr*, care înseamnă „a face”, *karma* desemnează orice act, și îndeosebi actul ritualic. Activitatea umană nu este lipsită de consecințe: ea aduce roade, iar consecințele acțiunilor sale supun omul unei succesiuni nedefinite de renașteri: atunci se deschid 3 mari căi, pe care religiile indiene le-au explorat pe rând: a face această transmigrație cât mai favorabilă posibil (*samsara*), prin acțiuni meritorii, detașarea prin renunțare (extinderea *eului*, cu scopul obținerii uniunii între *atman* și *brahman*) sau, din perspectivă budistă, ruperea lanțului de renașteri prin atingerea stării de *nirvana*;

Kegon (Școala) - școală budistă japoneză a *Ornamentației înflorite*, înființată în anul 736;

Kemalism – ideologie politică ce are ca punct de referință opera lui Mustafa Kemal;

Ketubim – plural al cuvântului ebraic *katab*, care desemnează a treia parte a corpusului ebraic al Bibliei, „Scrierile”, după *Tora* (Legea) *Nebhiim* (Profeții);

Kharitjism – ramură a islamului care a refuzat desemnarea lui Ali ca succesor al Profetului. Ea s-a opus violent califilor omeiazi din Damasc și a supraviețuit sub forma unui ideal de contestare;

Kimbanguism sau **Biserica Lui Iisus Hristos Pe Pământ** – mișcare religioasă din Congo, înființată în 1921 de către un membru al Bisericii Baptiste, Simon Kumbangu (1889-1951); acesta și-a petrecut 30 de ani în închisoare și mișcarea lui a ieșit din clandestinitate prin anul 1957;

Kihg, Martin Luther (1929-1968) – pastor în cadrul Bisericii Bapriste americane, militant pentru egalitatea rasială și teoretician al luptei prin nonviolență; a fost asasinat;

Koan – exercițiu practicat de școala japoneză zen *Rinzai* (în chineză *Gong'an*), prin care maestrul își pune discipolul la încercare chestionându-l;

Kohanim – „preoții” (singular *kohen*) în iudaism. Ei sunt descendenții lui Zadok, fondatorul sacerdoțiului odată cu construirea Templului de la Ierusalim, și prin el sunt înrudiți cu Aaron, desemnat mare preot de către fratele său, Moise;

Kojiki sau „**Însemnări Despre Faptele Din Trecut**” – cartea „sfântă” a Șintoismului, redactată în anii 711-712;

Koriwn sau **Koriun** (sec. V d. Hr.) – cronicar armean;

Krishna sau **Krișna** – erou și zeu hindus, a VIII-a încarnare (*avatara*) prin care *Vishnu* acceptă să se manifeste pe Pământ pentru a-l salva. Legende sa este expusă în *Mahabharata*;

Krishna (Adepții lui) – mișcarea religioasă de origine indiană, Asociația Internațională Pentru Conștiința lui Krishna a fost înființată în 1966, în SUA, de către Swami Prabhupada. Se caracterizează atât prin activismul său misionar, cât și prin refuzul de a se adapta lumii occidentale;

Kukai (774-835) – călugăr japonez (nume postum: *Kobo Daiichi*) care a introdus în țara sa buismul ezoteric după o călătorie în China. A înființat școala *Shingon* în Japonia;

Kumarajiva (344-412) – cel mai mare traducător chinez al textelor budiste. Cunoștințele sale acopereau întreaga lume indiană. S-a convertit la *Mahayana* și opera sa abordează în special literatura din *Prajnaparamita*;

Kundalini - energie care, pentru adepții tantrismului moțăie ca un șarpe-femelă încolăcit la baza trunchiului uman și pe care meditația o trezește în vederea Eliberării;

Lamaism – termenul tibetam *bla-ma*, occidentalizat în „*lama*”, este traducerea cuvântului sanscrit *guru* și desemnează agentul de transmitere a învățăturii budiste;

Laosi – înțelept taoist legendar din Antichitatea Chineză (sec. VI î. Hr.), presupus autor al *Daode jing*, numit „Bătrânul Maestru” și venerat ca o dicinitate;

Legământ – în *Biblie*, Dumnezeu face legământ cu Moise pe Muntele Sinai; pentru creștini, Iisus instaurează un nou legământ;

Linga – în sanscrită, „semn distinctiv”; membru viril, simbolizat printr-o piatră înălțată;

Loa – termen generic care desemnează zeii voodoo;

Lobi – etnie africană de pe malurile Voltei;

Lokapāla – în tradiția indiană, personaje divine, în număr de 8, însărcinate să vegheze fiecare asupra uneia dintre cele 4 direcții cardinale sau cele 4 intermediare;

Lugus sau **lug** – divinitate celtică;

Luxor – oraș din Egiptul de Sus, al cărui templu este dedicat lui *Amon*;

Maat – zeiță egipteană a ordinii sociale și cosmice;

Macabei – familie de preoți evrei, eroi ai luptelor pentru integritatea *Templului* și pentru independența evreilor în secolul al II-lea î. Hr.;

Macumba – sincretism brazilian de tradiție voodoo, care îmbină catolicismul și spiritismul;

Madhyamika (Școala) - școală antică a budismului (sec. II d. Hr.), numită „Calea de mijloc” (între Marele și Micul Vehicul);

Mahābodhi (Templul) – sanctuar budist fondat de *Asoka* în târgușorul Bodhgayā (Bihar) în locul unde Gautama (Buddha) a avut experiența *Trezirii (Bodhi)*;

Mahāvira, Vardhamāna = înțelept indian semilegendar (sec. VI î. Hr.), considerat întemeietorul *jainismului*;

Mahāyāna sau **Marele Vehicul** – formă de budism care, prin opoziție cu *Hinayāna*, școală în esență monastică și bazată pe mântuirea personală, pune accentul pe rolul de intermediar al lui *bodhisattva*;

Mahdism – în islam, doctrină conform căreia un trimis al lui Dumnezeu, *mahdi* (în arabă, „cel ce este îndrumat”), va veni la sfârșitul timpurilor să convertească lumea la credința musulmană și va aduna credincioșii laolaltă;

Mahomed (570- 632) – întemeietorul islamului, „pecetea profeților”; se zice că este, spre deosebire de cei ce au fost „trimiși” la un popor anume (cum a fost Iisus pentru copiii lui Israel), Profetul prin excelență, cel din ultima perioadă a istoriei lumii;

Maimonide, Moise (1135-1204) – filozof evreu spaniol;

Maitreya – Buddha timpurilor viitoare;

Malikism – una dintre cele 4 școli de jurisprudență ale islamului sunit;

Mambo – preoteasă a cultului voodoo;

Mana – termen polinezian care desemnează o forță supranaturală complexă;

Mandala – în sanscrită, „*cerc*” . reprezentare a lumii sub forma unei diagrame, utilizată ca suport pentru meditație;

Manism – cult la strămoșilor și al morților (din latinescul *manes*, „binevoitorii”, eufemism care desemnează sufletele morților);

Mantra – *mantra* în sanscrită, „instrumente ale gândirii” sunt scurte formule împrumutate din textele sacre indiene sau chiar simple invocări monosilabice, de felul fenomenului *om*, care este cel mai cunoscut dintre ele. În cadru cultului, ele sunt percepute ca un mijloc de a alerta divinitatea, de a stabili între aceasta și credincios o vibrație armonioasă. Utilizarea lor, care provine în cazul lui *om* încă din mileniul al III-lea î. Hr. este codificată și respectă reguli care pot face apel la cunoștințe ezoterice.

Manu – în tradiția indiană, strămoș al omenirii;

Marabutism – cuvântul „marabut” provine de la pronunția dialectică (*mrabot*) a cuvântului arab clasic *murabit*, care desemnează omul ce trăiește într-un *ribat*(mănăstire fortificată). El se aplică, în Africa de Nord „sfântului”, viu sau mort, apoi, prin extensie, mormântului acestuia, urmașilor sau discipolilor săi, chiar și obiectelor, copacilor sau animalelor care ar putea aparține sferei sacralului. Marabutismul se caracterizează prin importanța pe care o acordă cultului sfinților (awliya, pl. de la Wali, „prieten cu Dumnezeu”);

Marae – spațiu sacru unde se practică diverse ritualuri, în Polinezia;

Marduk – zeu babilonian, creator și organizator al universului;

Marte- zeu roman al războiului, numit ares, la greci;

Masoreții- nume dat „maestrilor”care, între sec. VII-X, au asigurat, în Palestina și în Babilonia, stabilirea definitivă a textului ebraic al *Bibliei*;

Masada- loc întărit care domină țărmul de vest al Mării Moarte. Focar al rezistenței zeloților în fața romanilor după căderea Ierusalimului (70 d. Hr.). masada a fost cucerită în anul 73, după mai multe luni de asediu, iar apărătorii săiau preferat să-și ia viața decât să se predea;

Mastoc’ sau **Machtos** (361-440) – traducător al *Bibliei* și inventator al alfabetului armean;

Mazdeism – religie tradițională din Iranul antic;

Mecca -Arabia Saudită. Orașul natal al Profetului, loc sfânt al islamului;

Medina – oraș din Arabia unde s-a refugiat Mahomed în anul I al *hegirei* și unde a fost înmormântat;

Menade – însoțitoare ale lui Dionisos, care le inspira extazuri mistice;

Metodism – mișcare religioasă înființată de John Wesley (1703-1791) în Anglia și constituită ca Biserică separată, după moartea sa;

Midraș - de la rădăcina ebraică *darosh*, „a căuta”; acest termen desemnează, în iudaism, un tip de comentariu exegetic al Scripturii, parte integrantă a tradiției orale, precum și scrierile în care a fost consemnată această tradiție;

Milenarism – ansamblu de doctrine care s-au dezvoltat în interiorul sau în proximitatea a numeroase religii și în special a iudeo-creștinismului. La origine, milenariștii așteptau întoarcerea lui Mesia, care urma să domnească 1000 de ani pe Pământ înaintea Judecării de Apoi;

Minyan – în iudaism, cvorum de 10 bărbați, necesar pentru rugăciunea publică;

Misticism – desemnează recursul la dimensiunea mistică în viața religioasă, dar termenul este folosit adesea pentru a sublinia caracterul excesiv al acestuia;

Misvot – conform tradiției rabinice, în *Tora* sunt 613 misvoturi, sau porunci. Este vorba de percepțele pozitive, în număr de 248, și de interdicții, în număr de 365. Acestea constituie nucleul pentru *Halakha*;

Mișna – ansamblu de texte normative ale iudaismului, care au stat la baza Legii orale, elaborate între sec: I-III d.hr.;

Mithra – zeu de origine iraniană, celebrat printr-un cult al *misterelor* răspândit în Imperiul Roman;

Mitropolit – titlu rezervat inițial prelaților ortodoxiei ruse care ocupă un rang intermediar între patriarhi și simpli episcopi, atribuit apoi, în Biserica din Est, episcopului unui sediu metropolitan, echivalent cu titlul de arhiepiscop;

Mixteci – populație din Mexicul precolumbian;

Moise – în *Pentateuh*, numele căpeteniei israeliților, care și-a condus poporul afară din Egipt și a dat Legea, *Tora*;

Mollah – cuvânt persan de origine arabă (*mawla*, „maestru”), care desemnează în islamul šiit doctorii legii coranice;

Momofizite (Biserici) – biserici apărute, mai mult sau mai puțin direct, ca urmare a refuzării formulărilor Conciliului de la Calcedon (451) asupra unității persoanei și dualității naturii lui Hristos (umană și divină);

Mormoni – sectă americană organizată de Joseph Smith, începând din 1830; mormonii recunosc pentru religia lor două surse de valoare egală, *Biblia* și „Cartea lui Mormon”, a cărei existență se spune că i-a r fi fost relevată lui J. Smith printr-o viziune;

Mudră – sunt gesturi (îndeosebi poziții ale mâinilor) a căror înfăptuire rituală este încărcată de un simbolism analog emiterii de sunete (mantra), care le însoțește;

Muezin – în arabă, cel care în țările musulmane, „recită *adhan*”, adică chemarea la ceremonia cultică de vineri și la cele 5 rugăciuni rituale din fiecare zi;

Mufti sau **muftiu** – în islam, cel care oferă „decizii juridice”;

Muhammad Ahmad Ibn Abd Allah, zis **Al- Mahdi** (1844-1885) – întemeietorul mahdismului sudanez. Ajuns lider național, a luptat împotriva ocupației engleze și comerțului cu sclavi. Locul unde a fost înmormântat, la Omdurman, este un important loc de pelerinaj;

Muhammad Ibn Abd Allah Al-Qahtani – închis împreună cu atacatorii saudiți în incinta Meccăi, s-a autoproclamat Mahdi și a murit acolo în asalturile care au pus capăt operațiunii;

Muhammad Ibn Al-Hanafiyya (cca. 630-701) – fiu al lui Ali, a fost primul care a primit titlul de mahdi;

Mujaddid – în islam, „renovatorul” pe care comunitatea îl așteaptă la începutul fiecărui secol al *hegirei* ;

Mutazilism- una dintre cele mai importante „secte” (firaq) ale islamului. Datând de la începuturile califatului, s-a impus ca prima dintre școlile de teologie speculativă (*kalam*), într-atât încât gândirea musulmană a fost adesea determinată în raport cu tezele sale;

Nansoukri, Haiti – sanctuar voodoo unde se practică un cult Kongo;

Nestorios (cca, 381-451) – episcop de Constantinopol (428-431) condamnat la Conciliul de la Efes (431) pentru că s-a opus formulei „Mama lui Dumnezeu” care o desemna pe Maria. Chiril dein Alexandria a obținut excomunicarea sa;

Nichiren (1222- 1282) – întemeietor al unei secte budiste japoneze care-i poartă numele și care venerază *Sutra Lotusului*;

Oamenii-Antilopă – societate secretă din Africa Neagră;

Ocultism – mișcare spirituală din *Belle Epoque*, născută ca reacție la excesele dogmatice ale materialismului „scientist”, ocultismul părea un sincretism forțat și superficial, care amesteca tradițiile ezoterice cele mai diverse (gnoză, cabala, ermetism etc.);

Odin – zeu principal în mitologia scandinavă;

Ogun- zeu yoruba și voodoo;

Olimp, Muntele (2917m) – situat în nordul Tesaliei, lăcașul zeilor în mitologia greacă;

Olorun – zeu creator al universului în cultul brazilian candomble;

Omeiazi – dinastie de califi care a domnit asupra lumii musulmane între anii 660-750;

Orfeu – poet mitic a cărui coborâre în Infern este povestită în legende grecești;

Oseți – popor caucazian de limbă indo-europeană (grupa iraniană);

Osiris – zeul egiptean al morții și al renașterii;

Oxala și Odudua – prima pereche divină în cosmologia candomble braziliană;

Pali – limbă a vechilor scrieri sacre ale budismului meridional, vorbită și astăzi în Sri Lanka și în țările vestice din peninsula indochineză;

Pan – divinitate greacă înzestrată cu o natură sălbatică și cu instincte animalice;

Paredru – în greacă *paredros*, „așezat lângă”, de unde, în sens figurat „inferior”; adjectivul se aplică în special zeilor inferiori, ale căror statui erau așezate în sanctuare alături de cele ale zeilor mai puternici. Substantivat la feminin, termenul denumește, în istoria religiilor, o divinitate secundară, totodată emanație și soție a divinității masculine cu care este asociată;

Paria – membri ai castelor indiene a căror atingere este considerată impură;

Păgânism – în sens propriu, păgânii (în latină, *pagani*) sunt „oamenii câmpurilor” care, în perioada creștină a Imperiului Roman, au rămas mult timp fideli politeismului antic. Așadar, credințele lor – apoi prei extensie, toate cele care nu sunt de origine iudeo-creștină – au putut fi calificate drept „păgâne” abia în cadrul creștinismului, de către misionari sau teologi;

Pelagianism – doctrină care accentuează, în detrimentul grației divine, puterea liberului arbitru a omului;

Penticostalism – ansamblu de mișcări creștine care plasează pe primul loc în credința lor convingerea că noțiunea de carismă, sau har al Spiritului, trebuie revalorizată și reactualizată;

Pesah – în ebraică, Paști; termenul este legat de rădăcina *pasah*, „a sări”, pentru că, la ieșirea din Egipt, îngerul lui Iehova, „trecând peste” casele israeliților, nu a lovit decât primii născuți ai egiptenilor (Exodul, XII, 13);

Petro – familie de zei voodoo;

Peyotl – plantă din familia cactaceelor cu proprietăți halucinogene, pe care indienii huicol din Mexic o folosesc într-un cult anume;

Pleroma – în greaca clasică, *pleroma* desemnează „tot ceea ce umple sau completează”, de unde, în sens abstract, „plenitudine” sau „desăvârșire”. Găsim acest sens în Noul Testament. În gnosticism, termenul desemnează lumea divină emanată de un Dumnezeu transcendent, necunoscut și *indicibil*;

Poseidon – zeu grec stăpân al mării;

Profetism – element esențial în aproape toate marile religii ale istoriei, profetismul este întâlnit mai frecvent în religiile soteriologice (care așteaptă un salvator sau întoarcerea unui salvator);

Ptah – zeu egiptean, creator al Pământului;

Puja – element esențial al religiei hinduse, puja este cultul adus zeilor, în natură, în templelor sau în ncăminul domestic;

Purim sau **Sărbătoarea Sorților** – sărbătoare evreiască celebrată în ziua a 14-a a lunii *adar*. comemorează eșecul planului lui Haman de exterminare a evreilor din Persia;

Qādi (Cadiu) – judecător în tribunalele musulmane;

Qi (K'i) – în tradiția chineză, energie care domnește pretutindeni, determinând nașterea, creșterea, transformarea și transformându-se ea însăși, când subtilă și fără suport material, cvând sensibilă în corpurile grave;

Quakeri – în engleză „cei ce tremură” (în fața Cuvântului lui Dumnezeu). Membri unui grup de origine protestantă fondat în Anglia, sub denumirea de Societatea Prietenilor de către George Fox (1624-1691);

Quetzalcoatl – una dintre principalele divinități din vechiul Mexic, numită și „Șarpele cu Pene”;

Ra – divinitate egipteană care reprezintă Soarele;

Rada – familie de zei voodoo;

Ramadan – a IX-a lună selenară din calendarul hegirian, marcată de un post strict în timpul zilei, ținut după diverse metode, în funcție de școlile juridice, dar a cărei obligativitate este unanim afirmată;

Ramayana – „Gestul lui Rama”. Este, după Mahabharata, a doua mare epopee indiană;

Ren – în morala confucianistă, *ren* este virtutea perfectă, originea tuturor celorlalte, calitatea umană prin excelență, obținută prin stăpânirea de sine și capacitatea de a-l înțelege pe celălalt;

Rhea – zeiță greacă, mama lui Zeus și a olimpienilor;

Rig-Veda – una dintre cele 4 mari părți ale *Vedelor*;

Saadia ben Iosif (882 sau 892 - 942) – filozof evreu egiptean;

Sabat sau **shabbath** – din ebraicul *shavat*, „a înceta”, zi de odihnă săptămânală consacrată lui Dumnezeu, care s-a odihnit în a șaptea zi a Creației (Exodul, XX, 8-11);

Sakti – în sanscrită, „energie”; în tradiția indiană, cuvântul denumește puterea cosmică, mamă a tuturor lucrurilor și a oricărei zămisliri;

Şalat – rugăciune rituală care constituie una dintre cele 5 obligații ale credinciosului în islam;

Sarnath, India – loc de pelerinaj budist;

Schismă – în greacă, *schisma* înseamnă în primul rând „rupere”, în sensul concret al termenului, și, prin extensie, „diviziune”, „scindare”. Sub numele de Marea Schismă din 1054 se definește ruptura dintre Biserica de Răsărit și Biserica de Apus;

Sciți – popor nomad din Eurasia antică, stabilit în Rusia meridională din sec. VI î. Hr. până aproximativ în sec. II d.Hr.;

Sefarzi – descendenți ai comunităților evreiești din Spania medievală, spre deosebire de evreii așchenazi, ai căror strămoși locuiau în Germania;

Sefirot – la singular *sefirah*; în Cabala evreiască, termenul denumește cele 10 trepte de emanație ale lumii divine, începând cu *Eyn Sof* (infinitul);

Seleucizi – dinastie monarhică elenistică (312-64 î. Hr.);

Semiți – popoare care vorbesc sau au vorbit o limbă „semită” (ebraică, aramaică, arabă etc.) și a căror origine comună este cu atât mai plauzibilă cu cât ele ocupă o zonă continuă și bine delimitată, din Peninsula Arabică până în Mesopotamia;

Septuaginta – traducere în greacă a Bibliei ebraice, întreprinsă în interiorul comunității evreiești din Alexandria, începând din sec. III î. Hr. Conform legendei, regele Ptolemeu ar fi încredințat această sarcină unui grup de 72 de traducători, de unde acest nume;

Șahada – profesiune de credință islamică;

Shaych – maestru spiritual sufist;

Shikantaza – meditație în poziție șezând în budismul zen;

Shiva – zeu principal în hinduism;

Shugendo – religie sincretistă japoneză reunind credințe populare din shintoism, budism, și taoismul chinez;

Sibilă - tip de prezicătoare cu originea în Ionia, al cărei model se răspândește în întregul bazin mediteranean;

Sinagogă – de la grecescul *synagoge*, „loc de adunare”, traducere a cuvântului ebraic *bethaknesseth*, „Casa Adunării”

Sira – biografia Profetului, culegere de tradiții orale consacrate faptelor și gesturilor lui Mahomed, adunate spre anii 630-770 d. Hr.;

Son – versiune coreană a budismului Ch’an chinez;

Soteriologie – de la grecescul *soter*, „salvator”. Doctrină a mântuirii;

Stupa – monument caracteristic pentru budism peste tot unde s-a răspândit, stupa a înbrăcat de-a lungul timpului forme și semnificații foarte diferite;

Sukkot – în iudaism, sărbătoare care comemorează vremurile când israeliții trăiau în deșert, de unde numele său „Sărbătoarea Corturilor (a colibelor)”, începe în ziua a 15-a a lunii *tishri*;

Șamanism – în sens strict, fenomen religios bazat pe transă, specific Siberiei și Asiei Centrale. Cu toate acestea, *șamanul*, ca tămăduitor și „stăpân al transei”, e întâlnit în numeroase alte culturi;

Tabu – împrumutat din limbile polineziene, a fost înțeles de primii navigatori ca desemnând diverse interdicții (interpretate ca „religioase” sau ca „profane”), pe care le-au întâlnit și pe careau fost ei înșiși constrânși să le respecte;

Talisman – obiect sau imagine ale cărui (cărei) formă și material corespund unui ritual determinant și care este folosit (ă) fie ca protecție împotriva unei nenorociri, fie pentru a obține diverse beneficii;

Tallit - șal de rugăciune în ritualurile iudaice;

Tanak – desemnare tradițională a Bibliei în iudaism;

Tantra – texte sanscrite medievale care prezintă doctrina tantrismului, și în particular „rețetele spirituale” cu ajutorul cărora adepții încearcă să pună în mișcare „energia cosmică”(sakti);

Tefillin – în rugăciunea evreiască, cutiute din piele purtate pe frunte și pe braț de către *orant*, în care sunt închise pergamente pe care sunt copiate versete din Biblie;

Templul de Aur – principalul sanctuar al sikhismului, construit în secolul al XVI-lea, la Amrîstar, oraș sfânt din India;

Templum – spațiu sacru, originar la Roma;

Terāpanthin – sectă a jainismului;

Teurgie – un ansamblu de practici rituale prin care anumiți neoplatonicieni văd modul de a accede treptat la uniunea mistică cu divinul;

Thorr – divinitate nordică și germanică al cărui nume înseamnă „tunet”. Zeu-războinic, a fost obiectul unei mari venerații din partea populațiilor sătești și a vikingilor;

Thot – zeu egiptean al cunoașterii și al scrierii;

Tian - cerul, divinitate supremă în China din vremea dinastiei Zhou;

Tjurunga – obiecte sacre ale aborigenilor australieni;

Tlaloc – zeu aztec al apei, care aduce ploaia;

Trimurti – hinduismul plasează în vârful panteonului său o triadă alcătuită din 3 mari zei, de rang egal: *Brahma*, *Vishnu* și *Shiva*;

Turnurile Tăcerii – numite *dakhma*, turnuri fără acoperiș consacrate expunerii trupurilor morților în ritualul funerar mazdeist;

Umbanda – religie sincretistă afro-braziliană;

Upanișade – texte vedice care fac parte din *sruti* (Revelație);

Uranus – zeu grec al cerului;

Valdezi – membrii sectei întemeiate la sfârșitul sec.XII de către Pierre Valdes;

Vani – una dintre cele 2 familii de zei nordici (cealaltă fiind Asenii), guvernând fertilitatea și fecunditatea;

Vidyārāja – „regi ai științei” în budismul ezoteric;

Wu Wei – principiul taoist de nonacțiune sau nonintervenție;

Yasna – ceremonia principală a liturghiei mazdeiste consacrată ofrandei de *haoma* (băutură halucinogenă);

Yeshivah – în tradiția iudaică, școală talmudică superioară;

Yggdrasill – în mitologia nord-germanică, arbore cosmic care simbolizează axa lumii. Este sursa vieții, a oricărei cunoașteri și a oricărui destin;

Yhwh – tetragramă care reprezintă unul dintre numele divine din Biblie;

Yn și Yang – în filozofia chineză, realitatea este alcătuită din alternanța și complementaritatea constantă a două forțe care provin din Unu sau din Absolut: pe de o parte, *Yn*, principiu feminin, obscur, pasiv, absorbant și fământesc, pe de altă parte *Yang*, principiu masculin, luminos, activ, penetrant și celest;

Yom Kippur – cea mai solemnă dintre sărbătorile religioase evreiești, celebrată în ziua a 10-a a lunii *tishri*. Este „ziua răscumpărării”, în care se exprimă încrederea în efectul mântuitor al credinței;

Zelot – în greacă „partizan activ”, „patriot angajat”. În sec:I d. Hr., membru al rezistenței evreiești care se opunea prin violență ocupației romane, în numele Torei și al drepturilor imprescriptibile ale Poporului Ales

Zen formă japoneză a budismului;

Zeus – zeu grec, rege al Olimpului și stăpân al universului;

Zhang Daoling (sec.II) – Primul Maestru Celest al Bisericii Taoiste;

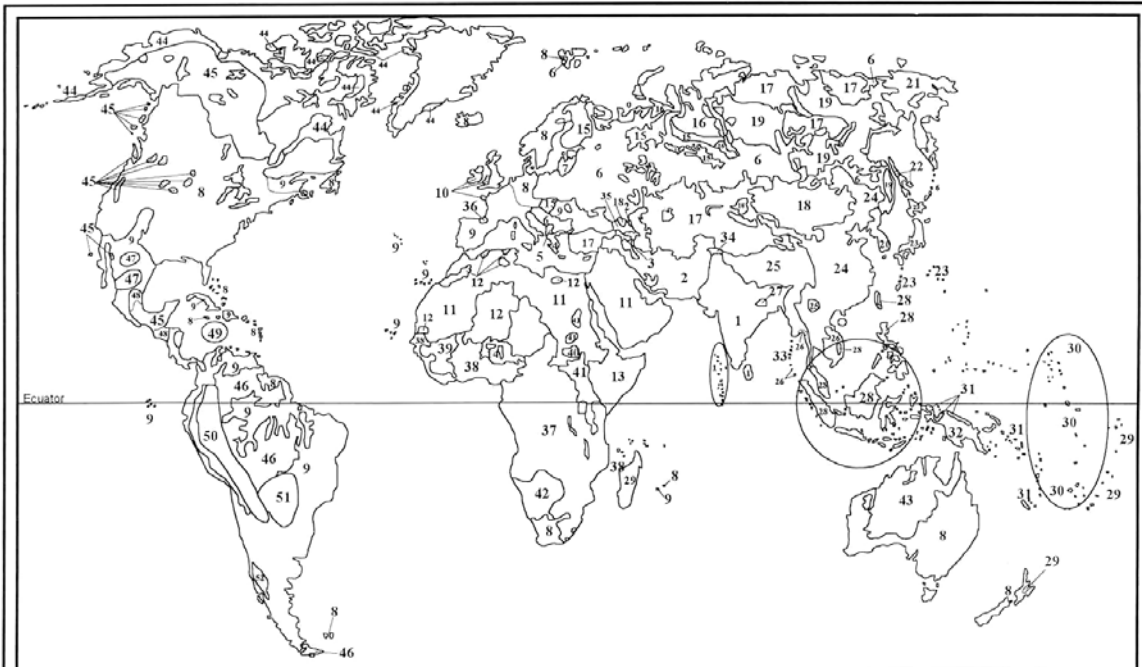
Zhou – dinastie chineză (cca. sec. XI – sec.III î. Hr.);

Zoroastru – formă elenizată a numelui lui Zaratuștra; întemeietor al religiei monoteiste din Iranul preislamic, numită și mazdeism;

Zurvan – timpul în religia Iranului Antic.

(din Enciclopedia religiilor – 2005)

MATERIALE-SUPORT PENTRU LUCRĂRI PRACTICO-APLICATIVE

Limbi indo-europene

- 1** Indo-ariană
- 2** Iraniană
- 3** Armeniană
- 4** Greacă
- 5** Albaniană
- 6** Slavică
- 7** Baltică
- 8** Germanică
- 9** Romanică
- 10** Celtică

Limbi hemito-semitice

- 11** Semitică
- 12** Berberă
- 13** Cushitică
- 14** Chadică

Limbi uralice

- 15** Fino-ugrică
- 16** Samoyedică

Limbi altaice

- 17** Turcă
- 18** Mongoleză
- 19** Tungusic-Manchuriană
- 20** Koreană

Limbi paleoasiatice

- 21** Chuchic-koryakan
- 22** Alte limbi paleoasiatice
- 23** Japoneză

Limbi sino-tibetane

- 24** Limbile Sin-Tai
- 25** Limbile Tibeto-Burmane

Limbi austroasiatice

- 26** Mon-Khmer
- 27** Munda

Limbi australo-indoneziene

- 28** Indoneziană
- 29** Polineziană
- 30** Microneziană
- 31** Melaneziană
- 32** Papuană
- 33** Adamese
- 34** Burushaski
- 35** Caucaziană
- 36** Bască

Limbi nigeriene-congoleze

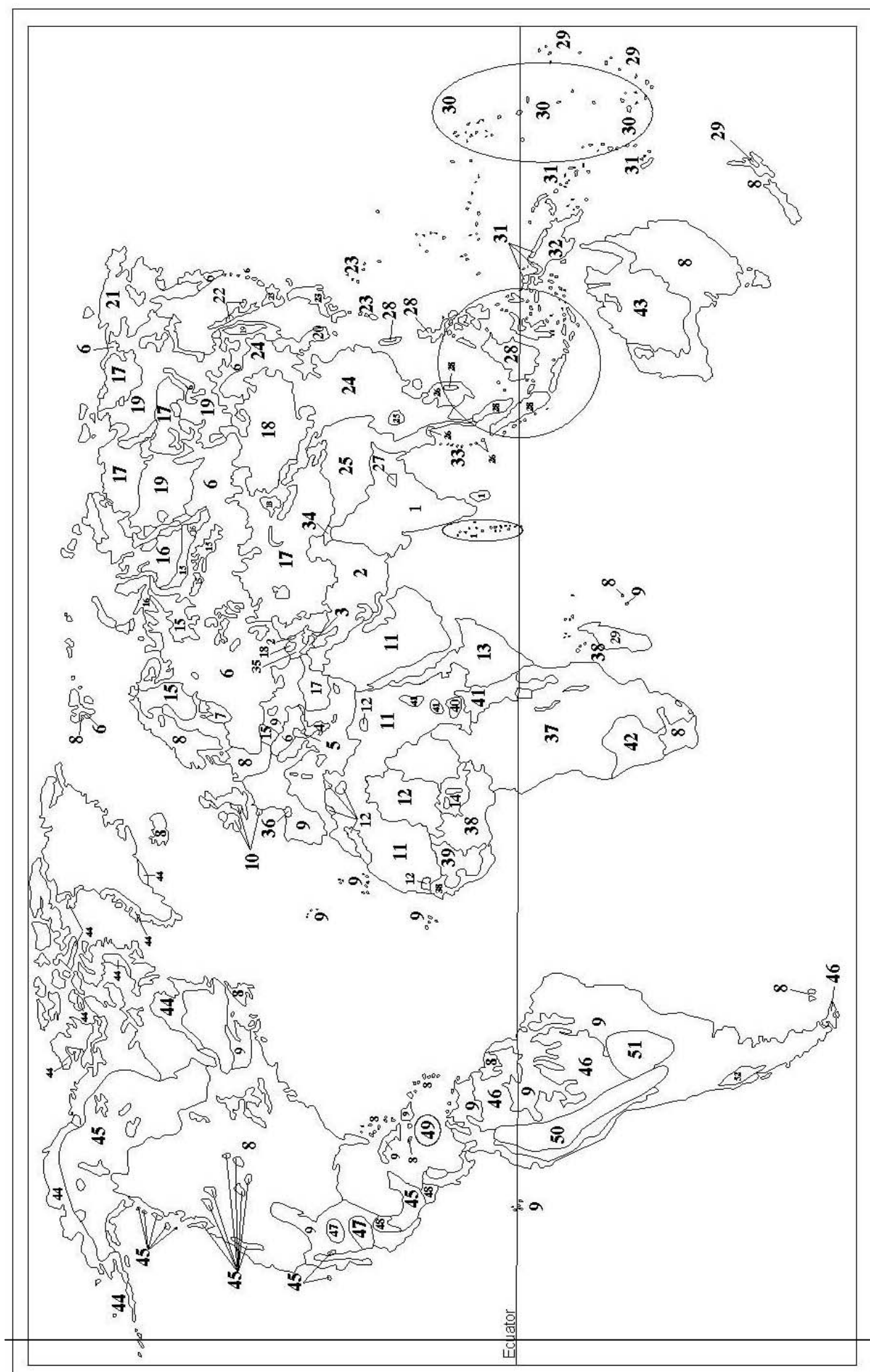
- 37** Bantu
- 38** Benue-Congo&Kwa
- 39** Mande
- 40** Kordofan
- 41** Nilo-Saharană
- 42** Khoisan
- 43** Australiană
- 44** Eskimo-Aleut
- 45** Amerindiană

Indieni din America de Sud

- 46**
- 47** Uto-Aztecian
- 48** Mayană
- 49** Misumalpan
- 50** Quechua si Aymaran
- 51** Tupi-Guarani
- 52** Araucanian

**Diversitatea lingvistică
globală
Limbile lumii**

după Hammond Atlas of the World

Religiile lumii

<u>Religia</u>	<u>Data originii</u>	<u>Scripturile sacre</u>	<u>Nr.</u>	<u>% / glob</u>
CREȘTINISM	30 d.H.	<i>Biblia</i>	2 mld.	33%-în creștere
ISLAMISM	622 d.H.	<i>Coranul</i>	1.3 mld.	20%-în creștere
HINDUISM ȘI NEO-HINDUISM	cca. 1500 î.H.	<i>Veda, Upanishad</i>	900 mil.	15%-stagnează
ATEISM, AGNOSTIC	-	-	900 mil.	15%-descrește
BUDISM	cca. 530 î.H.	<i>Tipitaka</i>	360 mil.	6%-stagnează
TAOISM, CONFUCIANISM*	cca. 1500 î.H.	-	230 mil.	<5%
RELIGIILE TRIBALE	preistorie	<i>Tradiție orală</i>	91 mil.	<2%
CULTELE VODOO, UMBANDA	?	-	30 mil.	<1%
NOI MIȘCĂRI RELIGIOASE	sec. XIX-XX	-	30 mil.	<1%
SIKHISM	1500 d.H.	<i>Adi Granth</i>	18 mil.	<1%
IUDAISM	587-538 î.H.	<i>Tora, Talmud</i>	15 mil.	<1%
SHAMANISM	preistorie	<i>Tradiție orală</i>	12 mil.	<1%
SPIRITISM*	după 1800	-	10 mil.	<1%
BAHA'I	1863 d.H.	<i>Cartea cea Sfântă</i>	4 mil.	<1%
SHINTO	sec. VI d.H.	<i>Kojiki, Nihongi, Fudoki</i>	4 mil.	<1%
JAINISM	sec. VI-V î.H.	<i>Literatura pakrită</i>	3 mil.	<1%
PARSIISM	500-250 î.H.	<i>Avesta</i>	150.000 mii	<1%

*nu sunt considerate religii în sens strict

The map illustrates the global distribution of the genus *Caprihornius*. The distribution is marked by stars and triangles across various continents. The map includes labels for major oceans (Atlantic, Indian, Pacific), the Equator, and the Tropic of Cancer. The map is titled "Caprihornius" and "după Hammond Atlas of the World".

Crestinism

Judaism

★

importante

Budism

Sunni

Budism lamaistic
Complexul religios chinez
(Confucianism, Taoism)

● **religioase**
Morminte si sithuri
religioase

☐ Arii nepopulate

Patrimoniul universal UNESCO - Europa -

UNESCO - America de Nord

Legenda

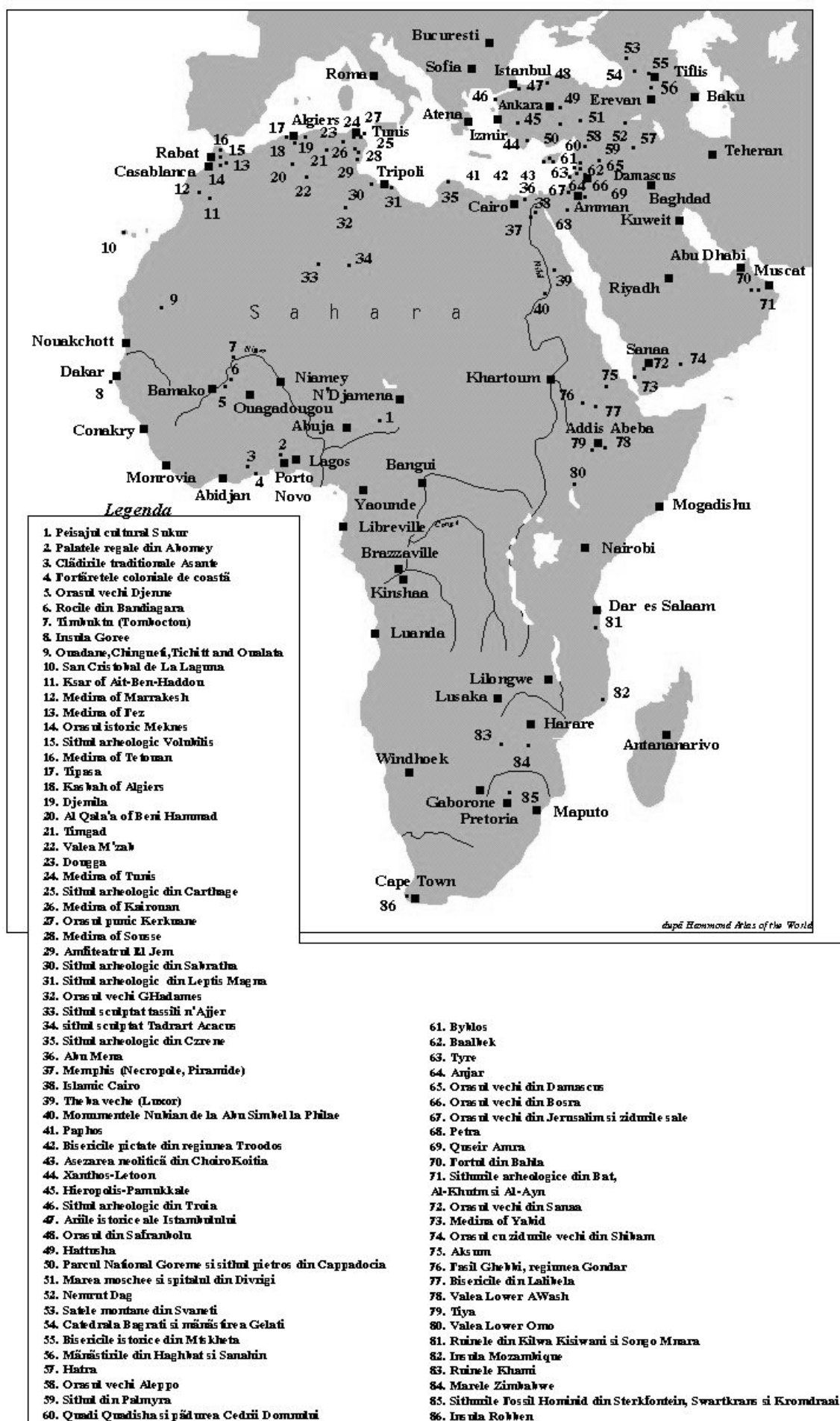
1. Insula Anthony
2. Head Smashed-In Bison Jump
3. Quebecul istoric
4. L'Anse aux Meadows
5. Oraşul vechi din Lunenburg
6. Statuia Libertăţii
7. Independence Hall, Philadelphia
8. Universitatea din Virginia, Charlottesville
9. Cahokia Mounds Historic Site
10. Parcul naţional Mesa Verde
11. Parcul naţional istoric cultural Chaco
12. Pueblo de Taos
13. Zona arheologică Paquime
14. Rocile pictate, Sierra de San Francisco
15. Centrul istoric din Zacatecas
16. Guanajuato
17. El Tajin
18. Queretaro
19. Hospicio Cabanas, Guadalajara
20. Centrul istoric din Morelia
21. Centrul istoric din Mexico City si Xochicalco
22. Teotihuacan
23. Xochicalco
24. Mănăstirile de pe pantele lui Popocatepetl
25. Oraşul vechi din Puebla
26. Oaxaca si Monte Alban
27. Tlacotalpan
28. Palenque
29. Campeche
30. Uxmal
31. Chichen Itza

Patrimoniul universal UNESCO - America de Sud

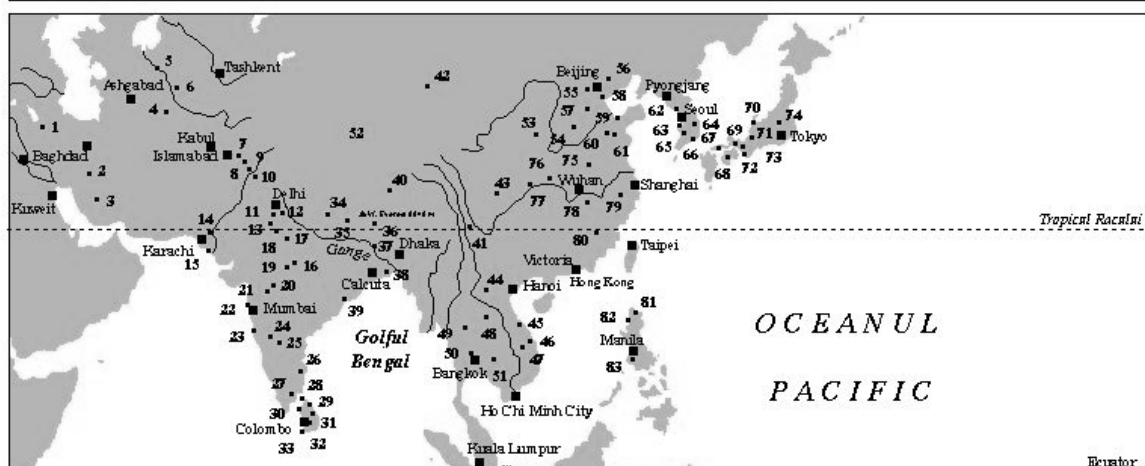
Patrimoniul universal UNESCO - Africa si Orientul Mijlociu

Patrimoniul universal UNESCO - Africa si Orientul Mijlociu

Patrimoniul universal UNESCO -Asia si Australia-

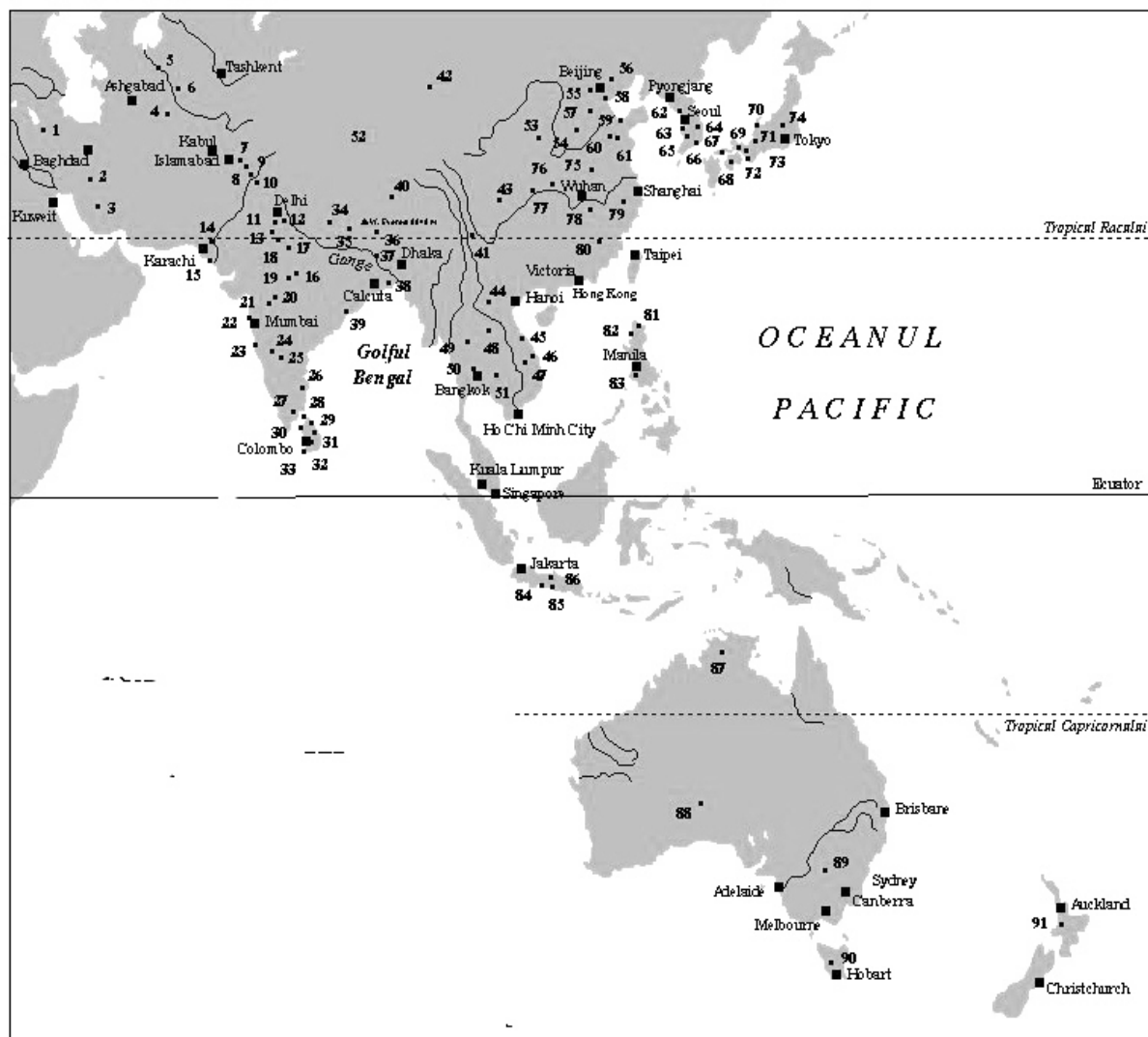

Legenda

1. Tchogha Zanbil
2. Meidan Emam, Esfahan
3. Persepolis
4. Orasul vechi din Merv
5. Itchan Kala
6. Centrul istoric din Buchara
7. Ruinele de la Takht-i-Bahi
8. Taxila
9. Fortul Rohtas
10. Fortul din Lahore
11. Qutb Minar din Delhi
12. Mormântul lui Humayun, Delhi
13. Fatehpur Sikri
14. Ruinele arheologice de la Moenjodaro
15. Monumentele istorice din Thatta
16. Fortul Rosu, Agra
17. Taj Mahal, Agra
18. Monumentele de la Khajuraho
19. Monumentele budiste de la Sanchi
20. Pesterile Ajanta
21. Pesterile Ellora
22. Pesterile Elephanta
23. Bisericile din Goa
24. Monumentele de la Pattadakal
25. Templul din Hampi
26. Monumentele de la Mahabalipuram
27. Templul Brihadisvara, Thanjavur
28. Orasul sacru din Anuradhapura
29. Orasul vechi din Sigirya
30. Templul de aur din Dambulla
31. Orasul vechi din Polonnaruwa
32. Orasul sacru din Kandy
33. Orasul vechi din Galle
34. Lumbini
35. Valea din Kathmandu
36. Reteana de cai ferate himalayana, Darjeeling
37. Pahapur
38. Istoricul oras moschee din Bagerhat
39. Templul Soarelui din Konarak
40. Palatul Potala din Lhasa
41. Orasul vechi Lijiang
42. Pesterile Mogao
43. Gigantul Buddha si aria scenica Mt. Emei
44. Luang Prabang
45. Hue
46. Orasul vechi Hoi
47. Sanctuarul My Son
48. Ban Chiang
49. Sukhothai
50. Ayutthaya
51. Angkor
52. Marele zid
53. Mansoleul First Qing Emperor
54. Orasul vechi din Ping Yao
55. Palatul imperial din Beijing

56. Statuiea montana Chengde
57. Situl Peking Man din Zhoukoudian
58. Palatul Summer langa Beijing
59. Templul Raimui, Beijing
60. Muntele Taishan
61. Templul lui Confucius, qifu
62. Templul lui Haensu
63. Complexul palat al lui Ch'angdokkung
64. Grota Sokkuram si templul Pulgusa
65. Fortăreața Hwasong
66. Altarul Chongmyo
67. Memorinl pacifist Hiroshima (Genbaku Dome)
68. Altarul Itsukushima
69. Castelul Himeji
70. Shirakawa-Sanchi
71. Vechinl Kyoto
72. Monumentele buddhiste din aria Horyu-ji
73. Vechinl Nara
74. Temple si altarele din Nikko
75. Grădinile clasice din Suzhou
76. Clădirile vechi din muntii Wudang
77. Sculpturile Dazu Rock
78. Parcul National Lushan
79. Muntele Huangshan
80. Muntele Wuyi
81. Terasale de orez de pe Ifugao
82. Orasul istoric din Vigan
83. Bisericile Baroque ale Philippinelor
84. Templul Borobudur
85. Templul Prambanan
86. Situl Sangrian Early Man
87. Parcul National Kakadu
88. Parcul National Uluru-Kata Tjuta
89. Regiunea lacurilor Willandra
90. Sălbăciea Tasmaniană
91. Parcul National Tongariro

Patrimoniul universal UNESCO -Asia si Australia-

ISBN: 978-973-595-826-8